МУШЬНИ МИҚАИА

МУШЬНИ МИҚАИА

ТУР ИХӘАА РАЖӘАБЖЬҚӘА

Аԥҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа
Аҟәа 2013

ББК 84(5Абх) 6-44
М 53

Миқаиа, М.И.
М 53 **Тур ихәаа ражәабжьқәа.**
Аҧҳәынҭҳәӄәҭыжьырҭа. Аӄәа, 2013. – 304 д.

Аизга ианылеит еицырдыруа апоет, ашәӄәыҩҩы Мушьни Миқаиа акыр шықәса еидикылоз ҳажәлар рҿаҧыцтә ҳәамҭақәа.

ББК 84(5Абх) 6-44
М 53

© Миқаиа, М.И., 2013
© Аҧҳәынҭшәӄәҭыжьырҭа, 2013

АԤХЬАЖӘА АЦЫМХӘРАС

Сара абарҭ ажәабжь хәыҷқәа анызыԥуаз сыбла иаахгылон х-қыҭак рҳәаақәа реихагаларҭаҿы, иахьагьы-уахагьы аҭынчра иагәыларшәу, аԥсаа рашәа гарас измоу, сахьиз, сахьааӡаз Тур ихәы ҳәа изышьҭоу ахәы ԥшӡа. Цәаҳәа цыԥхьаӡа сыбла иаахгылон, зыци-зышәи ирыцҵраӡааны, зцәажәашьа иацклаԥшны, зажәа ҳаҭыр ақәҵаны, ирԥшӡаны, абарҭ ажәабжьқәа аӡын ҵыхқәа иргәылазҳәоз аҭаҳмадцәа.

Ауаԥытәыԥса иқәрахь днеиуа даналагалак ауп, агәхьа-агарагьы иаҳа ианцәырҵуа, агәыбылрагьы аӷанарҭәҭәо, аӷанарҿыцуа. Схәыҷра иациз абри ахәы, уажә саазқәылаз даӷа блак ала сахәаԥшуа, даӷа цәак, даӷа ҟазшьак ахызбаауа салагеит. Иахьа уажәраанӡа исызгәамҭацыз, игәасҭахьазаргьы хырԥ ззысимуцыз, еиуеиԥшымыз, абри ахәы иқәнакааз аҭаҳмадцәа рҟазшьеи рыламыси, руаԥреи, реихаӡгылашьеи, ртәашьеи, ргылашьеи уҳәа – иахьа иҿыцҳҳараӡа сгәалашәаракәа иргәылыхәхәа, дасу рхаҿсахьақәа сыбла иаахгылон. Сыбла даахгылон, ажәԥан иналԥраз ԥаембарҵас, аӡшәах еиԥш зԥаҵашла згәы иқәыӷӷоз, злабашьа амҳасҭа знацәхарҟәаара бжьакны, акәасҭхарамца ахьеиҿашуаз ахәыштаара аԥны итәаз аҭаҳмада. Сыбла иаахгылон, акәасҭхарамца иахибаҳәа, архышьна иахьыӡсаны ахәыблы иаҵаԥсоз ацыԥхьқәа. Хыхь ишысҳәаз еиԥш, иа-

хьа сышлара аштә сҭагыланы, ԥхызҵас ииасны ицахьоу схәыҷра амшқәа снаргәылԥшны, абри ахәы мшаҽны ишызбаз еиԥш, сыблақәа ианаарыхсыргылалак, зҵаара гәарҭак аацәырҭуеит.

Аԥсуа қьабзқәа ирызкны изыӷхьоу статиа хәыҷык аҿы сазаатгылахьеит абас еиԥш иҟоу, зҭак аҟаҵара иахьагы исцәыуадаӷу зҵаарак.

Тур ихәы х-қыҭак рҳәааҿы, х-қыҭак рымӷадуқәа ахьеихагалоу аҭыԥ аҿы ауп иахьыҟоу. Абра ирҳәоз, ҭыхәаԥҵәара змамыз, жәлар рҿаԥыц ҳәамҭақәа реиуазеиуоу, абарҭ ахқыҭак рҿы џьаргьы иуԥылом. Избан, абри ахәаҿы ирҳәоз алакәқәеи, ажәарццакқәеи, ацуфарақәеи, ашәарыцацәа рбызшәеи, аҭыс бызшәеи, ажәытәӡатәи аԥсуа ныҳәаҿақәеи, ашәирақәеи, егьырҭ иажәеинраалоу жәлар рпоезиа иалху, еиуеиԥшым ажанрқәеи Џьгьарда, Кәтол, мамзаргьы Ҭоумышь, вариантны акәзаргьы, реиԥшзеиԥшу зуԥымло?

Ажәакала, абри ахәаҿы мацара иаанханы иҟан, абнашьха асаранџь еиԥш, абарҭ зыӡбахә сҳәаз жәларык рҿаԥыц ҳәамҭақәа.

Абри азҵаара аҭак азыҳәан, гәаанагарақәак сымазаргьы, ари аԥхьажәа хәыҷы аҿы исзаарбрым. Аха ахыԥхьрак акәзаргьы, иазгәасҭар сҭахуп, абри зыхҟьаз ҳәа, изқәысҵо ҭагылазаашьак.

Ҳара ҳхәаҿы, ҳара-ҳара ҳаамҷыдахаз, гәыла ааигәа дҳамамызт. Џьара цәгьарак бзиарак аҭыхәала имӷахымҵуазар, Кәтоли, Џьгьардеи, Ҭоумышьи рҟынтәи лассылассы имӷахыҵқәомызт. Урҭ зегьы ҳцәыхаран. Алакә рҳәозаргьы, ацу рфозаргьы, дара-дара ракәын еибызҳәоз. Абра, иналаршә-ааларшәны акәымкәа, аханатә аахысгьы, есыуаха алакәҳәара системас ирыман. Ари, ҳәарас иаҭахузеи, абас мацара акыр шықәсқәа абиԥарақәа жәӷахырла еимданы иааргон. Убри азакәхап, зыӡбахә

сымоу жәлар рҿаԥыц ҳәамҭақәагьы зҵәадаз, насгьы, абри ахәаҿы мацара заҵәык аҿы изаанхазгьы. Иҩбахаз, ахәы иқәнакааз ауааԥсыра, рарԥыс цәыцәымҭа ианҭагылаз инаркны, лымкаала занааҭс ирымаз ныҟәаран. Нхыҵиаахыҵи ҿеила ирдыруан. «Аҟарачқәа рышьхацамҩа снаҿысын, «Асаӡ иҭахарҭа» санынкыдгылоз, санынаԥш, нырцә, ашьыжьтәи ашәаԥшь инадызбалеит аиргь исԥыхьаиршәаз тәыҩа хахак». Абарҭ, сабду данцәажәоз ииҳәоз ажәақәа иахьеиԥш исгәалашәоит. Еиҭасҳәахуеит, нхыҵ ашәқәеи аҟарачқәеи дареи аиҿцаара бзиа рыман, рҭахы-рдыр рацәан. «Ашәы Кьарантыхә асыԥса шиҵаԥҵәаз», «Баҭалбашынскь инхо сҩыза бзиа Хмыҷ Бзаркалов дзеиԥшра хаҵаз» ҳәа, есымша нхыҵтәи ахацәа нагақәа рыӡбахә ҳаҭырқәҵарала иҳәон. Уимоу, сабду нхыҵ ҟарачқәак хәыԥҳас дҟаҵаны дрыман ҳәагьы лҳәалоит сан иахьагьы. Сара сгәы излаанаго ала, иҟалап, абри ахәаҿы иныкәырҳәацәоз, дара ирдыруаз жәлар рҿаԥыц ҳәамҭақәа ирҷыданы, нхыҵынтәи иааргозгьы ыҟазаргьы. Абарҭ инеикәысыԥхьаӡаз зегьы гәаанагаракәоуп. Амала, мышкызны абри азҵаара, ҳәарада, иҵегь инҭкааны сазхьаԥшыр сҭахуп.

Убарҭ зегьы ирҷыданы, сажәабжь хәыҷқәа рҿы аԥхьаҩ иазгәеиҭар сҭахуп, абри зыӡбахә сымоу ахәаҿы инхоз ашлақәа рбызшәа аҷыдара, дара рҿы иҭыҵыз ражәабжьқәа ишырныԥшуа. Сара урҭ рбызшәа баҩ-баҩы еиҿыршәашәаны ақьаад ианысымҵеит. Ажәабжьқәа рхы иақәиҭны иҩуп. Аха, зегьы акоуп, урҭ аҭаҳмадцәа рбызшәа абеиара ражәабжьқәа рҿы исзеиқәырхаз џьысшьоит.

Иҟалап, сара агәра ганы сшыҟамгьы, абарҭ ажәабжьқәа рҟынтәи акык-ҩбак заҳақәаахьоу, вариантк аҳасаб ала акьыԥхь збахьоу ыҟазаргьы. Аха хырҭәагак еицҭырхыз ҩ-жәабжьк ҟамлаӡац. Ажәабжьқәа ҵакыла еиԥшызаргьы, дасу, изҳәази, ишиҳәази, иахьиҳәази, абызшәа аҷыдареи

азгәаҭаны, еиҭасҳәаахуеит, вариантк аҳасаб ала акьыԥхь ашҟа ацәыргара ахәҭоуп ҳәа сгәы иаанагоит.

Ирҳәоит, ажәабжькқәеи алакәқәеи, жәлар рпоезиа иадкыланы, аҿаԥыц ҳәамҭақәа еиҭазҳәоз, издыруаз ашлақәа рдунеи рыԥсахит, уашьҭақәа, уаҳа урҭ рыӡбахә ала зхацламҳәа зырҵысуа рацәак уаҩ дныхмхеит ҳәа. Ус еиԥш иҟоу агәаанагара иашаӡам. «Акшара зҭаху есымша алаба иԥыхьашәоит». Аԥсуа жәлар рҿаԥыц ҳәамҭақәа макьанагьы ҵҩа рымаӡам. Амала, иаҭахуп аныҟәара, аԥшаара, агәаҳәара, ажәабжьҳәацәа рзааигәаахара, рыбзиабара. Идыртәуп урҭ рыдтәалашьа, рыцгылашьа, рацәажәашьа.

Мушьни Миқаиа

АԮАҲМАДА ИАЖӘАБЖЬ

Саҟәыҵыр, исымҳәар,
Ибжьаӡӡоит иара,
Иахаану маҷхар,
Ирхаштӡоит жәлара.

И. Коӷониа

Аҽены ахаҳә архәтәыртә абжьымра каццеиуан. Уасҟа аҿаԥа дгьыл сашьцылазу, сыԥсахаара сқьышә иқәкны, сӡәашҳәаха саауан. Аха убри аҟара сааԥсаны сшыҟазгьы, сызқәа икыдҵашәа иаазгоз сарԥмаҟ анаасгәалашәалак, сгәы нԥгәырӷьаауан, ишызбоз, сныҟәашәагьы инацысҵон. Сарԥмаҟ иԥан жәаха-жәымш, ҽынла амшқәа ирылархәаз, уахынла аҵхқәа иргәыларҳәаз, ашьха қыԥаҿ еизызгаз ажәлар ражәабжьқәа.

Ажәԥан иналԥрааз ашацәа реиԥш, ржакьақәа быбшӡа, рыци-рышәи ирыԥраӡааны ажәабжь ссирқәа сзеиԥазҳәоз аԥаҳмадцәа цқьашәқьаӡа, рсахьақәа уажәыгьы сыблақәа ишрыхгылаз, аиԥхаа сынԥысын, ахәы ԥшӡа ҳәа, иахьашьԥаз анаӡараҿы сымнаӡацкәа:

– Аа, анаџьалбеит, анаџьалбеит, – иҳәан, аӡәы игәы анԥаӷызбжьы слымҳа иааԥасит.

Саахьаԥшит.

Ахәы анаӡараҿы иҟаз ақьаԥԥа саавалахьан.

СааԥгылеиТ.

Ԥаҳмадак, ибыбшӡа ишәԥны амӡырха агәԥа иқәгылаз ашымҳа еихажәаа амҵа ибаҳа наирсын, иԥнапыкгьы

ишьамхқәа инарықәырҕәҕәаны, ашьшьыҳәа иҿаалеирҟәын, ашымҳа амҵан ишьҭаз аҵла хсаха дныҟәҭәеит. Ивараҿыцәҟьа иарсыз алабашьа ааҵихын, иааган иаԥхьаҵәҟьа инаирсит...

Заанаҵгьы сгәы иҭаскхьан аҟнытә, снымҩахыҵын, аӡыхь шыҟаз сҿынасхеит. Аҭаҳмада сара сибарҭамызт. Хәдаҟа снеихчнысын, ахьаца ҕаҕа адацқәа ирылхәраа иааиуаз аӡыхь сынхыҟәгылт. Ажыци аҭыраси зхаԥахьаз аӡыхь акәша-мыкәша кыдырффаны, абҕьыжә зҭаҩҩы аӡыхь иҭагылаз акыц ҳаԥшьа инывдкыланы, абызҩыц еиԥш, ицқьа-шәқьаӡа ирыцқьаны иҟан. Алаҕырӡ еиԥш аҳаԥшьа иҭкәрааны иҩеиуан аӡыхь. Аҭаҳмада, уи еиҵихижьҭеи рацәак шымҵуазгьы, асаркьеиԥш аҳаԥшьа ахәда иныҵаҵәахьан. Аӡыхтарҭа аҿыцәҟьа, арасатә хәы шшәырӡа иахаҵаны, икакәкәо акәапеи аҵәы иахакьакьан.

«Уажәымҭа шкәакәахааит» – абас сгәаҵа инҭысҳәаан, акәапеи азна аӡыхь нҭыстан, изжәит. Ишызбоз, ихьшәашәаӡа сгәы инкыдыхәхәан, соуразоуроу сааимнадеит. Ашыцламҭә зқәырҳәны иҵыҳәҳәоз ахьаца адац ҳәыгә сныҟәҭәан, ҩаԥхьа абри аӡыхь ладагьы-ҩадагьы сылаԥш иныҵызган, ақьаԥҭа сныҟәԥшит.

Мышкызны, хаҳә шкәакәала мацара еиларҭәаны иршьаркыцхьаз ауаҵьаҟ ашьапы, иахьагьы мшаҿнеиԥш, еилшәарак амаӡамкәа, абаҟеиԥш иҟәашӡа амӡырха агәҭа иқәгылан. Ианаамҭаз ахаҳа-ҵәаҳа еиҵааӡаны, ашҭа ҭырҭәааны иҭагылаз, уажәы заҵә-маҵәқәак, зымахәқәа кыдҕәыхаа, ихәарҿханы игылаз ракәымзар, урҭ рцыжәха ҳәа, ақьаԥҭа егьузықәкаауамызт.

Мшы ссирк аҿны икахәхәа-кахәхәа, ахәхәаҳәа амҵәышәқәа ркәырсыбқәа аҵла рымахәқәа ирылкәраа, жьымжәа ҟәымшәышәала ирҭаны иахьынарышьҭуаз, еиҭа амҵәышәқәа ахьхалоз, еиҭа амҵәышәқәа ахьыл-

баауаз ақәаҭа, уажәы амӷи ақәыци рыҟәнышьшьыла, ахаан ауаҩытәыҩса ишьапы ркыдимыргылаӡацызшәа, ахаан гәырӷьа бжьык ыҭмыҩӡацызшәа, иууаӡа, еишәара-еиҭараха, еилҩаа-еилыԥсаа анаара иаҿагылан.

Аҭаҳмада нақәацара имаӡамкәа, уажәыгьы иҭаҭынжәга иҿыҭцакны, ашымҳа ашәшьыраҿы дтәан.

Иаалырҟьаны, абри аӡыхь еиҵызхыз аҭаҳмада, абра инхоз аҭаацәа џьара акы дрыҭкарымкәа дыҟамызт аасгәахәт.

Сарҭмаҟ аҵга снапы инахаршәны, ашьшьыҳәа, иара дахьтәаз ашымҳа амҵахь сҿынасхеит.

Аҭаҳмада ишьҭахь сеиарханы дтәан. Сара исылшон, аӡыхьахь саннеиуаз схы имырбакәа сышивсыз еиԥш, уажәгьы сивсны сцар, аха цәаныррак сымч амырхеит…

Сара зынӡа здырра сымамыз, ахаан изымбацыз аҭаҳмада иҟазшьеи ихымҩаԥгашьеи убри аҟара сдыргәыҩҿыҩит, ашәымҭак иадамзаргьы, цқьа инеиҿаԥшра, инеиҿцәажәара ԥсҭазарак еиԥш исыԥхьаӡеит.

Сизааигәаӡахеит.

Иарма напы ԥсада иакыз аҭаҭынжәга амца ҭыцәаахьан. Иҟәашкакараӡа нахьхьытәи ахәеиқәаҵәақәа ирыхчынгаз, асыԥса зҿажьыз ашьха ахаҩаӡарақәа иблақәа рыдырхаланы, ашьшьыҳәа гәырҩашәак ныҭцакны иҳәон.

Иаалырҟьаны ихәыцрақәа иргәылибаауаз иҿара адунеии, иашәа изцәырнагаз ихҭыс сахьақәеи зегьы ӡшәахҵас инеихарӡыҭра сзымгәаӷьызт, саатгылеит.

– Аа, анаџьалбеит, анаџьалбеит, адунеи шәикәагә уцәа иҭаӡаӡозеи! – ихала ибжьы нҭганы даацәажәан, аҵанӡа даақәыԥсычҳан, илахьи-иџьымшьи ааиӡатәит. Убри инақәырццакны:

– Мшыбзиа! – сҳәеит санааидгылаӡа.

Игәиҽанӡамкәа сыбжьы илымҳа ианааҭас, дааҭрысын, даасҿаԥшит.

– Бзиа убааит, дад, бзиа умшхеит! – иҳәан, илабашьа ааиҭихын, иҽынанҵаны ацәашь еиҧш, дкахәхәа дҩасхаӡгылеит. Уаҳагьы жәа мҳәаӡакәа инацәкьаракәа, ҵыс-ҵысуа, ихәда иныҵаирҧшааит. Иҳәынҵәаракәа ҧыртланы ишыҟаз ангәеиҭа, даара ҧхашьарак ианиаз аӡә иеиҧш иҧхьаӡаны, иаразнак, ихәда ныҵарбаҟа ииаибаиркит. Ивараҿ ишьҭаз иоупцәа хылҧа шкәакәа гьагьа аашьҭихын, инеихеиҵеит. «Саҭоумҵан, дад, араҵәҟьа ас аӡә дсыхҭыгәлоит ҳәа, сыҟамызт, рацәак сманшәаламкәан сахьтәаз», – аанарго даасҿаҧшын:

– Утәа, дад, уҧсы ааиҭоукып, – иҳәеит, рацәак дымлыбзҩыбзкәа.

Ҳаи, иауазеи… шәышҧа схаӡгыло… шәтәа… егьи ҳәа исҳәашаз мачхәызма, аха сыҽмырзажәцәакәа, анс-арс саанапырҟәыҷы-шьапырҟәыҷит, саахәантеи-сантеишәа зун, ашымҳа аганахьшәа ишьҭаз саҟәа хәыҷык саахан, сыҽныҟәскит.

Ҳамҭак, наҟ-ааҟ ҳҩыџьагьы ҿымҭӡакәа ҳтәан. Зҽеиқәырҷаб саҧхьа итәаз аҭаҳмада сылаҧш дааҵызгеит. Ихы-иҿи, илахь аҟьаҟьареи ирынпыҟҟала ирнын шықәсы рацәа инрыжьыз рышьҭақәа. Акыр аамҭа хәгабз зимыркьысцыз ижакьа еиқәышлаҳәахьан. Иџьымшь хышлақәа ирыҵарӡны ирымаз ибла гәыґрақәа, ахаан ччаҧшьк ацәаара рхылахьеит ҳәа, угәы ишаанамгозгьы, урҭ ирхубаауан аразреи ҧасатәи игәамчи.

– Дад, ҵаара ҧхашьарам, харантә уаауама? – дҵааит аҭаҳмада зныкыршәа. Иаргьы инапы илымҳа инадикылеит, исҳәо аҭак цҟьа иаҳарцаз.

– Чагьамнтәи саауеит, – сҳәеит сыбжьы неиҵыхны.

– Иҟоузеи, дад, цәгьароума, бзиароума?

– Мамоу, цәгьараҟам, ус, уск аҵыхәала…

– Аа, ацәгьа, цәгьа ҵыхәамзааит умҩахызгаз, аус бзиа аҵыхәала аныҟәара бзиами, есымша учамҩахә

маншәалахалааит, дад! – аҭаҳмада дцәажәонаҵ, ибла-
ҟәа иаархыҵыз иҵьымшь хәышла жәпаҟәа ҩапхьа еиҭа-
нхырҩеит.

– Уабанӡатәиу, дад? – иҳәан, илымҳа инапы еиҭа-
надикылт.

– Сара Ҟәаҵапшӡатәуп, – сҳәеит.

– Исымдыркәа, исымдыркәа... узҧада, дад?

– Бзаркал Есҳаҟ сиҧоуп.

– Хакәыцә имоҭа уоума?

– Ааи, Хакәыцә имоҭа соуп.

– Ҳаи, Анцәа шьарда зымчу умцахә азирҳааит! Хакәыцә
бзиахә, иареи сареи акырҟәа ҳаицныҟәагәышьаҟәахьан.
Имшра, иҵхра зегьы уара хацхә ссирны Анцәа иузыни-
жьааит, дад!

Аҭаҳмада ацәажәара дшаҿыз, егьа-егьа зундазгьы
исзымычҳакәа, инцәыҵакны самхеимсеит. Аҭаҳмада ацәа-
жәара дааҟәыҵын, илабашьа наиҵаргәаны дҩагылан, сара
агылахаҵәҟьа самраӡакәа дааин, слымҳа нҿырҳәыцаа
иааникылан:

– Ҳара уаҳтәуп, Анцәа уитәуп, дааҥӡа Анцәа унеи-
мышьҭааит, дад! – иҳәан, слымҳа ааушьҭны, сызҟәа иарҕьа
напала хынтә днас-насын, даахынҳәын, илабашьа не-
ицырхырааны иҭыҧаҿы днатәеит.

– Ибзиами, дад, ибзиами. Аа, анаҵьалбеит, анаҵьалбеит...
– аҭаҳмада игәы дынҭаҕызит. – Дад, ӡык унахәарц уҭахы-
заргьы усыдсырхалеит. Аӡымкәа, аҧшәмацәа аҩныҟа
унаганы, асакәмал фҩы ахышәшәо ҩык умҵадыргылап
ҳәа уҟоу. Дара ирҭынхаз абни аӡыхь заҵәык ауп, макьа-
нагьы адгьыл иаламбацкәа иҟоу. Аха уигь ушьҭа... аӡыхь-
гьы анӡыхьу иара иҵызхыз дыҟанаҵ, ауаа иржәуанаҵы
акәгәышьоуп.

– Абыржәыҵәҟьоуп ижәны арахь сыҿшаасхаз, иҭабуп!
Амала, акы сазҵаарц сҭахын, шәрацәамзар, – сҳәан,
сзыҟәтәааз асаҟәагьы сеааҟәысҭхеит.

– Изакәызеи, дад? – аҭаҳмада даасызҿлымҳахеит.

– Абри ақьаҧҭаҿы инхоз, аӡыхь зтәыз аҭаацәа шәырхаанызма, ижәдыруазма?

Аҭаҳмада ихы ларҟәны ҵаҟа днышьҭаҧшын, игәалашәарақәа зегьы илаҧш нархигазар акәхап, даасҿаҧшын:

– Аиеи, дад, издыр аҟны сыҟоума!.. Издыргәышьоит, зегь здыруеит, амала ирҿыцны аиҭагәаларшәара сцәуагароуп... – Аҭаҳмада уаҳа ацымҵакәа иҧштәы ааиҧсахын, дынкахәыцуа дыштәаз, аҭҳарцәҳәа ихы дааҩахан, нырцәтәи ахәы анаӡара днаҿаҧшын, инапы илымҳа инадкыланы аӡырҩра далагеит.

– Слымҳақәеи сылақәеи ушьҭак исыҵаркуа иалагеит. Дад, абни ахәы аганахь ҵәҵәабжьы ҳәа, акыр уаҳауама? – иҳәеит иблақәа ҭраа дахьыҧшуаз.

Иаразнак аҭак имҭакәа, аҵәҵәабжьы ҳәа егьшысмаҳауазгьы, слымҳа нкыдҵаны сааӡырҩит, аха ҭынчран.

– Мап, ус егьсаҳауам, – сҳәеит.

– Иауауеи гәышьа, слымҳа мыжда... Аҵәҵәабжьы гоз џьысшьан... – ҩаҧхьа иеааирҭынчит.

Ихашҭыз џьшьа, аҧхьаншәа сыззиазҵааз ақьаҧҭа аӡбахә еиҭа неигәаласыршәарц сҭаххан, аха исзеиҧшымтәыкәа сшыкәаны-зануаз:

– Аиеи, абри ақьаҧҭа ҳшалацәажәоз... уара абас абриаҟара ианхьаауга, егьҵасым, насгьы саргьы есымша сауҟаху... Уара уажәоуп уанҩыҵхаха, иудыруазааит. Ибзиоуп, дад, ибзиоуп, – иҳәан, илабашьа ааиҵихын, иҵегь иааигәаны иаҧхьа инаирсит. Инапы дааҩахан, ихәда аҳәынҵәарақәа еиҭанадирҧшааит. Ишеибаркыз агәра анига, иқьаса аацәырганы, иҭаҭынжәга акыгәкыгәҳәа илабашьа инаниҟьа-ааниҟьан, иааҭыршәшәаны, еиҭанеиҵеиҵеит. Нас, ишьанҵа ицәымса нақәыршәны аихымца анаахьишь, афҩы хааӡа рахәыцӡак аҟара ипаны ацәымса алҩаҵә хәхәааӡа иҩахылҵит. Уи иҭаҭынжәга

инахаиршәын, инацәа ду ала инахеирапан, днаҿыхааҿыхан, ажәабжьҳәаара далагеит:

– Уиаахыс шьардаӡа ҵуеит, дад. Абни нырцә ахәы ҳазҿаԥшуа аҿы дынхон Шәача Хмыҷ ҳәа, иаамҭала хар змамыз нхаҩ бзиак. Убри диман Алмас захьӡыз ҵеи заҵәык. Абри иахьа ҳара ҳахьтәоу ақьаԥҭа мыждаҿ дынхон, егьызеиҕьымыз, ацәтәыҩеиԥш, ацәгьеи абзиеи рҿы, аҵьар ҟамчхәыла ирылыркаауаз, Шәарыҟәа Кьаҿәса ҳәа, хаҵа нагак. Убригь, ԥҳа заҵәык лыда, ҵеик диаҭәеимшьагәышьакәа дыҟан. Мышкы ахамшк азы, абарҭ аҩ-ҭаацәарак рҿы иҽыжәҵуан нхыҵи-аахыҵи иреиуаз асасцәа дахьқәа. Дара ахәашабгақәагьы, рчеиҵыкеи рыразреи ракәӡан малсгьы, ԥсҭазарасгьы ирымаз. Ирфара рыман, иржәра рыман. Аҩҭаацәаракгьы рышьхагәара аҽыуаҩ дзакәшомызт. Ркәасқьа, рмаҵурҭа, рыҩцара, рырахә, рҽы, ркәадыр – абзанхацәа ззырҳәоз ракәын. Рыҟазшьа, ҟазшьак иалаҩашьомызт. Ргәы цқьан, рыԥсы цқьан. Рхы ахәырбҕьыц икылхуа, зхәы иаҭәҳәаны изфоз, аныҳәаҩ ихы рыдиныҳәалартә иҟаз уаан.

Хмыҷи Кьаҿәсеи еиуара ҷыдак рымамызт, аха рхы рдыруа ианыҟала инаркны бзиа еибабон, ишьҭибахуан, еиқәлацәан, еицныҟәон, еицҽыжәлон, еицҽыжәҵуан, ацәгьеи абзиеи рҿы аханатә аахысгьы рхарҭақәа еидын. Аҩҭаацәарак рҿы, ма ахәыҷы, ма аду игәы аарахәымхар, уаха шаанӡа игәӡасуа идтәалан дырҷаԥшьон.

Абри анысҳәа, уажә ҩажәак еихысҳәаалоит. Ҽнак, Хмыҷ ахәашабга иҷкәын-заҵә Алмас аҕдараҿ арас ширхуаз, ашьашә абжьныха иҭарцаԥхаша, иахьиднагалах уара идыр, хьӡымҳәа еиқәаҵәак еиҩырҿахәа иахьышьҭаз, изгәамҭаӡакәа днаҕрагылан, ишьахәапараҵәҟьа ашҳам аланаҵеит. Иҟаиҵахуаз, шьашә иҭарблыша, даазыбзиамхаӡакәа ицәцеит. Иаргьы дҟатаӡа дыҟан, ас анихь, дышзахәоз аҩны дааит. Иҟалаз анреиҳәа, алеи-аԥси рыб-

жьара, ашҳам аҿазымгарц иеихада инаҵакны, бырфын маҟаҿаҳәала ииаҵәа ажьышә иналарпаӡаны иҿархәеит. Даашьҭырҧаан, Кьаҕәса мыжда урҭқәа рзын доуҟазахмыз, Алмас аҿы днақәдыртәан, дрыманы рҿынархеит. Амҩан, Хмыҷ, расатә ҷынк аахиҵәан, Алмас аҿы дахьақәтәаз инеииркит.

– Дад, уҳаманы Кьаҕәса иҿы ҳаннеилак, ажәак мҳәаӡакәа абри арасатә ҷын иуку иаҧхьа икаршә. Нас, уи змааноу, иҟаиҵаша, ииуша иара идырп, – иҳәан, днаиабжьеит, Хмыҷ Алмас иҿы аҿы ианкны иаҧхьа дгыланы дахьнеиуаз.

Анантәи араанӡа усгьы шьахәа-шьаҿа бжьамызт, иара ашәымҭак Алмас дрыманы амӡырха инҭалеит. Ҳаҕеимшхара деимакы-еиҿакны дааҿыжәырхит, аха иеихада инаркны ишьапы уакаӡа ишчра ичхьан. Аҿаҕәра аҿхырҧарҭа инахадыршәын, аҩныҟа дрыманы рҿынархеит.

Арҭ гәаҭаны иаадәылеибаҳәаз, иара Кьаҕәса ҧсаҭа шкәакәа дназлаз, аҭаацәа днарыгәҭыларкын, аҩныҟа дрыманы иныҩналт. Кьаҕәса мыжда иҟалаз идырын, ажәак мҳәаӡакәа днеин, аҿҳәа ахахьшәа игылаз ҟәардәык дныкәтәеит. Алмасгьы иҿы ааихмырҧхьаӡакәа, ижәҩахыр инаҵагылан, иикыз арасатә ҷын Кьаҕәса иаҧхьа инкаиршәит. Убри нахыс Кьаҕәса Алмас ацәажәара дақәиҭитәит.

Иҟалаз шыҟалаз зегьы иҳәеит Алмас.

– Ааит, ашьашәырҳампал уҿаҳааит, – иҳәан, дара хьӡымҳәақәа ирызкны ашәиҧхьызқәа акыраамҭа рышьҭаҵара даҿын. Ашьҭахь, иаразнак ҷкәынак аӡыхьахь дишьҭит, аирыӡ азна аӡхьамҧш ааигарц.

Аҷкәын, алеи-аҧси рыбжьара аӡыхь дынҭаххын, аирыӡ азна нҭтааны, дымнаӡац шырҳәоз, ишьҭахьҟа уаҳа даахьамҧшӡакәа дааҩнаххит.

Кьаӷәса гәышьа заа ирхианы изықәдыргылахьаз аҵәца, аҷкәын иааҩнеигалаз аӡхьамԥш, алаӷырӡ еиԥш, ицқьаӡа инҭеиҭәан, азна ирҭәит. Иӡ-хьамԥш кәеи-кәеиуа изҭаз аҵәца аашьҭихын:

–Ла, илан, илан, иаалан,
Цаҟьаш уалҟьан, мажәаӡа улаҳаит.
Унаԥшын ҵәаԥшь умбеит,
Доу, доу шьала ирыӡәӡәеит,
Маҭ, маҭ шьала ирыӡәӡәеит.

Иуасымҳәаахьази уара, аԥеамбар иҟамчы ҟьаны данҽыжәҵыз, арахә рҿи ауаатәыҩса рҿи убыз аҭырҳара ушақәиҭымыз.

Уара ушҳам сара сыҭәҳәа ананиа,
Ацәацәашь амца ишарӡыҭуа еиԥш,
Ашьақар аӡырҟәанда ишарӡыҭуа еиԥш,
Иарӡыҭырц срыҳәоит Анцәа, Ашацәа, Есақьрысҭа!
Чыффы, чыффы, чыффы, –

иҳәан, ихы наҟьа-ааҟьо џьарсахьаны, ӡхьамԥшла ирҭәны иикыз иаҵәца дынхыҭәҳәалан, инаганы Алмас иржәит. Убри ашьҭахь, Кьаӷәса иқьышәқәа ааҵыс-ҵысын, хәыҭ-хәыҭла акы ааиҳәан, аҵәца наҟ инықәыргыланы, иаԥхьа икаршәыз арасатә ҷын аашьҭихын:

– Расаӡала уеиҩысыҵәҵәеит,
Хьаца ҩала усырқьақьеит, –

иҳәан, иааԥыҵәҵәа-ԥӷәыхаа иааҟеиҵан, иарма жәҩахыр инахышьҭны ишьҭахьҟа инкеиԥсеит.

– Абри нахыс уи ашҳам алашьуп, иузызҩыдахааит. Уахарнахыс ухьаагыы сындахоит, – иҳәан, игәы-ҟаҵа, ихы-ҟаҵа дааушьҭит.

Абри акәхеит. Иара Кьаӷәса ихаҭа дназлаз, Алмас дрыманы аҩны иааит.

Ирҳәоит, дад, уи ашьашәы иҭарҿеиыша ауаҩы ианицҳалак, аухаҵәҟьа изыцҳаз дахьышьҭоу дыԥшааны, аҩны инеиуеит ҳәа. Аҿӡаны, маӡала ачымазаҩ дахьышьҭоу инкылсны, аӡәгьы изгәамҭаӡакәа, иахьицҳаз аҭыԥ ааԥшааны инаҭәҳәаны ианца, уи нахыс хәарҭа ауам, хәшәы-бҕьшәы акымзарак ахәарҭамхаӡакәа, дышьман, идунеи иԥсахуеит ҳәа. Убри аҟнытә, Алмас аҩны дышнаргазҵәҟьа ахьатә ҕәқәа ааидсаланы, ашьапқәа ҳаракны инаҵарҵан, убра ииарҭа ҟаҵаны днышьҭарҵеит.

Убри ауха иҟьаҟьаӡа иаашаанӡа, агәыла-азла рлабақәа кны, рылацәа неиқәымԥсаӡакәа, Алмас икәша итәаны дырҷаԥшьон. Дара ачымазаҩ идтәалаз рыдагьы, хьӡымҳәа џьара ҳалаԥш иҵашәозар ҳәа, ааҵрақәа ирывазгьы шаҟаҩыдаз.

Иҟьаҟьаӡа иаашеит, аха хьӡымҳәа ахабар ҟамлаӡеит.

– Уи маарц ҟаломызт, амала, иацы амашәыр ҟаҵаны ишнеиуаз, аӡырлашә ҵыхәахҵәа аԥылазар, аиҿаҭәҳәаара иалагазҭгьы хьӡымҳәа чны итҟәацит, – иҳәеит аҷаԥшьацәа руаӡәы.

Амаҭи аӡырлашәи, адунеи ршаз аахысгьы, дара абна хацхәыс Анцәа ирзишеижьҭеи еиҕацәоуп. Ианааиԥыла, аиҿаҭәҳәаара иалагоит. Убысҟан аӡырлашә аҵыхәа хҵәамзар, амаҭ аиааиуеит, аӡырлашә чны итҟәацуеит, аԥсгьы нахыҵуеит. Ус акәымкәан, аӡырлашә аҵыхәа хҵәазар – хьӡымҳәа иазымчҳакәа ичны итҟәацуеит, аӡырлашә аиааиуеит. Убри азын ауп, лассы-лассы аӡырлашәқәа хәхәа-хәхәаӡа ауаа рымҩа изаниало. Хьӡымҳәеи иареи шеиҕацәоу, насгьы аҵыхәа хҵәазар аӡырлашә шаиааиуа здыруа, аӡырлашә амҩа шаниалоу ибар, иаҭаху ашәымҭак идыруеит, аҵыхәа химҵәакәа давсӡом. Иара аӡырлашә ахаҭагьы ауаҩытәыҩса иԥырхагаӡам, иагьицәшәаӡом. Амала, иарма напсыргәыҵа ахәыгабз цагә нықәишьыр, ахәыц еиҩнаҵәо, иарбызтәуа иҟаларц зҭаху, аӡырлашә

амҩа ишаниалоу анибалак, иарма напы ахә-нацәкьаракгьы иҭәҭәаны инеидыԥсаланы, имаҿа аҟәуала аӡырлашә аҵыхәа знык-ҟьарала дасны ихиҵәароуп.

– Иудыруазеи, дад, сара уи ԥысымшәац, аха абас рҳәоит ажәытә аахыс. Абга ахьҭоу ауп ала ахьҭашуа, акы ахьырҳәо акыҟазар акәхап, – иҳәеит Кьаҭәса,

Алмас дахьидтәалаз.

– Есыуаха ибацәа ааны идтәалан, аха ҳамҭак ашьҭахь, иуахҭа мааицзар акәхарын, ауаҩы иаҵьал алаҳәамкәа акымзарак ихьуам. Алмасгьы дацәынхеит. Абри зхысҳәааз, дад, абарҭ аҩҭаацәарак роуп. Урҭ абас еихаҵгылон, абас ишьҭибахуан. Дара усҟак рыԥсы зеилаз иахьыжәлазаҵәқәаз адагьы, даҽакгьы рыбжьазар акәхарын… Дара рыжәлантә, дара рнаҩс ара уаҳа аӡәгьы дынхомызт. Дара заҵәык ракәын аҭакәажә лхаԥыц еиԥш, нырцә-аарцә абарҭ ахәқәа ирықәкьакьаз. Дара урҭгьы, знык ианышьацәхысла нахыс, уаҳа рҽырзаамгеиаӡакәа илықәӡаа ицеит, дад. Иушбо ладагьы-ҩадагьы лашьҭаҳәашьҭоуп.

Абриаҟара иразыз, зышә-гәашә ҭбааз ауаа, ашышкамс рыцҳашьаны иаҭрамгылаӡакәа иахчнысуаз, абри, абри иами ҳәа, рышьҭамҭа змырӡшаз аӡәгьы дырҭнымхагәышьеит.

Аҭаҳмада иажәабжьҳәаара дааҟәыҵын, иарҭьа напы илымҳа инадкыланы, дааҳәны аӡырҩра далагеит.

– Ҵәҭәа бжьқәак саҳазшәа сааҟалахын… – лоунатә деиҭаақәыԥсычҳан, уажәраанӡа нахьхьи, ҷьара илакыҭца иҭыԥшуаз ибла гәыҭра хырҩшәақәа, ҩаԥхьа иҷьымшь хәышла жәпақәа инарыҵадырӡит. Нас ихы дааҩахан амца зҭацәахьаз иҭаҭынжәга неиҿыцеикын, инеиқәырццакнеиқәрццакны днаҿыха-ааҿыхеит. Аарла зыԥсы ахәага ҭаз кәиц хәычҷык ныҵхахан, алҩа еишьылӡа иҭаҭынжәга ианыҩахылҵ, иааиҿихын:

– Аиеи, аԥхьа ишысҳәаз еиԥш, Кьаӷәса иԥхазаҵә Мадина лыда уаҳа шьац зырҟьацуаз уаҩ димамызт.

Алмас хәышықәсаҟа деиҳабын Мадина лаастә. Абарҭ шхәыӷкәаз еибабеит. Ишнеи-шнеиуаз, еиҭанеиааиртә еиԥш ианыҩеидас инаркны, есымша еицын. Иахьа Анцәа амш иааигаз, ихәыӷкәамзи, ал ҿаракәа ирықәланы л-хытыр ҟарҵаларын, џьит ҟарҵаларын, ҭырас еиҿарԥа ихәмарларын, ус-ус илеихашәы ихәлон. Абас мацара ирхыргон рхәыҷра амшқәа.

Ашьжьымҭан амра аныҩхашылоз, рыҵәҵәабжьқәа аума рымшха, Мадина лыџьмақәа лыманы, аҟәараш еиԥш, абни, ахәы анаара днаҿалон. Алмасгьы иџьмақәа иаԥцаны наҟстәи ахәы даахшәон. Убри инаркны, шьыбжьонынӡа, уажәы иҭабагәышьахьеит умҳәозар, абни, ахәы уахьынхшәо, Ӷьаџьыр ҳәа ӡык ыиасуеит, усҟан аӡыжь дуқәа аман. Рыџьмақәа ажыцра инылаҵаны, дара хаз-хазы аӡыжьқәа ирҭаланы рҽыркәабон. Ахәылбыеха рыџьмақәа ирҳәы-ирча ирыманы иаагәарлон.

Алмаси Мадинеи мшызҳа ирызҳауан. Рыџьмақәа гәарарҵон, игәарырхуан, рҭаацәа дара рзы зынӡа ргәы рҭынчны иҟан. Мадина ушьҭа аҭыԥҳара лҽазылкыртә еиԥш, ҟармашшәа дҭыхәхәа илызҳауан.

Мадинеи Алмаси мышк ҩынтә рыџьмақәа рыԥхьаӡон. Шьыбжь агәы анаахыҳәҳәоз, аҭшәарра иныбжьацаланы, акакала иԥхьаӡаны адәыхәхәаахь иныкәырҵон. Ҩынтә – уаха рыџьмаҭрақәа ианырҭарцалоз.

Уахык аҩыџьагьы рыџьмақәа рыманы игәарлеит. Мадина лыџьмақәа ԥхьаӡаны рыҭра ирҭарцало рҿаархеит, аха ԥшь-џьмак ыҟамызт. Алмасгьы рыбжьы наиқәдырган, иҟалаз аниархҳәа, алаԥш-ҿаԥшы ахьынӡарымаз инашәа-аашәеит, аха рхабар ҳәа егьрымбакәа, ианааилалашәшәуаз икара-уараха иаахалт, аха иазууазеи, адунеи азна рылахь еиқәырҵеит, рыџьмақәа ахьырцәылахаз.

Алашәага Кьаҕәса рыцҳа даагылазаргьы рацәак ипыр-хагамызт. «Урҭ ҕас ишьҭызхуа иоуп ихҭаркуа» – иҳәалон. Убри аҟынтә, знымзар-зны Кьаҕәсеи Хмыҷи рабџьар аашьҭыхны урҭ рыхьӡала лаҵыргомызт. Кьаҕәса мыжда заҵа алашәага дрышьҭамларыз, ак ахьырҳәо ак ыҟоуп, «амадатә аҟәыџьма иафом» ҳәа, есмзаҿа гылацыпхьаӡа, иӡныз ипхныз, абга рхәы ҟаҵаны, иганы абна агәҭа ҵлапҟахак иқәыргыланы даауан.

– Егьаурым, дад, егьаурым, ҳара иаҳхәызар, иаап. Алашәага шәрықәымгәамҵын, ҵасым, – уаҳа ажәак мҳәаӡакәа дҩагылан, амаркатыл ааипшаан, хынтә аҿы неихеикша-неихеикшан, шашәала инеихда-ааихданы иааҿеиҳәан, иарма напы инаркны абас днал агеит:

– Жәабран, жәабран,
Ашәаԥыџьаԥ рыԥсы ҭеиҵеит,
Иаҵәыш-еҵәа шәызирлашап,
Бааш-гыд цапхаш аҿеиҵап,
Сыпҟага ашәа шәыц еихысит,
Аҵых лашьца ҵәылашьцеитәып,
Шәлапш-ҿапшы гәеинҭеи рымбеит,
Еибга еизҩыда дара гәарлар,
Ианаамҭоу шәхацламҳәа асыртуеит.
Чыффы, чыффы, чыффы!

Абас, арыҕьалагьы, арымалагьы, иҿаҳәаны иикыз амаркатыл днаҭәҳәан, иман аҿапара дныҩналан, иахьиҵәахыз иара ида аӡәгьы изымдырyа иҵәахны даадәылҵит.

Анцәа идыраат, дад, Мадинеи Алмаси рыџьмақәа еиқәзырхаз, Кьаҕәса мыжда имаркатыл акәу, ус раџьал сабырны инхоу, амала, адырҩаҽны ашьыжь еибга-еизҩыда, иара абни адәыхәхәа аҵыхәаҿыҵәҟьа ихҭы-шәҭуа ажыцра ишылаз днарыхҭыгәлеит Алмас.

Абас, хьаа-баа змамыз Алмаси Мадинеи гәамҵ-хамҵрада рҿара амшқәа мҩасуан. Уажәшьҭа ԥахьа-ԥахьақәа

реиҧш акәымкәа, ларгьы аҭыҧҳара лԥазылкуа далагеит. Ари збоз лҭаацәагьы дназырк-аазыркуа аӄынӡа инеит. Аҵьмахьчара хәыҷы-хәыҷла даӄәырхуа, аҵыхәҭәан, зынӡа иара Кьаґәса ихаҭа иаалымидеит.

Мадина ацәгьеи абзиеи ахьыӄаз, аҵьар рахь дынцәырҵ-аацәырҵуагьы далагеит. Иара Алмасгьы ауаа зегьы дреиґьымзаргьы, уаѡы разык иакәын, наѡагьарак злаз аӡә иакәмызт. Аарла ихәы ааинышәшәыло данаалага инаркны, аԥыбґаԥ днеиртә даныӄала, дԥыжәланы иѡызцәа ахьнеиуаз днеиуа-дааиуа далагеит.

Мадинеи Алмаси абас ишыѡеидасхьазгьы макьанагьы рхәыҷра агәы рыман. Изхысҳәааз, зны нымеираҳк ауыха, абарҭ аѡыцьагьы рынасыҧхә рыҧшаарц иакәыркит. Аԥны ианааилахәла, Мадина амажәа аалкәааҳан, хҧахҧа кәакәар хәыҷқәак ӄалҵеит. Убри иаҷыданы, еиҭа х-мраки х-мзаки рсахьа змаз акәакәарқәа амажәа иаалылхын, абѡатә қәабшьҭ хәыҷы инҭаҧсаны иржәит. Акәакәарқәа зларжәыз ақәырпа, аҵьыка рацәаны иналаҧсаны, ирҵааит. Ақәабышьҭ иҭаз ақәырпа, ахҧсыхь анца, иаашьҭҧааны, индәылҵын, ахшьыра рԥынҭаҧсаны, ишеилалашәшәара моу, иҵегь ианынаскьахьаз, абни зны аҵьмақәа ангәаарырхуаз иахьеиқәшәалоз, ахәы ашьапаԥы х-мѡакы ахьеихагалазҵәӄьа инеит.

Аухатәи аҵх уаѡы ихашҭыртә иӄамызт, убриаӄара иссирын. Иԥыцҳҳараӡа игылаз амзаԥа лацӄьага хәыҷ еиҧш, ихәахәаӡа мраҭашәаара аганахь, ажәѡан акалҭ иѡацәхыкны, ѡба-хҧа ҵла рышәара инаҳаракны икыдыршәылан. Ажәѡан, ҵьара еҵәа шәпа еилӄаан, ҵьара еҵәа ссала иқәҵан. Алмаси Мадинеи дасу ркәакәарқәа рнапқәа инарнырҵан, аӡәаӡәала аматанеира иналагеит:

«Анымераҳ-ачымераҳ Анцәахәы, ҳуҳәоит, уахатәи аҵх азы дасу иаҳлахьынҵоу рхыцәхәыцқәа, ашьжьымҭан ҳкәакәарқәа анааҧаҳԥелак ишыргәылоу ҳурбарц. Мам-

заргьы, уаха аӡыша ҳакыр, иҳанасыԥхәхараны иҟоу ааҳадгыланы аӡы ҳдыржәуа ҳурбарц», – рҳәан, амреи амзеи рсахьа змаз ахәажәақәа, акакала амзаҿа инадбаланы ирфеит. Убри ашьҭахь, иҵаахәахәараӡа рқәабышьҭ иҭаз ақәырпа нарҿакны иеиԥшаны иржәит, уаха уеизгьы-уеизгьы иҳанасыԥхараны иҟоу ԥхызла даамбар ҟалом ҳәа агәра ганы. Инахынҳәны ицеит.

Усҟан имфаӡакәа иааргаз ркәакәаркәа, ишеибыр-ҳәаахьаз еиԥш, рымпахьшьқәа инарылаҳәаны рыхчҟәа инарыҵаҵаны ишьҭалеит.

Ашарԥазы ишааԥшызҵәҟьа, рхы иаҵаз ркәакәаркәа рымпахьшьқәа иаарылырхын, иԥыҽҽны, хәыц-хәыц иргәылаԥшит, аха хыцәхәыц еиқәаҵәагьы, хыцәхәыц хьԥштәылагьы акымзарак ргәылрымбааит.

Есмши-ҵхи мҩасцыԥхьаӡа Мадинеи Алмаси еиҳа-еиҳа рыбзиабара аҽаргәгәо иалагеит. Изыхдырҟьалакгьы, мышкы иааибамбар рзымчҳауа аҟынӡагьы инеит. Абарҭ зегьы, иахьынӡарылшоз рҭаацәа ирцәырӡон, аха рҭаацәа ари рызгәамҭо иҟамызт. Зегь шырбозгьы, ишырдыруазгьы, заҵа шәылахь-шәыцьымшь ыҟоуп ҳәа рарымҳәарыз, ҿымҭӡакәа, уи дара насыԥ дуны, жәҩангәашәԥхьараны ирыԥхьаӡозаарын, аха рыцҟәыни рызгаби рҿы ирындыр-ԥшуамызт.

Абас иахьа, уаҵәы аамҭақәа цон, дад. Мадина дышкьа-шкьо, егьызаҕьым аҭыԥҳа хымкых ззырҳәоз лакәны даақәгылеит. Лҟазшьа, ҟазшьа иалаҩашьомызт, лкымҭа – кымҭа иалаҩашьомызт.

Ладеи-ҩадеи, хҭырԥаш зхазҵоз, кәытыц кьарахәи, ҕәакьиа ҟамеи зымҕазымҵоз, арык рҿы жәҩахкыла иа-лырхуаз рцәаматәа аӡахразы Мадина лҿы ада даҽаҵьара имҩахыҵуамызт, – убас лнапы ҟазан. Кәымжә ӡырӡи, кәымжәы хәеи, уапа рапареи иныдкыланы, аххьа хҭарԥа аҟынӡа зегьы лнапы иҵылхуан.

«Мадина кəымжə ӡырӡи, кəымжəы хəеи ирҿалыԥсаз ахаԥақəеи, ххьарахəыц-ӡала иқəылкааз лгəыршьҭеи, рҳарҭа-сырҭа убаӡом», – рҳəон, уи лыӡахымҭа кəымжəикабеи шəшəа-шəшəо изышəҵаны ицоз арԥарцəа.

Мадина дышқəыԥшӡазгьы, лыхьӡ-лыԥша ахара инаҩхьан аҟнытə, зҽышькыл зшьапы нанырсланы, зкəадыр махаҿы иҩхашəалоз, акьан ахы ахызхуаз арԥарцəа Кьаҕəса иҩны ашə ҭдырхаахьан. Иагьарааны иубаргьы Кьаҕəса мыжда иҽхырԥарҭақəа рҿы рыҽԥырхақəа ргəыҵҳəаны аҽқəа ҿаҳəан.

Мадина лааӡарҭа роурц Кьаҕəса ауаа инҵаны, маӡааргама заҟантə илымҳа инҭарҳəаахьаз, аха иара ишихəҭаз ала ирхааны, пату ақəҵаны абас аҭак реиҳəон:

– Дад, арҭ шəеиԥш абзиақəа сызҕаб шəхы анлыдышəкыла, сара мап ахысҳəаартə, изуазеи, амала лара илҭахызар, игəаԥхеибашьозар, длыжəҩахап, иеишьашəалахап, иааибарыхып лгəахəуазар, иахьылгəаԥхаз дымҩахыҵааит, – иара иганахь ала «аҵəгьы мбылӡакəа акəацгьы ӡны» ашьшьыҳəа ихы аалиршəшəон. Кьаҕəса дызқəышаҳаҭыз анеилыркаалак, иаахьаҳəны, абжьацəажəаразы иҟазаз ауаа хатəрақəа Мадина ианлацəадыржəалак, ларгьы илнымаалоз ала дымныҟəакəа, ԥҳəызбак ишлыхəҭоу, лкалҭ рҿамҟьакəа, уи аус егьшалымҵуаз длырдыруан. Мадина лмап шылмапыз, лажəа шылымԥсахуаз агəра аныргалак, дара лышьҭазааҩцəагьы зых пату ақəызҵоз џьоук ракəын, уи аӡбахəала уаҳа ишьҭрақəломызт.

Абас ицон, иаауан, макьана игəыҕырҭадамхацыз арԥарцəа, аха ианаауаз раб игəы рыманы иаауан, ианцоз ран лгəы рыманы ицон.

Абарҭ Мадина илышьҭаз арԥарцəа зныктəи рҽырхəмарра даԥсамзаргьы ҟаларын Алмас, аха «гəаԥхачароуп» шырҳəо еиԥш, Мадина дхəыцҩы аахыс лгəы ааныѕкылахьаз ауаҩы, инаԥхыц ихиссоз урҭ зегьы аӡəгьы даҩыл-

хуамызт. Иара Алмасгьы убасҵәҟьа акәын дшыҟаз Мадина лзын. Ажәеиҧшьаа рҭыԥҳа ажәҩан дналҧрааны, уда схәарҭам ҳәа, иаҧхьа лҽынкаршәны диашьамхнышгыларгьы, уи Алмас игәы лзынкылараны дыҟамызт. Лара аӡә заҵәык лакәын иахьеи-уахеи иххаӡа ацәымзеиҧш игәатца иҭаҧхоз, хаарас иҵаз!

Аҭаҳмада даатгылеит. Ихы дҩахан, аҟьаҧҭа ауразоуроу зегьы илаҧш иаатциган, ҩаҧхьа иблақәа кыдхаланы, нырцәтәи ахәаахьы аҧшра далагеит...

Ҭыӡ-ҭыԥк еиҳамкәан, еилашьшьы аҵлара зхагылаз адәҳәыԥш иаҵәа анаара икыдыршәылан.

Алмаси Мадинеи рыцьмақәа рыманы, абни адәҳәыԥш аҿы акәзар ҟаларын иахьеиҧылоз, усҟан, ҳәарада, ани адаҳәыԥш хәыцҳы ҭбаа-ҭыцәзар акәхарын. Адәҳәыԥш убриаҟара ишхәыцҳахьазгьы, аҭаҳмада иахьагьы адәыхәхәа ҳәа дашьҭан.

Ауаҩытәыҩса иԥсҭазара заҟа иеиҧшузеи аԥсабарагьы. Уажәы ииаҵәаӡа нырцә еергьҳәа аҵлара илубаауа абни адәы иаҵәа хәыцҳы, мышкызны аҽеиҵыхны еиххәаеиҵҳәа ишьҭазар акәхарын. Џьмеи уасеи рыбжьы аиҩхаа ҭырцәажәаауа, аҟәараш еиҧш, ианыланы егьарааны гәата-бҕата иҳәхьан. Абна акәхарын, Алмаси Мадинеи рыбзиабара раԥхьаӡа иахьҩыцхахаз. Ус-ус, игәылҵны, ацәымзеиҧш, раԥхьатәи алашара ргәатца иахьынҭаԥхаз. Аа, уажә уи адәыхәхәа ҭбаа-ҭыцә амаҕи ашәаҧыцьаԥи анылан, шеи-шықәсеи дара ааскьо, адәыхәхәа наскьо, усҟантәи адәыхәхәа ԥшӡа, адәыхәхәа иаҵәа кҿарцалан, жәык атәарҭа аҟынӡа инарцеит. Шықәсқәаак рышьҭахь, ашьҭамҭагьы ыҟаӡамкәа, иара убри жәык атәарҭа инхазгьы ашәаҧыцьаԥи амаҕи инарыцҳаӡуазар акәхап. Шықәсқәаак рзы Алмаси Мадинеи абни адәыхәхәаҿы еихәмаруан. Уи адәыхәхәа аҵкыс еиҳау иԥшӡоу дгьылижәҩани рыбжьара уаҳа даҽа дәыхәхәак, дәыҭбаак ыҟоуп

ҳәа иҟамзар акәхарын. Дара раҟарагьы насыԥ змоу, дунеи иқәыршахьоу аӡәгьы дыҟамыз џьыршьозар ҟаларын. Иҟаларын, урҭ усҟан ишыҕәҕәаз, ишыԥшӡаз, ишыччоз, ишгәырҕьоз мацара иааицамкӡакәа, дара дунеис ирымаз арҭ аҩхәык ирықәлахоз џьыршьозаргьы.

Агәыҕра мыжда адунеии ауаҩытәыҩсеи еибаркны измоу, аха лассы-лассы аԥсҭазара еижьо агәыҕра мыжда!

Даагап иара абри аҭахмада ихаҭагьы. Адәҳәыԥш дызлеиԥшым арбану? Дныҟәоит, дцәажәоит, иаҳауеит, ихы еилнакааует, игәы еилнакааует, дхәыцыр илшоит ҳәоу? Мап, аҭаҳмада, мышк-ахамышк аҵыхәа абыржәы дшыҟоу дыҟазма? Дыцкәынамзи! Абри адунеи зегьы злеигәыдигӡалаша, нҵәара зықәӡам агәамч имазшәа имԥхьаӡози. Ус акәзаргьы игәы дажьозма, дагьалаҟаҵәҟьамзи. Уажәы дгәыԥшаа-хыԥшаауа, инапы намӡо, ишьапы намӡо дызҿаԥшуа нахьхьынӡатәи ахәы еиқәаҵәақәа ирыхчынгоу, ӡынгьы-ԥхынгьы еихашәыеиҭашәы ихьанҭыџьӡа анаҟәоу зқәымӡаауа ашьхақәа дырхысны, урҭ рнаҩыс иҟоу, ажәҩан хыла иҵзыԥссоз ашьха еиҩыцәарақәа дырҿысны, акаҵәарақәа рҿы абҕабқәа какәкәа иҭеиҵахьан. Егьараан урҭ ашьхақәа ииергь ашәа рҿыҩхьан, ҭысхәык аҟара дласны, ажәеиԥшьаа ирҭаз ашәарах гарӡган рҵәыла инеилышьны аҭыԥ ахь дылбаахьан. Егьараан ҽецәа шәҩык еилырхааны, еихьыс-еиԥысуа ишишьҭаз, аӡә дааизыбзиамхаӡакәа аҭарчеи рылԥааны игахьан. Аха абар, уажәы иажәра ихьӡеит. Нырцә аҵлара ирыларшәу адәҳәыԥш хәыцы еиԥш, ишықәсқәа изгәамҭаӡакәа инхыш-хыҵәаан, ааԥсара зықәӡамыз ишьамхы неиҵыхны деиқәышлаҳәа дааҟаҵаны, илабашьеи иҭаҭынжәга заҵәыки насыԥсгьы, ҩыза гәакьасгьы инеизныжьны даадыртәеит. Уажә нахьхьиӡа, џьара аҵалашә иҭыԥхаауеит игәалашәарақәа рцәымза, аха уи иааҵхахаз

алашара иҧсахаара нақәганы, илаҧш шақәшаҟьо иааҿыцәаауеит. Уажә иакып, ушьҭан иакып ҳәа, дуазыруа алашьцара дшалаҧшуа, иамкӡакәа, дҳәыҧы-ӡыҧуа игәҭҟьагагәҭшьаагаха алашьцара данаалахалак, ҧхыӡцәгьак иарцәырҳаз аӡә иеиҧш, иҳәыцра хьанҭақәа даарылҵны, агәырқьҳәа игәы дынҭаґызуеит.

Ԝаҧхьа иблақәа нкыдхалоит. Иҧсҭазара зегьы знигаз амԝа, ихатәы мԝа, иара ихала-иҧсала илихыз ихатәы мԝа днаныҧшылоит. Раҧхьа илахь ааиқәҵаны, ҳамҭак дааишәаара-еиҵарахоит, аха нас ишибо, игәы инҭаҳаз аҵааршә ҧсасины, ихы-иҿы гәырґьара хәыцӡак ацәаара ныкәхәмарааауеит. Иныкәхәмарааауеит, избанзар, уи амԝа ианикаауам иажәымҭыҽеха ихы-игәы дҭазырсша, дахьзырхәыша, иҿара дақәзыршәиша хәымгарак.

Раҧхьа ишьаҿа ахьеихигаз инаркны, ицқьаӡа, ҷьара шәышәырак анимкаауа, акыр шықәсақәа ирылхәхәа, иҭагә-ҭасуа, инхаҵәи-аахаҵәиуа иахьа дахьтәоу аҭыҧ аҟынӡа иааит.

Акырӡа еиҧшыҵәҟьоуп аҭаҳмадеи адәҳәыҧши. Изынхазеи уажәшьҭа, ҳамҭак ашьҭахь абни адәҳәыҧш еиҧш, иахьа уажәрааӈза идыҽҽалоз, ихыҽҽоз ашықәсқәа рыцәқәырҧақәа лассы днарылаӡԝозар акәхап иаргьы.

Абас акәын, ақьаҧҭа агәҭаҵәҟьа, акыраамҭаӡа ақәеи аси зыхәдхасуаз, амра иарсахьаз, иҳашҳатәарахa амӡырха иқәгылаз абааш мардуан хыжәжәара сахәаҧшуа сышхәыцуаз:

– Ааи, анаӡьалбеит, анаӡьалбеит, ауаԝытәыԝса насыҧда, ауаԝытәыԝса насыҧда… – иҳәан, уаҳа ацымҵакәа илабашьа ныҵеикша-ныҵеикшан, иажәабжь инациҵеит. – Ҽнак, Алмас шарҧазӡа дгылеит. Иҽеиқәа цыԝ-цыԝ шьацәқәысуа аҽҭра иахьҭагылаз иааҭиган, ҽыҳәҳәагала исыԝ-сыԝуа иааирыцқьеит. Аӡаҿы илбааганы аӡыжь иналаиргылан, икәабан, ахахәда агәырхәа иеиԝаҳаҳа

иманы даахалан, еилыбзаа-еилыбзаауа аҽхырԥартәаҿ инҿеиҳәан, аҕәра аԥыргьагь наҿыршәаны, алгажә ҩежь ахьатә саара инаныԥсаланы инамҵеиргылт.

Ҵангьы-мцынгьы иимкуаз икәтыц кьарахә амҳастәа баҩышԥсараха аҭра чаԥа иҭаҵаны иахькнаҳаз иааҭихын, шьахәа ҩала ицырцыруа иаарыцқьаны, инаганы аҭра инҭеиҵеит. Иаб Хмыҷ изааихәаз иезгьегь кәадыр ҟәынашәк анпыҟҟала иаакнихын, уигьы иршәшәаиpқаца инаган, иҽы еиқәхаԥса икәадырны иааиргылеит.

Алеи-аԥси рыбжьара Алмас ихәы хәгабзк ныҟәишьит. Даaикәҟьашан, иеимсы, ишьагрын еимаа тата самсалқәа, ҿыц Мадина изылӡахыз икәымжә ӡырӡ, икаба шкәакәа, иххьа хҭырԥа, Абаа-иԥа ҿаԥала ижьира иаааҵигаз имсаҟеи ҟама, икәтыц кьарахә ишьанҵа шәакь уҳәа, иазуухуазеи, абри иныс узымҳәо, иҽааилеиҳәан, дышәшәашәшәо акалам еиԥш, дкалахәҵәаӡа дындәылҵын, ахьуҳәа дынҽыжәпҟалан, аҽынтәи аимҭахарахь дцеит.

Ашьыбжь агәы анаахыҳәҳәоз, Алмас аимҭахараҿы дынҽыжәҵит. Аҽынтәи аимҭахара зҽалазырхәырц зҽеиқәыршәаны икылсыз арԥарцәа рыҽқәа, еихахаа икәадырны, ашҭа ду злахкааз ахәажә аанда амасарқәа ирыдҿаҳәалан. Алмас иҽгьы наганы аҕәра амасар гәара инахаршәны, икәымжә ҿыц акалҭқәа иҵаҽырбо, аҵьар днарылалеит.

Дук мырҵыкәа, аԥсхәараҿы иеизаз ауа-аҭынха, ҳәсеихацәеи сакәмалк хырҵарц еишьҭагыланы, акәасқьа амардуан инаҿалеит. Алмасгьы иҩызцәа днарылагылан, дыҩхалеит.

Азал агәҭаҵәҟьа еиԥхьышьшьаа икҿаз аншьан ахаҿы игылаз аишәа дуқәа ҿыки-бзыки иаанагоз чыс хкыс ирықәгыламыз ҳәа егьыҟамызт. Икахәхәа-кахәхәа иеилагылаз ацәацәашьқәа ирхылҵуаз, аҩысҭаа деигәырҕьартә ихааӡа асакәмал фҩы гон. Ҿыц асеи-аԥшыцеи иааҿыргаз

ашуқьаҭ мпахьшьқәа бырлашшәа ирышҳаны, ачабрақәа, аӄада сыга иаҿырсааз еицәыжәламыз лбырфын маӄаҿа-ҳәақәа, асагәреиқәа уҳәа – абарҭ зегь рыла аханытә ашьапаӄынӡа ирхиаз, аҭуан инаҵасуама уҳәо, ҵаӄа адашьма иқәгылаз ауакәым, лаша-лашо игылан. Ачыс зықәгылаз ахьатә еишәа ӄьаӄьақәа рыгәҭаҵәӄьа илашон иѡеижькакараӡа ацәарҭәа иалхны иӄаҵаз ашьамаӄа.

Абри сара иубо, убри ашьамаӄа ҳәа сызҿу ахьыӄарҵоз знык-ѡынтә сақәшәақәахьан, дад. Ашьамаӄа ӄазҵо апҳәыс илыдгылан, илыцхраауаз, ѡыџьа-хѡы раӄара аҳәсақәа.

Заа ацәа лыԥшаах дырӡыҭуан. Ацәа иаларҵоз асагәреи абамба рахәыц хаханы, шә-уаргьиак еиҵамкәа аура наҭаны, нахьхьи-аахьхьи аҵәқәа нарсны, абамба рахәыц-хац азхык надыркуан. Нас, ицо иаауа, жәохә бамба-рахәц-хацк иеидылааанӡа ирнаҳауан. Жәохә-хацк анырнаҳалак, иааԥҵәаны идыршон. Убри идыршоз асагәреи, алаба еимҿаԥа, ацәа ырӡыҭны изҭаз ақәабшьҭ инӡааргыланы, асагәреи азхык нкылыргон. Асагәреи ахы зкыз ашьшьыҳәа, ацәаӡыӡ иӡаашьыло, илыманы лҿыналхон. Асагәреи ацәа иаразнак ианадхьшәашәалак, асагәреи зкыз иарма ра-гыд инахышь-аахышьуа, дмыц-цакӡакәа анаҳара днлагон. Убас мацара асагәреи аан-ҵәаанӡа илнаҳауан. Убри ирнаҳаз, ашьамаӄа ӄазҵоз, асагәреи ахи-аҵыхәеи ахьыӄоу узымдыруа, аки-аки еидыршаланы еилалҵон. Ашьамаӄа аура уаргьиа бжак иаӄаралтәуан. Шьахәапарак аӄарагьы илыршәпон. Ашьамаӄа агәҭеи ахи рҿы ахаа-мыхаа зхьындырҳалаша, ирԥшӡаны ауадыхә еиԥш ацәарқьақьа акәлыршон. Абас акәын, дад, анкьа ашьамаӄа ҳәа изышьҭаз шыӄарҵоз.

Аимҭахара иалагеит.

Алмас иаразнак дгәеиҭеит Мадина лыҵкы жәѡан-гәыԥштәыла лышәҵаны, лыхцәы дашьаҳауа лѡызцәа дахьрылагылаз...

Аҽынтәи аимҭахараҿы иахәҭоуп ҳәа ирыԥхьаӡеит акьан аихсра акәымкәа, аҳәыҳәха акнаҳара. Акьан аасҭа, аҳәыҳәха акынҵәара иаҳа иуадаҩын. Аха акыр збахьаз абыргцәа бзиақәа ус иахәҭаны ианырԥхьаӡа, рҳәаахьа еиламгакәа аҳәыҳәха аихсра еиҵырхеит.

Аԥшәма имӡырха анҭыҵ ҽырхәмарымҭак инеиҕьны шьаҟьасҭараны инашьҭын. Убри ашьаҟьасҭара агәҭаҵәҟьа ԥшь-уаргьиак еиҵамкәа аҵьтә шьаҟа арсын. Абри ашьаҟа ахыцәқәаҵәҟьа, ганла иадчаԥалаз адаан хәхәаҿы икнаҳан, аххьа ҟаитан рахәыцқәа зыдҵаз ҩ-ҳәыхәхак. Аҳәыҳәха ахаҭа хҭырԥа чыхәк иаҟаран. Амала, урҭ аҳәыҳәхақәа злакнаҳаз рхацқәагьы даргьы қардуаг еиқәаҵәала ишәын, ахысҩы иаҳа илаԥш иҵашәарц азы. Аҳәыҳәхақәеи аҽцәа ахьгылази рыбжьара шә-ҽышьахәарк бжьазар акәын. Урҭ реихсра еиҵызхаз абыргцәа рахь аӡә даарылҵны, аҳәыҳәхақәа ахькнаҳаз инаркны, шә-ҽышьахәарк иагымкәа иацымкәа, иеихшәа-еиӡшәа иааиԥхьаӡан, расатә быцак шшәырӡа инаганы инаирсит. Убри ашьҭахь, даалаган, аҳәыҳәхақәа ахьыкнаҳази, аҽцәа ахьгылази рыгәҭаҵәҟьа ахьизеиҟараз нылкааны, аӡахәаш абҕьы нышьҭеиҵан, аххьа зҿыкәыршаз ақьаса иааҭганы ахьтәы ҟәрышь нылаҵаны даахынҳәит.

Ушьҭа аҽыуаҩ днаҵҟьаны, аӡахәаш абҕьы мырҵысӡакәа, аӡахәаш абҕьы иларшәыз ахьтәы ҟәрышь нылԥааны, нахьхьи аҳәыҳәхақәа ахькнаҳаз днарыҵаххны, ҩынтә хысрала аҩҳәыҳәха-хацкгьы ҿыршәаны, ҵаҟа икаԥсаанӡа днарыҵаххны икны, зныкгьы зҟамчы мҟьакәа иҭҟьаны ицаз иакәын, уи аҽынтәи амш аимҭахараҿы ахьӡгьы аԥхьахәгьы згоз.

Абри абас шакәыз рдыруан, уажә ҿымҭ-ԥсымшьа, зкәымжәы акалҭқәа зҵарҽыла, зыкәтыц кьарахәқәа хыршаны, зкәадыр махақәа ирықәкны игылаз арԥарцәа.

Ҽцәа-ҩажәа анаҵӄьарада ус рымамкәа, алаба нархушьылазшәа ианааивагыла, аԥхьа ахысра жәҩахырла аҿаадырхеит.

Алмас аҽцәа рҵыхәаҿы дахьгылаз даахьаԥшын, иӄаларызеишь ҳәа, иԥшыз аџьар илаԥш иныҵга-ныҵго дышнеиуаз, Мадина ҩыџьа аҭыԥҳацәа рыгәҭа дгыланы, лыблаҟәа ааихмырсыгьӡакәан иара дышихәаԥшуаз гәеиҭеит. Уи акыр игәы аарӄәандеит, аха лырдыршьа имамкәа дышгылаз, апӄеҩҳәа ахысыбжь геит. Убри инаҟәырццакны, аҽцәа рханы игылаз дларылӄьан, иҿынеихеит. Иҽы ахы даамыхаӡакәа, аӡахәаш абӷьы иларшәыз ахьтәы ӄәрышь днахаххын, иҽавара иҽаваршәаӄьаны днышьҭасын, аӡахәаш абӷьы мырҵысӡакәа, ахьтәы ӄәрышь нылԥааны, абырсааҭк икәадыр иҽынахакны, дышиашаз аҳәыҳәахаҟәа днарыцахххын, апӄеҩ-апӄеҩҳәа инеиҟәырццакны ҩынтә хысрала аҩ-ҳәыҳәаха-хацкгьы ҿыршәаны ианынҭеиҵа, дларыцаххын, ҵаӄа икамыршәӡакәа руак икит, иааԥсахны егьи иҽыназикит, аха… уаӄа, дад, инасыԥ ицымныӄәеит, дахьымӡакәа ҵаӄа инкашәеит. Иӄаиҵагәышьарыз, дхынҳәны дааин, иҭыԥаҿ данаагыла, ҩаԥхьа апӄеҩҳәа ахысыбжь анаага, уи ивагылаз днаҭрысын иҿынеихеит. Аӡахәаш абӷьы мыжда дныласын, ахьтәы ӄәрышь нылиԥаарц дышьҭасит, аха аӄәрышь мацара акәымкәа, иара аӡахәаш абӷьгьы иаргьы аашьҭиԥааит. Уигьы ихы имагәыхьха даахынҳәгәышьеит.

Абас жәҩахырла мацара рҿаархан, рыбжеиҳараҩык акыр рҽанырышәеит урҭ аҳәыҳәаха еикәиккәа, аха макьаназы аӡгьы импыҵаманшәаламхацызт. Абар уажәшьҭа иара Алмас дназлаз хҩы заҵәык рыда ари аисара иалҵхьан еиԥш, Алмас ивагылаз арԥыс длаҵӄьан, изаӄаразаалак даамҳәалахаӡакәа, ахьтәы ӄәрышьгьы шьҭиԥааит, аҩҳәыҳәаха-хацкгьы ҿиршәеит, ҵаӄа икаԥсаанӡагьы икит, аха дыҷкәынамзи дгәырӷьацәаны игәы иаԥымскәа дыӄам, апӄаца-апӄацаҳәа иҽгәараӄамч иҽы аӡыжәмгәа

ианаатцеиргьежь, ихырҳагамхаша, цас иауазшәа атцыхәа ꙩышьҭнапҭаан аффаҳәа иаҟьеит. Уи акәхагәышьеит – иаларымҭцеит.

«Иҿы ҟамчыла дамысыр акәын, рҳәеит. Аҿыбҕаҟаза уи еиҧш иаҭәам рҳәеит. Иҿы атцыхәа аҟьара иара имдырра ауп изыхҟьаз», – рҳәеит.

Уи арҧысгьы дгьежьны иҭыҧ аҿы данаагыла, ушьҭа инхаз Алмас иакәын. Апҟаꙩҳәа ахысыбжь анаага, «Чоу» – иҳәан, длатцҟьеит. Иҿы ахы иоужьӡан дышнеиуаз, ани «амыжда» даназааигәаха, лацәарӡасрак ахмыртцкәа иҿыбҕа дныхшәан, адгьыл дышьҭаианы дышнеиуаз, днышьҭасын, аӡахәаш абҕьы мыртцысӡакәа, ахьтәы ҟәрышь нылҧааны, аҳәыҳәахақәа днарытцаххын, аꙩ-ҳәыҳәахахацкгьы ҿыршәаны, тцаҟа икамҧсакәа аꙩбагьы мтцарсны, дныбжьҟьеит.

Ашҭа ыкәырҭәааны ҳәсеи хацәеи игылаз ааилаꙩꙩит, гәырҕьарахеит.

Алмас аҿынтәи аимҭахараҿы аҧхьахә игеит.

Зегь маншәалароуп, дад, зегьы маншәалароуп, акәымзар, Алмас рыцҳа иеиҧшымызт аҿны уи аимҭахара иалахәыз аҿыбҕаҟазацәа, ауапа хәылда агәырӡа алаҧызтцәоз ахысцәа, аха умбои…

Зегь маншәаларагәышьоуп, дад, зегь маншәаларагәышьоуп… – аҭаҳмада дцәажәонатц, уарла-шәарла ихиҿы иныҟәлашоз хаарак ꙩаҧхьа иблақәа инархиꙩаз, иџьымшь хәышла жәпақәа инарытцаирӡын, иҿааирҭынчит.

Сара аҭаҳмада иажәабжь сахьынӡазыӡырꙩуаз, иара Алмас раҧхьа днаргыланы, егьырҭ иꙩызцәа зегьы рдырра акәым, реиҧш зеиҧшыз имашәырнгьы сыҧхыӡ ишаламшәацызгьы: роура, рыҭбаара, рҭеиҭыҧш, рычаҧашьа рҿыжәлашьа, рҿыжәтцышьа – дара зегьы абыржәы иааины саҧхьа игылазшәа, дасу рсахьахәырақәа сыблақәа иаарыхгылон. Сыблақәа иаарыхгылон урҭ рабацәеи

рабдуцәеи знысыз ршьамҩа. Абыржәытҵәӄьа акәушәа сгәы ианыҩуан Дали Ҵабали ашьхақәа рҩытҵақәа ирҭысуаз раҳәақәа рхьеҩбжьы.

Абар, абар сылаԥш иаатҵашәон, шәышықәсала урҭ рышьха дгьыл иагәытҵаҳәҳәа иамаз, мышкызны, рнышәнап рцәымӡырц азы, рхы-рыԥсы ақәҭцаны аҕа излеиҿагылаз раҳәақәа. Урҭ ахьышьҭаз снархагылеит. Анышәи ажьакцеи ишырфахьазгьы, сарҕьа напала адгьыл аарла иаатҵысхит. Ихьанҭоуп. Еиҳагьы ихьанҭазар акәхарын усӄан. Урҭ аҳәақәа дара ишыӄарҵаз еиԥш, рышьҭыхрагьы, ишахәҭаз рныӄәацарагьы, дара затҵәык рыда даҽаӡәы илшарымызт. Урҭ аҳәақәа ирнызбаалоит аҭаҳмада зыӡбахә имоу аԥсуа рԥарцәа, урҭ рабацәа рыламыс, рӄазшьа, ргәеилгара, ргәашьамх, рфырхатҵара.

Изыхӄьаз ҳәа акгьы сзымдыруа, сцәа-сжьы ҩасхибаҳәан, схәыцрақәа саарылтҵит.

Снаҿаԥшит, нахьхьи џьара еилаарцыруа зхы ажәҩан атҵкар инатҵазыргылаз ашьха акьатрацәқәа…

Абни ашьхагьы саргьы аԥсабара ауп ҳазшаз. Нас уигьы сара сеиԥш аԥсабара иашазар, шықәсык ахь зных ажәак иадамзаргьы аҿы неихыԥхьаны ицәажәар…. аха аԥсабара иӄанатҵо зегьы, шәаны-изаны иазхәыцны иӄанатҵозар акәхап акәымзар, аԥсабара уажә абни ашьха иаалырӄьаны иарцәажәар, уи атҵаӄа иҭатәоу амшын ахәараҳәа ишуазар акәхап.

Избанзар, иара амшынгьы иахарақәоу рацәазар алшоит. Ашьха зегьы аҳәар, иара зхаану, зыԥсадгьыли, иара ашьха ахаҭеи зхы ақәызтҵаз атҵеицәа храҭахьынтә рыԥсы ҭаланы игылап. Абри ашьҭахь иара ашьха ахаҭагьы иазымчҳакәа, инеилаҳаны бжьра-бжьтҵәа иныҵаҩры ицозар акәхап. Иара аагылазар ацәа иҭаӡахьоу асаашьақәа ракәхап изырҕәҕәаз, измырхәашаз, абас иҳашҳатәараха, ӡынгьы-ԥхынгьы еишәара-еитҵараха иара зхылтҵыз адгьыл гәакьа иахазыргылаз.

Игылазааит абас есымшагьы, ахаангьы. Иудыруазеи, мышкы зны, иара зацәык ада шаҳаҭ дызмам, иара ашьха ахаҭа ашьапы аҟынтәи ацгәы аҩны ахыбрақәа ишрықәгылаз мацара, адгьыл ашьапы ықәмыркьысӡакәа ага ианкылсуаз аамҭаз еиԥш, иахьа инханы иҟоу урҭ рабиԥарагьы, убасҟан еиԥш иҿиар, убасҟан аҟара ирацәаҩхар, урҭ ргәашьамх, ргәашьамххар, ргәамч, ргәамчхар. Усҟан ани ашьха ахаан еиԥш, мшын нырцәынтәи ақәылацәа, абри амшын насыԥда иӡхыҵны, егьызмаха, ушьҭа ирызхәҳәынҷаӡомызт. Иара ашьха зықәгылоу адгьыл хәыҷгьы иаргьы, аԥшқа иеиԥш изгәыҵаҳәҳәа измоу адгьыл ду иахьчон уи.

Гәырҩа-гәырчыда, аҳәада, ҟамада, ҭынч инхо-инҵуа ишааиҵагылаз иааԥшны иабар, агәы ԥхар, ахы ԥхар, иҟалап усҟан иара ашьха иқәымӡаауа иқәжьу анаҟәоугьы ӡыҭны, ирҩашха, иԥсҭаҵагаха дара рахь аҿынанахаргьы. Анаҟәоу аҭыԥ аҿы ииаҵәҟаҟараӡа, абӷыхәа рҿашьшьы аҵла рыбны, ашьха иаҿаӷӷа инаҿагылар.

Иудыруазеи, шәышықәса, ҩышәшықәса, зқьышықәса рышьҭахь мҩасҩык иԥсы ааиҭеикырц ӡыхьк днахәарц абра дныҩахыҵыр. Аа, абри сара сахьтәоу днатәар, сара иахьа нахьхьитәи ашьха сшархәыцыз еиԥш акәымкәа, даҿакалаӡа дархәыцыр...

Макьанатә ауаҩытәыҩса, амзаҿы иҵәҩан шьапы аирсырц, имцахә еиҿеикырц егьигӡам. Иудыруазеи уи ашьхагьы дара ашьхауаагьы ирԥеиԥшу?..

– Дад, аира зшаз, аԥсрагьы ишеит, – зныкыршәа ҿааиҭит аҭаҳмада. – Абри былгьуп. Адунеи ус иаҭаххазар акәхап. Уазхәыцҵәҟьар, аира зшаз, аԥсрагьы уеизгьы-уеизгьы ишар акәын. Ус акәымкәа, аира мацара шаны, адунеи иныкәло зегьы рарԥыс цәыцәымҭаҟны ианнеилак, имԥсуаимажәуа адгьыл ҳақәлахоит ҳәа иалагар, ауаатәыҩса адунеи иазкрымызт, дара-дара ықәеибахрын, дад. Абри зегьы зхысҳәааз, дад, ауаҩытәыҩса насыԥда илахьынҵоуп...

...Алмаси Мадинеи ишнеи-шнеиуаз, ԥсра хьшәашәамзар даҽакы иазеицрымҟьо аҟынӡа иангәаԥхеибашьа, ҽнак ашәахьа ахәылбыҽха абри аӡыхь ада шаҳаҭ дрымамкәа, дара рхала еизыразны, маҭарбага егьи ҳәа, акгьы рыбжьамгалаӡакәа, ҿа неибыҳәаны, рыҿҳәара ԥырҵәеит. Мадина асабша ауха ддәылҵуан.

Абри аҵыхәала, лара лганахь алагьы, иара иганахь алагьы, даарак ирзааигәаӡаз аӡәык-ҩыџьак рҩызцәа гәакьақәак ракәымзар аӡәгьы лымҳаҭас ирҭарц ргәы иҭарымкит. Насгьы, аҩныҟа днамгаӡакәа, ииҭахыз шьоук рҿы дынкыдиргыларц иӡбеит. Уаҳагьы даҽа мҩак амамызт, избанзар, Алмаси Мадинеи рҭаацәара абри аус ишахәаԥшуаз атәы дара егьрыздырамызт.

Жәытә-натә аахыс дара злеибабоз, излеибаԥхьаӡоз, еиларгӡоз ала, абри аус иазыразхап, ҳәа ргәы иаанагомызт. Абас акәын Алмаси Мадинеи еиҵырхаз аус азы, дара рҭаацәа шахәаԥшуа ҳәа, гәаанагарас ирымаз. Убри азоуп, рҭаацәагьы абри аҵыхәала дыррак рымҭаӡакәа хәыжәхәыҵәа ҳәа издырласыз. Аха Алмаси Мадинеи рҭаацәа аханатә аахысгьы ргәы иҭаз шыҟаз абас акәзаарын:

Изларҳәо ала, уи аҽны еимагыланы асоура иаҿын. Кьаӷәса ашьыжь ирахә-ишәахә ааилирган, дааҩналазаап. Макьанагьы еихымсыӷьцыз акәастхарамца еиҿашуан. Аеҳәа ахаҿы Мадина агара дгараҵаны дгылан. Диднагалеижьҭеи шықәсык аиҳа зхымҵуаз Кьаӷәса иԥшәма дгьагьо акҿыҩра дшыкҿаз:

– Аԥшәма, уҟоума, аԥшәма! – иҳәан, агәашә ахь аӡәы ибжьы геит.

– Ҳаи, сыҟамкәан изуазеи! – иҳәан, Кьаӷәсагьы дындәылҟьазаап.

– Ашьжьымҭан ҽааныбзиала ҳәа, асы сыманы сузааит умбаи, Кьаӷәса, шьыжьыбзиа! – иҳәан, абжьааԥны еиԥш дҿаԥха-ҿаччо дааиԥылазаап Хмыҷ гәышьа.

– Уа бзиала уаабеит, бзиа умшхеит. Уаазгаз ушьапы сакәыхшоуп, – иҳәан, Кьаҕәса диеигәырҕьаҵәа инапы ааимихын, аҩныҟа диманы днеит.

Уажәы мацара акәызма, Кьаҕәсеи Хмыҷи ианааибабалак, рҳәатәы нҵәомызт, рутәы нҵәомызт. Уи аҽынгьы акыраамҭа еибамбацкәа еиниазшәа, итәаны ишцәажәоз, аԥшәмаԥҳәыс али-аԥси рыбжьара, уаткоуп, ҩуп Анцәа иаалԥыхьеиршәаз зегьы аишәахьча иныҟәыргыланы иаарымҵалыргылеит.

– Хмыҷ, иаҳцәажәогьы бзиоуп, аха Анцәа иҳаиҭаз ауп, уаҳәшьа ухьӡала илырхиаз ачеиҵьыка хәыҷы ҳҽынахаҳаԥхьалап, нас џьара ԥхакгьы ҳахьӡозар акәхап, – иҳәан, дҩагылеит Кьаҕәса.

– Изшаз иныс, Кьаҕәса, абыржәыҵәҟьоуп какал кны санаадәылҵыз, насгьы иахьа, ԥахьаҟәа реиԥш акәымкәа, ус дук аҵыхәала схы уҟәкны сымҩахыҵит…

– Умҩахыҵзаргьы, ԥшӡала умҩахыҵлааит, уигьы ҳахьӡоит, – иҳәан, Кьаҕәса Хмыҷ иажәа анагӡаха имҭакәа инапы ааникылеит, аха Хмыҷ дыҟәауа-дшәо иҽаԥсреиҭеит…

– Угәы иалымсын, уххь са изгааит, Кьаҕәса. Аҳәара-чара ара сара иабасҭаху сыҩноупеи, уигьы ҳахьӡап, амала абри сыззымҩахыҵыз аус зегь раԥхьа улымҳа аҟынӡа инагазар сҭахуп. Абри аҳәахьа насыгӡаанӡа учеиҵьыкагьы снапы сзаркуам, – иҳәан, Кьаҕәса иибахьаз иакәӡамкәа даакәгылеит Хмыҷ.

– Уара, иҟалазеи, уеизгьы-уеизгьы гәаҟрас, какалк шаҳкуа, узымҩахыҵыз атәгьы ҳамҳәарыз, ус, дышьман, цәгьара ҵыхәамзар…

– Мамоу, мамоу, цәгьара анцәа иаҳзааумган. Иахьа ас ҭамҷыҭ сызуҟәлаз бзиа ҵыхәоуп, Кьаҕәса, – иҳәеит Хмыҷ.

– Ибзиоуп нас, ус уара иануҭахха, – иҳәан, Кьаҕәса, Хмыҷ иҟазшьа оумашәа ибаны, уаҳа ацымҳәакәа, аишәа днахан, иааидтәалт.

– Угəы иацəымҵымзар, саҳəшьагьы илаҳауазар сҭахуп, – иҳəеит Хмыҷ, Кьаҕəса иԥшəма лахь дынхьаԥшын.

– Ибзиоуп, нас, уигьы дузыӡырҩлааит, – иҳəан Хмыҷ днаиқəшаҳаҭхеит Кьаҕəсагьы.

Аԥшəмаԥҳəыс дааин, даархагылеит.

– Иудыруеит, Кьаҕəса, саагылазар уара иуҵаскуа маӡа сымазар. Анцəа иаҳауеит, ауаа ираҳауеит, схəыҷрагьы сдурагьы, сҭаацəагьы саргьы уара узыҳəан ҳцəа ҳазагоуп. Иахьа уара уҿы сымҩахызгаз аус, акыр ҵуеит сгəы иҭеижьҭеи, аха иумырдыркəа, иқəҵо-иқəхуа сшазхəыцуаз иахьанӡа иаазгеит. Абри сыԥсы иахмырзаӡакəа, схала-сыԥсала исҭаххаз, иҟалап игаӡаразаргьы, ма иҟəыышразаргьы. Ишакəхалакгьы уара ишуҭаху иԥхьаӡа, абри хьаа дус иансоу, аиаша уасҳəап, сцəа исызҭамыгӡакəа, улымҳа аҟынӡа анагара иқəнаганы исыԥхьаӡеит сыхшыҩ цəгьала.

Уара Кьаҕəса, уаагылазаргьы аира бзиак иалҵыз уоуп. Иахьа сара уара уҿы сзымҩахыҵыз аус аҩыза егьаџьара иуаҳахьеит, уақəшəахьеит. Ухатəгьы удыруеит, аӡə итəгьы удыруеит. Ууаҩреи, уҟазшьеи, учеиџьыкеи ртəы ззымдыруа маҷуп.

Сара ҳəа узҿу сакəзаргьы, бжьышьхак рнаҩыс икнаҳау аупа хəылда иалоу агəырӡа арантəи аҵа гəазҭо, мамзаргьы Абжьыуаа жəҩахкыла ирылырхуа ахацəа нагақəа среиуагəышьам, аха агəыр алаҵаны, аиха алызԥаауагьы сышреиуам удыруеит. Сшыҟазаалакгьы убарҭ аеҵəа кыдызԥаауа ҳəа, изышьҭоу раԥхьа сыргыланы суԥхьаӡоит ухабзиара аҟынтə. Уареи сареи ҳҩыџьагьы ҳажəла заҵəқəоуп. Жəытə-натə аахыс ухарҭа исыду, схарҭа иуду, аҳаҭыр иҳақəибаҵо, еилых-еилаҵа шҳамам атəы салалом, иудыруоуп. Абри аханатə аахыстəи ҳаибабара ҳаибаҳара иҵегь иҕəҕəаахарц, наҟ-наҟ анарха аиур сҭахуп, Кьаҕəса. Уеизгьы-уеизгьы абри аус аҿы, абри

ауаҩ егьа дыстҭахызаргьы, ҳжәытәи-ҳҿатәи еилазаргьы ари еиԥш аҿыҵәҟьа дсышьашәалам, ҳаижәҩам угәахәуазаргьы, исцәымӡакәа исурдыруазар акәхап. Убасҵәҟьа акәхозаргьы, икалҭ сҿеиҟьеит ҳәа, сгәы нырханы, мамзаргьы ихьымӡҕшьаны суԥырҵуам, ушызбац узбоит, абриак агәра сызга. Ус акәымкәан, суареи сҭахреи уаҭәашьаны, усыгәҭамскәа сныҟәугозар, уххь са изгеит, ԥсраҽнынӡа сумаҵуҩуп.

Ажәа рацәа узасыршьрызеи, абзиаразы снапы лыҟәскааит Анцәа дисасуп. Абри амаалыҷь игароу лааӡарҭа саҳәарц азоуп сзымҩахыҵыз, Кьаҕәса, сылхумбаар сҭахуп. Абриоуп сара стәы, – иҳәазаап Хмыҷ гәышьа.

Ахы ҭҟьареи, ажәа ҭҟьареи ҳәа Кьаҕәса игәы иҭамкәа, ихы иҭамкәа иааиаҳаз, дагьамкзаап, дагьамышьҭызаап, дааишәара-еиҵаранатәын, ҳамҭак ҿымҭӡакәа даӡаны даанхазаап. Ашьҭахь:

– Хмыҷ, сара иахьеи-уахеи аԥсра сазыԥшын, амала, абри уара уҟынтә сазыԥшымызт. Аха, абас уара ухаҿы иааганы, ишәаны изаны уаасыдтәаланы иаасоумҳәар ада ҟазшьа амамкәа иуԥхьаӡазар акәхап, иахьа хыҟәкыла узымҩахыҵыз. Ус анакәха, уара угәы бзиа иабаз саргьы сазыразуп. Саби кьачак улҭааит – уҿы сзыԥҽуам. Ахирра Анцәа иаҟәиҵааит. Хьшәашәак аҵыхәала Анцәа ҳаиҿоумырԥшын, – иҳәан, Кьаҕәсагьы Хмыҷгьы ааигәыдеибаҳәҳәалеит.

Хмыҷ иажәа Кьаҕәса ишыҩбеимтәыз, дшазыразхаз агәра анига, ажәак мҳәаӡакәа, асаби дызгараз агара днахагылан:

– Сара схы здыруа саныҟала инаркны, рыцҳарак сыхәда иҟәымкәа, ашышкамс сшьапы иаҵашәар ҳәа, сшәаны сшахчнысуаз мацара, абас ашла насылаҩҩызар, дгьыли-жәҩани ахьеивҵоу мчра змоу аӡәыр уҟазар суҳәоит, сҿаҳәатәы наугӡарц.

Иахьа нак̆-аак̆ ҳаизыразны злахьынҵа ҳшаз асабицәа, Анцәа зхьы шьаргәыҵа сакәыхшоу иусасцәоуп – урхылаԥш, ирманшәал, алаԥшыцәгьа-аҿаԥшыцәгьа, амышьҭа ирцәыхьча. Хазыс-ԥсазыс ҳәа рымцахә аиҿакыха Анцәа иахьыгӡа. Иахьа зынасыԥ умҵаҳшаз еихумбаан. Иахьынаҵыс-ааҵыслакгьы, зхы ꙩыҵызго марымажаханы, еихышь-еиҵышь аихылабеиԥш ра-гыдык, рагыдык инаӡо алаҭаҷаҷеи алгажәи ҿало, ӡи-мцеи зҵысша Анцәа ирыгумырхан, афара-агара иаҟәиҭны, иаазыхо рура-рҳәара чара чысны ихаргалалааит. Рыԥсы ҭанаҵы хьмызӷ рыҟәумҵан. Ӷьаи-ӷьаца Анцәа иҟәҵа. Лари уаари, хызи, ҵьхәари ирызрыцҳамхо, рӡылагареи рӡылаҳәареи лага-лаҳәа агымхо рыԥсҭазара ажәаргарц суҳәоит, сара сшамкәа сызшаз, аԥшырҭа иҟәҭәоу. – Убри ашьҭахь, иаҳәа еиҵыб хәыш аҭра иааҭиган, агара иҿак̆әазаап.

...Убри нахыс абарҭ аꙩҭаацәарак неидтәаланы ирыӡбаз аус аҵыхәала, дара раамҷыдарахаз, хәылк̆ьаҿылк̆ьаны акәзаргьы, ԥсызхоу аӡәгьы имаҳаит...

Рхы рдыруа ианык̆ала инаркны иахьеи-уахеи ияаицрымшәаӡакәа еицыз ахәыҷқәа, дара гәаныла иреигәырӷьон. Абарҭ ꙩеидасны ҳҿаҳәатәы аргама ҳала ианбабаришь ҳәа, иԥшын.

Аамҭа цон. Алмас дарԥысхеит, Мадина дҭыԥҳахеит. Урҭ анс-арс акәымкәа, бжьацәажәарада рхала бзиа ишеибабаз игәꙩарамкәа, рҭаацәа еилкааны ирыман. Дара рзы уи мшаԥшаран.

Алмаси Мадинеи рыҿҳәара ꙩымш ракәын ибжьаз. Аха урҭ аꙩымшгьы дара рзын шыҟәсынак̆ьан...

Ҽнак, шьыжьымҭанк Алмас дꙩагылан, абжьааԥны еиԥш, шәарыцара дцарц иҽааибыҭаны ашҭа дынҭыҵит. Ажәꙩан ҵшәааны асоура иаҿын. Алмас ахәы аҵыхәа аҟынӡа дымнаӡацкәа, иҭахәаҽӡа нырцәынтәи агәаҟьҳәа ахысыбжь геит.

Алмас даатгылан дӡырҩит.

Ахысыбжь инашьҭархxны арҵәаа-арҵәааҳәа аҳәҳәабжьқәа неиларыԥсеит. Аҳәҳәабжь ахьгаз Кьаӷәсарааҿы шакәыз Алмас дацәымҩашьо еиликааит. Ишьанҵа шәақь неихиԥаан, агәҭа бжьҵәаа иаанкыланы, дыҿӄьа-ҿӄьо ахшьыра дынҭалеит.

Алеи-аԥси рыбжьара ахәы дыҩхашәалан, ашьхагәара длаҵакәшаны Мадинараа рашҭа дынҭаххит.

Ҳаӷа имшхара, дад, Мадина асакаса данҵаны, лыхцәы кахәхәа аҩн ду аӄынтәи акәасқьахь дынхаргалеит.

Иӄалаз уи ауп, ашьыжьымҭан, Кьаӷәса шәарыцарадиццарц дааит ргәыла ҷкәынак. Ашьашәы иԥыржәаша, иширӄыҵымыҵуаз, иааицәыҭӄьан ахы лықәшәеит.

Алмас ари аҩыза асаашьа аниба, уаҳа аӡәгьы дааимазҵааӡакәа, дынҽыжәпӄалан, дышзахәоз архаӄа дцеит аҳақьым дааигарц. Уажәеиԥш, ауаҩы дыԥҵәазар данеиԥыршьуаз аамҭамызт, дад, усӄан. Алмас дзызцаз аҳақьымгьы ҭцҳәарак иакәмызт, аха рацәак мырҵыкәа диманы дааит.

Мадина инеиҭалкуа ҳәа, егьлымамкәа, деиҵыхны дықән. Аҳақьым дналыхәаԥш-аалыхәаԥшит, аха ашьалабара дшаҿыз аниба, лыжәтә ахы инаҵакны иӷәӷәаны иааҿеиҳәеит. Ауа-аҭынха, агәыла-азла зҳәаз еиԥш, ауаа еизаны иӄаларызеишь ҳәа иԥшын.

Қьаӷәса гәышьа: «Митә ӄамлеит, хык налылакьакьазар, лаҵьал убри иалаҳәамзар деиқәхап» ҳәа, – хьаас имкӡазшәа иҽиӄажон, аха уисыр шьа кәармак илымшәо, деихаӡԥштәалаха дгылан.

Аҳақьым иҿаҳәарагьы ашьа азнымкылошәа аниба, иамхацәгьахан, уаҳа анс-арс ҳәа акәымкәа, Алмас имахәар ааикын, егьи ауадахь дныҩнеигалеит.

Ҿымҭ-ԥсымшьа ауаа игылаз оумашәа ибаны аҳақьыми Алмаси инарышьклаԥшит.

– Аусқәа рацәак иҽееим. Ахә дыӷәӷәоуп. Ҧсыхәа ахьынӡамоу ашьа лылаҵатәуп. Уара уқәыҧшуп, ушьа узлыҭозар, бзиан, – иҳәеит аҳақьым.

– Сара усмеигӡан, амала ҧсыхәа амазар деиқәырха, абааҧс, – иҳәагәышьеит Алмасгьы.

Аҳақьым Алмас ишьа илхны Мадина илылеиҵеит.

Баша ирҳәоит акәымзар, дад, ауаҩытәыҩса ичамҩахә ыҟазар, дганы Тым итыша дҭоужьыргьы акымзарак ихьуам. Убри инаркны агәра згеит агәаҟразы ауаҩы акгьы шимыхьуа. Ҵабыргуп, «зых иахәаз, анцәагь дихәоит» – рҳәоит, ацхыраарагьы ыҟахымкәа, ишҧа, аха зегь џьалуп. Ауаҩы иуахҭа мааицзар, дахьугалакгьы дманшәалахоит. Изхысҳәааз, Мадина лоуп. Ҵоуп, акыр дгәаҟит, аха дацәынхагәышьеит.

…Мадина лҩымыз анаанҵәа ллабақәа нкалҧсан, днеиааиуа далагеит. Ус-ус хәыҷы-хәыҷла лыҧштәы ааиуа, анкьатәи лшьара дныкәлеит.

Алмаси Мадинеи, раҧхьа изқәымгәыӷуаз шрыҵалаз еиҧш, изқәымгәыӷуаз агәырӷьарагьы рҧеиҧшхеит. Мадина деибга-дызҩыда, лыхәра џьара кьылк, грак лзыннамыжьӡакәа, анкьеиҧш дышкьа-шкьо данаақәгыла, жәамш реиҳа бжьамҵакәа ирҿыцны рыҿҳәаара еиҭаҧыртцәеит. Урҭ рынасыҧ уажәшьҭа рнапы иакын, ргәырӷьара ҵҩадан. Уи амш иахьагьы-уахагьы иазыҧшын.

…Мадина ахы анлықәшәа инаркны, Алмаси Мадинеи рҭаацәа раб дышьны рыхәда дахшьызшәа, рыҳаидеи ыҟамкәа, иӡыхь-ҧсыхьха иааҟалеит.

Иаалырҟьаны аҩҭаацәарак рҟазшьа шырыҧсахыз, дара рзы ишыхьшәашәахаз рбон Мадинеи Алмаси, аха изқәыртцарыз рыздыруамызт. Аҵыхәтәан, ишнеи-шнеиуаз, изыхдырҟьаз ҳәа аӡәымзар аӡәы акы изымдырyа, иара Кьаӷәса насыҧдеи Хмыҷи аалаган, рыҷкәыни рызӷаби рынасыҧ аиҵаҟьара напы адыркит.

Ҽнак, Хмыҷ иҷкəын Алмас ауаҩы динитҵеит, абри еиԥш иҟаз иажəахə, илымҳа аҟынӡа инеигарц:

«Дад, сара ишудыруа еиԥш, сыжəлазаҭҵəуп, сагьаби-ԥазаҭҵəуп. Сан исыцлыхшаз сашьа дыҟам, саҳəшьа дыҟам. Сыҭҵəаҩан ашьапы змырӡша ҳəа, сзықəгəыҕуа уара аӡə заҭҵəык уоуп. Сыц укылакны усааӡеит. Уара уоуп сыҟазар сызбаша, сыԥсыр сзырҿеиша – уажəгьы уашьҭангьы гəыҕырҭас исымоу.

Иԥшӡам, иманшəалам, аби аԥеи рыбжьара абри аӡбахə алацəажəара, аха уаҳа ҟазшьа амамшəа збоит.

Акыр ҭцуеит сара Анцəа сиҳəоижьҭеи, шəарҭ шəыбжьара гəаԥхеибашьарак Анцəа ишəыбжьеимгаларц азы. Анцəа сиҳəон, избанзар, ҳара жəытə-натə аахыс еишьара-еиҳə-шьара ҳаибаргоит. Ҳабацəа-рабацəа инадыркны ҳарҭ аҩ-жəлантəык иҳахшаз шеибамгара ҳəа, инеилагыланы ҭоуба рухьан. Абри абас ишыҟаз иахьа уажəраанӡа уара иуздыруамызт сара схарала. Убриазы аара ҕəҕəаны схы-сыԥсы иамаздоит ԥсраҿенынӡа.

Шəҩыҵьагьы шəхəыҷра инаркны шəдура аҟынӡа, ҳара шəзыхшаз ҳшəеигəырҕьаны ҳаԥсуан, иашьаки иаҳəшьаки реиԥш шəахьеицтəоз, шəахьеицгылоз, ҳаҭыр ахьшəықəибаҭцоз. Аха ҳааиуа, ҳааиуа ҳахьааҭагылаз, ҳара – шəҭаацəа ҳашшəықəгəыҕуаз еиԥш акəымкəа, шəеибабара даҿаҵьара ахы архошəа збоит.

Ҳара ҳажəлазаҭҵəқəоуп, аха аханатə аахыс ҳашьҭам-ҭаҿы «ԥу» ззырҳəаша аус аӡəгьы иныҟəимгацызт. Ҳхы пату ақəҭцо, ҳаԥс пату ақəҭцо ус ҳааиуан. Шəара шəҩы-ҵьа шəганахьала агəаанагара исымоу иашазар, маҳа-гьарахоит ҳəа исыԥхьаӡоит. Ҳҩыжəлантəыкгьы ҳаԥсыр ҳазҭцəыуаша ҳанеихьшь-ааихьшь ҳабзиара иала-гəырҕьарым, ҳҵьабара иалатəарым, иалагыларым. Аӡə иеишəа аԥынҭца ҳзықəымчо, ҳақəирчаӡаргьы, иаҳцəынхаз ҳхəыцха алақəаҭцəҟьа ирымфарцазы, аҵьыкахəыԥхь

алаԥсаны ирыртәар, иахыҵны ицо, аҿахаан еиҭарҳәо ҳѡыжәлантәык ирхымӡаауа ирыххалап.

Узыхшаз уани уаби урызхәыцуазар, уааӡара-хьчара уқәумырӡуазар, абри аус аҿы умѡашьарц азы суҳәоит. Ус акәымкәа, абарҭ усиаҭҵас иузынасыцҳаз сажәақәа урыӷрагыланы, уара утәала уаннықәа, уареи сареи абраԥара ԥсраҿенынӡа ишаҳзеилам абри агәра ганы уӄазааит.

– Аиеи, дад, ауаѡытәыѡса иқәӡаара анааилак, ус ак ӄалап, анс ак ӄалап, нас ишԥа... Уанацьалбеит, ианугәамԥхалак, ауаѡы насыԥда зынӡа ушԥааизыӷьашкӡои, злыԥха ҳаура! – иҳәан, илақәа нҵакны, нырцәтәи ахәы инадирхалт.

...Аҭаҳмада сахьихәаԥшуаз, гәаныла сизҵаауан, урҭ рлахьынҵа иахькылнагоз ирласны издырыр сҭахын, аха аҭаҳмада дыццакӡомызт. Уи уажәгьы ахәы даҿаԥшуан. Иԥырхагахара сзыгәаӷьуамызт.

...Сыԥшын.

– Хмыҷи Кьаӷәсеи абри аус аҵыхәала инеидтәаланы иӄарҵаша ируша заа иалацәажәахьазар акәхарын, – дналагеит аҭаҳмада аҵыхәтәаан. – Хмыҷ абас Алмас ауаѡы даниниҵа аҿеныҵәӄьа, Кьаӷәсагьы ауаѡы дишьҭит, зныкымкәа-ѡынтәымкәа изӷаб лзыҳәан ауаа иныզҵахьаз, Анышәацҳахә ақыҭан инхоз Абзагә Амаба ишӄа. Идәықәиҵаз, Абзагә иеиҳәеит Кьаӷәса изӷаб лыҭира дшақәшаҳаҭхаз. Абригьы-абригьы аамҭазы иҭацаагацәа иманы даннеиша, дахьнеиша уҳәа, аҿҳәарагьы наиаҳәаны ацҳаражәҳәаѡ дхынҳәит.

Алмас иаб изынеицҳаз зныкшьыра дашьит. Аҿены шьыбжьон зхы ԥҿены избаз диѡызахан, ииура-ииҳәара изымдыруа даанхеит.

«Аԥсы гәырѡа еиҳа, абза гәырѡа еицәоуп» шырҳәо еиԥш, дад, каҳада-ԥҿыда, ԥсыда-ӡыда, игәамхәуаз наиҵалан, днаганы ѡ-мцак рыгәҭаҵәӄьа днадыргылеит Ал-

мас. Акы, дхәыҷы аахыс иԥсы аҩҭкаара еиԥш бзиа иибоз аӡҕаб лныжьра еиҳа, ила иамбо, иҿы иамбо, заа диасыр хара- џьара иеиҕьишьон. Уи иара изыҳәан ҟазшьа змамыз усын. Ҩбагьы, акәтаҕь ацәа дылкәкәааны дзааӡаз иани иаби рҿы аԥҿера, иара изыҳәан шьашәаран, насгьы, иаб иҳәан еиԥш, дыԥсыр лаҕырӡ изказыԥсараны иҟаз згьы «ԥу» изырҳәаҭәаҟьозар акәхарын.

Аухантәарак абарҭ шеидихәыцлоз, ашарагьы адәы иныҟәлеит. Аха абри-абри ами ҳәа, акаҿы дзазкылымсит Алмас.

Алмаси Мадинеи мышкы иааибамбар ззымчҳауаз, рыблаҟәа неиҟәымԥшӡакәа мчыбжьы наҟьак нҭакәкәа инҭәеит. Убри инаркны аҩҭаацәаракгьы дара ирышьклаԥшуа иалагеит. Есиҟарҭалакгьы урҭ реиҟәшәаара дырманшәаломызт.

Амаӡа егьа имаӡазаргьы, знык аӡәы иҿы инҭшәаз, ҭәахышьа амаӡам. Хмыҷи Кьаҕәсеи ргьы иҭаркыз аус аҭыхәала Мадина егьлыздырӡомызт. Аха аҭыхәтәан, Мадина дзыхшаз, лхы аҟара бзиа илбоз лаб гәакьа инапала лынасыԥ аҟәараҩа ишылаиршәуаз, илур – хаала, мамзар – мчыла диҭирц, Анышәацҳахә аҟыҭан инхоз Абзагә Амаба иахь ауаҩы дшишьҭыз. Аҭацаагацәа иманы уаҭәашьҭахь ауха лгаразы иаараны ишыҟоу, инаркны, згьы-згьы Алмас иҩыза ҷкәынак иҿала Мадина адырра лиҭеит. Инеиз аҷкәын ила иеилылкааит Хмыҷ Алмас изынеицҳаз ажәаҟәагьы. Абарҭқәа згьы рышьҭахь, Мадина дшыҟалрыз атәы ҿыки-бзыки ҳәашьас ирымоузеи, дад.

Ирҳәоит ауаҩы даниуа х-насыԥк ицыршоит ҳәа. Даниуа, аҭаацәара даналанагало, идунеи аниԥсахуа. Зны ауаҩытәыҩса иԥсҭазаараҿы аҭаацәара даналанагало дҩашьар, изыхҟьа-ԥҟьалакгьы, иара ихатәы, иара ихала аӡбашьа даҟәымшәакәа имҩахҟьаз, насыԥк ицәыӡит, уаҳа рҿеишьагьы аманы изыҟалаӡом.

Убас рыхьит Алмаси Мадинеи. Ишьахәуп, рҭаацәа ирҭахымзааит урҭ реинасыԥхара, аха жьи-напхи еиҟәызххьадаз, дара ргәы иҭаркыз нарыгӡандаз. Усҟан азы рҭаацәа ааҟьаԥчаԥыргьы, усгьы ԥсраҽенынӡа изеилыҵрымызт. Мышкы зны аалым-џьлым ҳәа, ак ҟамлаӡазшәа иааидтәаларын. Аха «чан мча, хәҷышьҭахь ча» ҳәа ушьҭа иуҳәеит ҳәа, изхәарҭагәышьоузеи.

Зегьы аамҭалоуп, дад, зегьы аамҭала. Ацәҳаргьы ацәа анахыҵуа ауп ианахыхтәу, акәымзар, нас... знык ииасыз, ажәѡан аеҵәа кыдуԥааргьы хнырҳәышьа амаӡам, аха игәыҭшьаага-гәырмаҷгаха, уҟанаҵ ихьанҭыџьӡа угәаҭца инҭаҳауеит.

Мадинеи Алмаси егьа рундазгьы изыхшаз рҳәатәы изахымԥеит.

Мадина лҭацаагацәа уаҵәуха иаараны еиԥш, иахьа, Кьаӷәса уаха сзыхынҳәуам ҳәа нараҳәаны, уск аҵыхәала архаҟа дылбааит.

Мадина шьыжьы аахыс лгәы алаҟа, лхы алаҟа ахьырхьырҳәа дыччо, дгәырӷьаҵәа аҽенынтәарак аѡнқәа дрыѡнагьежьны еиллыргеит, дызӡәӡәеит дыҳәҳәеит. Ари лан иахьылбоз мҵәыжәѡада дзыԥыруамызт акәымзар, уаҳа егьлыгмызт.

– Ди, уаха снапала ӡык быкәсҭәар сҭахуп, – анылҳәа Мадина, ан лыԥсы аѡҭкаарагьы уи ауакәхымыз, дынҭартәаны дылкәабазаап, дгәыдкыла-хыдкыла, днаган дшьашьаӡа днышьҭалҵазаап.

...Арбаӷьқәа аккаҳәа ианааиларыԥсоз, ашамҭазы агәаќьҳәа ахысыбжь аҵх иналѡит. Лан ажәымҭацәгьа илыхьыз-илзааз лзымдыруа дныѡнаҵәаан, деихьыс-еиԥысуа лыԥҳа дналхаххит, аха дабаҟахыз, ҳаӷа имшхара лыхәда хьхәхәа ацәырҭаӷәы деиҵыхны дықәын.

Мадина лан лыцәа аԥсымҭазаргьы, лыцәа аԥсымҭоуп анылгәахәуаз, заа ирхианы лыхчы иаҵалҵахьаз лаб икәтыц кьарахә ааҵылхын, абас ҟалҵеит, дад.

Мадина лхы-лыԥсы аӄара илҭахыз димҭакәа, ахаан лгәы ззымцацыз ауаҩы дицымцар ада ԥсыхәа шамамыз анеилылкаа: Сара сзыҳәан гәырҩамзар гәырӷьара, зҵам аԥсҭазара ԥсраҽынӡа игәырҩаго, агага еиԥш адунеи сықәзар аҵкыс, лҳәаазар акәхап, Алмас дымбаӡакәа, ажәакгьы убри аҵыхәала инеибымҳәаӡакәа, лиеҵәахә цқьа имшәыцкәан, гаӡарала лдунеи лхы аԥырылгеит.

Раԥхьа лылацәа анаахылт илбаз, убри нахыс лхы-лыԥсы иалаз, лгәы ӄазҵоз, лхы ӄазҵоз, дзырҹчоз, дзырҵәыуоз, гәыӷырҭас илымаз, лыԥсҭазара зырлашоз, мшы-мыхәла иххаӡа лгәаҵа иҭаԥхоз лынасыԥ ацәашьы, ашамҭазы лынарцә гәашә дныларгыланы, лыхраҭ мҩа шарлашоз мацара, аҵх лашьца иналакьаҭа ицеит, дад.

Акаамеҭ ззыӄалаз, Хмыҷ дназлаз, лани лаби рымала рҽырзымшьуа иаақәхеит.

Абри аҩыза ахамышҭыхә аныӄала ашьҭахь, ацәгьеи абзиеи акырқәа ирыднагалақәаахьаз ақыҭантәи абыргцәа аӄазацәа иахьагьы-уахагьы Кьаӷәса иҩны итәаны ирабжьо иалагеит.

Дара реиԥш, ари аҩыза моу, иеицәоу иақәшәаақәаахьоугьы шыӄоу, аха агәырҩа рхы шарымҭаз. Уаҩытәыҩсак иӄны иӄамлацыз ҳзыӄалеит ҳәа, рхы шыдмырҹчархәаша, аӷа игәырԥса шрықәдмыршәаша уҳәа, иааӄәымҵӡакәа алшықәсанык абри иаҿын. Аха Мадина лан, аханатә аахыс зегьы зхараз дара шракәыз, рнапала рыҵәҩан шьапы шыҵырхыз, рымала ржьы шырфаз – абарҭ зегьы неидхәыцло, есышьыжь есыхәылбыҽха аламгәа аԥа ҭшьаауа, лызӷаб лнышәынҭраҿы аккаҳәа амыткәма шылҳәоз мацара, лгәырҩа лҽылзаалымхӡакәа, Мадина лышықәс анаанҵәоз, дынкаҳан дыԥсит.

Абри ашьҭахь Кьаӷәса егьа ихы никыларц далагазаргьы, алуажә еиԥш, дууаӡа иҩны данааҩнаха, хәыцы-

хәыҷла агәырҩа датәнатәит, дцыкәкәеит, игәы бжьысит. Анкьеипш ичча-ихәмар, инеи-ааи гәырӡ-шашәаӡ иныбжьахәашеит.

Кьаӷәса изӷаби ипҳәыси анышә иеиҭеижьҭеи акыр ҵит. Аха игәырҩа мшаҽны еипш, уахгьы-ҽынгьы аҽарӷәӷәон…

Ҽнак, шьхацан, Кьаӷәса иҿы дааит иҭынхак, Кьаӷәса ашьха дигарц.

«Ҳауак уфап, узышьцылоу ашьхатәыла уныкәапшаақәыпшып, ухы-угәы ухашҭып», – иҳәеит уи ауаҩ. Аха Кьаӷәса, уашьҭа сара сышьхацара нышәуп иҳәан, имуӡарц иақәикит, аха – егьигьы имузт, дақәиршаҳаҭын, ашьха диман дцеит.

…Шьыбжьышьҭахьк, аҭып аҿы зынӡа игәырҩа дахәаҽуашәа аниба, дындәылцын, дахьныҟәлаз, ихы иазиуу, машәырхоу иахьагьы аӡәгьы акы изымдырӡо ахра дагеит, ибаҩ-ишаҩгьы рзымпшааит.

Убарҭқәа зегьы рышьҭахь, Хмыҷ дыпсымкәа дыбзамкәа ҳамҭак дыҟан, аха лассы-лассы ачымазаракәа дыхҭаркуа рҿаархан, уахык зынӡа апсрахьы ихы ирхеит. Егьа умҳәан, дҟәышымзи, дад, ихы дақәымгәыӷуашәа аниба, Алмас дааипҳьан абас иеиҳәеит:

– Дад, Алмас, сара ушьҭа сыҿҳәаара ааигәахеит, егьшсызмырҽееиуа збоит. Сыпсы шҭоу иуасҳәаарц сҭахуп, уара уҟынтәи сара агәнаҳара исыду хыхшьа сымамкәа, сынарцә гәашә ишҭазгало. Аха иара уахьгьы акрыҟан иҟазар, уан рыцҳагьы сналышьҭуам. Убри агәнаҳазы џьаҳаным ацәаршы ахәараҳәа иахьеилашуа сҭарблып. Уахь сзыкәшәалакгьы сақәшәааит, амала уара саҭоумцан. Ҵоуп, уара уҟынтәи сара исықәнамго егьыҟаӡам, аха ауаа рҟынтә ахьӡи-ахьмызӷи урызхәыцны, сықәлацәа сдырцәыуа, сырҽееины сымҩа сықәҵа. Убри анаҩс, иахьа узаасыпҳьаз ахаҭаҵәҟьа уасҳәаарц сҭахуп.

Уара усҟан аарла хәы-шықәса ухыҵуан. Мадина хлаҳәада дызҟны дгаран. Мыш мыждак аҽны, шьыжьымҭанк,

Кьаӷәса ситәаит уара ухьӡала. Мадина лааӡарҭа саҳәарц. Шәҩеидасыр, ларгьы уаргьы шәеинасыԥхарц. Кьаӷәса сҿы ԥымҿекәа, дысзыразхеит. Убасҟан адунеи азна сгәырӷьан, Мадина лгара снахагылан, сныҳәа-ныԥхьаны, амаалыҟь лгара сҿаҟәеит.

Шәара шәхы жәдыруа шәаныҟала инаркны, шәааиц-рымшәаӡакәа шәеицын, шәааибамбаргьы жәуӡомызт. Уи ҳара иахьаабоз, иҳанмырԥшӡакәа, иаҳзымшаԥшаран. Ус-ус шәҩеидасит. Шәынасыԥ ҳалагәырӷьарц егьҳагымкәа, амҟәыл ҳазкаҳаит...

Иахьа уажәраанӡа абри атәы, ԥсы зхоу аӡәгьы изды-руамызт. Издыруаз ииаӡаахьеит. Иахаану, инханы иҟоу сара аӡә заҵәык соуп. Абри амаӡа сара исыцԥсыр сҭахым. Мадинагьы уаргьы шәыҩҭаацәарак иеиқәшаҳаҭны мышкызны шәынасыԥ шыршахьаз, дара рнапалагьы шәынасыԥ шырфаз, абри удыруазар сҭахын, дад. Абри сгәы иҵхон, сартәомызт, саргыломызт. Ушьҭа сгәы сырҭынчит. Уашьҭатәи сыԥсра ԥсроуп ҳәа исыԥхьаӡом, – иҳәан, ԥсы злаӡамыз инапы ҵыс-ҵысуа, иаԥхьа иқәтәаз Алмас инапы неиԥхьишьшьаан, илацәақәа неиқәиԥсеит.

Урҭ зегьы рхы аԥырыргеит иҭынчуп. Илыбаргәузеи Мадинагьы. Лдунеи дықәнаҵ шьац змырҟьацыцыз, акәты-ҵәҟьа рыцҳашьаны ахәы алзмыршәацыз, аҳәыҳә иаҩызаз аԥҳәызба, акрыҟазар, амаалыҟьцәа рымҵәыжәҩа дыҵакны, ажәҩан ахь дхаргаларын. Лтәарҭагьы зтәарҭада, лгыларҭагьы згыларҭада. Амала, абзацәагьы ирҭахымкәа, аԥсцәагьы дрымго амзажә еиԥш, цәгьамга ҳәа, зегь злаӡо адунеи иқәхаз, иара Алмас лахьынҵацәгьа иоуп акәымзар.

Алмас иахьагьы дыҟоуп, дад. Иаб Хмыҷ иқәацә ашә нартны лҩаҵәк неишьҭлоит. Абри ахәы аҟынтәи уи алҩаҵә збо, абра иҟалахьоу аҟалаа иахаанымзаргьы, аӡбахә заҳахьоу амҩасцәа аангыланы: «Ҳаи, рхыдара

азыҳәан, ꙩ-ҭаацәарак шԥақьаԥҭахеи ажәрацәгьақәа» ҳәа, – аҵанӡа иаақәыԥсычҳаны рымꙩа еиҭаныҟәлоит.

Аиеи, дад, қьаԥҭами нас, қьаԥҭоуп, Хмыҷ инхарагьы, қьаԥҭак аҵкыс излеиҕьузеи.

Ианаашалак, Алмас илаба иҽанҵаны, агага еиԥш, дгиуа абарҭ ахәқәа рахь даақәлалоит. Алашьцара иааимнахааӡа дгәыԥшаа-хыԥшаауа, ақьаԥҭа иххалаз алазаҵә еиԥш, абри ақьаԥҭа дықәтәоуп. Уаҳа дахьынаԥшааԥшлак, ишьҭахьгьы иаԥхьагьы аӡықәыршоуп. Акы заҵәык, нахьхьинтәи аҵлаш амҵа зызқәа аҭыԥ ылху Мадина лыбаꙩ-лышаꙩ шҵыҭәаахахьоугьы иахьагьы гәыжьжьагас имоуп. Анышәынҭра агәы дықәтәаны изхара длацәажәоит. Уи иахьагьы мшаҽны еиԥш, бзиа дибоит. Мадина лдунеи анылыԥсахыз амш инаркны, Алмас иԥсҭазара зегьы лара илымеидеит. Аҭаацәарагьы даламлакәа, иҿара зегьы ниаӡаа ицеит.

Уара, дад, макьана ашьац ԥшқа уаꙩызоуп, иужәша аӡыхь ахы амырхәыхәыц. Уԥсҭазараҿы уманшәалахааит… Уареи сареи уажәшьҭа уаҳа ҳаибамбозар акәхап, аха егьаурым. Сара схәы сфахьеит, схәы згахьеит. Ушьҭа ари анышә саҵꙩахеит ҳәа рацәак ихьаам. Амала, уара умꙩаҿы, иухәашеи иуԥырхагахашеи иуԥыло макьана ирацәоуп. Умыццаклан, дад. Уахьыҟазаалак ацәгьа угәы иҭоумкын. Иузыразым ауаꙩы уивс, уфеида иҿоумҵан. Ауаꙩыраз изы уаргьы уразыз. Аиҳабы уизыӡырꙩ, аиҵбы уизхәыц. Амала, хазыс-ԥсазыс ҳәа аҭаацәара уҽалоугаларц угәы ианҭоукуа аамҭазы, егьаꙩ егьа рҳәаргьы аӡәгьы уизымхәыцкәа, уара ухы-уԥсы иалнахыз, уара ухаԥышәала даага. Уабацәа инрыжьыз ақьабз бзиақәа коумыжьын, иумырӡын, амала иҽеим, унасыԥ иаԥырхагоу кажь иумшаҭан, абри ухоумырштын, дад.

Аиеи, дад, аиеи, Анцәа уирманшәалааит, сара абас хәыц еиқәаҵәа сыламыршәкәа сҟәашӡа сзыршлаз.

Аҭаҳмада ацәажәара даaҟәыҵын, абжьааҧны еиҧш, ҩаҧхьа илымҳа инапы надикылеит, аха ажәак мҳәаӡакәа, еиҭа неирҟәын, ишьамхы иныҟәҵаны дынкахәыцит.

Сара маҷӡак иадамзаргьы сааҳәыцы-мыцыр ҳәа сшәон, сшәон, избанзар, аҭаҳмада иажәабжь саашьҭҧааны, сара сзы иҿыцыз дунеикаҿы снаган саргылахьан. Саргьы суаҩын, аха уи адунеи аҿы избоз ауаа сара зынӡак среиҧшӡамызт. Сара сдунеи зынӡак ихазын. Дара ртәы аасҭа, сара сдунеи иқәыз ауаагьы, иара адунеи ахаҭагьы рҿырыҧсахӡахьан. Уажә даҽа жәҩан ҿыцк аҟынтәи сынкаҧрызшәа, ҿымҭӡакәа иҵьашьаны избоз срыхәаҧшуан. Егьрыцҳасшьон, егьрыцҳасшьомызт. Зны среилаҳауан, зны исцәымыӷхон, иаазбоз ауаа снарылаҧшны ианеилыскаалак, урҭ зегьы рыцәгьеи рыбзиеи шеиҟараз агәра згон. Аха срыхәаҧшлар, сырзыӡырҩлар сҭахын. Дара ртәала ахьӡи-ахьмыӡӷи, ақьабзи ишахәаҧшуаз ишеилыркаауаз иҵегь издырыр сҭахын. Убри аҟынтә сахьтәаз сҵысыр ҳәа сшәон. Сааҵысыр, абри аҭаҳмада иабацәа рдунеи иқәу ауаагьы, иара, адунеи ахаҭагьы сылаҧш иныҵшәаны, ӡшәахҵас иныҵаба ицар алшон. Сара цқьа еилыскаарц сҭахын зыҷкәыни зыӡӷаби шысабицәаз рразҟы зшахьаз Хмыҷи Кьаӷәсеи рҿаҳәатәы аҟалара ианалага, рҳәахьа мап ацәкны, ирыхшаз изырҿагылаз, урҭ рынасыҧ рнапала изырхәаҽыз. Убри аҵыхәала, еишәара-еиҵараха ганкахьы игылаз ҩыџьа ахацәа сразҵаарц сҿынасхеит, аха исзымгәаӷьыкәа сцәа сааҭаӡыӡеит. Адунеигьы, сбла ихгылаз ауаагьы слаҧшҵашәарақәа ныҵаба ицеит.

Аҭаҳмада иҭаҭынжәга ацәымса амца аркны иахеиҵахьан.

Иара абыржәгьы сгәы иааҭыхеит абри азҵаара: Хмыҷи Кьаӷәсеи ирыхшаз рынасыҧ иаалырҟьаны мап зацәыркыз азҵаара…

Ацыхәтәан сагьизцааит атахмада.

– Аа, Хмыҷи Кьаҕәсеи ахәашабгақәа рхәыҷқәа зыхдырҟьаз даҽакʒоуп, дад, – иҳәан, ԥапхьа ацәажәара дналагеит атахмада.

Апхьа ишысҳәаз еиԥш, Мадина қәрахьымʒа ахы анлықәшәа, иеигәныԥны, ауа атынха еизеит. Хмыҷи Кьаҕәсеи усгьы уа иҟагәышьан.

Алмас ахәшәтәԥы диманы данааи, Мадина ашьалабара даҿын. Абри ахақьым мыжда Алмас ишьа анилихуази, Мадина ианлылаицози, зегьы ирбеит. Кьаҕәсеи Хмыҷи уи рыблацәҟьа иамбеит, аха: «Ахәра атып ҕьаргьы, абызтып ҕьаʒом», – рымҳәои, дад, абри бызганы ианаарылартца, Хмыҷи Кьаҕәсеи ирмахакәа ҟалозма «Ахақьым Алмас ишьа илхны илылеимцар, шә-псык лхазаргьы псык лхахомызт. Ахақьыми Алмаси рыпсы лхоуп Мадина. Хмыҷрааи Кьаҕәсарааи иаагылазаргьы бзиа еибабон, аха уажәшьта зынʒа дала-шьала еилахәхеит. Мадинеи Алмаси ршьа еиларцеит. Ешьеи ехәшьеи ракәхеит», – рҳәеит. Убригьы азмырхакәа, Мадина дангыла, Кьаҕәса иитахыз дызтахыз иԥны инеиины:

«Кьаҕәса Анцәа ицьшьоуп, уразра ухьʒеит. Упҳа деибга-деизԥыда анцәа дузеиқәирхеит. Пҳа зацәык слыхәапшуеит шуҳәоз, ушьта апагьы дуоуит» ҳәа, – идныҳәалара иалагеит.

Хмыҷ иакәзаргьы: «пҳа дурҳаит, лхы абзиарашақә Мадина амшразы ахы лықәшәон. Апсцәыуаԥ анцәа дуитеит, Хмыҷ, упагьы упҳагьы рыхирра убааит. Анцәа ишәатәеишьаз шьала шәеилахәра нагʒара амазааит» ҳәа, – Хмыҷгьы хазы илымҳа атшьаара иаҿын.

Абартқәа зегьы рышьтахь Алмаси Мадинеи реибагара, Хмыҷи Кьаҕәсеи махагьараны, жәлахыхраны ирыпхьаʒеит. Убри аҟынтә, инеидтәалан, реиуара рҳәаргьы, реибатахра рҳәаргьы, аныха, атоуба рҳәаргьы, аҿарпақәа натаны

рынхара-рынҵыра қьапҭажәыртәит. Абри ауп, дад, Алмаси Мадинеи рлахьынҵацәгьара зыхҟьаз.

Аҭаҳмада иажәабжь далган, ихы дааҩахан, илахь неиҵыхны ажәҩан днаҵапшит. Иаалырҟьаны ажәҩан иааҵеибаҳәаз апҭа црышқәа асар реиҧш, еилашьшьы жәҩангәы иҵеибаҳәа ашьхарахь ацара иаҿын.

– Ааи, анаџьалбеит, анаџьалбеит… – даақәыпсычҳан, иблақәа ҧшаауа ишнеиуаз, нырцәтәи ахәы илаҧш иааҵиган, ииаҵәҟаҟараӡа аҵлара иларшәыз адәҳәыҧш иблақәа нарыдхалт. Игәнигон риашашьа змамыз игха, игәырҩон иара изымгәаҕьреи, игәашаҭареи ирыхҟьаны ахааназы аҟәараҩа ицәылашәаз инасыҧ. Дыҧшуан, аха ицахьан, ицаӡахьан хнырҳәышьа змамыз Алмас иҿара.

АСАС

– Аиеи, дад, уашьҭақәа ишыҟоу сыздырам, аха аихаӡгылареи агәеибабылреи ҳауаажәлар аханатә аахысгьы ирымагәышьан. Рыламыси рыуаҩреи ракәӡан нцәахәыси ныхақәраси ирымаз, – иҳәан, сажәа саналга, иаасымидеит аҭаҳмада. Уи исахьахәыра мҩашьахуа иахьагьы сыбла ихгылоуп. Аӡшәах еипш иҟәашккараӡа ихыҽҽоз ипаҵа шлақәа, ихәда иныҵапсон. Иара излеиҳәаз ала, шәи-жәаҩа шықәса ашә-гәашә днылагылахьан. Дтәан уи, ашҭа ԥшӡа еихшәа-еиӡшәа, агәҭаҵәҟьа нылкааны игылаз аҵәаҵла ашәшьыраҿы. Дтәан уи ишьамхы еиқәыршәны. Илабашьа амҳасҭа инацәа ду нҭаршәны ипышьҵаргәан.

– Аҳаҭыри апатуи рызбахә узлацәажәоз ауп исгәалазыршәаз, дад, мышкызны сабду иҳәамҭоу абри ажәабжь хәыч. Сеидроу, аҵареи амцреи ахьынӡаҟоу, исаҳаз ҳәа исеиҳәаз ауп, иара дыржьазар, уаргьы узжьеит. – Аҭаҳмада ииҳәарц ииҭахыз ажәабжь, ҳәан-ҳәахла иахьиаҳаз, уи ахҭыс аргама ибла иахьамбаз, дахьахаанмыз, амц иамхасаҳәар ҳәа дышшәоз, иажәабжь аҳәара дналагеит.

– Аӡын агәҭан зырҳәаҵәҟьоз акәзаарын. Акы сааннакылап хәа згәы иаанамгоз аԥсуа хаҵа еибага ҟаимаҭк, ишәаҩақәа ишьаҵаны, дказцах здыруада, нхыцынтә ашьхақәа ԥыҟҟаны даауан. Амҩан амшцәгьа бааԥс ихьӡеит. Қәа еицәа қәа ауит, сы еицәа асы ауит. Ҳаи, ахьмызӷ згома, ажәла нҵәеит иҳәаратәы аҟынӡа дна-

нагеит. Асыҭәҳәа ила ҭнахуан. Дахьцо-дахьаауа ҳәа ак имбо, ахра агәыҵәҟьа дыҟәнакит. Иааихыггап игәахәын, џшьба-хәба ҩы зҭыҵуаз џса хаҩаӡарак амҵа ҳамҭак иҿеныҵеикит. Дук мырҵыкәа, аӷныжәҩангьы ааихыжьжьан, иқәчыз анаҟәоугьы нхыҵит. Уигьы Анцәа иуџьшьоуп иҳәан, дышзахәоз амҩа дықәлазаап. Шьыжьы аахыс дныҟәон. Џьара хкыдкыларҭак сеиӡар, сыџсгьы ааиҭаскып, акгьы снацҳап ҳәа, игәаҵа инҭиҳәаан, дааҭгылеит. «Аџьма импсыша амаҵә азылаҟәуеит», – шырҳәо еипш, данынапш, рацәак ихарамкәа, еишьылӡа лҩаҵәк шҩеиуаз илапш иныҵашәеит. Раџхьашәа илапшҵашәара агәра изымгазт, ҿеишәа иблақәа инапы нарџыракны дыпшит. Убасҟан ауп имҩашьахуа агәра анига, аҩшьхак рыбжьара алҩаҵә шҩеиуаз. Абри алҩаҵә ҩазышьҭуа, дшәарыцаҩхап, мамзаргьы хьызрацарантәи ихынҳәыз шьоук ракәхап ҟаиҵеит. Нас ишәаҩақәа иҿынарынҵаны, уахь иҿынеихеит. Рацәак мырҵыкәа, алҩаҵә ахьҩеиуаз днадгылт. Аха абри амҩасҩы раџхьатәи игәаанагара дажьеит. Уи алҩаҵә лазышьҭуаз дагьшәарыцаҩымызт, дагьхьызрацаҩымызт, зуаҩыбжарахь инеихьаз, зых иақәгәыӷны ашьха иџыжәаз аӡә иакәын. Хәба-фба ҩы зҭыҵуаз аџса хауара ду амҵа, аҟәараш еипш еилаӷәааа, аџьмақәа аӷәапаҳәа ижаҳәо иҵатәан. Раџхьашәа абри оумашәа ибеит. «Ианаџьалбеит, аӡын ашәырҵаазы, зыраху змааны ашьха аӷыжәара згәыӷьыз ауаҩы гәаҟрас имази?», – ааигәахәт. Аха уаҳа иҿеиламырхакәа:

– Уа убзаҳәит, бза хоуцалт, – иҳәан, аҭыџ дныҵагылт, амҩасҩы.

Шәымҭақәак аҭак имаҳаӡеит. Ашьҭахь, зныкыршәа, аҭыџ дааҵыҵит, аихы лабеипш, аҭыџ хыла иҵзыџссоз, зышлеи зықәи еиҟарахахьаз хаҵак. Аха иахьатәи ауеи бааџс зыхганы, ашьхатәыла иҭааз асас дагьџьеимшьеит, дагьимеигәырӷьацәеит. Иаб дышьны ихәда дахшьызшәа, днеиџылан:

– Бзиа убааит, дад, бзиа умышхааит, уааи, арахь! – иҳәеит иажәаҟәа ӡыхь-ԥсыхьха. Иаргьы аԥшәма днаишьҭагылан, аҭыԥ иныҵалеит.

Асас аԥшәма иҟазшьа оумашәа ишибазгьы, аҭыԥ ианнытҵала, аамҭацк иналагӡаны, зегь илаԥш иныҵигеит. Акәазҭхара аханыҵәҟьа аҭамҳа еиҿажьын. Шәы-рҩа мацарала алҩа иалакнаҳаз ачалтқәа хҿуан. Еиуеиԥшымыз абҟәылқәа еихык-еиҵык игылан. Ажәакала, ҿыки-бзыки иаанагоз фатәы-жәтәы ҳәа иҟамыз егьыҟамызт. Аха зегь рылымкаа иҵьеишьеит, ахәара-хәараҳәа ишуа аҽҳәа иҽҳәагылаз аҟәҵьал. «Анцәа имчала, иифашаиижәша зегь ыҟоуп, ашьха ахаҩаӡараҿ, аҟәыд жәны имфар ада ԥсыхәа имамкәа дзыҟәшәазеи рыцҳарас?» ҳәа, ааихәыцит. Аха, иҩашьангьы, иааиԥшнымҵаӡакәа, ахәышҭаара ахаҿы игылаз аҟды хсаха дныҟәтәеит.

Ахьча исас уаҳа диламцәажәаӡакәа, ашьшьыҳәа дныҵыҵын, асы ааҭаԥҟаны, ачуан азна архышьна инахишьит. Асас, анс-арс иҳәеит, егьит, аха аԥшәма дымцәажәаӡакәа иус даҿын. Асас иԥшәма дагьҩымкәа-дагьӡымкәа дахьиԥылаз, дагьакуамызт, дагьашьҭуамызт, аха ҳәарҭагьы имамызт аҟынтә, дзыҟәшәааз ихы анраааланы дтәаан.

Аԥшәма, мариа-мырса мырхәаԥ-хәаԥ ҳәа, быстa хьаск ааилеигӡан, амца днаҵабзаҳәеит. Акыраамҭа аҭыԥ аҟны ҿымҭран. Аԥшәма уажәы-уажәы ддәылҵуан, дыҩналон. Нас, ушьҭа абыстa амца абахьазаргьы иабахьеит аниԥәахәуаз, иаакнихын, иҿахраҟәа амҳабыстa аԥыҟә иныҟәҵаны аишәахьча иныҟәиԥсеит.

– Унаԥ ӡык наҟәҭәа, дад, – иҳәеит насшәа, илахь неиҵымхӡакәа.

Ичаԥаны аҽҳәа иҽҳәагылаз аҟәыд ҩ-калам ҵьамк инарниҭәалан, акы асас инеизыҟәиргылеит, егьигьы иара ихәы инавеиргылан, аишәахьча аашьҭыхны асас инеимҵеиргылеит. Аҳы, ушьҭа ҳхәы ҳнапы аҳаркуазаргьы иаҳаркуеит ҳәа, асас ианааигәахәуаз аамҭазы:

– Дад, сысас, уххь згеит, ҳхәы ҳнапы аҳаркаанӡа, акы суазҵаарц сҭахуп, урацәоуп, аха – иҳәан, ихы наиқәикит.

Аԥшәма иаалырҟьаны абри аҩыза иҳәап ҳәа згәы иаанамгоз асас, азныказы дааҳәалахеит, аха нас иҽааигеиан:

– Сузыӡырҩуеит, ухаҵкы сцеит, – иҳәеит асас.

– Абри сызҭааз ахьча илахь еиқәырпата дысԥылеит, сааира ицәымыӷхама, насгьы Анцәа имчала, ахш-хырҵәы, ашә, акәац, зҳәаз еиԥш, афатә-ажәтә шыҟоу, ана акәым, ара акәым, ашьха ахаҩаӡараҿы ачгьахьа сахиԥхьалартә еиԥш, ихьзеи, ианаҵьалбеит ҳәа, угәы иаанамгаӡеи? – иҳәан, дҵааит аԥшәма.

– Иауазеи, уххь згеит, ус шԥоуҳәо! – иҳәан, хырқьиага жәақәак сҳәоит ҳәа, далагеит, аха рацәак измырҽеикәа, амҩабжара иажәа даагәылахеит. Уаҳагьы аҽаагеиаха имҭакәа:

– Ихьоумыршшан, дад, ихьоумыршшан, ус угәы иаанагазаргьы, угәы иаанагаз иашоуп. Сара асас дысҭаар, Анцәа дысҭаар исзаҩызагәышьан, аха зегь «уаниашьа ухаҵашьоуп» шырҳәо еиԥш, сақәшәагәышьеит. Иҟалаз уиоуп, абыржә уара абрахь умҩахыҵра рацәак бжьамкәа, ҩыџьа егьызеӷьым ахацәа заманақәа, ихәҟьа-ԥсҟьаха, шьамхахьы асы ԥуа иаахалеит. Иаанымгылаӡакәа, исаҩсны рҿанынарха, исамхацәгьахан: «Иҟоузеи, дад, шәабаццакуеи, цәгьароума бзиароума, шәымҩахыҵыр ҟамлари зны?» – сҳәан, снарыхьӡеит.

– Мап, уҭазара бзиахааит, амҩа ҳамоуп, гәаҟрак аҵыхәала ҳаауеит, – рҳәеит.

– Ҳаи, изакәызеишь, иабыхәа, усҟангьы? – сгәы иалырсны сеиҭанарыдгьаҵәыгьаҵәлеит.

– Абжьышьхак рнаҩс, иаҳҭаху хаҵа бзиак ахра дагагәышьеит, ибаҩ ҳазҭгозар ҳәа ҳцоит, – рҳәеит. Уртҭ рыбаҩ рызҭгаӡаргьы, астәи имҩамсыр, даҽа мҩак ыҟаӡам. Насгьы аԥсуа хаҵа нагак идунеи иԥсахит, анышә дама-

рымдац, уажә сара стәаны ахаатәы зласфарызеи? Абри арыцҳара иҟалаз уара иуҵакны, ахаатә уасырҟьашьыр, ԥсхаԥсжьыфараны исыԥхьаӡоит. Уи аҩыза ҳара ҳмилаҭ иртәышьҭрам, – дад, иҳәеит аԥшәма.

Асас иҟаиҵахуази, ииҳәара иҿамшәо ихәы даахахеит.

– Аиеи, дад, ажәа мыцхә уасыршьызар ҟалап, аха уара макьана уҷкәыноуп, иудыруа уагымхааит, абри ажәабжьгьы удыруаз, ууаажәлар рыламыси рқьабзи иахылҵыз акоуп! – иҳәан, ишьамхқәа ааиқәихын, илабашьа амҳасҭа инацәхарҟәаара нанырсланы, иаԥхьаҟа иаа-иеиган, анышә иналеиҵеит. Нас, иџьымшь ахәы жәпақәа иблақәа инарҭеиԥсан, наҟ, хараӡа, џьара ашьхақәа днарҿаԥшын, иныҵакӡаны лоунытә игәы дынҭаҕызит…

ЕШЬЕИ ЕҲӘШЬЕИ

Хьҭыси Шәарахи еихымҟьа-еиԥымҟьо ишыҟаз, рани раби ԥсит. Ешьеи еҳәшьеи еиба-кәеибаха, ихҭы-шәҭуа, рымала заҵәык рԥацха хәыҷы иааҩнахеит. Рҭынхарҭынҵы ҳәа, аиҭымцәа нап рыдызкылашаз уаҩ дыҟамызт. Ауа-иуа кьынтыжә маҟа ҳәа, рышьҭамҭахь уацәа харақәак рымазаргьы, ахаҩаӡараҿы, џьара ахра иаҿаԥсан. Аарла рыԥс хәыҷы рҩыҵракны иныҟәыргагәышьон. Знык-ҩынтә иаарыдҵаалахьазаргьы, рхи-рыԥси еиӡаны акгьы изрыхәомызт.

Ишԥарурыз, иҟагәышьан ус. Ианырфози, ианырымфози еиҟаран. Иршәымызт, ирхамызт. Зыԥсаҭа иаԥшуаз гәылак-злак, шылак, ҟәыдк ирыцҳашьаны ирзааргоз акәымзар, хыхь ажәҩан, ҵаҟа адгьыл, аалагала рымамызт. Уахҭаԥса ашыла анроулакгьы, Хьҭыс макьана дхәыҷӡан, абысҭа лызуамызт, еиҳа ихыжәшәа иҟаз Шәарах ачуан амаа кны, иҽаҳаракшәа даагылон. Хьҭыс деихьыс-еиԥысуа, ашыла ахьуарӡы ианизҭалыԥсалак, имҳабысҭа кьача хәыҷы налшьуа, мариа-мырса мырхәаԥ-хәаԥ хәа, ампыр алатата бысҭа хьасак ааилеигӡон. Нас, рбысҭа аакныхны, рымҳабысҭа аԥықә иныкәҵаны, лабзк-лабзк иаҟараз рҿахрақәа реишәахьча шьҭаҕача иныкәҵаны, ркалам-џьамқәа ирынҭәалаз рҟәыд ҕарыҕаҭәа иахӡызааyа, раԥхьа иныкәыргыланы, рчеиџьыка рҽынахырԥхьалон.

Еишьеи ехәшьеи иаалырҟьаны изықәшәаз арыцҳара, аԥхьаҵәҟьа акыр ирныԥшит. Аха аамҭа цацыԥхьаӡа, изықәшәаз рхы андраалт, иашьцылт, еиҳа-еиҳа дара ртәала рхы иахәо иалагеит. Аха, уи ашықәсан, ррыцҳара ззымгаша аарҩара цәгьак ҟалан, џьаргьы чаӷьа-чашә ҟамлеит. Ҳәаарахла еизганы, рмакәан цыркәыгә хәыҷы иҭарҟәыҟәны ирымаз раԥшыжәла, алаҵара шааизҵәҟьа, инцәыҵакьакьо, ҽагала мацара анышә инцәыҵарыҳәҳәазгьы акы ахы аазыҵымгеит. Уаҩы ишимбац амлакра ҟалеит...

Иҟарҵагәышьарыз, адунеи азна дшыԥхашьозгьы, есаашар, аҩ икылхха ирфахьаз иӡцәаҳаҭа хәымбабиса аашьҭыхны, ақыҭа днарылалон Шәарах. Инеихашәы ихәлаанӡа, шәи-шәи дынкыдгыло, уаҩак-уаҩак иадамзаргьы, дрыцҳашьаны иаҳаҭа инҭарԥсоз аԥши, инеидыркуаз ҳампал хҵәаахақәаки иманы, дгәырӷьаҵәа иаҳәшьа лахь дгәарлон.

Ешьеи ехәшьеи иршәымкәа, ирхамкәа аӡынра ишаԥылоз, егьымфа-егьымжә ааԥынра ишаԥылоз, агәаҟҵәаҟра шрышьҭаз мацара, иҩеидасит. Аха, бзиа нагӡа шыҟам еиԥш, цәгьа нагӡагьы ыҟаӡам. Хьҵыс уажәшьҭа дҭыԥҳахеит. Лыԥшра-лсахьа уҳәару, аеҵәыш еиԥш, лыблақәа иҭыԥхоз уҳәару, лыхцәԥара самсалқәа кахәхәа-кахәхәа, аҳалалреи аразреи лҿықәыҳәҳә, зегь леилаҳауа, дкашәкаҷо даақәгылт. Ешьеи ехәшьеи зааӡоз аԥацха, аҵәцеиԥш икакәкәа ахьатә кәасқьа навадыргылт. Алаԥшцәгьа ила рцәиӡартә инхеит, инҵит.

Шәарах, Хьҵыс шәақьԥынҵала дирчон, шәақьԥынҵала деилеиҳәон. Зда димамыз иаҳәшьа заҵә иԥсы аҩҭкаареиԥш бзиа дибон. Уахатәи аҵх ҩынтә-хынтә дгыланы, лыԥсыԥшьҭыбжь дазыӡырҩуан. Лыцәа шҭынчыз агәра анигалак, игәы рҭынчны, ишьапԥынҵақәа дрықәгыланы даахынҳәуан.

Шәарах ашацкыразы дгыланы, иаԥсуа шәақь аакныхны, шәарыцара дцон. Уи, ҿыки-бзыки ирзымҳәоз агәамч иман, ишьамхы џьбаран. Даагылазар дзышьцылаз ишьха гәакьақәа шәарахҵас еимирӄьон. Акаҵәарақәа иаарыҟәикаауаз ихы раѡшәомызт. Ашьыжь индәылҵуаз, ашьхақәа днарҿаххы-аарҿаххны, ишәақь ԥынҵа инаҿеикуаз ашәарах, ѡраԥа инамышьҭкәа, ишьны, иманы, ахәылбыҽха дгәарлон.

Шәарыцарантәи дааԥса-дкара данааилак, бнапқәа ҵнаӄьоит ҳәа, амҳабысҭа лиркуамызт иаҳәшьа. Уаххьа иара иӄаиҵон. Баѡыш инҭихуаз абаѡлашеи, ахәыӡ бысҭеи рыда иаҳәшьа даҽа фатәык дахиԥхьаломызт. Абас, лнапы ӡыхьшәашәак иӡаамыркыслаӡакәа дныӄәигон.

Хьҵыси Шәарахи рыбзарӡы заҳахьаз рацәаѡын. Уахи-ҽни аԥҳәызба лааӡарҭа иаҳәарц рашҭа иҭалоз, нхыҵи-аахыҵи рырԥарцәа аиламырцҳаӡакәа, ҳаҭыр рықәҵаны, аҵыхутәан, макьана, хазыс-ԥсазыс ҳәа, џьаргьы дымѡахыҵырц лгәы ишҭамыз рлымҳа аӄынӡа ианыналыгӡалак, ма аҵх алԥха шәымаз, мамзаргьы, шәымш аабзиахеит ҳәа нараҳәаны, ашҭа инҭыҵны рҿынархон.

Аԥҳәызба илҭаауаз асасцәа, лыԥшреи-лсахьеи, лынамыси, ҿыки бзыки ирзеиҭамҳәо еилалҵаз афатәқәа рыӡбахә акәын алмѡанык ҳәатәыс ирымаӡаз.

Иаҳәшьа лӄазшьа игәы ҭнагон Шәарах, ҿымҭӡакәа, мҵәыжәѡада ажәѡан ахь дарԥыруан.

Шәарах иѡнашә ҵзырхаауаз Хьҵыс лҳәаацәа, цониаауан, аха абри абри иоуп ҳәа, лыԥсҭазара знапы иалыркышаз арԥыск даллымхыцызт.

Ҽнак, Хьҵыс лхала аѡны даанхеит. Абжьааԥны еиԥш, ашамҭазы шәарыцара ицаз лашьа дыхнымҳәыцызт. Аҽынтәи амш, мшык иаламѡашьо, амра кажжы иԥхон. Хьҵысраа уахьынарыхшәо, аѡхаа иҭыкьасаны илеиуаз

арҩаш затҵәык акәын аԥсабара аԥсы ахазҵоз. Абжьарак, зехьынџьара ҿаҳа-ҿымҭран.

Арҩаш аҟәараҿы Хьҵыс лрышҳатәқәа рышҳаны, ашьыбжьышьҭахь амӡырха дааҭалеит. Алеи-аԥси рыбжьара, асеи-аԥшыци (асырҭы) инаҿылгаз ашуқьаҭ ҟәашкакараӡа игәылыршәаны, инцәылҵеит. Бабыцк зқәыршәымыз, абызҩыҵеиԥш, лдыҕаџьа иҵылххьаз лымӡырха дықәланы, аихылабеиԥш деихышәашәо, амардуан даныҩхалоз, апҟацаҳәа ҟамчы шьҭыбжьык ҿацаӡа, ллымҳа иааҭасит. Даахьаԥшит. Рыҩны ихы ақәкны дааиуан ҽыуаҩык. Хьҵыс, ладагьы дзымцо, ҩадагьы дзымцо, дшанханы адашьма даақәхеит. Аҽыуаҩ иааиуаз, лара лыхьӡала лыҩныҟа имҩахыҵхьаз аӡәы диеиԥшмызт. Ихы инаркны ишьап аҟынӡа ашәахәа дықәнаҵазшәа, икәымжәи, иҟамеи, иххьа хҭырԥеи, иҽгәара ҟамчи еилаарцыруа ашәаԥшь далылбаауан. Асас дзықәтәаз иҽыхәа иаҵәа кәаша-кәашо амӡырха данааҭахх, аԥхәызба днаиҵагьагьан, иҽышькыл аанкыланы, дааҽыжәылхит.

Хьҵыс лысаси лареи акәасқьа асасааирҭа инхалан ианынатәоз, Шәарахгьы, абжьааԥнеиԥш, ажәеиԥшьаа рылԥха иманы, деикәаҳәа-еикәаԥса амӡырха дааҭалеит.

Сас дзызнеихьаз, сас дыззааихьаз, Шәарах иаҳәшьеи иареи уажә ирбазма, лацәарӡасрак еиҳа ахмырҵкәа, асасдахь ирҭааз ихәы дырхиеит. Ирылшоз ала пату иқәырҵеит. Ашьыбжьышьҭахь: «Нхамҩа бзиа шәоуааит, лари-уари хази-џьхәари Анцәа шәахимбааит. Шәӡылагареи шәӡылаҳәареи лага-лаҳәа агымхааит», – иҳәан, агәашә дынҭҟьан, иҽы иҟамчы чаԥа нахҟьаны, гәрыӡ-шашәаӡ дныҵашәкәа дцеит.

Хьҵыс лашьа иҿы илмырзеит, аха лгәы дҭамкәа, лхы дҭамкәа, ашарԥы еҵәеиԥш иныҵхахан, ӡшәахҵас иныҵаба ицаз, инеиҿаԥшра мацәыс-еимҟьарак аиҳа зхымҵыз арԥыс, уаҩы ишимбац дылгәаԥхеит. Иара Шәарахгьы ҿымҭ-ԥсымшьа, игәы дҭаршәны дизхәыцуан.

Мчыбжьык еиҳа бжьымсыцқәа, ааигәа ирҭааз арԥыс, Хьҵыс ажәа лниҵеит дшигәаԥхаз.

Лара маҷк даакәанызанызаргьы, уи лыԥхәызбара иақәнагоз ламысын, аҵыхәтәан, лашьа ауаӡы динылҵеит…

Хьҵыс арԥыс илҭааз, имҳәа-мырза, ихы-иҵыхәа еиликааит Шәарах. Зегь рыла дигәаԥхеит, иаҳәшьа илҭаххаз аус иаргьы мап ахимҳәааит. Аҿҳәара ԥырҵәеит.

Жәамш ахи-аҵыхәеи рыла! Шәарах уахи-ҽени дмыцәа, дымтәа, дымгыла, иаҳәшьа заҵә хазыс-ԥсазыс имӡахыҵраны иҟаз деихреиҵеит. Ԥҳәызбак лмахәар икыллымдацыз цәаматәа лыԥшаахла деиқәиршәеит. Баӡышла мацара еибыҭаз алакаруан седла, ублақәа еицыртәырны узахәамԥшуа, луадаҿы инкнеиҳаит. Арагәаԥшь иалхыз ӡ-каруаҭк, ашьалҭа гәабанқәа ӡба, шә-ҳәыҳәк рхәы зҭаз ӡ-хчык, ӡ-хызак, архышьна хәыҷи архышьна дуи, ақәаб хәыҷи, ақәаб дуи, ачуан хәыҷи, ачуан дуи, ачықьмацьа хәыҷи, ачықьмацьа дуи – ԥҳәызба нагак лыӡнарҭа иаҭаххашаз зегьы ӡба-ӡбала ирхиеит.

Хьҵыс зуха ддәылҵуаз ауха, Шәарах заа иаҳәшьа илыциҵарц зеиҳәахьаз, лқыҭаҿы жәӡахкыла иалырхуаз арԥарцәеи аӡҕабцәеи ҽыжәлан иааит. Зегьы ирбо, зегьы ираҳауа, иуа иҭынха зегьы адгаланы, иаҳәшьа ачара лзуны, дныҳәа-ныԥхьан аҵх агәы анааиӡнашоз, лымӡа дныққәиҵеит.

…Акыр мши-ҵхи мӡасит, Шәарах иаҳәшьа лыӡны ддәылҵижьҭеи.

Иара, абжьааԥнеиԥш, ашарккамҭазы дгыланы шәарыцара дцон. Аимҭахарақәа рҿы, ишәақь иахьаԥхылнадоз, акьиан икнаҳаз аҳәыҳәха ахац, ишәақь инапы иныққәырсны, раԥхьатәи ахысразы иҿыршәаны, икәкәаӡа илаишьҭуан. Аҭарчеи мҵарсны данӡаҭрыслакгьы, ҽышьаԥхыц ахьакуа даанымгылакәа, ҽецәа-шәӡык еилырхааны… аӡә дааизбзиамхаӡакәа ахуҳәа, ахьатә кәас-

қьа днадыххылон. Аҟада сыга инаҿырхыз абарфын «маҟҿаҳәеи», аҳарҭа-сырҭа умбо, ичыхәԥсараха ишәара иҟаз ашуқьаҭ мпахьшьи, иҽахәда иахаԥыруа, иманы, иԝны даауан. Аха, Шәарах ихала аԝны данаанхалак, ила акамбо, иҿы акамбо, дгәыԥшаа-хыԥшаауа, иаҳәшьа игәы даацалон. Уажәраанӡа акәазҭхара-мца еиҿашуаз, уажәы ахеихәлакраҵәҟьа иҭахымкәа, дгәамҵ-хамҵуа, дыхьшәашәаӡа ахәышҭаара дааҽҳәатәон.

Шәарах иаҳәшьеи иареи еицырхыргаз ахазаамҭа асахьақәа, иблақәа иаарыхгылон. Хьҵыс лыбжьы хаакәакәараӡа, абыржәыҵәҟьа илымҳа иҭаԝуазшәа иаҳауан. Усҟан, иахьаҵәҟьа акәушәа, рыхҭыс сахьақәа зегьы гәыҭҟьагаха иблақәа иаархгылон. Игәалашәон иҳаҭхәыжә, икәакәар хҵәаахақәа. Илшәымкәа, илхамкәа иаҳәшьа лылаӷырӡ хаҟәҟәала иаԥхьа даагылон. Абарҭ игәаҟ-ҵәаҟрақәа, ихәыҷра амшқәа зыдҳәалаз, дзышьцылахьаз ашьхақәа, уахи-ҽни ҿеихак змамкәа ахрақәа ирҿхәрааны илеиуаз арԝашқәа, ашәарыцара, аҭарчеи ныҟәгара, абарҭ зегь уажәы игәы изрыламҟажо далагеит. Изыхҟьалакгьы ихы-иҿы ччаԥшь ацәаара анаақәлалак, иаҳәшьеи ихигақәаахьази анааидихәыцлалак, игәы нҭыхьшәашәаауан.

Шәарах егьа иундазгьы, егьа иҳәандазгьы, имаҳә дааиԥхьаанӡа иаҳәшьа димбар изымычҳаҵәҟьо аҟынӡа днеит.

«Ҳаи, иараби, ашьха дыҟам, ага дыҟам, шьахәа-шьаҿа ахьыбжьам, рацәак иԥшӡамзаргьы, ԥхашьарасгьы иамоузеи, снызыххыланы, дбаны саахынҳәуеит ауп», – абас ааихәыцит ҽнак.

Адырԝаҽны, иҽеиқәа цыԝ-цыԝ ааикәадырын, ҵангьымцынгьы ишәимҵалоз, Хьҵыс бзиа илбоз икәымжәыхәеи, иҕәакьеи ҟама чаԥеи, иххьа хҭырԥеи уҳәа, абри иныс узымҳәо иҽааибыҭаны, дынҽыжәлан, амԝа дныкәлеит.

Хьӡыс аҩнаҭаҿыц лшьапы ҩналыргылеи уажәи рыбжьара, дгьыли жәҩани ахьеивӡоу насыԥ зоухьоу лара дреиҕьны лхы лыԥхьаӡон. Дызгаз арԥыс, иани иаби заа рыԥсҭазаара иалӡхьан. Иԥҳәыс заӡәи иареи иҟәбаҟәшәо, рымацара ракәын аҩны иахыз.

Хьӡыс иахьа мыцхәы лгәы алаҟан. Ашьыжь индәылӡыз лхаӡа дхынҳәаанӡа, акәты лшьын, арасаӡәы иахаӡаны, ахәышҭаарамца иҽҳәарӡәиуа иҟаԥшьшьӡа изны иааҽҳәылхит. Хәычҷык ахԥсыхь анца, аӡәы иаахылхын, чанахк нахҩаны ашьқаԥ инҭалыргылеит. Акакан сыӡбал арашы хыӡәӡәала калам-ҵьамк ианҭәаланы, лыкәты инавалыргылт.

Дааиқәҟьашан, ицқьа-шәқьаӡа лыҩны еиллырган, аҳәымсаг агҿаҩра инкҿалыргылон еиԥш: «Аԥшәма уҟоума, аԥшәма!» – иҳәан, аӡә ашҭа аӡыхәаахь ибжьы геит.

Хьӡыс ахьшәҭҳәа дындәылӡит.

Шәарах, мшаҽны дшылбаз еиԥш, дҽырԥа-ҽырԥо амӡырха даақәлахьан.

– Дида, уара кыр ухьшазар, уаҳәшьа заӡәы лхы-лыԥсы акәхааит. Са сышҟа умҩахызгаз ушьапқәа срыкәырбануп, – лҳәан, иҽыжәӡхьаз лашьа дааиӡагьежьын, дикәшарц иақәылкит. Аха Шәарах лнапқәа аҩбагьы ааникылан, лхы даамырхәаӡакәа, дааигәыдиҳәҳәалеит, дгәыдикылт, дхыдикылт.

– Уара ухахәс анышә иаӡҩахаша сара, – лнапы ыргьежьуа, дихамшәало амаӡурҭаҿ даалган днадыртәеит.

– Иҟасӡазгьы рацәак ишыгәнаалам збоит, аха уаҳа бысзымычҳаӡәҟьеит Хьӡыс изеицәааӡарызеи.

– Уара кәырбанс сзоуша, умаҳә уӡбахә акәӡоуп ари абжьарак иҿыӡакӡоу... Иара насыԥдагьы, лассы саауеит ҳәа, ашьыжь дахьындәылӡыз, атлареиԥш днамаца дышԥацеи. Дида, уажәы абра ушыҟоу идыруазар!..

– Акымзарак, Хьҵыс, уи хьаагатәым. Ҳанеибабара, ҳанеибаҳара аамҭа ҟалап, амала, сара абра сшыҟаз сымаҳә иахь зынӡа ибмырзан.

– Ишԥа?! Уаха уцарцгьы угәы иҭоума?

– Ааи, абыржәыҵәҟьа сцоит. Бызбеит, бсаҳаит. Анцәа иԥьшьаны бынасыԥ балагәырӷьо быҟоуп. Иарбан уаҳа истаху.

– Дида, дида, сара ашьыга зфаша, реиҳа еиқәкыеиҵакны саныҟаз... Мап, мап, сушьыргьы уаха усышьҭӡом. Унапала сушьааит кәтык ухы ахубаарызар. Абыржәыҵәҟьа ахәда аахысҵәоит. Ҿмырҵысы сцоитануҳәа... – лҿаныналха, лнапы даамҵасны икит.

– Ешьара еҳәшьара ҳзеилазар, баҟәыҵ. Сара исымҩахыҵшьахаз зеиԥшроу ибдыруоуп, ус, ахь-мыхьк ихиоу акрыҟазар...

– Сыҟаӡамкәа Анцәа иҟаҵа, ҟәыдхьшәашәала, ачгьахьа уахыԥхьаланы ушԥадәықәысҵои, – лҳәан, лхы шәиуа, лыԥсы шәиуа, дынкылсын акыӷәра иқәгылаз аҟәԥьал аақәылхын, аҟәыд хьшәашәеи, абысҭахьи наимҵалыргылеит.

Иаҳәшьа лаҳаҭыр азы имҵалыргылаз ихы алагӡаны акрифеит. Убри ашьҭахь, рацәак днымхакәа, иаҳәшьа лыҽешыкнылҵоз, лыҽешыкнылхуаз, уаҩы димба-димаҳа, дынҽыжәлан, игәы рҭынчны, ашҭа дынҭыҵны дцеит.

Ирҳәоит абри аҩыза ҟалахьеит ҳәа...

Аха ирҳәоит даҽеакгьы: Хьҵыс лхаҵа данааи, лхы-лҿы лхаччо, лгәалаҟа, лхалаҟа, лхаҵа ихәы иҵәахны илымаз цәырзгоит ҳәа, ашьқаԥ ашә анаалырт, лашьа дызхылбааз, иӡны асаан ианыз акәты кәуахан, иахҩаз амса чанах абӷа инықәыргыланы, иҳәыр-ҳәыруа ашьқаԥ инҭыцын, аҩны иааҩналеит ҳәа.

АԤСЛЫМЗ ШАХА

Ишеилашәшәра ианааилашәшәуаз, иԥсахара иқьышә иқәкны, инеиҭеикуа ҳәа егьимамкәа, иҩнашә даахыҵит Ҭарашь. Ҭарашь ахаан илахь еиқәны иҭаацәа дрымбацызт. Иагараан игәы иалсшаз ибахьан, иаҳахьан, аха иҩны данааиуаз, инирԥшуамызт. Есымша игәалаҟа-ихалаҟа, ахьыр-хьырҳәа дыччо иҭаацәа днарылатәон. Аха иахьа ччаԥшьк ацәаара илакҭа иҭубаауамызт, иаб дышьны ихәда дахшьушәа, деихаӡԥшшәалаха, ҿымҭӡакәа дааин, ихы кны акәасҭхарамца дныҽеҳәатәеит.

– Изакәызеи, дад, улахь еиқәупеи, иахьа угәы узырхьшаз кыр уаҳама, мамзаргьы, ус, угәы хырлымкәа уҟоу? – иҳәан, дҵаа ит нырцә зҭаҭынжәга иаҿыхәо итәаз иабду.

– Мап, мап, цәгьагь смаҳаит, сыгәгьы бзиоуп, ус сааԥсеит аҟароуп, – иҳәеит Ҭарашь, игәырҩа инмырԥшкәа.

– Мамоу, мамоу, усҟангьы?..

– Анцәа ауаа… – инаҿаршәны мап икит.

– Ҳаи, жәлар рҵәыцәгьа, рықәшәааит шәара гәырҩала иахьа абас шәымҩахзыжьыз, – иҳәан, лоунатә даақәыԥсычҳаит аҭаҳмада.

Ҭарашь иабду ииҳәаз оумашәа ибаны, ииҳәара иҿамшәо даанхеит.

– Иухьыз закәу здыруеит, дад, аха уи уара рацәак ихьаумган. Иахьа ус аҳ ишшәеиҳәоз сара абра сыштәазгьы издыруан.

– Иҳаиҳәазеи аҳ? – игәы ҭыҵны ицо, зынӡа егьизымдырӡозшәа дҵааит Ҭарашь.

– Изакәызеи, ишәеиҳәаз умбои, уахатәи аҵх иалыршаны, зегьы шәабдуцәа шәшьы ҳәа шәарҳәеит. Ишәарҳәаз анынашәмыгӡа, иара шәара шәхаҭақәа тәцәас шәҟаиҵоит.

Ҭарашь знык ԥсра дыԥсит. Ихәда наикәаҽеит.

– Абас шәарымҳәеи аҳҭынраҿы? – дҵааит абду.

– Ааи, иҳарҳәеит…

– Ушьҭа сара усзыӡырҩла. Ара сара сышьра аҭахӡам. Аҳ изыхирҟьалакгьы тәцәас шәызлаҟаиҵара ауп дзышьҭоу. Уара уаалаганы, ана аҿыбгара ахықәаҿ анышә жны, аԥсыԥ царҭа аҭаны, кардама ҳасабла, иҟаҵаны сҭартәа. Уаҵәы аҳ иаҳҭынраҿы шәаннеилак, шәабдуцәа зегьы шәшьыма ҳәа данҵаалак, ааи, иаҳшьит рҳәоит изшьыз зегьы, уаргьы дысшьит ҳәа раҳәа, – иҳәан, имаҭа иҟаиҵашаз зегьы иеиҳәеит.

Ҭарашь даалаган, ус, шамахамзар иузгәамҭоз аҭаларҭа хәыцы, ашьаццәа аҟәҵаны ажра жны иабду дынҭартәаны дцеит.

Адырҩаҽены ахәылбыҽха, Ҭарашь дназдлаз забдуцәа зшьыз ауаа, ашәеиқәаҵәа рҽарганы аҳ иахҭынраҿы инкылсит.

Аҳ ихан даақәгылан:

– Ишәшьыма, уара, шәабдуцәа? – иҳәан ибжьы нҭицеит.

– Ааи, ухаҵкы ҳцеит, зегьы зымчу ҳаҳ! – Иаҳшьгәышьеит – иааилаҕзит зегьы.

Аҳ ибзианы идыруан ииҳәаз нармыгӡар моу шрымамыз, убри аҟынтә, рыгәрамгара зынӡа ихахьгьы иааимгеит.

Аҳ ажәлар ирыдиҵеит уаҩытәыҩса инапи-ишьапи зхьымӡоз даҽакы. Ажәлар мап ҳәашьас ирымахыз, рхы рымагәыхьха рыҩныҟақәа рахь иаахынҳәит.

Ҭарашь дшәеиқәара-ӡиқәараха, ианааилахәла, иабду дахьыҟаз анышә дынхәыҵалеит.

– Иҟоузеи, дад? – дҵааит аҭаҳмада.

– Иубаз еицәа убеит ҳәа…

– Еилкаауп, дад, еилкааауп. Жәаба-жәаба рагыд аура змоу аԥслымӡ шаха ыршаны исзааждага уаҵәы ахәылбыеха иахымгакәа ҳәа шәеиҳәеит аҳ. Ус ами?

– Ааи, усоуп! – аҳ иреиҳәааз иабду излеидырыз џьашьоилакәшьо дгылан Ҭарашь, аха егьахиҳәаауамызт.

– Уи имариаӡоу усуп. Уаҵәы аҳҭынраҿы инеиуеит зегьы. Аԥслымӡ шаха ршашьа амаӡам. Аҳ дҵаауеит ишәыршама ҳәа. Зегь рыхәдақәа рыкәаҽены иаагылоит. Аҳ ииҭахугьы убри ауп. Зегьы шәынхареи-шәынҵыреи, шәхәыҷқәеи шәрыхкәкәааны, иахьарнахыс иара тәҵәас шәышимоу атәы ажәлар ирылеиҳәарц иҽаназикуа аамҭазы, аҳ иҟынтә ажәак уаҳәа. Ажәа аҳәара уанақәиҭитәлак, ажәлар рыгәҭа унагыланы, абасгьы-абасгьы, умшәа-умырҳа аҳ ихаҭа унеиҿагыланы иаҳәа, – иҳәан, ииҳәаша, ихымӡапгашьа уҳәа, имаҭа дазыҟаҵаны доуишьҭит.

Адырӡаҽены, ҿымҭ-ԥсымшьа, ажәлар аҳ иаҳҭынра ашҭа ду умацәа узрывҵамҵо иқәырҭәаа игылан. Амра анынҭагьалоз, зныкыршәа, аҳ иӡызцәа ицны, дтәаа-маауа ахан даақәгылан:

– Ишәыршама, уара, аԥслымӡ шаха? – иҳәан, ибжьы нарылаиргеит.

Аӡәгьы ажәак имҳәеит.

– Аԥслымӡ шаха зызмыршаз шәара шьапҟьаҟьараа, схәурагьы шәаҭәам, аха иахьарнахыс…

– Уажәа хьыла иԥысҟоит, саҭоумҵан зегь зымчу, саҳ ухаҵкы, сахьуԥыӡлаз, суҳәоит ажәак аҳәара сақәиҭутәырц, – иҳәан, ихажәӡабжьқәа ҟьаҟьаӡа, абри иныс узымҳәо, арԥыск дшаҵәышаҵәуа ажәлар дрылҟьа-рылҟьо иҿаиахеит.

– Уақәиҭуп, – иҳәеит аҳ.

Ари еиԥш згәаҕьыз дарбану рҳәан, игылаз зегьы шан-ханы Ҭарашь ихәаԥшуан…

– Ҵоуп, иацы зегьы ирбо, зегьы ираҳауа, рагыдк-рагыдк аԥслымӡ шаха ыршаны иузааҳгарц ҳадуҵеит. Ҳаргьы акы еиԥшымкәа, гәахәас иҟаҵаны ҳаимпит. Аха ашьҭахь, ҳара-ҳара ҳхы ааилаҳкын, ҳааилацәажәеит! Аҳ ухаҵкы, аԥслымӡ шахақәа еицәыжәлам, урҭ рыҟаҵашьақәа иҩбоуп, ихԥоуп. Иаҳҭаху убри ауп, уара иуҭаху аԥслымӡ шаха ажәла, ипома ишәпома – аиуа, маҿак иадамзаргьы иаҳзырша, нас рагыдк акәым, ҩажәа рагыдкгьы ыршаны иузааҳгап! – иҳәеит Ҭарашь, аҳ ихы наиқәкны.

– Ааит, арҭ аӡә иабду иԥсы ҭоуп! – иҳәан, иахьынӡаилшоз дхәааит аҳ…

Ажәларгьы ашьшьыҳәа аҳҭынра ааныжьны, дасу рыҩныҟақәа рахь рҿынархеит.

АҞАМА ХАҲА АХЬАРСЫЗ

Аҭаҳмадцәа, ԥсраз, бзараз, иахьааиқәшәаз, ганк рыӷенаҭаны инатәоит. Рлабашьақәа нарԥышьҵаргәаны, ажәытә-аҿатә, дара зхаану, ирбахьоу, ираҳахьоу жәҩахырла ажәабжьҳәара иалагоит. Уи дара ԥсҭазарас, дунеис ирымоуп. Аха иахьа арҭ аҭаҳмадцәа, цәгьара ҵыхәам, иагьбзиара ҵыхәам еидызгалаз. Еигәылацәоуп. Дара есуажәааны Баџьга иашҭа иҭагылоу, дара раҵкыс зықәра зфахьоу аҭәаҵла иамҵаҟаҵоу атәарҭаҿы еиқәшәалоит. Иахьагьы еиқәшәеит. Ашәшьыра рӷеыҵакны, ажәҩан иналԥрааз ашацәа реиԥш, ржакьақәа ҟәаш-ҟәашʒа хҩык аҭаҳмадцәа тәаны ицәажәон.

– Кәаҵиа, уара, нхыҵи-аахыҵи акыр уныҟәаахьеит. Жәытә-натә аахыс, «Аҟама хаҳа» ҳәа, изышьҭоу аʒбахә ала уара џьаракыр лымҳаҭас уоухьоума? – дҵааит Баџьга.

– Исмаҳакәа, исаҳахьеит.

– Иҳаҳә, удинаныс, усҟангьы, абри зыхҟьаз, – иҳәан, илабашьа днахан, иӷеынадихалт Баҕәазагьы.

– Сара уи сымбеит, сахааным, амала абри ахҭыс Аныхамҵа иҟалеит рҳәоит, – дналагеит, Кәаҵиа. – Ԥахьа-ԥахьақәа, бҕарҵахьы аиқәԥареи, махәҿала аиқәԥареи, уажә еиԥш акәымкәа, ихҭакʒаны ирыман. Аизарақәа рҿы, агәылшьап иаҩызаз арԥарцәа рԥыжәҩақәа неидыргыланы ианааибаклак, адгьыл аазқәаршәшәон... Ажәлар гәаран уны ирыхәаԥшуа игылан. Изхысҳәааз,

иҟан арԥарацәа ҳәҳәаӡақәа. Аха зызбахә салацәажәо Бзаркал Кьагәа, Аԥсны ахьынӡа-наӡааӡоз ԥҳәыск илхылҵхьоу ицназгоз дыҟамызт, дыҟаҵәҟьамызт. Уи дшаны адунеи даақәлеижьҭеи, дгьыл уаҩы деимырбацзаарын, аҕлам-ҩаца ззырҳәоз иакәын. Иара убри Бзаркал Кьагәа иеиԥшҵәҟьа ҳәҳәаӡак, баҩ еиламгыла ҭыркәак дыҟазаарын Ҭыркәтәыла. Абарҭ аҩхацәак еибамбацызт, аха ҿеила рызбахәқәа еиныҩхьазаарын. «Ашьа ица-ша ада иалагылом» ҳәа, – уи аҭыркәа аҿны уи аизара дабақәшәеи, аха умбои, иҟалаша хырԥашьа амамзар акәхап. Ишысҳәаз еиԥш, Аныхамҵа ажәлар ахыцәхәыц реиԥш икылсит аҿны. Аҿырыҩра ҟарҵеит, аимҵакьача иасит, аҳәаҟьара мҩаԥыргеит, акьан иеихсит, иазуухуазеи, ашьыбжь агәы нхыҳәҳәаанӡа ахәмарракәа рҵыхәа ԥҵәомызт. Ашьыбжьышьҭахь, бҕарҵахьы аикәԥара рҳәан, иааи, абри аарыларҵеит. Аа, абарҭ иҳақәлацәаз инадыркны, ишәасымҳәеи, ажәлар еикәшаны, ари ҳазҵатәоу аҵла акәым, хәба-фба ҿы зҭыҵуаз аҭәаҵла амҵа иааилагылеит.

«Зых иақәгәыҕуа хаҵа еибга уҟазар, уцәырҵ», – рҳәан, рбыжьқәа неиларԥсеит. Ҳамҭак аӡәгьы иҿирҵысуамызт. Абас, шәымҭақәак мцацкәан, ҩыџьа рԥаҵақәа хыршаны, рыгәҭа хаҵа еиқәаҵәа кылҳәак дыбжьаргыланы, ажәлар еикәшаны иахьтәаз рыгәҭаҵәҟьа иаагылт. Анҭ даазгақәаз нахынҳәын, аџьар инарылагылт. Уи, аԥхьан зызбахә сҳәаз аҭыркәа қәԥаҩ ҳәҳәа ҳәа изҿыз иакәзаап. Ажәлар дыџьшьаны, длакәшьаны, ҿымҭӡакәа ихәаԥшуан. Иаргьы, арагәаԥшь иаҩызаз иеҵәа жьышәқәа рцәа иҭаргьежьуа, ихажәҩабжь еихацала, дԥашашо, адгьыл иҵабгар ҳәа дшәозшәа, ҭымра-ҭымра ишьаҿақәа неихига-ааихиган, даалеи-ҩеизаап. Аиаша уасҳәап, акыраамҭа, дызгәыҕьышаз ажәлар аӡәгьы дызрылымҵызаап. Зегьы еикәшьшьы ишихәаԥшуаз, аизара ҿыц иахҭыгәлаз хаҵа

кьаҿк, иҟақәаз аниарҳәа, уаҳа ажәак мҳәаӡакәа, икәымжә кьаҿ аԥшьқәа иаԥсуа маҟа инавҵеиҵан, днарылҵын, аҭырқәа днеидгылазаап.

– Абар, Бзаркал Кьагәа дахьааз! – рҳәан, зегьы ааибаргәырҕьеит. Аҭырқәа Кьагәа днеихәаԥш-ааихәаԥшын, иқьышә дныҟәҵашәа, даацәыҵаччеит. Кьагәа аҭырқәа зынӡа дшатәеимбаз ангәеиҭа, адунеи азна ихьымӡҕишьеит, уимоу, алаба иаахазар еиԥш иԥхьаӡеит. Убри аамҭаз, аҭырқәа имахәарқәа ныԥхьеишьшьаан, иҽазыҟаҵаны Кьагәа днаидгылт.

– Мап, мап, уххьзгеит, ус имарианы ҳзеинаалом уареи сареи. Усақәԥаҭәҟьарц уҭахызар, умшәозар, ҳаисаны ҳаиқәԥап, ухаҵазар. Ацә, ажә, аҽыкәаша, ахьы, аԥара – мамоу. Ҳаԥсқәа ықәҵаны ҳаиқәԥап, – иварахь даақәгьежьын, ԥсуа маҭәала еилаҳәаз ҷкәынак днеиҟәныслан, иҟама нҭиԥааит. – Аа, абри зегьы ирбо, зегьы ираҳауа, аҿы ыҵыҳәҳәо, амҳасҭа анышә иҵасҵоит. Абри аҟама аҿы иҵыҳәҳәо ҳакәшаны ҳаиқәԥап, икаҳауа дахаҳааит, – иҳәан, аҟама ахәы зегьы анышә иныҵаирҟацеит Кьагәа. Еикәшаны итәаз ажәлар аҕыу ааилдыргеит.

Кьагәа ииҳәаз, иара аҭырқәа ибызшәала еиҭаганы ианиарҳәа, деицрашәеит, дуалуашеит…

Дақәшаҳаҭхеит аҭырқәа. Инеидыслан, бҕарҵахьы еибакит. Ажәлар рыԥсы ӡаны иҟаларызеишь анаџьалбеит ҳәа иԥшуан. Аҩыџьагьы знык-знык шьамхыла адгьыл иасит. Аҳаскьын цәдырҵәеит, аха анышә иҵыҳәҳәоз аҟама иавымсыкәа, иакәшаны еиқәԥон. Еидшылеит, рԥыжәҩақәа цәыҵәеит… Амра анынхықәгылоз, Кьагәа аҭырқәа днаиҵасын, даашьҭԥааны, игәчама дныҟәҵаны, деиҩырҿахәа, абар, абар, аҟама днахаижьуан еиԥш: «Аа, ианажь, дад, ианажь, узааӡаз рыламыс умыхәшьадын, дҳасасуп» ҳәа, ҭаҳмадак иҕьаҵәы-ҕьаҵә бжьы Кьагәа илымҳа ианааҭас, аҭырқәа аҟама дахамыжькәа, даани-

кылеит. Аҭырқәа деицрашәан, азныказы, аӷыҵьагьы нақ-аак иааиҿагылазаап, аха, нас ажәак мҳәаӡакәа ажәлар рыжәпара дналалеит рҳәоит.

Иахьагьы абри аҭыԥ, аҟама хаҳа ахьарсыз ҳәа иашьҭоуп, – иҳәеит ажәабжьҳәаӷы.

АЦӘЫНЦӘЛАГЬ

– Аԥшәма уҟоума, аԥшәма? – акаҩҳәа, ашҭа аҵыхәаахь аӡәы ибжьы геит.

– Ҳаи, сыҟамкәа, иауазеи! – амаҵурҭа даадәылхххит Сеидыҟ.

Ихы-иԥсеиԥш бзиа иибоз, дзыцтәаахьаз, дзыцгылахьаз шьханхыҵтәи иҩызцәаҟәак руапа хәылдаҟәа ирҭашьшьы, рыҽҟәа ыҟәыркәашо, агәашә иааҭалеит.

Нхыҵи-аахыҵи зыбзарӡы наҩхьаз Сеидыҟ, асасцәа дахьҟәа иҭааз дреигәырӷьан дырԥылеит. Ҿыц иднагалаз иԥшәма хәычы Шьамсиеи иареи, рысасцәа рхаҵкы камыршәуа, ирыцагьагьаны иааҽыжәырхит. Амаҵурҭаҿы ахәыштаарамца еиҿашуан. Нырцә-аарцә, ркәымжә ӡырӡҟәа ркалҭҟәа ԥхьаршәҭны, рмахәарҟәа ԥхьашьшьаа, баҩышла ихырҷаз рҳазырҭраҟәа ргәы икыдрыԥхаа, ацәажәара иаҿын асасцәа. Шьамсиа даагьежьы-гьежьын, фатә хкыс еилалҵаз ҿыки-бзыки ирзымҳәо, ибзакы-бзашьҭны, асасцәа рхәы лырхиеит. Иазыразны рчеиџьыка иахырԥхьалаз асасцәа, еикәшаны аишәа инахатәеит.

Аҵыс ашьапы ахьыԥҵәоу здыруаз нхыҵтәи асасцәа аишәа ианааҟәыԥш, иахырҳәаара рзымдырыуа, иџьашьаны, блаҵыхәала инеихәаԥшы-аaихәаԥшит…

Аишәа иахьеиҳау-иахьеиҵоу узымдыруа агәҭаҵәҟьа налкааны, х-ҵәынцәлаӷьк акалам-џьам ианԥсалан. Иҟалаз раԥхьа игәазҭаз аишәа ахаҟны итәаз Сеидыҟ иааицәымыӷхеит, аха инмырԥшкәа иҽаашьаҟәикит.

Асасцәа рхәы рнапы адыркит. Рцәажәара иналагӡаны, аҵәынҵәлаӷьқәа уажәы-уажәы рылаԥш иныҵыргон. «Анаџьалбеит, абзиабара лашәуп» рҳәоит акәымзар, абри еиԥш ахаҵа нага, аҵәынҵәлаӷь рыцқьашьаҵәҟьа ззымдыруа, ишыкәымпылыз иӡны иҳамҵазыргылаз насыԥс дызиаҭәахарыз!..» – досу рыгәқәа ишырҭырҳәааауаз рхырҿқәа ирнубаауан. Аха, рычча-рыхәмар ԥымккәа аԥшәма иаҳаҭыр азы, аҵх акыр инаргеит. Шьамсиагьы дшырхагьежьыц дырхагьежьуан. Знықыр асасцәа аишәа иахыҵит. Шьамсиа, Сеидыҟ иҩызцәа риарҭақәа рхианы ишьҭалҵеит. Асасцәа рҭыԥ ианықәылҵа, лгәы рҭынчны, ларгьы какалк лкит.

– Бара, иахеижьҭеи бшьапы быкәгылоуп. Ҳамҭак бхы нықәҵаны, иаабхыбцәааар еиӷьхап, – иҳәеит Сеидыҟ иԥшәма длеиҷаҳашәа.

– Усоуп, аха шьыжьхьа архиара сахьымӡар ҳәа сшәоит, – лҳәеит Шьамсиа

– Ҳазхьымӡо егьыҟаӡам, зегьы хиоуп. Сара уажәы ани авара ахышра ирласны иаахасыршуеит, ууанӡа бара быԥсы ааиҭак, – иҳәан, дындәылҵит Сеидыҟ. Шьамсиагьы лыԥшәма иажәа ҩбамтәкәа амҳара дныҩналт...

Сеидыҟ амӡырхаҿы даалеи-ҩеин, ашьшьыҳәа деҭааҩналеит. Шьамсиа дкараха дыҟамзи, дахьнықәиаз лыхцәқәа хәхәа-хәхәаӡа лгәы иқәҵаны, дҩышьны дыцәан. Сеидыҟ, абӷьааҳәа даақәгьежьын, акалам-џьам ианыԥсалаз аҵәынҵәлаӷьқәа аанихит. Алеи-аԥси рыбжьара иаҳәызба абз иааҵиган, абызҩыц еиԥш, ицқьаӡа ирыцқьеит. Дааиқәҟьашан, ҿыц хыхра ашәаӡа аарҟәыҷны инаргәылеиҵан, аҳарҭа-сырҭа узеилымкаауа, бырфын рахәыц-ӡала иқәикааит. Абҩатәы адырган ианԥсаланы, амца илахеикын, аҵәынҵәлаӷьқәа иргәылаиҵаз ааргәылаиршит. Ԥшьаала инаганы аҭыԥаҿы инықәиргылан, иаргьы ихы нықәиҵеит.

Амра еихахәышәарак ианыԥхашылоз, Шьамсиа шьыжьхьа ԥхаӡәы-ԥхаӡәуа илырхиахьан.

Асасцәа аныԥагыла, ӡык нарҿдыршан, аҽарҳақәа реиԥш ԥаԥхьа аишәа инахатәеит. Х-ӡәынӡәлаӷьк рҭыԥ аамԥсахӡакәа, иаха иахьықәгылаӡәҟьаз иқәгылан. Асасцәа еиҭа неиҿаԥшы-ааиҿаԥшит…

«Уара абарҭ аӡәынӡәлаӷь мыждақәа, рҳаса рыӷраԥаны, иахагьы абра иқәгылан. Аԥшәмаԥҳәыс дзаӡәуп, дыц-цакцәазар акәхап ҳҳәан, ҽеԥныҳәада, ламырбеиа рзуны иланаҳажьит. Аха ус аума, иахьагьы ҳаблақәа ирхыԥало ҳаԥхьа иаақәдыргылт. Абарҭ гаӡа-беа ҳарбома»?! – ихьымӡӷшьаны ргәы иааӡаххыз аарԥшнылоны еиԥш:

– «Аӡә ан дигәаԥхоит, аӡә – аԥҳа» ҳәа, шырҳәо еиԥш, шәысхычаргьы, шәареи сареи гьамала ҳаиԥшымзаап. Шәара ишәчысхәрамзаргьы, сара абарҭ аӡәынӡәлаӷьқәа саагылазаргьы срызгагоуп, – иҳәан, Сеидыҟ иаԥхьа иқәыз иаҳәызба хәыш анаақәих, Шьамсиа илыхьыз зегьы еилылкаан, лхәы-лжьы қақаӡа иԥагылеит, аха уашьҭа ҟазышьа шылзамҭоз лдырын, анышә ԥнаргәы лыӡуаа аҿынанахеит…

«Ҳаи, ихала ихы ирԥхашьома, иҟадыцьхаз?!» – асасцәа рыблақәа шаҟь-шаҟьо, Сеидыҟ иаҳәызба инахәаԥшт. Сеидыҟ игәы каршәны, иаҳәызба аӡәынӡәлаӷьқәа ианаар-гәылишь, рҿы ааимдырхьахьан, ахәша ԥаргәылжжит.

Шьамсиа лыԥсы ааивылган, лхы-лҿы аалхалашеит. Асасцәа ирбаз, ируа-ирҳәо иақәнамыршәо аишәа иаа-ханархеит.

«Ҳара зҿаӡахәы ызша, иахагьы арҭ шәымацараха ҳаԥхьа иқәгылазаарын, еилызкаауаз дабаҟаз акәымзар!» – рыгәқәа инарҭагәырԥеит асасцәа.

Ашьыбжьышьҭахь, Сеидыҟ уҭазара бзиахааит, – рҳәан, шьханхыӷаа агәашә инҭыцит…

АҾАХӘАТӘЫ

– Уааласны аранӡа уааишь, дад, – сышҟа инапгьы аа-ирххеит сабду. Амӡырхаҿы схыци схәымпали нышьҭасҵан, сабду иахь сҿынасхеит. Уи инапы сара сышҟа иахьааирх-хаз, иаанкыланы икын. Иара сара сышҟа дааԥшӡомызт. Мраҭашәарахь, ажәҩан агәы анхшәарҭаҿы, алацҟьа-геиԥш, алабаса асагасаны, ихцәышааӡа ажәҩан иналыггаз амзаҿа иблақәа ааихмырԥаӡакәа дахәаԥшуан. Ирхханы иикыз иарґьа напы санаадкьысла, сара дсыхәамԥшӡакәа, сымахцә снанкны, даасыхан, иаԥхьаҵәҟьа снаиргылеит. Сабду ани амзаҿа иблақәа наҟәиган, уаҳа даҽакы дахәамԥшӡакәа, сара днасыхәаԥшт. Аха иблақәа раҵәак исыдмырхалакәа, амзаҿа деиҭанахәаԥшын, ҩаԥхьа сара деиҭанасыхәаԥшит. Абас хынтә ианыҟаиҵа, ушьҭа ухәмарла иҳәан, сноуишьҭит. Аха сымцакәа, акыраамҭа, сабду иқьышәқәа ҵысуа, амзаҿеи сареи иааиҭныԥсахло дахьҳахәаԥшуаз, оумашәа ибаны сизыԥшуан.

Сабду иқьышә ачча ныҟәаххын: – Оумашәа иумбан, дад, раԥхьаӡа амзаҿа анубалак, улаԥш ахымгакәа, уара уҩыза, изызҳауа ахәыцы уихәаԥшыр, иԥсҭазараҿы дман-шәалахоит рҳәоит. Аҳы, уца, ушьҭа, ухыци ухәампали ныҟәацала, – иҳәан, схы ааишьышьит. Сара уи амзаҿа сеиҭанаҵаԥшит. Амзаҿа аҩадахьтәи ахыцырхәа инацә-хыкны еҵәак ажәҩан иналҵын, иаакәеицеит.

– Ҳаи, шьыри, абыржәы сҿахәатәы ҟалондаз, – сҳәеит саалҟьаны.

– Уҿаҳәатәы ҟалозар узыҳәоз, дад? – иҳәеит сабду даасҿапшын.

– Абни, нахьхьи, амзаҿа икыду, зхы-зҿы апыргеипш илашо аеҵәа снапы ианшәалааит, – сҳәон, сҳәеит.

– Мамоу, дад, уҿаҳәатәы Анцәа иҟоумҵан! – иҳәеит сабду, сажәа анагӡаха сымҭакәа.

– Избан, баба, сҿаҳәатәы ҟалозар зуҭахымзеи? – иааџьашьаны сиазҵааит.

– Зҿаҳәатәы ҟалаз ихьыз уасҳәар уҭахума, дад? – дсазҵааит сабду.

– Ааи, исҭахуп, – сҳәан, сабду иџегь снаидҳәаҵалеит.

– Нас, сабду ашьшьыҳәа, ҳашҭаҿы аҵәаҵла иамҵагылаз арымӡ дныҟәтәаан, абри ажәабжь сеиҳәеит:

– Дыҟазаарын шәарыцаҩ бзиак. Абри ашәарыцаҩ дахьныҵыҵлак, иаага-иааца азҳауазаарын. Есымша Анана Гәында длырхион. Ҽнак, Анцәа диҳәо далагеит, зегь зымчу, Анцәа, сҿаҳәатәы ҟало сҟаҵа ҳәа. Ари иахьа акәымхеит, ари уаҵәы акәымхеит. Есышьыжь ашара днаҵагыланы, ӡ-хьампшла иҿы-инапы ӡәӡәаны, мрагыларахь ихы рханы Анцәа дышиҳәоз мацара акрааҵит. Шьыжьымҭанк, ишыҟаиҵалацыз еипш, ӡ-хьампшла иҿы ӡәӡәаны, мрагыларахь ихы рханы, сҿаҳәатәы ҟаҵа ҳәа, Анцәа дышиаматанеиуаз:

– Арахь уаасзыӡырҩ, уара, ауаҩытәыҩса! Уара уҿаҳәатәы ҟало уҟаҵара, уи баҩ алаӡам, аха иаҭахым, иузапсам, уаҟәыҵ Анцәа иашьапкра! – ҳәа, бжьык аагеит.

– Аа, абаапс, зхьы шьаргәыҵа сакәыхшоу, ашәымҭак иадамзаргьы, сҿы пумҽын, сҿаҳәатәы ҟало сҟаҵа, – иҳәан, инапкәа рхаханы дматанеиуа злыпха ҳаура днаиҵапшын, иҩшьамхык наирсит. Аха ашәарыцаҩ, аҵыхәтәантәи иажәа аҭак имаҳаӡеит. Уаҳа аӡәгьы ибжьы мгаӡеит. Иҟаиҵахуаз, ашәарыцаҩ ихы имагәыхьха, ашьха дыҟәланы дышнеиуаз, ҩын дук аҭӡывара иаҟараз ваҵыс

дуӡӡак шкажьыз днахагылеит. Ашәарыцаҩ игәы аатрысит. Аха ихы инапаҿы иааганы, ибла иабаз ассир џьашьоилакәшьо дышгылаз, да усгьы сҿаҳәатәы ҟалаӡом, иҟало збап, иабасҧырхагоу иҳәан, днақәгәыҕны абас ҿааиҭит:

– Иа, Анцәа шьарда зымчу, суҳәоит, абри зваҵысу, изакәызаалакгьы, мышкы зны ишыҟаз еиҧш, аҧсы ахаҵаны иаақәургыларц, аблақәа ахамҵакәа, – иҳәан, ишилшоз аҧшырҭа иқәтәаз диҳәеит. Абри имҳәацкәа, атәыла бгеит. Дгьыли-жәҩани неимаҵәеит уҳәаратәы абжьы цәгьақәа геит. Ари иҟалаз асаашьа, ашәарыцаҩ, ииуаииҳәо дақәымшәо, дшәаны, аҟәараҳәа аҵысра далагеит. Деихаӡҧштәалаха, дадырсызшәа дахьгылаз, дшанханы дыҧшуан.

Ҟәар-ҟәар, гәыр-чыр, ҟәаҩ-саҩ-ҿеҩҳәа, ахрақәа ирҿыҩрны иаакылсит џшьба-хәба ҿы зҭыҵуаз аҧса ҟьантаз иаҟараз ашьахәарқәа. Асыҧсақәа тҟәацызшәа, абҕацамкыра аҿыбҕаҵаны, адунеи зегьы арыбгарашәа аҿаанахеит, цәык шеибгаз изҭоужәышаз қәабк иаҟараз ахыбаа. Акы ашьхақәа ирҿыҩруа, акы атышақәа ирҭабылгьо, анахь ак аауа, арахь ак аауа, дасу рҭыҧқәа рҿы еиҿатәуа, еиҿатәуа, ашәарыцаҩ иблақәа неиҵыхны дзаҵамҧшуа, ажәҩан хыла иҵыҧссо, Адау дуӡӡаҳәарак, аҩхрак иҵарӡаны ашьха даақәгылеит. Ашәарыцаҩ дшәаҟьаны, ҩ-цаҟьак рыбжьара иҧсы бжьаӡаны даатәеит. Ус ишыҟаз, рацәак мырҵыкәа, Адауы абас ҿааиҭит:

– Ҳаи, абааҧс, сара дунеи ахаан аахыс зыҧсҭазаара иалҵхьаз, иҵыҭәаахахьаз сыбаҩқәа еизганы, сцәа-сжьы сықәҵны, сеиҿартәны, сыҧсы схаҭәҳәаны, абри адунеи ҩаҧхьа сықәызҵаз, зегь зымчу даахәаны суҳәоит, сыблақәа схаҵа, сдунеи сықәнаҵы уара узыҳәан сыҟоуп, – иҳәеит Адау, ихаҧыц ҳацаҟьа дуқәа неихырҧаны.

– Мамоу, џьым, уи сылшом. Угәра сызгом. Ублақәа усҭар, сушьыр ҳәа сшәоит, – иҳәеит ашәарыцаҩ.

– Уа, Анцәа ауаа, изаҟаразаалак акы сшухыхьымхо. Уԥсы ҭанаҵы, ахьи аразни хәдацәаахьы уаласыртәоит. Дгьыли жәҩани рыбжьара ахьтәы фаитон уақәтәаны убжьысуа уҟасҵоит, срыцҳауп, абааԥс, схамбаха адунеи сықәумырхан, – иҳәан, Адауы ашәарыцаҩ диашьапкит. Убригьы азмырхакәа: – Уашхәа мақьаԥсыс, акы сшуԥырхагамхо. Дунеи сықәнаҵ уара узыҳәан сыҟоуп. Уԥсы ҭанаҵы, ҵыс хшыла ускәабалап, иара сара схаҭагьы маҵуҩыс сузыҟалоит. Суҳәоит сыблақәа схаҵа, абааԥс! – Адауы ашәарыцаҩ деиҭанаиашьапкит.

– Мамоу ҳәа уасҳәеит – иҳәан, ашәарыцаҩ иааҿахиҵәеит.

Ҳамҭак Адауы ҿымҭӡакәа дгьыли-жәҩани дрыбжьагылан. Ашьҭахь, ашьшьыҳәа, иарҕьа напы нцәыҵырҳәҳәаны, хәба-фба ҿы зҭыҵуаз аԥса ахыцәқәа еиларҟәыҿны иааикын, аԥыжәҳәа иааҵиԥаан, ҭәыцшәа имбаӡакәа, инацәкьарақәа инарыбжьыршәҭрааны, абри ашәарыцаҩ ибжьы ахьгоз, дыҟазаргьы дыҟоуп ахьигәахәуаз шыҟаз имҩаниҵеит. Атәыла бгеит. Ацаҟьа ԥыххааны, аарла акьатрацәқәа ааҵыҳәҳәо, ахра сыпра неиҩҟьаны, илыҵабга ицеит. Зыԥсы ацара цәгьаханы, аҩ-храк рыцаҟьашра ибжьашәаҟьаны ибжьатәаз ашәарыцаҩ иҽааизиган:

– Оо, баба, ублақәа усҭар, абас акәымзи ишысзууаз. Иа, Анцәа суҳәоит, анкьа дшыҟаз еиԥш, абри Адауы Анцәа дҟаҵа – иҳәан, ҿеиҭеит ашәарыцаҩ.

Абри имҳәацкәа, абҕа ҵысит, ашьха жәҩан дыдит, имацәысит. Хыхь иҟаз ҵаҟа ицеит. Қәар-ҟәар, ҟәеҩ-сеҩҿеҩ дырган, ашьахәарқәеи, аваҵарақәеи, амахәарқәеи, ахи уҳәа, зегьы леиҿыҩрын, аԥсҭа ҭырцәаажәааауа, шьоук ахрақәа иркыдлеит, шьоукы атышақәа ирҭалеит. Анацәкьарақәа инадыркны, ашьацәкьарақәа рҟынӡа, зегь леин, дасу рҭыԥқәа рҿы инкаҳаит.

Ашәарыцаҩ дызлаԥшыз асаашьа, акыраамҭа иҿы изеихымхуа джәагәаны даман. Ашьҭахь, инапқәа рхаханы ажәҩан днаҵаԥшит.

– Иа, Анцәа, уара ҳазшаз, сгаӡара исыхьыз саҭоумҵан. Абринахыс сҿаҳәатәы Анцәа иҟоумҵан, ухьы шьаргәыҵа сакәыхшоуп! – иҳәан, ихы имагәхьха, илабашьа иҽанҵаны ашьшьыҳәа иҿынаихеит.

АҲӘЫҲӘ

– Абри лакәуп, дад, аха алакәгьы акы иахҟьазар акәхап, ус ахала иауҟалахуа. «Ухы иазумуа, уаӷа иузиуам», – рҳәоит. Убри ауп абри слакә ҳәыҳәгьы иахьыз, – иҳәан, ацәажәара дналагеит Иарза.

Иҟазаарын аҳәыҳәқәа иреиԥшмыз ҳәыҳәк. Ицәиаҵәангьы ицәиаҵәамкәа, ишкәакәангьы ишкәакәамкәа, ицәышынгьы ицәышымкәа, ҳәыҳә злаҟамыз иалаҟан. Абри аҳәыҳә, саргьы хазыс-ԥсазыс снымхар-снымҵыр ҟалом аҳәан, нхарҭа ҭыԥ бзиак аԥшаарц иақәнакын, амҵәыжәҩақәа неинҟьаны иҩаҵԥраауит. Аҳәыҳә цо ицо мацара, акыр мши-ҵхи еихала-еихыҵит. Ҽнак, икараха ишнеиуаз, ҵаҟа ианынаԥш, ҭыԥ ссирӡак абеит. Ауразоуроу шәаԥыџьаԥла иҭаҳәҳәан. Акаршәра еихҳәа-еиҵҳәа ииаҵәҟаҟараӡа ишьҭан. Аӡиасқәа еихалакьуа адәы ԥшӡақәа ирықәсны ицон.

«Анаџьалбеит, иудыруазеи, шьапы мышла сымҵәыжәҩақәа сҟьазар!» Аҭыԥ иабаз аԥсы алахан, амҵәыжәҩақәа накәаԥсаны, ашьшьыҳәа ҵаҟа инатәеит. Аҳәыҳә гәырӷьеит адунеи азна. Ушьҭа, оҳ, гәышьа ҳәа, анхара нап анаркырц ианналагоз, аҳәыҳә агәырӷьара аӡшәах еиԥш иныҵаба ицеит. Дунеи ахаан иамаҳацыз фҩы цәгьак аацәырҵын, аԥынҵа инҭасит. Уажә ицап, ушьҭан ицап аҳәан, акыргьы иԥшит, егьит, аха уаҳа умԥсит. Афҩы баапс

еиҳагьы аблахаҵ аргьежьит. Иҟанаҵахуази, изықәшәаз арыцҳара иашәит, иаџьабеит, аха уаҳа ԥсыхәа-ӡыхәа анамоу, амҵәыжәҩақәа наҟьан, иныҵԥрааит.

Акыр мши-ҵхи еихала-еихыҵит. Аҳәыҳә ԥыруа аҳауа иалаланы ицон. Аблақәа ааихмырсыҕьӡакәа ҵаҟа иԥшуан, иреиҕьыз ҭыԥк алнахразы, аха цас иауазшәа, иагәаԥхоз анхарҭа ҭыԥ абомызт. Ус иԥыруа ишнеиуаз, ақьыԥахамҭазы, хыхьынтәи алаԥш иааҵашәеит, раԥхьа афҩы бааԥс иахьықәнацаз аҭыԥ аҵкыс хара-џьара еиҕьыз дгьылк.

Аҳәыҳә аҽааикәанарҳәын, икәкәаӡа хланҵы инҭалан, ҵаҟа инатәеит. Аҳәыҳә ахьтәаз аԥшӡара ҿыки-бзыки ирызҳәомызт. Иаакәыршаны алакә аҟны еиԥш, арҩашқәа ахрақәа ирылхәраа, аиҩхаақәа ирҭыкьаса илеиуан. Адәы зегьы еиуеиԥшым шәҭы-хкыла иқәҵан. Абна еихашьшьы иҵыҩны игон аҵар рашәабжь. Ажәакала, џьанаҭ ҳәа акрыҟазар, абракәын.

Аҳәыҳә акы иеиԥшымкәа игәырҕьеит. Егьарааны исҳәахьазаргьы, сманшәалахеит, анцәа иџьышьоуп, аҳәан, ҳамҭак аԥсы ашьарц, амҵәыжәҩақәа анааикәаԥса, аҳәыҳә аашәаӡыӡеит. Ҩаԥхьа, раԥхьатәи анхарҭа дгьыл аҿы иаҳаз афҩы бааԥс ахаҭа-ԥсаҭа, аԥынҵа инҭасит. Иҟанаҵахуаз, аҳәыҳә, абри акы иеиԥшымкәа игәыннагеит. Иқәнаҵеит-иқәнахит, аха афҩы бааԥс аныкәымҵӡа, еиҭаҩышьҭԥраан, аҳауа иналалеит. Уаҳа гәыҕырҭа хлаҳәак амаӡамкәа, агәы каҳа, ахы каҳа, иԥырны ишнеиуаз, ахымш рыҽны, агәаҽанӡамкәа алаԥш иааҵашәеит убас еиԥш дгьылк, аиԥш зеиԥшыз иаагылазар иамбацызт. Аҳәыҳә адунеи азна игәырҕьан, аҽааикәанарҳәын, ашьшьыҳәа ҵаҟа инатәеит. Игачамкны иԥшуан. Иаакәыршаны аныцә реиԥш, икахәхәа-кахәхәа аҵла ҟаԥшь гылан. Аҩада, ашьхақәа еилаарцыруа, еихык-еиҵык дгьыли-жәҩани рышьхәа ахьеивҵоу ирыхчынган. Алада, асаркьа

ххыреипш амшын ацәқәырҧақәа еикәаҧсон. Амра кажжы, ашәахәақәа еилыбзаауа, шьахәапара иҩеиуаз аҳаскьын иаҵәара инылаҧсон. Ажәакала, аҳәыҳә алакә дгьыл иазнеит. Иаргьы гәырҕьаҵәа, иҟанаҵара азымдырyа, ишыҧшыз, иаалырҟьаны агәы нкыдҳаит. Ҩаҧхьа абри афҩы мыжда иаацәырҵыз, иҧсҭыхгаха аҧынҵа инҭасит. Ҽазны иеиҧшымкәан, аҳәыҳә натәан, игәырҩеит. Иланархаҩанархеит, аха изықәшәаз арыцҳара зыхҟьоз ҳәа, акымзарак ахаҿы иазаамгеит. Ишыгәырҩоз мацара, иангәашаха, иҟанаҵахуааз, еиҭа ҩаҵҧраан, аарла амҵәыжәҩақәа неихыхуа, ишнеиуаз, ҵаҟа ианынаҧш, аӡәы чалаала аҭәа ширхуаз абеит. «Анаџьалбеит, «аҧсра ахәшә ааҵраҿы иҟоуп ҳәа», иудыруазеи абни ауаҩ сзықәшәаз арыцҳара зыхҟьо сеиҳәаргьы», – аҳәан, ҩаҧхьа амҵәыжәҩақәа накәанаҧсан, ахы амагәыхьха ҵаҟа инатәеит. Уаҳагьы имҧшыкәа, аҭәархҩы иҿы инкылсит.

– Абааҧс, аҭәархҩы, саҭоумҵан, гәаҟрак аҵыхәала суқәгәыҕны сымҩахыҵит. Сзықәшәаз арыцҳара абригьабригь ауп, абри зыхҟьо ҳәа акрудыруазар, суҳәоит исыҵоумкырц, – аҳәан, мшыбзиа хәылбзиа егьи ҳәа акәымкәа, аҳәыҳә аҽынкаршәаны аҭәархҩы иҳәеит.

– Ҳаи, ҳаи, ҵабыргыҵәҟьаны, арыцҳара ду уақәшәагәышьазаап, аха сара акгьы сызухәом. Амала, нахьхьи, ахәы аҧынҵаҿы шәиҩынҩеижәа шықәса зхыҵуа ҭаҳмадак дынхоит. Аӡәыр акридыруазар, убри аҭаҳмада идыруеит, убри иахь умҩахыҵ, – иҳәеит аҭәархҩы.

Аҳәыҳә иҟанаҵахуааз, аҽааибнаҭан, иҩыҵҧрааит. Дук мырҵыкәа, аҭәархҩы дызҿыз аҭаҳмада иҟны инакылсит.

– Ашла, уххь згеит, усыргәамҵзаргьы ҟалап, аха абригь-абригь еиҧш иҟоу аус сақәшәеит. Сахьцалакгьы фҩы бааҧск сықәнацоит. Сгәы рҭынчны нхарҭас ҳәа иахьаалысхуа, иара абри афҩы аацәырҵуеит. Снықәҵны сымцар ада ҧсыхәа-ӡыхәа сымамкәа сааҭанаргылоит. Суҳәоит Анцәа даахәаны, уара нцәахәык иҩызоу аӡә уоуп,

абри сзықәшәаз арыцҳара зыхқьо ҳәа, акры удыруазар, исыцҵоумкын, – аҳәеит аҳәыҳә, афергь-аԥсергь ҳәа, аԥсы нҭрыкәкәааны.

Аҭаҳмада акыраамҭа ҿымҭӡакәа дтәаны дхәыцуан. Ашьҭахь, знықшәа, ус ҿааиҭит:

– Дад, уара уҭыӡҭыԥ ылухырц уахьтәаз зехьынџьара цқьа ҭыԥқәоуп, уа фҩы ҳәа, акымзаракгьы гаӡом, баша угәы уамжьан. Зыфҩы гаҵәқьо, уара ухаҭа уоуп, дад, – иҳәеит, аҭаҳмада илахь неиқәиҵан. Аҳәыҳә иаҳаз оумашәа ибаны ахы иақәнаҵеит.

– Иууазеи ашла, усацәҳауама? Ишԥыкәу сара сыфҩы шго! – аҳәан, аҳәыҳә аҭаҳмада агәы идаанагалеит.

– Уи угәы иалумырсын, дад. Иқалаз уи ауп, иаххысыз аӡынразы аӡә дуеихсын, умҵәыжәҩа ашьацма ақәшәан, ухәны уқаӡамзи? – дҵаарт аҭаҳмада.

– Ааи, уи иашоуп, аха…

– Уара иузгәаҭом акәымзар, убри аахысгьы ихҭәасааует, дад, умҵәыжәҩа. Убри афҩоуп уахьцалакгьы ҭыԥ узымҭогьы, – иҳәеит аҭаҳмада.

Аҳәыҳә ажәак мҳәаӡакәа, еиқәшәы-еиқәԥаласа иаанхеит. Агәрагьы агеит, аҭаҳмада ииҳәаз шбылгьы ҩацаз.

– Иҭабуп, иуҳәаз агәра згеит, ашла, акы иеиԥшымкәа ҭабуп ҳәа, уасҳәоит. Ишсоуҳәаара, ухаҵкы, иаԥсыхәоузеи нас сымҵәыжәҩа? Хәшәы-быгьшәы ҳәа изырҕьаша хәарҭа-ҳәаԥшь амахарыма? – иҵааит аҳәыҳә.

– Ааи, иқоуп умҵәыжәҩа зырҕьаша ахәшә, аха ихароуп уи ахьықоу. Бжьышьхак рынхыҵ, абри сара исхыҵуа ақара ҩба зхыҵуа аԥсуа ҭаҳмадак дынхоит. Идунеи имԥсахцзар, убри иқны неишьа узықаҵозар, умҵәыжәҩа зырҕьаша ахәшә уиҭоит, – иҳәеит аҭаҳмада. Аҳәыҳә жәа мҳәаӡакәа, аҭаҳмада инаиеихырхәан, ашьшьыҳәа индәылҵит.

Иԥрит аҳәыҳә абжьшьхак рынхыҵқа. Макьанагьы ихнымҳәӡац. Ирҳәоит уи аҳәыҳә иахьагьы ахәшә иашьҭоуп ҳәа.

АШӘАХСҬА

Шьмаф Ҳаҭхәа, иарԥыс цәыцәымҭа дҭагылахьан, аха аҭаацәара даланамгалацызт. Уи, даагылазаргьы, ихы злаӡыригаша рацәак егьы дшалаҟамызгьы, их қьан ақәиҵон, их ду беиа ибон. Иуа, иҭынха, иҩызцәа акы еиԥшымкәа ирҭахын, иара ишьашәалаз, ишьҭамҭа змырӡшаз, хылҵшьҭрала иҩашьамыз, жәла ҽеик иеиуаз ԥҳәызбак дизааргарц. Дизааргарц моу, акырџьара днаргааргақәаахьан. Зеиԥшыҟамыз аԥҳәызба хымкыхцәа идыргалақәаахьан, аха аӡәгьы дигәаԥхомызт, зегь мап рцәикуан. Аԥсра-абзара – аизарақәа рҿы дахьнеиуаз, дахьаауаз, абри абри лоуп ҳәа ихы-игәы зызцашаз, иара ихалагьы дизалхуамызт. Дыҟан ус. Изгәамҭаӡакәа иҷкәынра ниаӡаа ацара иаҿын.

Шьмаф уеизгьы-уеизгьы, унеишь-уааишь ҳәа зарҳәоз, ҟамчхәыла аџьар ирылыркаауаз арԥарцәа рҟынӡа дзынаӡомызт, аха дахьынӡаҟаз, уаҩы аахшәахкгьы иакәмызт. Амала, гра бааԥсык иман. Уаха дныҵыҵны, ижәыз, ицәыз, џьара ԥшь-шьапык зҵаз акы аӡәы ибора, ма ижәгәара иааҭганы ианимӡа, дҭынчны дызтәомызт. Уи иара хьыӡ дусгьы иԥхьаӡон.

Абас, Шьмаф Ҳаҭхәа имшқәа хаарадаха иниакәкәа ацара иаҿын.

Хәылбыҽхак, ишеилашәшәра ианааилалашәшә, абжьааԥны ишыҟаиҵалацыз еиԥш, иҽааибыҭаны, ишахапа наимҕыҵраҵаны дындәылҵит.

Аҵых лашьца иҽалакны акыр дныҟәеит уи ауха. Иқыҭа далҵит. Аҵых акыр инеигәахьан еиҧш аамҭазы, аӡәы инхарҭа даднагалт. Игәы нҭгәырҕьааит. Амаҵурҭа иадҟаҵалаз абораҿы жә-ҵәрык шкьа-шкьо ишҭакыз ибеит. Аха иҟалах закәу здырхуада, ақыҭауаа ҭахәхәа ацәа ишҭалахьазгьы, абри аѡнаҭаҿы аӡәгьы дмышьҭалацызт. Аҳәса рцәажәабжь еихсыҕьуамызт, аѡны рхагалаӡаны ирыман. Шьмаф днеиҧхьхәыц-ааиҧхьхәыцааит, аха аҭаацәа шьҭалаанӡа, игәы иҭеикыз анагӡара ҟазшьа шамамыз анидыр, иуапа иҽнылаҳәаны, аѡны ааигәа ашәшь зқәышьшьы игылаз аҵла днаватәеит.

Аҵаарҷҷара иаҿыз аҵых ықәшьшь ицон. Шьмаф дахьтәаз дҳәыцәы-ҳәыцәуа алоура иуан, аха абри аѡнаҭаҿы аилаѡеилас зеихымсыҕьуаз изеилкаауамызт. Ажәѡан днаҵаҧшын, иныҵакӡаны даақәыҧсычҳан, иуапа рҽеины цқьа иааикәиршан, иҽырманшәаланы, ѡаҧхьа уи аҵла днадиаалт. Абри аамҭазы, атыр-тырҳәа рымҵәыжәѡақәа ҟьаны, Шьмаф дызцатәаз аҵла х-ҵыск аақәтәеит.

«Иаазгазеи аҵхыбжьон, ахьҭаха арҭ аҵарақәа?!» – иааҵьеишьан, ашьшьыҳәа ихы дѡахан, днарыцаҧшит. Аҵарақәа ҵаҟаӡатәи амахә иқәтәан. Уаҳагьы акы ахәыцха иамраӡакәа:

– Аа, уара, ари ара ихы ҟәазӡа аҵла дахьамҵатәоу! Ҳара усгьы ҳусқәа нҵәаӡом, иаргьы иахьа уажәраанӡа илахьынҵа шаӡамкәа дынхеит, ма уаха илахьынҵа ҳшап, – аҳәеит ҵыск уаѡы бызшәала иаацәажәан.

Ишьахәуп рҳәан, зегьы неиқәышаҳаҭхеит. Аҧхьа ацәажәаразы инеиқәырҵа-ааиқәырҵақәеит егьит, аха аҵыхәтәан рыгәҭан иқәтәаз аҵыс ажәа арҭеит.

– Ааи, аҧхьа ишаҳҳәаз еиҧш, абри уаха аҷапырхәа зымҕыҵраҵаны аҵла иамҵатәоу ауаѡы, иахьа уажәраанӡагьы инасыҧ шаӡам. Уаха, абра збора дҭаларц иҭаху

аԥшәамаԥҳәыс аԥҳа длоуит. Абри ауаҩ дахьыҟазаалакгьы, уаха иины инкашәаз асаби насыԥхәрас диоуааит. Абас сара сгәы иаанагоит, – аҳәеит аӡыс. Наҟ-ааҟ иаватәаз аҩӡыск нақәашаҳаҭхан, Шьмаф инасыԥ изшаны, рымӡәыжәҩақәа ҟьаны, аӡх лашьца иналашәкәа ицеит.

Дук мырӡыкәа, ҿыц ииз асаби лыбжьы ӡыры-ӡыруа аҩны иааҩныҩит.

Шьмаф акыраамҭа ииҳәара, ииура изымдыруа, дгачамкны даанхеит. Ашьҭахь ихшыҩ ихаҿы ианааи, днеицрашәан: «Шәара уаха исзышәашаз анасыԥ, сара хатә ԥҳәысыс дызгаанӡа, ашацәа рныха шәхы иасны, шәхы аиҿыхырҭа лабжьачарҭанатәааит. Ҳаицәажәап шәареи сареи», – иҳәан, иԥырны ицаз «ашацәа» рзы иԥсахы ԥыжәжәо, акыраамҭа аӡла дамӡатәан.

Аӡых агәы неиҩнашан, арбаӷьқәа аккаҳәа инеиларыԥсеит. Уажәраанӡа аҩны ҩнзырцәажәаауаз аҳәсақәагьы неимыӡ-аимыӡқәеит. Асабигьы лҟыт-ԥсыт ыҟамкәа, аҩны заӡәыки лареи ууаӡа аӡх лашьца иаалахеит. Шьмаф аӡла днамӡыӡын, илымҳа кыдӡаны деиҭаӡырҩит. Ҭынчран. Нас, иҟама амҳасҭа нҭаирсын, аҭра иааҭыхны, амаӡурҭа ашә днылагылт. Аҩныӡҟа азарза ыларшәны иаркын. Аарла аԥацха ашыш икылыԥхон зыбла ҭаауаз ацәашьы.

Ишьҭыбжь мыргаӡакәа, аӡ еиԥш, абаҟәи ашәвази рыбжьара иҟама аԥынӡа нкылырҳәҳәаны, ашьшьыҳәа азарза нылиршәеит. Ишьаԥԥынӡақәа дрықәгыланы, амаӡурҭа дныҩналан, аԥацха аҭӡамц иҽкыдрыӷәӷәаланы, даагылеит. Ахшара дзауз аԥҳәыс иналыркны, зегьы караха ицәан. Асаби амышәкәан дылаҳәаны лан длываршәын. Шьмаф урҭқәа зегьы илаԥш иааӡиган, ивараҿы агаз қәыргыларҭа иқәгылаз ацәашьы ирцәеит. Алашьцара иҽаларӡны, ашьшьыҳәа днеиуа-днеиуа, ан лысабии лареи ахьиаз акаруаҭ днадгылт. Жәҩангәаӡа аҟынӡа ихалахьаз амза ашәахәақәа аԥацха икылыхха иҩнаԥхон.

Ацгәы аԥа ацәыззоз аҕьыч, дмыццакӡакәа, асаби лан даалывихит.

Нас, лҷапан ахы инаркны, лгәышԥлымҳа аҟынӡа иҟама нҭишьын, лымгәа хәыцы ааҭыршәаны днышьҭеиҵеит. «Аҳы, ушьҭа аԥсы дырбзаханы, насыԥс дсышәҭ! Уаҳа лашәа аԥсымҩа ылышәкааит», – иҳәан, алеи-аԥси рыбжьара алашьцара дналаӡит.

Арҵәаа-арҵәааҳәа ала амгәа аԥа ҭызшьаауаз амаалыҟь лыбжьы аҭаацәа зегьы арҿыхеит. Ашә ҟьаҟьаӡа иаартын. Ҳаҕеимышхара, асаби дшьаарҵәыраха ҵаҟа анышә хьшәашәа дыҟәыршәын. Изгәамхәуаз зҵалаз аҭаацәа, хыла-гәыла инеилалеит.

…Уи аахыс акыраамҭа цеит. Шьмаф хәылҟьа-ҿылҟьаны акәзаргьы, убри ауха иҟалаз аҟалаа аӡбахә ҳәа акгьы имаҳаит. Игәы рҭынчны дыҟан.

«Абарҭ уахынлатәи аҵар ҟьалаҟәаҵәҟьагьы сара исхыччарц иаҟәыркит». «Уаха ииз асаби дунасыԥхааит» ҳәа. Аҳы, нас, дсынасыԥшәҭәит, шәа шәымсааит. Гәнаҳа ҳәа кыр лымазар, шәхы-шәыԥсы иаҩымсааит». – Абас игәы дынҭахәыцлон уи зны-зынла. Аха аамҭа цацыԥхьаӡа, дара убырҭ ихәыцраҟәагьы игәалашәараҟәагьы дырҟәаҵит.

Шьмаф, ушьҭаҟәа, аҕьычраҟәагьы каижьуа далагеит. Лассы-лассы иҽы, икәадыр, иара, абри иныс узымҳәо, иҽеилаҳәаны аизараҟәа рахь дцәырҵуа, аимҭахараҟәа рҿы аҭарчеи ныҟәиго егьиуа далагеит. Уимоу, Ҳаҭхәа Шьмаф иахьатәи аҽырхәмарраҿы аԥхьахәы игеит ҳәа, еимырҟьа-еимырсуа ибзарӡы рҳәо иалагеит. Аха иазуугәышьозеи, иара игәаԥхашаз, дахьнеиуаз, дахьааиуаз, макьанагьы уаҩ диԥыломызт. Иҭынхацәеи иҟәлацәеи идыргалоз, иара игәаԥхомызт. Адунеи дыҟәын ус, акакал зҿамло амжәарбаҕь еиԥш.

…Мшаԥык аҽны, Шьмаф даҽазны иеиԥшымкәа, иҽы хәышлаԥса икәадырит. Икәымжәы икаба – дышәшәа-

шәшәо иҽеилаҳәаны дынҽыжәлан, аизарахь дцеит. Есымшаԥы ишыҟарҵалац еиԥш, аҽырыѡра, аҽырхәмарра, аимҵакьача уҳәа, ахәмарракәа мѡаԥыргон. Абри аизараҿы днеит Шьмафгьы. Аҽны, шьыбжьы агәы нхыҳәҳәаанӡа, еизаз ажәлар ашәаҳәареи акәашареи ҭарҵеит.

Адунеи иара иеиԥш, ԥшреи сахьеи ылызкаауа даҽаӡә дыҟоуп ҳәа, игәы иаанамго, мацҟьа-шьацҟьа, аинҟьарашәа ҳәаны рнапы анааинырҟьа, Шьмафгьы аԥьар днарылагылт. Ӡҕабки-ҷкәынки адгьыл ршьапы ыҟәымкьысӡошәа, еиваԥырны акәашара иаҿын. Лыхцәы лӡара иахагьежьуа, иӡса-ӡсо акәашара иаҿыз аԥҳәызба данаалыхәаԥш, дныҵашәшәа дцеит Шьмаф. Абар, абри ауаѡ дахьубахьоу дааихьеит, илаԥш иааҵигахьоу аӡҕабцәа заҟаѡ ыҟада, аха игәы иҭамкәа, ихы иҭамкәа, абас иаалырҟьаны иԥсахы еилазҵахьоу аӡәгьы диздырамызт. Дигәаԥхеит, аха дигәаԥхаҵәҟьеит. Уаҳагьы ихы ааизнымкылаӡакәа, дааи, абри аӡҕаб длыцкәашо иҿааихеит, аха избахьада! Ажәлар гачамкит. Анапеинҟьара, амца адыркит. Ирмацәысӡеит Шьмаф. Аԥҳәызбагьы абарфын цахеиԥш диваԥыруан. Акәашара ианаалга, ашәымҭак ахмырҵкәа, еиликааит аԥҳәызба илыжәлаз, дзыԥҳаз, дахьатәиз. Аҽны хәлаанӡа илаԥш дыҵиршәомызт. Илаԥш налхигацыԥхьаӡа, иаразнак амца неиҿхысуан.

Иалгеит аҽынтәи аизара, ауаа еимпит.

Адырѡаҽны, Шьмаф дзыҟәгәыҕуаз иѡызцәеи иҭынхацәеи иреиҳәеит, абри аԥҳәызба дшигәаԥхаз. Ихьӡ анылхымлагьы ихы шаҟәиҵо.

Ари аѡыза иазыԥшымыз гәырҕьеит адунеи азна. Иара аӡә дигәаԥханы дзыҟалагәышьазар, уаҳа иарбаныз, иҭынхацәа леи илашьҭалан, хара имгакәа аԥҳәызба ҿа лдырҳәеит. Ԥҳәыс дааигеит Шьмаф.

Иуара, иҭынхара, инеихьшь-ааихьшь, ихарҭа здыз, зхарҭа идыз идгаланы ачара ду иуит. Еизаз, иреиӷьыз аныҳәаԥхьыӡқәа иԥҳәыс хәыҷгьы иаргьы рыкәа-рмаӷра инҭаҳәаны ашҭа иныҟәҵны ицеит.

...Ашьжьымҭан, ашьхаҟәа ирывҵыз амра ашәахәаҟәа каи-бзиуа Шьмаф иԥҳәыси иареи уахада иахьышьҭамлацыз амҳара ахышә инкылыххан, иеиԥхьышьшьаауа, ишнеиуаз, Шьмаф ихы-иҿы анааиԥхьнашьшьаа, иблаҟәа аачыхә-чыхәын, дааԥшит. Ашамҭазы, ацәа хаа зымыч амырхакәа, иҭаҳәахаа ицәаз иԥҳәыс ԥшӡа дналыхәаԥшит. Уи лхыза лыҟәҵын, абырлаш аҟара ишкәакәаз лгәы аҟәашра иныҵакны, лцәа-лжьы ԥшҟарахӡа иааԥшуан. Шьмаф иа-разнак илаԥш иааҵашәеит, лҷапан инаркны, ипаӡа, лхарԥ шкәакәа инаҵаӡуаз ашәахсҭа. Лара дԝышьны дыцәан. Ԥшьшьала, илгәамырҭакәа, маҷ-маҷ, лхарԥ даахеит. Ашәахсҭа шиашаз, лгәаҵаӷара иныҵагылон.

Шьмаф имаха-шьаха иҟәԥсаан иҟаиҵара изымды-руа, дҳәалаханы ииарҭа даалахеит. Изаҟаразаалак, уи изҟәиҵара ак издырамызт. Дирҿыхар иҭаххеит, аха уигьы изеиԥшымтәит. Ашьҭахь, игәҭыха ҭыԥ анинамҭаӡа, «Ҟыҳы», – иҳәан, деимҳәеит. Ахьышәҭҳәа дааԥшит ларгьы. Амра ашәахәаҟәа рҽыртлаӡаны, амҳара амырхәага ԝнаԥ-хахьан. Шьмаф уи агәы шимамызгьы, лафҟәак ааиҳәашәа иун, даахаҿ-хырччан:

– Бара, ари ашәахсҭа бнызҵаз бзыхирҟьазеи? – иҳәан, оумашәа имбаӡазшәа дналазҵааит.

– Сызхирҟьаз саргьы исыздыруам, амала, сҭаацәа из-ларҳәо ала, сызлеиԥырхагаз, сгәаӷс иикыз сыздырам, аха саниз ауха, амышәкәаан сылаҳәаны сан сахьлыварш-әыз, зегь ааԥсаны ишыцәаз, аҵх агәы анааиԝнашоз, аӡә дааԝналан, абас...

Шьмаф ихәы-ижьы ҟаҟаӡа иԝеибаргылеит. Иаразнак иааигәалашәеит, уи аухатәи аҵараҟәа, дзыдтәалаз

аҵла… «Аа, уара, ихы ҟәазӡа аҵла амҵа дахьамҵатәоу… Абри уаха ииз асаби динасыҧхааит!» – аҵарақәа рыбжьы абыржәыҵәҟьа акәушәа илымҳа инҭаҩуан. «Ауаҩытәыҩса илахьынҵа хырҧашьа амамзаап», – игәы инҭиҳәааит Шьмаф!

АЛЫГ ДЛЫГУП, АӃӘЫШ ДӃӘЫШУП

Аӡын агәҭан акәын. Ҳауп зхәоз, егьызеҕымыз ꙩыцьа ахацәа нхыҵынтәи иаауан. Урҭ даара зых иақәгәыҕуаз, зшьамхы џьбараз шьоук ракәын аӄынтә, иааихҵәаны, ашьхақәа ԥыӄӄо иаауан. Рымꙩаныфагьы нҵәахьан. Акыр иныӄәахьаз, ушьҭа шәымҭақәак рыԥсы неиҭаркыргьы цәгьа ирымбо иӄан. Аха уи аӡбахә мырзакәа, Ҵәаҳәыркыра акаҵәара иаахыҵын, Ҵабал иааҭалеит. Асгьы еимагыланы аура иалагеит.

– Уа, Едгьац, – иҳәан, ҿааиҭит Кәаҵиа.

– Сузыӡырꙩуеит уххь згеит, Кәаҵиа, – иҳәан, Едгьацгьы дааҭгылеит.

– Аҷныжәꙩан зеиԥшроу иубо ауп. Абра, абни ашьхарԥы уахьынхшәо дынхоит Ҭамшьыгә ҳәа Абырскьылк. Иареи сареи ҿеишәа ҳаибадыруеит. Ацәгьеи абзиеи рҿы ҳаицымꙩахыҵқәаахьеит. Абри ауаꙩ иҭыӡҭыԥ ахь ҳамꙩхыҵып. Ҳаԥсгьы ааиҭаҳкып, какалкгьы ҳкып, нас, ԥшӡала ҳамꙩагьы ꙩаԥхьа ахы наҳаркып, абри уара ушԥахәаԥшуеи? – иҳәан, Кәаҵиа днеиҿаԥшит.

– Уара ишуҭаху, Кәаҵиа уххь згеит. Ҳамꙩахыҵып аԥшәма зынӡа деилаҳмырхозар, – иҳәеит Едгьацгьы.

Едгьац иаҵкыс Кәаҵиа хара-џьара деиҳабын аӄынтә, иара ишихәҭаз ихы мꙩаԥигар иҭахын. Ажәакала, аꙩыџьагьы ааибаргәытәын, ҵабал инхоз, Кәаҵиа иꙩыза бзиа Бинаӄәыӄә ишӄа имꙩахыҵит.

Бинаӷәыӷә игәы иҭамкәа, ихы иҭамкәа асасцәа иҭа-
аз, ус ҿырԥшӡагас ҳәа акәымкәа, акы иеиԥшымкәа
дреигәырӷьеит. Амаҵурҭаҿы илаиртәан, ар рымца рзеи-
қәиҵеит. Нас, уаҳа анс-арс ҳәа даамлак-ѡакӡакәа, хан
хьаа иӷаз ашьтәа нкажьны ирзишьит. Алеи-аԥси рыб-
жьара, акәац ааиҿыхны, ақәаб инҭаҵаны, акәазҭхарамца
ақәҵәишо архнышьнаҿ инкнеиҳаит.

Акыраамҭа еибамбацыз Бинаӷәыӷәи Кәаҵиеи нырцә
итәаны, ажәытә-аҿатә ажәабжь рҳәон. Аарцә, Едгьац амца
дыҽҳәагыланы имаҭәақәа ирбон. Акәац атәан еиламгыло,
авара хышрақәа лбаауа-ихало ахәараҳәа ажәра иаҿын.
Едгьац ақәаб иԥсы ҭахан, иблақәа ааихмырсыӷьӡакәа,
ицыцашха атәан зхыхәашаны еилаҭәоз дҭаԥшуан. Егьа
иҽеиқәикызаргьы, аҵыхәтәан, иԥс имч амырхакәа, нырцә
итәаны ицәажәоз, амцабз зхыҵәоз ақәаб сышԥаднарбари
ҳәа, днақәгәыӷны, ашырҳәа ақәаб инапы нӡаакшаланы,
еиӷьыз жьыхәҭак ааҭиԥааит. Аха Едгьац икәац гарҭа имоуа,
инапы абылуа иалагеит. Шәымҭақәак иӷаиҵара изымды-
руа ци-шәи рыбжьара дшыбжьагылаз, игәиҽанӡамкәа:

– Едгьац, дад, урацәоуп, аха ундәылҵны ишәшьу
иҵәцоу сзеилукааyандаз, – иҳәеит Кәаҵиа дызлацәажәоз
ажәабжь аагәыгәҭажьны.

Едгьац уаҳа ажәак ацымҳәакәа, икәац жьыхәҭа имаӷра
иныҵакны дындәылӷьан, ажәѡан днаҵаԥш-ѡаҵаԥшны,
хабжь ихы аԥҽера аӷара адагьы ахмырҵкәа, икәац жьыхә-
ҭа неиԥсхишьын, иаразнак дааѡнаԥалеит.

– Изеиԥшроузеи, дад, аҵх? – дҵааит Кәаҵиа.

– Ажәѡан еҵәа ссала иқәҵоуп, еҵәа шәпа еилӷaaуп.
Алыг, длыгуп, аӷәыш, дӷәышуп уххь згеит, Кәаҵиа, – иҳәеит
Едгьац.

АЏЬ

Аҩшьхак рыбжьара, хәба-фба ҿы зҭыҵуаз аџь хаҩаӡара еиҩыххаа иахькажьыз, ҩыцьа амҩасцәа нахагылеит.

– Уара утәыҵәҟьа уара уанидыршьуа, аамҷыдахаз, ауаҩытәыҩса ицәа иҭамӡо акгьы ыҟамзаап, – иҳәан, Базала лоунатә даақәыԥсычҳаит.

– Базала, уххь згеит, иуҿазыршәазеи абри аҩыза ажәа ҭынха, каҳада-ԥеыда? – дҵааит иҩыза.

– Абыржәыҵәҟьа, абри згәы еиҩыххаа ҳаԥхьа икажьу аџь исгәаланаршәеит, зны саныхәыҷыз сабду исеиҳәаахьаз, аџь иаххәааау ажәабжьк, – иҳәеит Базала игәы нкыдыԥшаалан.

Базала иҩызеи иареи ршәақьқәа аархырхын, аҩыџьагьы наҟ-ааҟ аџь амахәқәа инарықәтәеит.

– Хәылбыеҳак, ҳмаҵурҭа абарҵаҿы сабду ишьамхы снықәиртәан, изхиҳәааз, игәалазыршәаз сара исыздырам, абри ажәабжь сеиҳәеит сабду. Уи, мшаенеиԥш, абыржәыгьы дааицамкӡакәа, сыбла дыхгылоуп. Иԥаҵашла аӡшәах еиԥш иҟәашккараӡа ихәда иныҵаԥсон. Инапы разы ҳалалқәа адаш рылпыҟҟа, сшьамхы иқәын. Сабду дахьцәажәоз, иԥаҵақәа сӡамҩа иахьахьысуаз сдырчыхәчыхәуан.

– Иуеиҳәазеи нас, Базала, усҟангьы уабду? – иҳәан, дҵааит иҩыза.

– Аа, аиеи. Сабду излеиҳәаз ала, абри аҵь икажьу еиҳамзар еиҵамызт. Убри зыӡбахә иҳәоз аҵь иахыҵуазаарын акыр шықәса рацәа. Ааҵлақәеи ашыцҵлақәеи, мшын нырцәынтәи иӡхыҵны ихшьааны ианыргоз иахаанын. Уи, иааҟаз зегьы абон, иаҳауан, аха иамчгәышьазеи. Убас ицон амшқәа, ашықәсқәа. Убырҭ зегьы ирхааныз аҵь гылан аѡхрак рыбжьара аԥсҭа аҵаҿы. Амра гылон иҭашәон. Игылан аҵь фи-мацәыси, ԥшацәгьеи, ирцәымшәаӡакәа. Есишаргьы амаха-шьаха тәырԥсон, иаҳа-иаҳа ажәѡан ахь аҽаҳаранакуан. Аха иазуугәышьозеи, цәгьа нагӡа шыҟам еиԥш, бзиа нагӡагьы ыҟамзар акәхап. Ҽнак, абри аҵь иаадгылеит шьоукы реихақәа кны. Изыхдырҟьо ҳәа акы ыҟаӡамкәа, раԥхьа аӡәы иеиха мѡаниҵеит. Убри инашьҭархны егьырҭ реихақәагьы рҿынадырхеит. Аҵь ажьы ҭжәаны, адырҟьҟьақәа анԥаны ганха ицаны икаҳауан. Еиҳа-еиҳа аҵь агәаԥшь ҭаԥырҟон, аха ичҳаны игылан, иқьуамызт, иӷызуамызт.

Ашьыбжьышьҭахь, аԥсҭа ҭырцәажәааауа, ихырԥаны иларышьҭит аҵь – адоумбеи, аха зегь акоуп, аҵь зегьы ачҳаит имқьит, имӷызит. Аха убри аҟны иаанымгылт урҭ. Иаалаган, шеи-шықәсеи иааӡоз амахәқәа иаарысуа, икыдыҟҟааны икарыжьит, аха зегь акоуп, аҵь зегьы-зегьы ачҳаит, имқьит, имӷызит. Аха убри аҟынҵәҟьагьы иаанырмыжьит урҭ абри аҵь. Иаалаган, ахәархь инаҿакны, ихыссаны инышьҭарҵеит, аҵь-адомбеи. Аха зегь акоуп, аҵь зегьы-зегьы ачҳаит, имқьит, имӷызит. Амала, аҵыхәтәанӡа, аҵь шәышықәсала иагәыҵаҳәҳәа иааӡаз амахәқәа аурееи асали аарылырхын, асал наганы, аҵь агәыҵәҟьа инадыргыланы урала ианас, аҵь иазымчҳазт, «Ааҳ», – аҳәан, агәҭаҵәҟьа неиѡыххаан, наҟ-ааҟ инкаҳаит.

– Убри аҵь аӷызы-ӷызы бжьы абыржәыгьы слымҳа ҭнашьаауа ҵьысшьоит. Иахьагьы, уи аҵь аӡбахә сабду

иансеиҳәоз еиԥштәҟьа ирыцҳасшьоит, аха иара иамаз ачҳарагьы сабдуцәа рычҳара аасгәаланаршәоит. Убри ажәабжь сгәалазыршәаз, абри афы еиҩыхны иканажьыз, ҳзықәтәоу аҵь ауп. Ҵабыргыҵәҟьаны, уара утәыҵәҟьа уара уанидыршьуа аамҷыдахаз, ауаҩытәыҩса иимычҳауа, ицәа иҭамӡо егьыҟамзаап, – иҳәан, ҩаԥхьа игәы дынҭаґызит Базала.

АГӘАЛА

Мазлоу ихы имагәыхьха, инеиҭеикуа ҳәа егьимамкәа, игәы ԥжәаӡаны амҩаду даныланы дшааиуаз:

– Ииуазеи, Мазлоу, аԥсшәа аҳәараҵәӄьагьы уаҭәоумшьои? – иҳәан, игәиҿанӡамкәа, аӡарҭрашә еиԥш, ихахаӡа аӡәы ибжьы неиԥыххылеит.

– Ҳаи, саҭоумҵан, Шәарах, усызгәамҭеит. Абла акры або џьушьома, агәоуп акәымзар. Уи адагьы, уажәыҵәӄьа аӡә дызбо дсаҳауа сыӄаӡам, убриаӄара сгәы нханы сыӄоуп.

– Саргьы уамашәа исымбеи, уаб дышьны ухәда дахшьушәа, уеихаӡԥшшәалаха, аԥсшәа самҳәаӡакәа усывсны уцошәа анызба. Иӄалазеи, усӄангьы, Мазлоу рыцҳарас узықәшәазеи? – иҳәан, дҵааит иԥылаз дгәыцхә-гәышьуа.

– «Аҳәызба аҭыԥ ԍьаргьы, абыз ҭыԥ ԍьаӡом» – рҳәоит. Абригь-абригь ауаҩ думдыруеи? – иҳәан, Шәарах ихы наиқәикит Мазлоу.

– Ааи, дсымдыркәа, Гәаџьагьиа уажә дызбама, – иҳәеит Шәарахгьы иааизымбатәбараханı.

– Абри ауаҩ саазыхирӄьаз ҳәа ак сзымдырӡо, абасгьы, абасгьы, жәаҭынхас ҳәа акрыӄазар зегьы насықәҳәацәаны днасԥырҵит, – иҳәеит, Мазлоу иԥсахы ԥыжәжәо.

– Ҳаи, иабадихәа, Мазлоухеит, Гәаџьагьиа абриаӄара жәаҭынхала дуацәажәартә, абас ламысдарала дузны ӄәаратә еиԥш, убриаӄара бзиарас изуухьааз, уара абзиа збаша! – иҳәеит Шәарах, Мазлоу иеиҳәаз ажәақәа игәаӄынӡа инаганы.

АХЬТӘЫ ФАЕТОН

Дыҟазаарын шәарыцаҩ бааҧсык. Уи хреи цаҟьеи ззеиҧшыз, аҽа шьамхы зырҵысуаз аӡә иакәзаарын. Иҧшра, ҧшрак иаламҩашьозаарын, исахьа, сахьак иламҩашьозаарын. Иоура иҭбаара – абри иныс узхәомызт. Ихәда ҵәца рак иҭыхны, ихажәҩабжь хыӡак ҭашәо, алаҧш цәгьа ила ицәиӡартә, убас аҧшӡара дыкны дагозаарын. Ажәакала, иҿаҳәатәы зыҟаломызт, абжьарак, уи ихымҭа иахьнанамгози, иажәа иахьаҧхылнамдози егьыҟамзаарын.

Ҽнак, ашара даҵагыланы, шәарыцара дцарц, ишәаҟь аакнихын, инаганы ашәхымс инылаиҵеит. Ила шәарыца днаҧхьан, ишәаҟь хынтә инахырҧаны, аҩны иҩнаирҧалеит, хынтә адәныҟа иахирҧеит. Нас иабџьар аашьҭихын, абарҵа дныҵагылан, Анана Гәында длыҳәеит, иахьатәи амш, иаага-ииаца цәаҧхьаӡарахарц, мҩа мыш, мҩа маншәала дыҟәылҵарц.

Игәы рҭынч, иҧсы рҭынч дцеит абри ауаҩ шәарыцара. Акыр мши-ҵхи шьхагәыла ихигеит. Аҵыхәтәан, иара иши-ҭахыз еиҧшҵәҟьа идырҩатәгьы идырхатәгьы еиҕьхан, имҧыхьашәаз рҭыҧ-рҭышә иныҟәҵаны, акаҩҳәа аиргь иашәа аацәыриган, ахра рыҧхраҟәа иҧсҭаҵагаз иашәабжь нархыгӡаны, ашьшьыҳәа амҩа дныҟәлеит.

Ашьыбжьышьҭахь, иҧсы неиҵеикырц, игәыжьгьы аидара неиҵиртлан, рҩашк ахыҟәаны даатәеит. Игәыжь ҭәабашк намҵеиҧсеит, иаргьы ахь-мыхьк иҽаахиҧхьалан, иуапа ахаҳә иныҟәҵаны изҟәа нкыдиҵеит. Арҩаш абжьы изышьалҭан. Ашьха жәҩан агәы иааимҟьаз, аӡыжь

еиҧш ииаҭцәаҟаҟараӡа, нахьхьиӡа, ҵьара, аҩҧҭа хаҿрак ирыбжьаҭцәон. Уи акыраамҭа, иҧсахара наҟәганы дшахәаҧшуаз, абни ажәҩан аҿы аҩҧҭа хаҿрак инарыбжьаҭцәоз аӡыжь ҭцамҭцамра агәҭа леимҟьахын, убла еицыртәырны узлыхәамҧшуа, деилаарцыруа, лыхцәы хьаҧштәала ублақәа хнакуа, лакә ҧҳәызба ссирӡак даалҭцын, убри аӡыжь иаҭцәаҟаҟара дынхыӡсаала-аахыӡсаалан, иразнышха аӡшәах налхьырӡсаны, абас ҿаалҭит:

– Ашәарыцаҩ гәеицамк, ушьҭахьҟа арҩаш иагәылыҳәҳәо ацаҟьаш иқәыршәу унасыҧ ашҟа унаҧшы, унасыҧ ашҟа! – лҳәан, аҧхыӡ еиҧш дахьца-дахьаа изгәамҭаӡакәа, уи ажәҩан иаҭцаҿҿоз аӡыжь иаҭцәа дынхыӡланы дцеит.

«Ҳаи, Анцәа, иахьакәым ала ҳаумырҩашьан, иараби, ари закә саашьоузеи!? Измаанахарызеишь анаҵьалбеит», – ааигәахәын, ицәа-ижьы ҩеихыбзаа-ҩеихибаҳәан, афырҳәа ишьҭахьҟа даахьаҧшит.

Арҩаш зҭцаҿҿоз ахаҳә цаҟьаш данныҟәыҧш, иибоз агәра изымго, иблақәа акакаҷ нарыҭцашәеит.

Ацаҟьаш иқәгылан ибырлашҧсараз, мра шәахәаҭцас еилыҧхоз ахьтәы шьаҭцатәқәа. Ашәарыцаҩ ахьышәҭҳәа иҿаилырҭцәрааны, ида-ишьа ҭзырҧсаауаз ашьха рҩаш ацәқәырҧақәа неигәыҭцхны, уи ацаҟьаш иқәгылаз ахьтәы шьаҭцатәқәа днарыдгылеит. Урҭ ашаеҭцәеиҧш еилаарцыруа инеиҿаҧхеит. Ашәарыцаҩ, ииулак игәаҭьын, аарла инапы нагӡаны ахьтәы шьаҭцатәқәа аақәихын, иманы нырцәҟа дырит. Аӡыҧсы шихьшыз, мрагыларахь ихы наирхан:

– Сара сынцәа иахь исҭоубоуп, абарҭ ахьтәы шьаҭцатәқәа ззыбзиахо аҧҳәызба дсыҧшаанӡа, аӡгьы схы сыҧсы дшадсымкыло! – иҳәан, дныҟәгылан дҟәит.

Ҳамҭак ашьҭахь, жәҩангәы иналҧрааны инасыҧ зшаз Анцәа рҭыҧҳа лажәақәа игәы иҭахәхәа ишҭаз, ашьшьыҳәа имҩа агәы аахәаны иҿынеихеит.

Ицон амшқәа, аҵыхқәа. Ашәарыцаҩ, геи-шьхеи рыбжьара, ҽышьаԥхыц ахьакуаз, зехьынџьара дахысит. Егьызеиҕьымыз аҭыԥҳацәа хымкыхқәа ибеит, иаҳаит, аха ашәарыцаҩ, ихьтәы шьаҵатәқәа ззыбзиахоз аӡәгьы диԥымлеит. Ари, ҳәарас иаҭахузеи, ашәарыцаҩ, акы иеиԥшымкәа ихьааигеит. Ҽнак, ихы имагәыхьха шьха қыҭа цынҵәаарахк далсны дышнеиуаз, ахәы ԥшӡа аԥынҵаҿы, кәасқьа еихасыҟә хәычык днахьыԥшит. «Анасыԥ лашәуп», – рҳәоит, иудыруазеи абри ашҭа-агәара сынасыԥ алаҳәазаргьы», – иҳәан, иҽыхәа ахы даамыхаӡакәа, дышиашаз амӡырха дныҟәлеит. Алеи-аԥси рыбжьара, зуаҩыбжарахь инеихьаз ԥҳәыс еихиаа тәахьа ҵәыркаԥак даадәылҵит.

– Уа, бзиала уаабеит, сукәыхшоуп, – лҳәан, лысас днаиҵаххын, дааҽыжәылхит. Аԥшәмаԥҳәыс илҭааз арԥыс ҳәашьак амамкәа дылгәаԥхеит. Дикәшо-дихамшәало, ашәымҭак ихәы-иԥхь зҳәаз еиԥш, ҿыки-бзыки ирзымҳәо афатә изеилалҵеит.

Аԥшәмаԥҳәыс хәылҟьа-ҿылҟьала илаҳахьан, абасгьы-абасгьы арԥыск ихьтәы шьаҵатәқәа иманы адунеи дақәшахьеит, аха иззыбзиахо макьана ԥҳәызбак диқәымшәац ҳәа. Аԥшәмаԥҳәыс лыԥхаҵәҟьа длықәгәыҕуамызт. Лыԥшра-лсахьа, леиҿартәышьа, егьи уҳәа, уи арԥыс ихьтәы шьаҵатәқәа лшьапқәа ишрышьамлоз дацәымҩашьо илдыруан. Убри аҟынтә, ӡәыр абарҭ ашьаҵатәқәа изыбзиахозар, сыԥҳаԥса илзыбзиахоит лҳәан, лысас акры аниҿалҵа ашьҭахь, дындәылҵын, лӡара амацәаз икылуршәо, лхы-лҿы умбо, акасы ԥшқа лҿаршәаны, ԥҳәызба ссирӡак длыманы дааҩналеит.

Ашәарыцаҩ иибахьаз иаҳахьаз аӡәы длеиԥшымхеит ари. Аԥҳәызба лхы-лҿы шимбозгьы, дигәаԥхеит, аха дигәаԥхаҵәҟьеит. Лыхцәԥаракәа еиқәаҵәа самсалха, лыгәчама ӡыры-шәыркәа ирықәкәашон. Иаҳҳәақәо

ирылухузеи, ашәарыцаҩ иҿаҳәатәы ҟалеит, ихьтәы шьаҵатәқәа аҷалап еиԥш илзыбзиахеит. Анс-арс акәӡамкәа, ашәарыцаҩ иматәарбага – ихьтәы мацәазгьы лгәыбжьы нацәа инахаҵаны, аҿҳәарагьы ԥҵәаны, ихылԥа аҵыс ҭаҳәуа дныҟәҵны дцеит.

Аҿҳәарамыш аҽны, ашәарыцаҩ иқыҭаҿы, унеишь-ууаишь ҳәа зарҳәоз иҩызцәа бзиақәа, ҽцәа-шәҩык рыхьтәы фаетон нарыгәҭылакны рҿаархеит.

Ааилашәшәымҭазы, аҭацаагацәа еижәхысла, аԥҳәызба лашҭа инҭалеит. Дук мырҵыкәа, аҭаца дкахәхәа, лкасы ԥшқа лхаршәаны даадәылыргеит. Еихаххаа игылаз ахьтәы фаетон днақәдыртәан, аҭацаагацәа ахыуҳәа аҭацаагарашәа ҳәо, аҭаца дрыманы, рҿаархеит.

– Агәарабжьара инымжьысын, аккара иҵганы инагаз амҩаду ианаангылоз, уи аухатәи аҵых лыԥсы алахо, нымҩахыҵ ԥҳәызбак лашәабжь гәкы-ҵәыкуа аҿаанахеит. Аҭацаагацәа, раԥхьашәа, ари ааџьаршьеит, рашәаҳәарагьы аахыдартәын, рҽааиқәыркит. Зегь ҿымҭԥсымшьа иааҭгылан, рлымҳақәа кыдҵаны иӡырҩит.

Аҵх иагәылыхәхәа игон иԥсҭаҵагаз аԥҳәызба лашәабжь:

> Нап-цәы, шьап-цәы,
> Ахьтәы фаетон дантәалоуп,
> Напы бзиа, шьапы бзиа,
> Аӡахәаргьала дантәалоуп! –

Ҳаи, абри змааноу еилысымкаакәа Анцәа сумшьын, – иҳәан, ашәарыцаҩ ахьышәаҭҳәа икәадырҏҭа днаныԥан, иааихмырсыҕьӡакәа аԥҳәызба лашәабжь ахьгоз ахь иҿынеихеит. Архәара дахьаавагьежьыз, абар ассир! Ҩ-ҵлак ирыбжьгаз аӡахәа бжьында дантәаланы, ашәаҳәара даҿын, ԥҳәызба ссирӡак.

Ашәарыцаҩ афырҳәа даақәгьежьаан, абри аԥҳәызба илҳәо аҵареи-амцреи еилысымкаакәа Анцәа иумҳән,

– иҳәан, иаарццакʒаны иҿынеихеит. Еилаарцыруа аҵх иагәылҧхоз ахьтәы фаетон днадыххылан, аҭаца лшьапқәа данынарыхәаҧш ихәы-ижьы ԥеилагылеит. Хазыс-ҧсазыс ҳәа иааигоз аҧҳәызба, лнапқәагьы лшьапқәагьы цәын.

Иҟалаз уиоуп, ани аныҧса гызмал лыҧҳаҵәҟьа лшьапы ҵԥызаақәа ашәарыцаԥ ихьтәы шьаҵатәқәа шашьамлоз лдыруан аҟынтә, лыҧҳа лцынхәрас, лыҧҳаҧса дцәырылгеит. Ахьтәы шьаҵатәқәагьы, иара ашәарыцаԥ ихаҭа ишибоз ахырҭәагеипш иналышьхашәкәеит. Амала лыҧҳаҧса лхы-лҿы ахьимбоз анҧса длықәгәыҕын, лыҧҳаҵәҟьа лнапгьы лшьапгьы цәны, ахьтәы шьаҵатәқәагьы лышьалҵеит, ахьтәы мацәазгьы лымҕалҵеит. Аҿҳәарамш аҿны, деилаҳәа-еилаца дындәылганы аҭацаагацәа днарылҵан, анҧса дгәырҕьаҵәа даахынҳәит. Абри ззымычҳаз аҧҳаҧса, аҭацаагацәа рымԥаҧыхьа аʒахәа бжьында дантәаланы иаацәырылгеит абри ашәа:

> Нап-цәы, шьап-цәы,
> Ахьтәы фаетон дантәалоуп,
> Напы бзиа, шьапы бзиа
> Аʒахәаргьала дантәалоуп! –

Анҧса лыҧҳа афаетон даақәырхын, илышьақәаз ахьтәы шьаҵатәқәа аалышьырхит, ахьтәы мацәазгьы аалымҕырхит. Днаганы ргәашә дныларгыланы иаахынҳәит. Ахьтәы шьаҵатәқәа, аʒахәаргьала иантәаланы ашәа зҳәоз аҧҳаҧса иналышьарҵеит. Ахьтәы мацәазгьы налымҕарҵан, ахьтәы фаетон днақәыртәаны, ахчаҧшь ҳәа аҭацаагарашәа ҳәо амԥаду агәы аахәаны, ахьтәы фаетон аҵх иагәылҧхаауа аҿынанахеит.

Ашәарыцаԥ инасыҧ изызшаз Анцәа рҭыҧҳа дааигәалашәан, афаетон ахышә дынкылҧшын, ажәԥан днаҵаҧшит. Ашьхақәа инархыкны игьагьаʒа, иҭәы-иҧха амза икыдыз агәҭаҵәҟьа днагәылҵын, лыбла ихыҵуаз ашәахәақәа наихьлыршан, Анцәа рҭыҧҳа лхы-лҿы аалхаччеит!

АУАЛ

Дыҟазаарын аҳак. Уи имал-ишьал – деихбааланы дынхозаарын. Ирахә-ишәахә рзеихымцозаарын. Шьхацан, иԥсаса рхы ахәы еиқәаҵәа ианхыркылоз, рҵыхәа ақыҭа изалҵуамызт. Ажәакала, Анцәа ишиҳәара акәтаӷь ԥымҽӡакәа ивагьежьны ибылгьозаарын. Аха иазууазеи, Анани Адами ирыхшаз – абри иеиԥшҵәҟьа зыԥсы цәгьаз уаҩытәыҩсак дыҟамзаарын. Адунеиаҿ ак изхомызт, акы дарҭәуамызт.

Ҽнак, абри аҳ даалаган, иуаажәлар рахь иаҳҭырԥарцәа ишьҭит, ирымоу-ирыхӡу акы аанмыжькәа ирымыхны исзаажәга ҳәа.

Идурҳәагәышьоз аҳҭырԥарцәа, аҳ иажәа имакра зылшодаз, аҟынтә, иажәа ааҩбамтәкәа, аҳҭырԥарцәа рҽааибыҭаны ицеит. Иахьнеиз, ила-иҳәа анцәа ирԥыхьаиршәаз зегьы, еибарҿыжуа ирыманы аҳ иаҳҭынра иааҭалеит.

– Аҳ ухаҵкы, адҵа иҳадуҵаз наҳагӡеит. Ирымаз зегьы рымыхны иааган, абан зегьы аҳҭынра ашҭа иахьҭоу, – рҳәан, инеины инаиарҳәеит.

– Уара, иаажәгаз збоит, аха абарҭ анрымышәхуаз ирҳәазеи? – иҳәан, дҵааит аҳ.

– Ирҳәахуааз, ҳаҳ ухаҵкы ҳцеит, рҽыршьит, рҽыркит, аха рымч зырходаз, – рҳәеит аҳҭырԥарцәа.

– Ус акәзар, шәеиҭацароуп, егьырҭ инхаз, уаҩ цыркыыки, џьма закьычки ирыдамзаргьы, ирыхцаны иаашәаца, – иҳәан, еиҭадәықәиҵеит аҳ иаҳҭырԥарцәа.

Аҳҭырԥарцәа раԥхьа ианнеиз аҵкыс еицәаны иҳәынҷеит. Аҳы, уашьҭа ак рымамкәа ирымаҳхит аныргәаахә, ирԥыхьашәаз зегь рыманы амҩа иқәлеит….

– Иҟоузеи, уара, зегь рымышәхма? – иҳәан, дҵааит аҳ.

– Ааи, аҳ ухаҵкы, рҿы инҭарҟаҟо чаӷьа-чашә рзынмыжькәа зегь аагеит, – рҳәеит аҳҭырԥарцәа.

– Уи бзиоуп, аха дара ирҳәазеи? – деиҭаҵааит аҳ.

– Уқәашәира-исықәашәира ииҳәара, ҳаҳ ухаҵкы ҳцеит, ала амгәа аԥа ҭыршьаауан, – рҳәеит аҳҭырԥарцәа неицҿакны.

– Ус акәзар, абыржәыҵәҟьа шәеиҭацароуп. Ирымоу акы аанмыжькәа иаамгакәа шәаныхынҳә, ижәдыруазаахит шәыхҳәа хсаны абри амасаргәара ишахасырсуа, – иҳәеит аҳ иеeицраршәаӡаны. Иҟарҵахуааз, аҳҭырԥарцәа ҩаԥхьа иныкәланы ицеит. Акәылацәа шнеиз гәазҭаз ауааԥсыра, акыр рыҽдырџьаџьеит, ҳәҳәаарахеит, ҟаарахеит, аха ирылдыршагәышьоз, иаанхаз, ҵәах-махы ҳәа ирымаз рцәырдырган, зегьы рхыԥссаны ирыманы идәықәлеит…

– Иҟоузеи, уара? – дҵааит аҳ.

– Иҟахузеи ухаҵкы ҳцеит, аҳ! Гәыхәи цыфеи кәаӷәласак реишәа иқәмыршәкәа, иаарымаз зегьы ҽыла, ҽадала, гәыжьла иаагеит, – рҳәеит аҳҭырԥарцәа.

– Ишәҳәо саҳауеит, аха ирымаз зегьы анрымышәх, дара ирҳәазеи? – иҳәан, деиҭаҵаахит аҳ.

– Иҳақәашәира-иҳаҵашәира ииҳәаша, ишәеиқәаараӡеиқәаараха итәамзи. Рыбжьы убриаҟара игәыҭшьааган, хыхь аеҵәа кыднахуан.

– Аа, ус акәзар, шәеиҭацароуп абыржәыҵәҟьа. Ирымоу акы аанмыжькәа иаажәгароуп, – иҳәан, аҳ иаҳҭырԥарцәа акакеиҳәа дрыҵаҳәҳәеит.

Иҟарҵахуаз, аҳҭырԥарцәа мида-гәидаха еиҭанкылсит. Аха ассирҵәҟьа рыла иабан, иахырҳәаара рзымдырыуа, ишанханы иааилахеит.

Аҳ иуаажәлар, ахәыцы инеиркны аду иҟынӡа, зегьы еилатәаны ашәаҳәара иаҿын. Даҽа шьоукгьы иқәгьежьааны икәашон. Аҳ имаҵуцәа изызнеизгьы уаҳа имырзакәа, ажәлар еилагеит рҳәан, еибарҵысны рышьҭахьҟа рҿаархеит.

Ашьыбжьышьҭахь, аҳҭырԥарцәа ак рымамкәа, ак рыхӡымкәа, иҕьҕьа-изәӡәа, изәашҳәааха аҳҭынра иааҭалеит. Ари гәазҭаз аҳ дгәааан, изымбатәбарахан:

– Шәышԥааи, уара, аӡы шәгәыдыршаланы? – иҳәан, иаҳҭырԥарцәа днарқәҳәҳәеит.

– Ҳаҳ, ухаҵкы, ирымаз рымхыха ҳмаӡеит. Ассирҵәҟьа ҳала иабеит, – рҳәеит идибамырҳәо.

– Изакәызеи ссирс ижәбаз, – иҳәан, деиҭаҵааит аҳ.

– Аҳ, ухаҵкы, уажәрааНӡа зҽызшьуаз ауаа, иахьа ҳаннеи, еинҟьаны акәашара иаҿын, иагыҳхамыӡгылеит, – рҳәеит аҳҭырԥарцәа.

– Ишԥа, еинҟьаны акәашара иаҿын шәҳәама?

– Ааи, ҳаҳ ухаҵкы ҳцеит, – рҳәеит аҳҭырԥарцәа неицҿакны.

– Аа, ус акәзар, уашьҭа ирымышәхуа ҳәа егьрымаӡам, уиоуп еинҟьаны изыкәашоз, – иҳәан, иқьышә аччаԥшь нықәирххит аҳ!

Ꙩ-ЖӘЛАНТӘЫК

Уаꙩшьрак аҵыхәала, Шәачааи Шәарыҟәааи ахҟа рыбжьалеит. Аꙩыжәларык ашәақь ааиларымҵар ада хәшәы амамкәа иааидтәалеит. Анаԥшцәа ари иҟалаз аҵыхәа шҿеимхоз агәра аныргa, ауаꙩы дыԥҵәазар деиԥызшьуаз ажәлар рыбжьарҵарц азырыӡбеит. Иӡбаны ишьҭырхыз аус мырхьшәашәакәа, уаԥшьынацыԥхьаӡа ауаа рыларҵеит, инахәашьым-иаахәашьым, акыр збахьоу, акыр заҳахьоу аиҳабацәа лԥшаахқәа, иҟалаз ахҭыс рлымҳа аҟынӡа инарыгӡарц.

Қыҭа-цыԥхьаӡа иалырхит егьызеҩьымыз, зыбз хәшәыз аиҳабацәа бзиақәа. Арҭ ажәлар рхаҭарнакцәа, аꙩыжәлантәык иахьырзеиԥшыз аизара аҿҳәаарамыш ԥырҵәеит. Дара рыхьӡала, жәꙩахкыла иалырхыз арԥарцәа Шәачааи Шәарыҟәааи ирзырышьҭит, абригьы-абригьы амш аҿены, абри адгьыл аҿы шәҳақәшәа ҳәа.

Амш шьыбжьагәы нхыҳәҳәаахьан. Аинраалара иазалхыз амш аҿены, адәыԥшӡаҿы икылсит ꙩ-жәлантәык. Наҟ-ааҟ иааиꙩҿаны, рлабашьақәа нарыҵарсуа, ркәымжәыхәақәа рыҵаҿырбо, рґәакьиа ҟамақәа рымҳасҭақәа баꙩышԥсараха иӡыш-ӡышӡа иаарыбжьагылт аус арзақәацәа.

Гәаран уны ажәлар игылаз рыгәҭа, Шьагә илабашьа аҿыꙩҳәа инаирсын, иххьа хҭырԥа нахеиҵеит. Иажәа ахацыркра даламгацкәа, ацәажәаꙩ илаԥш даатцашәеит, заҕа дызшьырц зыкәтыц кьарахә аҭра иааҭызгахьаз Шәача Ҳабыцҕ.

Ашәымҭак Шьагәи Ҳабыцьи рылаԥшқәа ааиқәшәеит. Аха Шьагә изаҟаразаалак Ҳабыць саҟала жәак иамҳәазакәа, абарҭ ажәақәа рҿааирхеит:

– Ага иқәԥсоу аԥслымӡ ахыԥхьаӡара здыруа ажәлар, шәхатцкы! – иҳәан, Шьагә иааҭиршәшәаз ажәақәа, Ҳабыць даашәара-еитцаранатәын, ицәажәоз ашла иҿы изԥымҿекәа, иҽааникылеит. – Жьи-напхи узеиҟәыхраҳа, амышәкәан илоу асаби иан лкыкахш дузалыхәдатәраҳа, аԥсуа хатцагьы иламыси иареи еиҟәыхшьа рымаӡам. Ажәлар ду, ҿык еицҭацәажәаны еицырызбаз аус иахчнысыз, ажәлар рылахь иоуеит. Изыхҟьа-ԥҟьалакгьы, жәлар рцәыцәгьа иқәшәоит, жәлар рҿы дмацарахоит. Жәлар рыԥнытцҟа имацарахаз, урҭ ргәырґьареи, ргәаҟреи, рымаӡеи зцаркыз ауаԥы, ахраҭахьгьы днарышьҭуам. Игага гиуа, ари адгьыл иқәларгьы, аԥсабара итцкытцкьанашьоит, дад!

Шәачаа, са сшәыкәыхшоуп, шәара шьҭрала шәаагылазаргьы зхәы иаҭәҳәаны изфо шәоуп. Зыбзарӡада зыԥсырӡы зқыҭа иалымтцыц шәреиуоуп. Иахьа, зтцыхәала шәымԥахытцыз аус, ус хьанҭоуп. «Акры здыруа, дагьуу-анда, дагьуаґанда», – рҳәоит ҳабацәа. Шәара аламыси ақьабзи рыԥсы ахьҭоу нҭкааны издыруа, аҳаҭыр ақәызтцо ааауп. Ажәлар ражәа иаґраԥалаз, ажәлар ражәа акапан ззеилымцо шәакәзар, ажәлар шәааи ахьырҳәазгьы шәымԥахытцрымызт. Ажәлар роуп жәытә-натә аахыс ажәлари, аламыси, ақьабзи, аҟазшьеи еибаркны изку. Ажәлар анеизхәыц, ҳаҭыр анрықәеибатца, ианышьҭибах, ахаангьы хьымӡґ рԥеиԥшхом.

Шәарыҟәааи Шәачааи аханатә аахысгьы еишьара дибаргон. Рыцәгьеи рыбзиеи еилан. Аха «Бзиа нагӡа шыҟам еиԥш, цәгьа нагӡагьы ыҟаӡам». Тцабыргуп, иахьа жәлары зегьы рҿы ибылгьы ԥацаны шәеицәзырхьшәашәаз ахҟа шәыбжьалт. Шәгәы ахәра ануп. Иахьа еизаны ишәыдтәалоу ажәлар, ишәзеиґьаршьо иарґьароуп шәгәы ахәра иану.

Зегьы ирбо, зегьы ираҳауа Шәарыҟәааа рыхҭрақәеи, раҳәа еиҵыбҭрақәеи ачыхә еиқәаҵәа рхьыссы, ахы иузаҿамкуа, хәыц наԥагьа злам ацә шәыла иҭаӡны, Шәачаа шәнышәынҭра иасасуеит. Ашьҧса ахәыҧҳа дылырхуеит. Сара аҧсреи абзареи еимаркуа ашла, ахаангьы сгәы исзаанаргом, иахьа ажәлар ишәзырыӡбаз шәахыҧап ҳәа. Шәыԥныҵҟа, ҷкәынак угәы уаҧысыргьы, дад, иудыруазааит, иахьатәи ажәлар ражәеи, аҧсуа ламыси уабҵьар шеибанамырго.

Амра акәаҧҳәа ианынҭашәоз, Шьагә иажәа далган, ихҭырҧа ахаҵахеи, илабашьа аҵыххеи иамраӡакәа ажәлар аагачамкит. Шәача Ҳабыҵь дԥагылан, иаға Шәарыҟәа Кьаҕәса дахьтәаз днаидгылан:

– Кьаҕәса, ухxь згеит! Иахьарнахыс уареи сареи ажәлар ражәа «ахҟа» ҳабжьнахит. Абринахыс уцәгьеи убзиеи рзы сцәа сызагоуп! – иҳәан, ахҟа зыбжьаз аиҕацәа ааигәыдеибаҳәҳәалеит.

Ажәа зиааиз Ҳабыҵь иқәтыц кьарахә хьшәашәаӡа ганха икаршәын.

– Зегь зылшо, зҿаҳәатәы ҟало диԥызоуп. Аха убри зегь зылшо ҳәа узҿугьы, ажәа заҵәык иҟаиҵара-ииура изымдыруа данарԥхашьо, инапгьы ишьапгьы анҿанаҳәо ыҟоуп. Ажәа мыцхә зысҳәарызеи, ажәа ззымиаауа адунеи мчы ыҟаӡам, – иҳәан, жәабжьк цәыригарц шиҭахыз удырыртә, абарҭ ажәақәа ааҭиршәшәеит Самсон.

– Изхуҳәаазеи уи, Самсон? – рҳәан, ашәшьыраҿы итәаз аҭаҳмадцәа ааизҿлымҳахеит.

– Ирҳәоит, абри ажәытәӡа иҟалахьеит ҳәа, – ажәабжь аҳәара дналагеит Самсон. – Ашҭа ԥшӡа ахышәараацышәара агәҭаҵәҟьа нылкааны амжәаҵла игылаз ашәшьыраҿ итәаны изыӡырԥуан хԥык аҭаҳмадцәа.

– Аҳцәа ртәы иубац-иуаҳац, зҿаҳәатәы ҟалоз иԥызаҵәҟьан. Уаха иалыршаны, аԥсаатә рыбаԥ иалхны ақаруаса сызшәыргыл, мамзаргьы, раки-ӡаки иҟоу аԥслымӡ шаха сызшәырша иҳәаргьы, ирылша-ирылымша, аҳ ирыдиҵаз ҟаҳҵоит ҳәа, иалагар акәын иуаажәлар.

Ҿнак, амра ҵлак ашәара инҭамгьалацкәа, аҳ дзыԥхьаз аҳҭынра ашҭа иазымкуа ауаа еизеит. Ус, дук мырҵыкәа, аҳ ихан даақәгылан, ажәлар днарылаԥшын, абарҭ ажәақәа рҿааирхеит:

– Иахьа сызшәыԥхьаз аус рацәак иуадаԥу ак акәым. Абан, амӡырха аҵыхәаҿы иахьышьҭоу ахаҳә шкәакәа. Убри, сабдугьы иабдугьы рхаан аахыс убраҵәҟьа ишь-

ҭоуп, аӡәымзар аӡәгьы имырҵысӡац, – ишаанагара иҟаз қәабк иааваҟәылоз, ахаҳә еилаҭәаах шьанҵаԥсараха, амӡырха аҵыхәаҿы ихьшәашәаӡа иахьышьҭаз инацәа нақәикит.

– Ааи, иаабоит аҳ ухаҵкы ҳцеит, – рҳәеит ажәлар неицҿакны.

– Убри ахаҳә, уаҵәы амра аԥсымҭазы ишьны, ацәа џьара имыцкәакәа иаахыхны, ишахәҭоу жьыхәҭа-жьыхәҭала еиҿыхны, итал-талуа ижәны, анапы наркрада ус амамкәа исзаажәгароуп, ианадамха шәхи шәхәамци шеихасмыргыло абри агәра ганы шәыҟазааит. Еилышәкаа-ма исҳәаз? – иҳәан, арҵәааҳәа даарылаҳәҳәеит.

Ирҳәагәышьоз, азнаказы, ажәлар рҿымҭра ахаҳә еиԥш ихьанҭахеит. Аха уаҳа жәак мҳәаӡакәа, хҩык арԥарцәа нарылҵын, ахаҳә аадраҳан, ирыманы рҿынархеит. Ажә-ларгьы, агәырҩацәгьахь, еишәара-еиҵараха инарышь-ҭалеит. Шәымҭақәак рышьҭахь, аҳ иашҭа ккаӡа иааҭацәит.

Ажәлар рхы рымагәыхьха, хҩык арԥарцәа ахаҳә раз-қәынҵа, раԥхьа игыланы инеиуан. Инеиуан, урҭ иахьцоз-иахьаауаз ҳәа, хықәкык рымаӡамкәа. Ус, ахаҳәршәыра-ршәыраханы инеиуаз ауаатәыҩса аангылеит.

– Шәабатәиқәоу, дад, ари ахаҳә иаҵаланы изго, насгьы изышәҭахузеи шәыздынҵәало ашьанҵаш, – иҳәан, ибжьы нарықәиргеит, хәдаҟа инеиуаз ҭаҳмадак.

Ажәлар ҿымҭӡакәа, ҳамҭак, абри ашла зшыц лабашьа еилыблаа зҵарсны игылаз ихәаԥшуан.

Иҟалаз закәыз ззеилымкааз аҭаҳмада, ҩаԥхьа ибжьы наиргеит:

– Измааноузаи уара шәызҿу, зҿы неихыԥхьо аӡәгьы шәыҟаӡами?

– Уца, аҭаҳмада, умҩахь, Анцәа даахәаны ҳухәоит, иуаҳҳәар акыр уҳахәарҭоума, – иҳәеит аӡәы ибжьы хьанҭыџьӡа.

– Ҳаи, ҳаи, сшәыхәаргьы ҟалап, – иҳәеит алабашьа зкыз аҭаҳмада.

– Ус акәзар, уааӡырҩы, – рҳәан, изыниаз, изықәшәаз, арыцҳара зегь иҵамкыкәа аҭаҳмада иарҳәеит.

– Ҳа, ҳа, ҳа! Шәара зымцахә азҳаша! Егьызҭахӡам аус азыҳәан, шәхы шҧашәыргәаҟуеи, – иҳәан, иарҳәаз оумашәа ибаны даахыччеит.

– Ишҧа, ахаҳә шьны, еиҿыхны, ижәны аҳ имҵаҵара аума акгьы зҭахым аус! – рҳәан, рхы инақәҵаны аҭаҳмада ргәы идааргало иалагеит.

– Уиаҟара шәхы иақәшәымҵан, егьхьмызӷышәымшьан, ишәасҳәаз иашоуп. Уиаҵкыс шәаалаган, шәхаҳә шәыманы шәахьааз шәца. Ахаҳә ахьышьҭаз инышьҭаҵаны, зегьы аҳҭынраштаҿы ҿымҭ-ҧсымшьа шәааилагыл.

– Ижәуазеи уара, ишәасҳәаз зынашәмыгӡазеи ҳәа, аҳ иеанааирџьаџьалак, абасгьы, абасгьы аҳ иашәҳәаша иҳәан, аҭаҳмада иидыруаз зегьы реиҳәеит.

Ажәлар аҭаҳмада иреиҳәаз агәра рган, рхаҳә разқәынҵа ихынҳәны аҳҭынра ашҟа ицеит.

Аҳ иуаажәлар шиашаз аҳҭны ашҭа инҭалан, ахаҳә аҭыҧаҿы инышьҭарҵеит.

Ари гәазҭаз аҳ иқьышә ччаҧшьк аҵәаара ныкәирххын:

– Егьалымҵит акәу? – даапашашеит аҳ ихан даақәгылан.

– Мап, ҳаҳ, ухаҵкы сцеит. Иалымҵыкәа ишҧалымҵуеи! Ахаҳә ахы аахҵәаны, аҵәа нахырҵәрааны, иааиҿҟьҟьаны, италталуа ижәны, ҳаҳ умҵаҵара уи баҩыс ҳәа иалоузеи, уи имариаӡоу усуп. Амала, Аҳ, ухаҵкы, уара хәыҷык уҩашьеит, – иҳәеит, арҧыск ажәлар даарылҵын.

– Ишҧа, сара соума иурҩашьо, уара амри? – иҳәан, Аҳ дҧаҧашькит.

– Уҩашьеит, саҳ, избанзар, ҧшӡала иҧсауртәааит, ашьтәа шкәакәа зтәу уара уоуп. Ус анакәха, ахәда ҳзыҧҟа с-Саҳ унапала, – иҳәеит арҧыс дааиламсӡакәа.

Аҳ ахы наихәлашәан, уаҳа ажәак мҳәаӡакәа дна-гьежьны дцеит. Абас, аҳ иуаажәлар, убри амҩан ирԥылаз аҭаҳмада иҟәышра иҿнахын, ашьшьыҳәа аҳҭынра ашҭа инҭыҵын, досу рыҩныҟақәа рахь рҿынархеит!

Аҿада

Шьыбжьышьҭахьк, ҿадак храа-ӡраауа ишнеиуаз жәцәрык аԥылеит Аҿада иџьанашьеит илакәнашьеит. Ажәцәры, еилыԥха-еилыԥхо, наҟ-ааҟ атәыҩақәа ахагылан. Аҿада ари оумашәа иабан:

– Иузҭада, ажә-цәры, арҭ иразнышха иухагылоу атәыҩақәа? – аҳәан, иҵааит аҿада.

– Исызҭада умбои, иахьа аԥстәқәа зегьы Анцәа атәыҩақәа рхаиргылон, ҳарҭ ажәқәагьы атәыҩақәа ҳаиҭеит, – аҳәеит ажә-цәры.

Аҿада акы еиԥшымкәан ажә иаҵашьыцит, аха ажәак мҳәаӡакәа, инаԥырҵын, аҿынанахеит. Алахь еиқәышьшьы, ахы шьҭацаланы ишнеиуаз, ианаахьаԥш, уасак иԥшӡаӡа атәыҩақәа хыршаны иаавалеит.

Аҿада агәы нҭыԥсаан, иааҭгылеит.

– Ауаса, сааукәыхшеит, иузҭада арҭ атәыҩақәа иразнышха иухагылоу? – аҳәан, иҵааит аҿада.

– Исызҭада умбои, Анцәа иахьак аԥстәқәа зегьы атәыҩақәа ахьырхаиргылоз, ҳарҭ ауасақәагьы ҳахәҭаа ҳаиҭеит, – аҳәеит ауаса.

Аҿада иаразнак инеихаԥсы-еиҵаԥсы ицеит. Аха уаҳа ажәак мҳәаӡакәа, игәаан, ахы шьҭацаланы ишнеиуаз, ианаахьаԥш, ханхьаа шьтәак атәыҩақәа ирыҵаҿырбо иаадгылахьан.

Аҿада убриаҟара аԥсахы еилашәеит, ахдырра ацәыӡырц егьаагымхеит, аха аҿааиқәнакын:

– Аҵьма, ухаҵкы, иузҭада арҭ ꙍызцәа атәыꙍа ԥшӡақәа? – аҳәан, аҽыргәыбзыгӡаны иҵаат аҽада.

Аҵьма шьтәа ах ду беиа ибо иаахьаҳәын:

– Иахьак Анцәа ҳазшаз аԥстәқәа зегьы атәыꙍақәа рхаиргылон. Ҳарҭ аҵьмақәагьы дҳаꙍмсит. Ҳазегьы абарҭ сара исхагылоу атәыꙍақәа реиуа ҳхаиргылеит, – аҳәеит аҵьма шьтәа ахашәа хымбо.

Аҽада уаҳа ажәак мҳәаӡакәа, аҵьма шьтәа инаԥырҵын, ишиашаз Анцәа иаҳҭынра ашҭа инҭалеит.

Анцәа иашҭа иқәгылаз алакә ҵла амҵа ахьтәы уарҳал каршәны, иҭеспыҳә еихаԥсо дылатәаан.

– Анцәа, ухьы шьаргәыҵа сакәыхшоуп. Иахьа аԥстәқәа зегьы атәыꙍақәа рхаургылозаарын, аха сара егьсмоуӡеит, сзыхурҟьазеи, – аҳәан, аҽкаршәӡаны иҵаат.

– Ишԥа! Уара атәыꙍақәа усымҭакәану?! Уи хәарҭамкәан иҟалеит, аха умшәан, макьанагьы ихьшәам. Иумазаат уаргьы уꙍызцәа аԥстәқәа ирхагылоу атәыꙍақәа рꙍыза. Иудыснырҳәалоит, аҽада, – иҳәан, дахаҵгылан, аҽада анапы аамихит Анцәа.

Аҽада атәыꙍақәа схагылеит аҳәан, игәырҕьаҵәа, Анцәа иаҳҭынра ашҭа иҭыҵын, ишааиуаз ауаꙍытәыꙍса данааԥыла:

– Аат, уара агәаҵәажәпа, саагылазаргьы аидара саҵацаланы суман. Мышкы зны умариа Анцәа исырба ҳәа Анцәа сиҳәон. Иахьа сшьа кәапеила истап! – аҳәан, ашьҭахьтәи ашьапқәа ирықәгыланы, ишалшоз хыла абри ауаса исит дԥыххаа дықәнаҵарц, аха аҽада атәыꙍақәа ахагылаӡамызт, ауаꙍытәыꙍса деиқәхеит.

Аҽада убриаҟара игәааит, ихәааит уаꙍытәыꙍса ишиимбац. Нас, ишзахәоз иꙍны ицеит ꙍаԥхьа Анцәа иахь. Аԥсы ахаара ақьышә иқәкны аҽада Анцәа иашҭа инҭалан, аꙍшьапыкгьы наҵанарҟәалан инышьамхнышгылеит.

– Ухьышьаргәыҵа сакәыхшоуп, Анцәа ду! Атәыҩақәа усҭеит уҳәан, сара агәра ганы сгәырҕьаҵәа сцеит. Сзыхурҟьазеи, сара егьырҭ аԥстәқәа раҵкыс сеицәазма? – аҳәан, гәоу-гәоу иаацәажәеит аҽада.

– Уара атәыҩақәа усымҭеит, иашоуп. Сара сымдырра иахҟьаны, атәыҩақәа зысҭахьоу аҽадақәа рацәоуп. Иахьа уара атәыҩақәа усҭазҭгьы, амҩан иуԥылаз, адунеи агәыӷырҭа ауаҩытәыҩса душьуан. Атәыҩақәа зусымҭаз уҽадоуп азоуп! – иҳәан, Анцәа ишьҭахьҟа днахынҳәит.

УИ БАҬӘАСЫМШЬЕИТ, БЫХХЬ ЗГЕИТ

– Зыбз хны изҿаз, анкьа, анкьаӡақәа, аҳәсеи ахацәеи ыҟахымкәа, аха ари ҳара ҳабжьыуаа ҳганахьала, Шәынаԥшь-ԥҳацәа реиԥшҭәҟьа зхацлымҳәа зырҵысуаз, зыбз хны изҿаз рыԥшаара уадаҩын, – иҳәан, Гәадала абри ажәабжь аҳәара дналагеит. – Абарҭ зыӡбахә сымоу аӡґабцәа, Арасаӡыхь инхозаарын. Егьызеґымыз, бзлагьы ихәыдамыз арԥарцәа рҿазҵәылхны ицақәаахьан, абарҭ аӡґабцәа бызла иаҳзыԥҿуазар ҳәа, аха уаҩ дрыхәомызт.

Ҿнак, еизарак аҿы, Тигәа иҩызцәа дреисеит, убырҭ а-Шәынаԥшь-ԥҳацәа сара иԥысҿуеит ҳәа. Иҩызцәа, иузыԥҿуам рҳәеит. Егьи – мап, иԥысҿуеит, – иҳәеит.

– Иԥуҿуазар, аа, абар, зегьы ирбоит, ираҳауеит, ахы иузаҿамкуа уґәк ацәаґәацәқәа ҳара ҳадгылоит, ига, қәашьс иуоуааит, – рҳәеит.

– Сара санаҵаха аамҭазы, абар, абри сҿыхәа иаҵәа акәадыр шақәу шәара ишәымаз, – иҳәеит Тигәа. Ажәакала, еисеит аҵәы нарыбжьаршәны. Тигәа дынҭагыланы ҭоуба иуит, дахьцо иааҟало зегьы, мцрак аламҵакәа, аҵабырг иаша шиҳәо ала.

Тигәа адырҩаҿены ашьыжь дыҩҿыжәлан, Арасаӡыхь дынкылсит. Дааиԥхьхәыцаан, раԥхьа Кәакәа лыҩны дымҩахыҵырц иӡбан, апҟаҩҳәа ашҭа дынҭаххит. Кәакәа лашҭа иҭалаз дангәалҭа, иара иҩызцәа егьаҩы лбахьан,

иагьаҩгьы рыбыз рыхәлалыршәхьан, даалыбз-ҩыбзын, аҧсшәа нкарҵәаны, дааиҵагьагьан, дынҽыжәхны, аҩныҟа длыманы днеит.

Алеи-аҧси рыбжьара ахьурӡы ныкналҳаит егьит, иалухузеи, дшаҵәы-шаҵәуа асас ихәы архиара далагеит. Тигәа урҭ зегьы ибон егьиуан, аха иажәа лыламҵакәа, акәастҳарамца игәышҧы аҭаны дтәан.

Кәакәа лбысҭа цқьагьы амца амбацкәа, «мариа-мырса мырхәаҧ-хәаҧ» ҳәа, бысҭа-хьасак ааилалыгӡан, иаакнылхын, х-шьапык зҵаз аишәахьча иныҟәылҵеит, ҧшьбаны еихагылаз бысҭа еиҟәҵа дук. Тигәа ҿымҭӡакәа дтәан. Ус, Кәакәа акҿыҩра дныкҿалан, калам џьам мгәлыҿ дук аалыҧшаан, ишибоз, абжа ахш нанылҭәалеит. Нас даахьаҳәын, аҳамамҭраҿы дынкылсын, абҩа гәыгәым ала аӡыхь ахьгылаз иаашьҭылхын, абни ахш зынҭәалаз аџьам аӡы нахаҭәаны, ахши аӡи неилалҭәан, иҕарыҕаҭәаӡа Тигәа иаҧхьа иныҟәлыргылеит.

Тигәа абарҭ зегьы ибоит уажәы, аха алаҿиҭуам.

Кәакәа деиҭанагьагьан, аршьынк зхәы наӡоз мсатә мҳаҵә дук аацәырылган, имҵагылаз ахш инхылҵан, иҟаиҵо збоит ҳәа, хәычык дааналскьан, лҽеиҟәырҧсаса даагылт. Тигәа аҩысҭаацәа иҟәыртәаны, акыраамҭа ус даӡаны дтәан, нас: Анцәа улыҧха ҳаҭ иҳәан, имҳаҵә ахш ҕәар-ҕәалеи инаҵакны, ҿамҩак лбааидеит.

– Ҳаи, ҳаи! – иҳәан, аҟьаҧҳәа имҳаҵә ахш инхиршәлеит Тигәа.

– Иухьзеи, џьым, џьым, сысас сызкәыхшоу?! – лҳәан, Кәакәа дааулыуашеит, лысас иҟазшьа оумашәа илбазшәа.

– Бара беиҧш аҵыс ашьапы ахьыҧҵәо здыруа аҧҳәыс бзиа, абри аҩыза лаҭәасымшьеит, – иҳәеит Тигәа иҽааҧшынҵаӡаны.

– Иҟалазеи, исыхьзеи, ухаҵкы сцеит? – ҽамыршьагала дҵааит Кәакәа.

– Бара беиԥш акры еилызцо аԥҳәыс бзиа, аԥҳәыс еиҿамс, абыржәраанӡа ишԥабызгәамҭеи быжә аӄәаӄәа ақәа шкылсуаз! – иҳәан, игәы иалырсӡаны даацәажәеит Тигәа.

– Шәара шәахь ус шәыжәқәа рӄәаӄәа ақәа кылслома? – лҽаҵамырхакәа ҿаалҭит Кәакәагьы.

– Быжә аӄәаӄәа ақәа кылымсызар, быххь згеит, ари быхш зырҕәарҕәалеизеи? – ҿааиҭит Тигәа.

Кәакәа дамкит, дамышьҭит, аха аҭак анылзыӄамҵа, бымш аабзиахааит иҳәан, уаҳа ихәы инапы амыркыкәа, Тигәа ашҭа дынҭыҵны дцеит.

...Тигәа уаҳа иҽы ахы даамыхаӡакәа, дышиашаз Кьаса лашҭа дынҭалт.

– Уа, бзиала уаабеит! – лҳәан, адгьыл дааҵыҵызшәа, Тигәа иҽыхәда дааҵагылт Кьаса.

– Цәгьа сыбба, бзиа сыбба, сааит, быххь згеит! – иҳәеит Тигәа.

– Ҳаи, изуазеи цәгьа узбартә, уааи, арахь, уаага-уаа-ца азҳалааит! – аҭак ныӄалҵеит. Нас лхы-лҿы абжа ччо днаиаԥгылан, аҩныӄа дналгеит. Аҩнгьы лара лыда уаҩ дыӄамызт. Кьаса даақәгьежьын, аҭәымҭак ала абысҭа аа-ихьылшьын, аҽааилагӡаха амраӡакәа, иаакнылԥаан, дара аҭаацәа згьы акрызқәырфоз ашәтә еишәа еиҵыхәхәа дук агәҭаҵәӄьа, уԥар узахымԥо, бысҭа еиқәраҵа дук ныкәылҵан, иаԥхьа иналыргылеит. Анапыӡәӡаара егьи ҳәа акгьы анылымҳәа, Тигәа иҽаамарҩызны, амшын иаларшәу аҳаҷҷеиԥш аишәа еиҵыхәхәа ду агәҭа днахатәеит.

Кьаса лкалам џьам цәхаԥшь ду адулаԥ иааҭылган, ипашәӡа акамбашь харҵәы нанҭәаланы иаԥхьа иныкәлыргылеит. Тигәа днахәаԥш-аахәаԥшит, аха амҳаҵә ыӄамызт. Иахиҳәаара изымдыруа дыштәаз, амаҵурҭаҿы алҩақ иашәны икҿаз аҵәарҭаҕәы аҵаӄа, акәакь аҿы,

абызкаҭаҳа иҭарлаҳахьаз шыц мҳаҵә ҿаҩлакьык ааҵылган, лҵыраҳәа инахьылҳәа-аахьылҳәан, инаганы ихарҵәы инхлыршәлеит.

Тигәа Кьаса иҟалҵаз зегьы ибеит, аха иаргьы даамҳәалахаӡакәа, ихәымгамшьакәа, зхәы зҭынханы ичанах ианыз амҳаҵә аашьҭихын, дмыццакӡакәа ихырҵәы инаҵшьуа, ибысҭа еиҟәҵа зегьы ныҟәҳаҳа инацифеит. Нас игәбжьы нацәа иҵаҵа хахаҟәа инарыҵишь-аарыҵишьын, имҳаҵә иеимсы инахьшьы-ҩахьшьны, иршәны ацәарҭаҕәы иныҵаиршәит.

– Унан, сысас, сукәыхшоуп, шәарҭ дулаҵс ишәымоу ацәарҭаҕәы аҵа аума? – дҵааит Кьаса лҽаархааӡаны.

– Мамоу, быххь згеит, ҳара ҳахь ацәарҭаҕәы аҵа дулаҵс ирымаӡам, уи дулаҵс измоу шәара шәоуп. Сеидроу, бара уахьынтәи ауп бымҳаҵә ахьаабгаз, аџьабаа бзаласҵарызеи сгәаахәын, саргьы бара иахьаабгаз аҭыҵахь исышьҭит, – иҳәеит Тигәа чҷаҵшьк ааиҿыҟәымҵаӡакәа. Нас дҩагылан, уаҳа, абзиала егьи ҳәа, ажәак мҳәааӡакәа, дындәылҵын, иҽы днаҟәтәан, дныҟәҵны дцеит.

ХАТӘЫ МЦА, ХАТӘЫ ԤНЫ

Ҽнак, аҳ иматцуцәа ахьныҭцыҭцыз, машәыршәа ҷынҷак ркит. Ари аҷынҷа аҳ иҷкәын хәыҷы изаҳгар, деигәырҕьап рҳәан, аҳҭынраҿы ирымаиы иааит. Аҳ иҷкәын адунеи азна деигәырҕьеит. Аха изхәарҭоузеи, аҷынҷа ахьҭа иԥсын: оҳ, оҳ, оҳ, ҳәа, еиҭцасны аҟыџьҟыџьра иалагеит. Иҟарҭцахуааз, аҳ иматцуцәа аалаган, аҷынҷа абырфын хызаҟәа аҟәырҭцан, иҭаҳәҳәаны, иакәшо, иахамшәало – инаганы ишьҭарҭцеит. Аха уаҳа умԥсит, аҷынҷа ацхахә еихамгыло еиҳагьы ирыхьҭышьит. Ианамуӡах, бамба рагәак аарыԥшаан, аҷынҷа наганы абамба еимырттааны, агәҭаҭцәҟьа иныладыртәеит. Аха аҷынча еиҳагьы еиҭцасны аҟыџь-ҟыџьра иалагеит. Уигьы аҷынҷа азмырԥхошәа анырба, акыр иарԥхозар, амца иарԥхоит рҳәан, ар рымца еиҟәҭцаны иҿҳәадыртәеит. Аха уаак зынӡа илаҳәит, аԥсхыхра иаҟәнакит. Агәы аҭра иҭамгыло, аҟәараҳәа аиҭцасра иалагеит. Арахь, аҳ иԥазаҭцә дшахьҭцәыуоз, дҕьазкит.

Аҭцыхәтәан, аҳ даахәыцын:

– Иоушәышьҭ, уара абри аҷынҷа, амала, иахьцо, иҟанаҭцо шәашьҭаланы игәашәҭ, шәылаԥш иҭцшәмыршәан, – иҳәеит, аҳ. Ас аҳ ианиҳәа, аматцуцәа акы ауахырҳәаахуаз, иаалаган, аҷынҷа аурышьҭит. Даргьы ашә икылеибарханы, иахьцо аабоит ҳәа, ашьҭаԥшра иалагеит.

Аҷынҷа ҵырны ишнеиуаз, аҳҭынра агәара иалагылаз алҵла иақәыз ашыцламшә иналатәаан:

Оҳ, гәышьа, оҳ, гәышьа,
Шоу, шоу, шоу,
Хатәы мца, хатәы ҩны,
Хатәы мца, хатәы ҩны,
Ҷыт, ҷыт, ҷыт,

аҳәан, игәырҕьаҵәа ашыцламшә быҵкра иналатәеит.

АТКЬАЦ

Сабду ҳаштәа иқәгылаз ахьаца ашәшьыраҿы, ирасатә ҷын шшәырқәа иваԥсаны дтәан. Уи дмыццакӡакәа, иҟәардә лаҟә хәыҷы дықәтәаны, иаҳәызба хәыш аацәыр-ганы инапсыргәыҵа ақәашьра далагеит.

Сара сабду аткьац ршьара даналагалак, сӡыӷәӡа, иааигәаараҵәҟьа стәаны ихәаԥшра салагон. Бзиа избон, расатә ҷын ҟат-ҟатак аҵыхәа, ани иаҳәызба хәыш ала иаарсаланы, инацәкьыс, ныбжьаҵаны, аҷын ишьамхы инанырсло, атта-ттаҳәа аткьац анахихуаз. Уажә аҷынқәа шынкеиԥсаҵәҟьаз, сыҩны снеин, иаԥхьаҵәҟьа стәаны ихәаԥшра салагеит.

– Баба, ани уаҳәызба анс унапы изықәушьуеи? – сҳәан, сиазҵааит.

– Исырбызтәуеит, дад, – иҳәеит даламлацәакәа.

– Баба, унапы мақьоума? – сҳәеит еиҭа.

– Мақьаӡам, дад, аха абри сарма напала аӡырлашә аҵыхәа хысцәахьеит, – иҳәеит, сабду иарма напы аашь-ҭихын.

Сара уаҳа мҳәаӡакәа, сабду ииҳәаз акырааамҭа саз-хәыцуан. Иалысҳәаарыз сзымдыруа, ҿымҭӡакәа сихәаԥ-шуа саатәеит. Аҵыхәтәаншәа, сабду ииҳәаз шысзеилым-кааз идырын:

– Аиеи, дад, усҟан жәаф шықәса ракәын исхыҵуаз. Ԥнак, мҩахәастала ҳқәаҵара сыҵысны сышнеиуаз, аӡыр-

лашә сзыԥшны амҩа ишаниалаз збеит. – Аткьаҵ зхихыз аҷын шкәакәаӡа иааиртыр-тырын, аганахь инкаиршәит. Убри аамҭазы, иажәа снаԥыҩлан:

– Баба, аӡырлашә узыԥшны изтәааз? – сыҽсзаанымкылаӡакәа сеиҭаҵааит.

– Аҵыхәа хысҵәарц исзыԥшын, – иҳәеит сабду сышќа дмааԥшӡакәа.

– Аҵыхәа хуҵәар, аӡырлашә иабахәоз, иамыхьӡози? – сыԥси-сыԥси еихьымӡо сеиҭанаиазҵааит.

Сабду ажәабжьҳәара бзиа ишибозгьы, иубартә иќан, иахьа рацәак ихы-игәы шалаќамыз, аҵәажәарагьы рацәак игәаҳәо дшыќамыз. Аха, сара ус аламала сшаќәымҵуаз идыруан аќынтә, инацәа зыбжьакыз аҷын ишьамхы иаанихын, иаҳәызба хәышгьы иаргьы ааидкыланы иварахь инышьҭеиҵеит.

– Аҵыхәа, зегь акакәын, ихысҵәар ахәҭан, избанзар, аӡырлашәи амаҭи мчыбжьык ахь зныкгьы еиԥылоит. Урҭ аханатә аахысгьы еиғацәоуп. Аӡырлашәи амаҭи шааиԥылалак, аиҿаҭәҳәара иалагоит. Убысќан аӡырлашә аҵыхәа хҵәазар, амаҭ иазымычҳакәа ичны иԥжәоит. Убри аќынтә ауп аӡырлашә есымша ауаа рымҩа изантәало, иагьзырцәымшәо. Уи аҵыхәа химҵәакәагьы аӡәгьы давсӡом. Аӡырлашә аҵыхәа зарма напала иасны, зныкќьара ала ихызҵәаз, инапсыргәыҵа маҷьаԥсысхоит. Ахәгабз арбызтәуа иќалоит, – иҳәан, иаҳәызба аашьҭихын, ашыҩ-шыҩҳәа иарма напсыргәыҵа инанишьылт. Нас, ҩаԥхьа ирасатә ҷын аашьҭихын, рхыҵәқәакәа хәҵарҷаны ихысга нацәа нарыбжьеиҵан, аҷҷа-ҷҷаҳәа аткьаҵ аршьара дналагеит.

«Анаҵьалбеит, мышкызны, саргьы абни аҳәызба хәыш ԥшӡа кны, аткьаҵ сыршьартә сќаларушь!» – схәыцуан сахьтәааз.

ШӘ-САРЕИ КЬЫЦӘРЕИ

Хакәыцәи Уасмани џьарантәи ишаауаз, амшцәгьа бааԥс рыхьӡеит. Амҩа иқәлеижьҭеи акыр ҵуазар акәхарын, мҩаныфалагьы цқьа еқәшәаахымзу, мамзаргьы ирцәынҵәоу здырхуада, амлагьы иакуан, даарагьы иааԥсаны иҟан. Аха џьаргьы инкыдымгылакәа, ичҳаны, рыҩныҟақәа рҟынӡа инаӡарц рыӡбеит.

Ашьха тәыла лассы-лассы иауамдырхуа, уаԥхьа игылоу думбо аԥсҭҳәа хчылеит. Цас иауазшәа ақәоурагьы акырцхгьы иааихнамыржьжьеит, ишауц иауан. Хакәыцәи Уасмани дырдыр-дырзымдыр, раԥхьа иаазынио нхаҩык иҿы иаамҩахыҵны, маҷк абри амшцәгьа рҽаҟәырымкыр амуит.

Излаауаз рымҩа аԥыхьа, ҩхалашәа, аԥсуа кәаскьа шьҭасаҟьа хәыҷык шгылаз анырба, уааи-сааи абра инхозаалакгьы ҳнымҩахыҵны, маҷк ҳаԥсы ааиҭаҳкып. Зыԥсаҭа иаԥшуа шьоук ракәзар, чеиџьыкакгьы ҳашԥахырымԥхьалари рҳәан, иааибаргәытәын, инымҩахыҵит.

Ашҭа ианынҭала, ԥҳәыс хынҷыгәыгә хәыҷык даадәылҵын днарԥылеит. «Оп, амыжда аҟәараҿы иқәыхәлоит ҳәа, абри аԥҳәыс лыда, абри, аҩны хаҵажәла дахӡамишь, анаџьалбеит?», – ргәы иааицҭырҳәаазшәа иааиҿаԥшит. Аха имҩахыҵхьан, иҟалалакгьы иҽыжәҵыр акәхеит.

Аԥҳәыс хынҷыгәыгә лгәы ҭыгьҕьа, лыԥсы ҭыгьҕьа, лгәылҽанӡамкәа илҭааз лысасцәа акы иеиԥшымкәа дреигәырҕьан, иааҽыжәхны днараԥгылан, аҩныҟа иналгеит. Ашәымҭак, хабжь ихы аԥҽера аҟара адагьы ахмырҵкәа, лхьыруа чуан ӡык нҭалырҟьашан, хьуарӡыкгьы ныкналҳаит.

Абарҭ ахьымҩахыҵыз аҩны иахыз дыԥҳәыс еибазаарын рыцҳа. Афатә-ажәтә азы ахаангьы еимылша-еимылтомызт, аха аҽны зынӡа леиԥҟьамҭа иақәшәан, акы иеиԥшымкәа ихьаалгеит. Аха, акәты иалшо акәтаҕь ҳәа, уаҩак азна ашыла ашылаҭра иҭарҟьаны илымаз дазыразны иааҭыршәшәаны, лычуан инҭалҟьан, бысҭа хәыҷык аарзеилалыгӡеит. Асасцәагьы уара унеины акы уҳәазар, даргьы ирҳәеит. Акәасҭхарамца рҽаҭаны итәан.

Абысҭа амца хәыҷык анаба, иаакнылхгәышьан, амҳабысҭа аԥықә иныкәԥсаны, ҩ-ҿахра хәыҷқәак аишәаахьчаҿы иаақәлыԥсеит. Аԥҳәыс еиба иныкәлырҟьышәыз лбысҭақәа, аӡгар бҕьыц аҟара иҵаҕаз лашәсақәа наргәылаҵаны, рнап ӡык рнақәырҭәаны, аишәаахьча наганы инарымҵалыргылан, ларгьы деикәԥсаса, днаскьаны, даархагылт.

Хакәыцәи Уасмани ҿымҭӡакәа итәаны рхәы иахәаԥшуан. Ашьҭахь, знықыршәа, Хакәыцә иҩыза иахь дынцәыҵыԥшын:

– Шә-сареи кьыцәреи! – иҳәеит, ччаԥшьк ааиҿықәымҵаӡакәа.

– Бысҭареи лабзреи! – иҳәеит, Хакәыцәгьы, ибла гызмалқәа ныҵыркәырны.

– Нан, бзамыҟәреи бла ҟәазреи! – лҳәеит, аԥҳәыс еиба дахьгылаз.

Уаҳагьы ажәак мҳәаӡакәа, лысасцәа ирымҵалыргылаз леишәаахьча аарымҵылхын, акҿыҩрахьы лҿыналхеит.

Хакәыцәи Уасмани ирура рзымдыруа иахьааиҿаԥшыз, рсасақәа ранахан, ҿаҳаи-дагәеи реиԥш иааидхалт.

САРА СӘЫСШЬУЕИТ

Ҵангьы-мцынгьы еибамбоз ҭаҳмадцәақәак, ныҳәак аҽны, аусҳәарҭа ашҭа иқәгылаз аҭәаҵла амҵа итәаны, жәҩахырла еимданы ажәабжьқәа рҳәон. Аха Бзаркал Кәжьы, рчага злам жәабжь зымҳәаӡоз, ҿымҭӡакәа аганахьшәа дтәаны дырзыӡырҩуан. Ажәабжьқәа рҳәара анааихбылхыцъ:

– Изакәызеи, Кәжьы, иахьа зынӡа лахь ҳауҭаӡеитеи. Уаргьы ҳаазырччаша џьара акы ҳауҳәароуп, – рҳәан, Кәжьы иҩызцәа даахҭаркит.

– Абааԥс, изакәу сыздыруам, аха иахьак сыбыз хәтәызшәа сҿы иҭабылгьоит. Иҟалозар иахьак схы сақәиҭышәтә, – иазуухуазеи, ихы ирқьиарц далагеит, егьит, аха уаҳа умԥсит. Иаахҵәаны, абри ауаҩ акы ааидмырҳәаҵәҟьар рымуит.

– Ижәмуӡозар, ишԥазури, зашҭа уҭоу иашәа уҳәароуп, шырҳәо еиԥш, шәаасзыӡырҩ нас, – иҳәан, ажәабжь ҳәара дналагеит. – Аибашьра ашыкьымҭазыҵәҟьа акәын. Ҳаприсидатла акамисар диманы абригадиргьы дрыцны, ауааԥсыра ашәҟәы ианырҵарц, Ақәаҵа ԥшӡа шыҟаз иԥкаауа ишааиуаз, Џрышь Еҭлыхә иашҭа иааҭалеит.

Еҭлыхә данцәажәоз, ма аӡәы иҭак аныҟаиҵоз, диҿамԥшӡакәа, ҵаҟа ихы шьҭацаланы акәын дышцәажәоз. Абга иақәтәоу ибла ухирԥшылаӡом. Еҭлыхәгьы аргамаду абга дшақәтәоу ҩашьаӡом. Уимоу, иқәыцьма иақәиҵоз

икәадыр, игәыла Емсых Ҳазараҭ ишьхымза ԥсны иахьықә-гылаз, ианааихдырԥа, убраҟа иштаз рбахьан рҳәоит шьоукы-шьоукы.

Еицыз, Еҭлыхә иашҭа ианааҭалаӡәҟьа игәеиҭеит, аха аӡәгьы димбаӡазшәа, ҿырмаҳа-ҿемырба ҟаӡо, амӡырха аӡыхәаҿы акы иҟыцә-ҟыцәуан. Иашҭа иҭалазгьы бзиак аӡыхәала ишымҩахымӡыз гәҩарас икын, гәаныла дшәи-ԥшьиуа иус даҿын.

– Аԥшәма уҟоума, аԥшәма – рҳәан, еиҳа иреиӡыбшәа иҟаз абригадир ибжьы наиргеит.

– Ҳоҳ, ахыкәалаа уҷапан кылнархәыхәааит, баба! – иҳәан, ибжьы ныӡакны ҿызҭыз дынкынӡа-ҩкынӡаны, ихәы наииҭан, уаҳа уахь дхьамԥшӡакәа, иеиха нышьҭаӡаны дҩагылан, деиӡакы-еиӡакуа днарԥылеит.

– Мшыбзиа, Еҭлыхә – ҿааиҭит аколнхара ахантәааҩы.

Еҭлыхә иахьгылаӡамыз аганахь ихәда наикәаижьын:

– Бзиа убааит, баба, – иҳәеит дӡыхь-ԥсыхьха.

Иааидгылаз, шәааи, шәнеи егьи ҳәа, акы иҳәозар рҳәан, ҳамҭакгьы иааизыԥшит, аха дадырсызшәа иҭыԥ дананхалаӡа, ари баша зыфеида ҳҿазӡо аӡә иакәымзаап рҳәан, иззымҩахыӡыз аацәырыргеит.

– Дад, Еҭлыхә, ауааԥсыра ашәҟәы ианаҳӡарц ҳааит, заҟаҩ шәыҟада ҭаацәала? – иҳәан дӡааит абригадир.

Еҭлыхә иарма бла дынцәыӡԥшын, ицламҳәа ааӡир-кьыҿын, акәаха неиҿыркәкәаны:

– Ааҩык ҳаҟоуп, аха фҩык ҳәа, ианышәӡа, ухаӡкы сцеит, баба! – Анцәа сыркьаҭ ҳәа, мацәыс еимҟьаран илаԥш ииааӡиган, ҩаԥхьа иблаҟәа иҩшьапык рыбжьара адгьыл иналаирҟацеит.

– Избан, Еҭлыхә, ааҩык шәыҟазар, фҩык ҳәа, изанаҳӡозеи? – иҳәан, оумашәа ибаны дӡааит аколнхара ахантәааҩы ихаҭыԥуаҩ.

– Сыԥҳәысгьы саргьы ҳҿаҳшьуеит, баба! – иҳәеит Еҭлыхә иаалырҟьан.

Аӡәи-аӡәи зеибамдырӡакәа зегьы аӷырӷырхәа иааибарччеит.

Еҭлыхә заҵа дмыччарыз: «Ахыкәалаа шәҷапан кылнархәыхәааит, баба!» – игәаҵа инҭиҳәаан, деихаҧсыеиҵаҧсы дгыланы ҵаӷа дышьҭаҧшуан.

Еҭлыхә иҭаацәа заӷаӡ ыӷаҵәӷьаз ҭоуиҭадала, еицхырааны, цәгьала ашәӷәы ианырҵеит.

– Ҳаи, ашьашәы абыжь-ныха уҭарблааит, уара, абга иақәтәоу, аӡысҭаацәа рышьҭахь ацәӷьа аҧыразхҳауа! – иҳәеит абригадир.

– Дзыхурӷьозеи, уара, ҭаҳмадак? – ҿааиҭит ахантәаӡы днацралашәа.

– Уара, ааӡык ҳаӷоуп, аха фӡык ҳәа, анышәҵа ҳәа зиҳәаз шәзеилымкааӡеи? – дразҵааит абригадир.

– Нас, иихәаз змааноузеи уара утәала?

– Иара Еҭлыхә иихәаз агәра ганы, фӡык ҳәа, ашәӷәы изаҳнырҵар, ӡыцьа изагырхар, нас аблигациагьы маҷны исықәшәоит ҳәоуп иихәыцыз, – иҳәеит абригадир.

– Аума уақәшәар, аума уӡбыроуп, дгәаӷгәышьоит, имам, уара, имам. Ҳаи, Гитлер, хара имгакәа уҧсра ҳаҳароуп, изакә хаз аамҭоузеи ҳазҭоургылаз! – иҳәеит, уажәрааӡа ҿымҭӡакәа ганха игылаз ақыҭа асҭаршынгьы.

АУАРБАЖӘ

Ашьыжьымҭан шәарыцаҩык иҽааибиҭан, дындәылҵит. Дук мырҵыкәа, ажәҩангьы ааҵшәаан, ана-ара асцыраҟәа аҿыҵышәшәара иалагеит. Аҵла ирыҟәыз ашәыб уажәы-уажәы ирхьыҩрны, амахәҟәа ирҿыхәашаны ҵаҟа икаԥсон. Адәҳәыԥш ахьаанҵәоз, архәараҿы игылаз агылҩа ахыцәҟәа акьышәкьышәраҵәҟьа уарбажәы ҟараах дук ахәда акәажьны иҟәтәан. Иахьаанагах уара идыр, «Ҟыр» «Ҟыр» ҳәа, лаҳәа еиҟәаҵәа самсалк, абри ауарбажә ҭаха анамҭо иалагеит. «Ҟыр» – аҳәоит, ахы иныҟәсны ицоит. Еиҭахаԥырны, «Ҟыр» «Ҟыр», – аҳәоит, ҩаԥхьа ахы иныҟәсны аҿынанахоит. Абас мацара, иааҟәымҵӡакәа ауарбажә ахаабыцра иалагеит. Ауарбажә акыраамҭа ҽырҵыс амаӡамкәа, иҟәаӡӡа иҟәтәан, иааҳәынгьы иахәаԥшуамызт. Аха ари алаҳәа зынӡа иаапкит, илаҟәыркит, аԥскы иакӡеит. Ицоит, иааиуеит, иахаҟыруеит. Нас, знык ыр, ауарбажә агәы аныԥҵәаӡа, ахы иааҩахан:

– Иуҭахузеи, уара, усыдызцалазеи? – аҳәан, ҿаанаҭит.

– Уа, уара агәаҵәажәпа, уаԥхьаҟа ашәарыцаҩ дахьаауа умбаӡои, уԥры ушзахәо, ужәла нҵәеит, мамзар, шә-ԥсык ухазаргьы ԥсык ухаирхом, – аҳәеит алаҳәа.

Ауарбажә уаҳа ажәакгьы мҳәаӡакәа, ҩаԥхьа ахы аҟәазра накәанажьын, алацәаҟәа неиҟәнаԥсеит.

– Уа, ұара, уа, уара, уҭахеит уара аҳаиуан, уҭахеит! – ҩапхьа, ицо-иааура алаҳәа ауарбажә ахы иқәсуа иалагеит. Ауарбажә, алаҳәа аапсар исҟәаҵып аҳәан, акыраамҭа ичҳаны ихырсысуа иқәтәан. Аха алаҳәа зынӡа аҿашьуа иалагеит, иаапкит, иқыџькит. Еиҳагьы абжьы еиҵыхны ауарбажә ахаҟырра иалагеит.

Ауарбажә аарла ахы еиҭааҩахан:

– Уанаџьалбеит, ламыс аиуа умазар, усҟәаҵ, сыпсы сшьоит, успырхагамхан, – аҳәеит ауарбажә ааҕьаҵәыҕьаҵәын.

– Уишьит, уишьит, упры ушзахәо, уишьит, – арҵәаа ааҭнаргеит алаҳәа.

– Дарбан уара, сызшьуа? – аҳәан, иҵааит ауарбажә.

– Ашәарыцаҩ, ашәарыцаҩ, агаӡа! – ҿаанаҭит алаҳәа.

– Агаӡа сара сакәым, аха уара алаҳәа цәымҟыражә уоуп! – ҿаанаҭит ауарбажә.

– Избан, уара сара сызгаӡоу? – алаҳәа ықәгылан иҳәҳәеит.

– Уара угаӡамзар, ашәарыцаҩ ҳәа уара узҿу, зых пату ақәызҵо шәарыцаҩзар, дшәарыцаҵәҟьазар, сара ихы саҭәашьаны дсеихсӡом. Ус акәымкәа, гаӡак, марҵеик иакәзар, дсеихсит ҳәа, исаахаӡом, нас сара сзыцәуршәозеи? – аҳәеит ауарбажә.

АХӘАША ДАҒРАГЫЛАЗ ЏЬЫСШЬАН

Ҽыуаҩ хаҵа ҟаиматҟ амҩаду данылаҧы дшааиуаз, арҵәаа-арҵәааахәа, ала амгәа аҧа ҭызшьаауаз ԥсӡык ааигәаӡаны иаҳаит. «Ҳаи, иҟалазешь, анаџьалбеит?» – ааигәаахәын, иаалырҟьаны, агәыр еиԥш илымҳа инҭасыз аҳәҳәабжь ааицәымыҕхеит аҽыуаҩ. Абарҭ раадхәыцлаха цқьа имоуцкәа, данынаԥш, ҷкәынак иеигәышә иҩыҵыршьны дшааиуаз ибеит. Уаҳа, мшыбзиа, хәлыбзиа егьи ҳәа, акәымкәа:

– Дад, абни аҳәҳәабжь ахьго абыкәу, насгьы аҟалаа аҵыхәала акрудыруама? – иҳәан, дҵаауит аҽыуаҩ.

– Ҳамидан лмаҭа дкьаҭагәышьеит ҳәа ашәаџьҳәааҩ дылзааит. Аӡәы заҵәык иакәын, лышьҭамҭа иеиуаны иҟаз, убригьы Анцәа длаҭәеимшьеит. Иахьак, абас лыҳәҳәабжь гәыҭшьаагаха игоит, аӡәгьы дизыршәыкьуам ахәаша, – иҳәеит аҷкәын илахь неиқәҵаны.

– Ауауеи, гәышьа, арыцҳара ду дақәшәазаап. Аха сара абриаҟара лыбжьы аеҵәа кыднаԥаартә игошәа ансаҳа, ахәаша даҕрагылаз џьысшьан, сшәаӡаны сыҟан. Ҳаи, ҳаи, иҟалазаалакгьы ачаҕьа даҕрамгылазааит, џьушьҭ, – иҳәан, ашьшьыҳәа иҿынеихеит.

АԤСУА ИԤСАДГЬЫЛ ШИОУЗ

Абри ахҭыс аныҟалаз аныкәу, абри ажәабжь раԥхьа изҳәаз ида аӡәгьы издырӡом. Амала, ирҳәоит Анцәа адунеи ауаатәыҩса шаны ианықәиҵоз, милаҭцыԥхьаӡа рхаҭарнакцәа зегьы Анцәа иҿы еизеит ҳәа. Аҽны, Анцәа ауааԥсыра милаҭ-милаҭла ишаны рыдгьылхәқәа рзишозаарын.

Ахәылбыҽха, дасу зыдгьылқәа зауз, ишроуз, иахьроуз уҳәа – зегьы еилкааны, руаажәлар рахь ицеит.

Адырҩаҽны, аԥсуа жәлар рхаҭарнак шьыбжьаара аԥны, дкылууа, игәыжь хәышлаԥса дақәтәаны Анцәа иашҭа дынҭалеит. Анцәа, аԥсуа хаҵа иааира оумашәа ибеит, егьит, аха иԥшнымҵакәа, днеихаӡгылан, инапы ааимхны, иуарҳал тата днылаиртәеит.

– Усзаазгазеи, уара аԥсуа хаҵа, иагьаншам-иагьанызәлам, бзиара ҵыхәома умҩахызгаз, акыр уаргәаҟуама? – иҳәан, Анцәа исас ҳаҭыр ду иқәҵаны диазҵааит.

– Мамоу, ухьышьаргәыҵа сакәыхшоуп, цәгьара Анцәа иҟоумҵан… Амала, аԥсуаа Анцәа ду адгьыл иаҳзалихыз ахьыҟоу ҳзеилкаа ҳәа, сыуаажәлар саарышьҭын, уиоуп агәырҩа узасырго, – иҳәеит аԥсуаа рхаҭарнак.

– Ыы, уара, амилаҭқәа зегьы радгьылқәа иацы ишаны ирыҭаны салгеит, уара уажәраанӡа убабаҟаз? – иҳәеит Анцәа иааицәымыҕхан.

– Иашоуп, иац сшәықәымшәеит, избанзар, асас дысҭан, дныжьны сзымааит, уххь згеит, исзеиҧшымтәит, – иҳәеит аҧсуаа рхаҭарнак.

– Ҳаи, ҳаи, асас дызҭоу, Анцәа диҭоуп рҳәоит. Усас дкажьны уахьымааз, уи сара пату ду ақәысҵеит. Уламыс азыҳәан, сара схазы иалысхыз адгьыл шәара аҧсуаа ишәысҭоит. Амала, ахаангьы шәмыццакын, шәыдгьыл пату ақәышәҵа, аӡәи-аӡәи шәышьҭибах, ҿык шәеицҭацәаажәа, шәеиҵамшьыцын, шәеидгыл. Абри, ахаангьы ишәхашәмырште, – иҳәан, абзиала ҳәа, исас инапы ааимихын, Анцәа ихазы иалихыз адгьыл аҧсуаа ирыҭаны, иара ажәҩан ахь дыҧрит.

ҲАЏЬЫ

Амра нҭагьалахьан. Еиҳа ихараны изыршәуа ҳәа, ахәыҷқәа еисаны адәы ԥшӡаҿы ахаҳә дырԥон. Ус, абри адәы ԥшӡа ҳәа ҳазҿу иахчнысуаз амҩахәастҭа даныланы, илаба наиҵшьуа дааиуан ҭаҳмадак. Уи ихьӡын Ҳаџьы. Ҳаџьы ахәыҷқәа дырдыруан, бзиагьы дырбон, избанзар, уи есымша алакәқәа рзеиҭеиҳәон.

– Бабаду, Ҳаџьы, алакә ҳазҳәа – ҳәа, аҽны шьыбжьон ахәыҷқәа икәшаны ианаатәалак:

– Ҽынла алакә рҳәаӡом, ирхашҭуеит, шәара гаӡаԥшӡараа – ҳәа, инаҿаршәны мап шырцәикуазгьы, игәы иамукәа, аҽны шьыбжьон алаку ҳәара даналагозгьы ыҟан. Ажәакала, ахәыҷқәа ишьцылахьан. Уажәы ҳазҿу адәы ԥшӡаҿы ахәыҷқәа ахаҳә шдырԥоз, Ҳаџьы даарывалеит. Ахәыҷқәа Ҳаџьы данырба, иеигәырҕьан, еибарыҩны инеиԥылеит.

– Бабаду, Ҳаџьы, уааи ахаҳә ҳарԥалап, – рҳәан, ахәыҷқәа икәаҕҕааша иаагылеит.

– Ибзиоуп, дад, ахаҳә шәыцсмырԥакәа изуазеи! – иҳәан, ахәыҷқәа ражәа ҩбамтәкәа, даамҩахыҵын, ахаҳә ахьдырԥоз даарыдгылт.

– Аа, Бабаду, Ҳаџьы, абри ахаҳә ауп иурԥо. Абра угыланы, уаԥхьаҟа иахьынӡаулшо иршә! – рҳәан, ахаҳә шьҭыхны инеидыркын, дара наҟ-ааҟ иааивагылт. Ҳаџьы илаба иганахь инкаиршәын, иахьидырбаз аҵәаҕәа днахагылан:

– Упоу, – иҳәан, ахаҳә иаԥхьаҟа имыршәкәа, ихышьҭны ишьҭахьҟа икаижьит.

Ари ахәыҷқәа оумашәа ирбан, ацәажәаха рибамҭо, даарыгәҭыларкит.

– Изакәи иҟоуҵо, бабаду! Уи алаӡам! Ҳара ахаҳә ушьҭахьҟа иршә ҳамҳәаӡеит, – рҳәан, аӷыу ааилдыргеит.

– Шәаангыл, дад, шәаангыл. Шәара ишәҳәаз еилыскааит, аха ԥхьаҟа ицаша, изызҳаша шәара шәоуп, мꙩамыш, мꙩа маншәала шәыҟәлааит. Сара ушьҭа схәы сфахьеит, схәы згахьеит, ԥхьаҟа ацара сусс иалоузеи, шьҭахьҟоуп сахьцо, убри аҟынтә ауп ахаҳәгьы сышьҭахьҟа изсыршәыз! – иҳәан, уаҳа ацымҵакәа, илаба аашьҭихын, ашьшьыҳәа иҿынеихеит Ҳаџьы.

Ахәыҷқәа Ҳаџьы иреиҳәаз оумашәа ибаны, илаба наиҵшьуа дахьнеиуаз игыланы ихәаԥшуан.

АХЫЛАԤШӠЫ

Ҽнак, хылаԥшӡык Гәараԥ ақыҭан дӡеит ирыгу-ирыбзоу гәеиҭарц. Ахыбрақәа днарыцагыла-аарыцагыло, аӡыракәа ирныз дрыԥхьо, дышнеиуаз: «Парикмахерскаиа» ҳәа, – џьара ишаныз ибеит, аха ианыз изеилымкааит. Амала акы иеиԥшымкәа иҭаххеит абри «парикмахьерскаиа» ажәа иацанакуаз еиликаарц. Дзызцаашагьы дманшәаланы аӡәгьы димбакәа, дкәаныванна дышгылаз, аӡәы аӡыра ахьаныз аҵакаҵәкьа ашә аартны даадәылҵит. Абри иаашьа злаӷоу ала, аӡыра иану иаанаго аӡәыр идыруазар, абри идыруеит ӷаиҵан:

– Дад, сланарԥшыга ааигәа исымам, абна ишԥыкәу ишану? – иҳәан, аӡыра инацәа нақәикит.

– Аԥсышәала еиҭоугозар, аԥацасарҭа ҳәа ануп, – иҳәеит.

– Ибзиоуп, иҭабуп, – иҳәан, днаидҵын иҿынеихеит. Усӷангьы, абра сныӡналаны схәы амсхып иҳәан, аԥацасарҭа ашә аартны дныӡналеит.

– Уԥаца усарц уҭахызар акәхап? – иҳәеит аԥацасаӡы.

– Ааи, схәы амысхыргьы цәгьамызт, – иҳәеит ахылаԥшӡы. Ахьшәҭҳәа аӷәардә наиҵеиргылан, иаԥхьа саркьа хыжәжәара дук днадиртәалт. Аԥацасаӡы ихәгабз жьакца, аҭӡамц аҵыхәаҿы иадчаԥалаз аӷәбас маӷа ҵӡызаа ашыӡ-шыӡҳәа инанишьылан, иаарбызтәны, аҿы неихеикын, иарма напы инеиркит. Нас, ивараҿы аведра

еиқәатҵәа ду ивагылаз инапы нҭишьын, иҵаа ԥсхахьаз ихьшәашәаз аӡы иуаҩа инанҭәаланы, инеиҿеиҟьеит...

– Иҟоуҵозеи, абааԥс?! – иҳәан днеиҿаԥшит.

– Иҟасҵозеи, уԥаҵа сымсои сеидроу?! – аԥаҵасаҩгьы иааҵьеишьан ҿааиҭит.

Ӡыхьшәашәала аума, уара, ауаа рԥаҵа шшәырԥсаауа? – иҳәан, игәы идаагаланы даацәажәеит.

– Ҳе, убаашәт! Сара усасуп егьиуп ҳәа уаҳаҭыр баны, аӡыхь уҿаҭәаны уԥаҵа узыссарц сгәы иҭоуп акәымзар, ҳара ҳтәқәа рԥаҵа шҩоу ахәа алаԥсаны ауп ишаҳсо, – иҳәеит аԥаҵасаҩы.

ԤӘЫЦАК АЗНА АЗЫ

Дыҟазаарын уаҩ беиак. Уи аԥаразы оумашәаӡа иԥсы цәгьазаарын. Иаашар иеихатәы шәандыҟәра дҭатәаны иԥаракәа иԥхьаӡозаарын. Ҽнак, иԥаракәа иԥхьаӡарц ашәандыҟәра аартны дынҭалан, дҭатәаны иԥаракәа шиԥхьаӡоз, дгәырҕьацәан, ишьапы анааиҟьа, ашәандыҟәра ашә акит. Мышк ԥит, ҩымыш ԥит, ари ауаҩ дымлаго далагеит. Аԥыхәтәан, зынӡа аԥсрахьы ихы анирхаӡа:

– Анаџьалбеит, ча-саки, ԥәыцак азна аӡи сымазар, егьсмыхьыргьы ҟаларын. Изысҭахузеи, иабасыхәо сышьҭахь иаанхо ахьы, – иҳәан, ихы игәырҩатәха, иԥсы кыдышәшәо, акымзарак имыхәоз ахь ҩежь дналаԥшит.

АБГАХӘЫҶЫ

Бгахәыҷык акәтқәа ирчычеит, аха ирчычаҵәӄьеит. Ари уаха акәымхеит, ари уаҵәы акәымхеит, акәтқәа ықәнахуа иалагеит. Аԥшәмаԥҳәыс уаҳа иӄалҵара анылзымдыр, иӄалаз, дзықәшәааз арыцҳара наганы лхаҵа иалҳәеит.

Аԥшәма даалаган, абри абгахәыҷы кылсуазаргьы икылсуеит ахьигәахәуаз, инаганы ашьацҳәа иргылеит.

Ашьыжьымҭан, ԥаԥхьа, уи абгахәыҷы хырбза-кәырбзо, аҵыхәтәантәи акәты мҵанарсырц ишнеиуаз, иааимлагәа ашьацҳәа иакит. Абгахәыҷы аҿашеит, аҿарххеит, ашьацҳәа изацәцозар ҳәа, аха ԥсыхәа анамоу, ахы ԥҿуа, агәы ԥҿуа, аҳәыԥы-ӡыԥра ишаҿҿыз аашьышьк аадгылеит.

– Изакәзеи, уара, убжьы цәгьоупеи, узықәшәаазеи рыцҳарас? – аҳәеит аашьышь.

– Акаамеҭ ззырҳәо сақәшәеит, абра хырзаманк сакын сашьҭуам, аумаҵәӄьа сзыӄалеит, ишԥасыԥсыхәоу? – иааӷьаҵәы-ӷьаҵәит абгахәыҷы.

– О, убаашәт, лбӷьыла ушԥаҵәыуо. Макьана иубаргәузеи, Анцәа ишиҳәара уӄоуп. Аумаҵәӄьа узыӄаларны уаныӄоу, абри ашьацҳәа зыргылаз данааилак ауп, – аҳәеит аашьышь.

СЫБГ̆А Г̆ӘГ̆ӘАЗАР, СХЫ П̧ЫРЄ̆УАЗМА

Амꙍаду агәт̧ац̆әк̆ьа, зыꙍнапык рыла зыбг̆а ашшара кны, зыбжьы ахьынӡацоз ит̧цаны ак̆аара иаҿыз хац̆а блаꙍа дук, иршәыкьра иамыхәо шьоук идгьежьылон. Анс рх̧әеит, арс рх̧әеит, егьит, аха – к̆ах̧! Уах̧а умп̧сит. Абри ауаꙍ дыцәгьаны дызшаз иҿы ааихеимкит. Ажәакала, дааҿымгәыг̆ьаар ада хәарт̧а-хәап̧шь имамкәа, ибг̆а ашшара иꙍнапык рыла иаанкыланы, еих̧агьы ап̧схыхрац̆әк̆ьа иак̧әикит.

– Уара, акы суазц̆аауеит, – их̧әан, ҿымт̧ӡакәа ганхашәа игылаз, аӡәы дааскьаны дааидгылт.

Уажәраанӡа даамп̧сыр ада п̧сыхәа змамкәа ик̆аз ауаꙍы, иааиамхацәгьахан иєааик̧әикит.

– Зак̆а ууаꙍагоузеи, уара рыцх̧а, – их̧әеит иааидгылаз.

– Избан сызуаꙍагоу? – ибг̆агьы ааиишьт̧ын, игәы иналырсны даацәажәеит.

– Уара ианусуаз збон, ухы агәт̧ац̆әк̆ьоуп лабала иахьасыз. Иухьуазар, ухоуп изысыз, ухоуп иухьша, ухы мкӡакәа, убг̆а зукызеи?! – дц̆ааит ани.

Шәымт̧ак̧әак к̆ыт-п̧сытк ык̆амкәа аат̧ынчрахеит. Нас, зныкыршәа:

– Ауаꙍагац̆әк̆ьа уара аилымга ухат̧ац̆әк̆ьа уоуп, – их̧әеит лабала зхы исыз.

– Сароу, уара?!

– Ааи, уара ухат̧ац̆әк̆ьа.

– Избан, уара, сара сызуаҩагоу?

– Сыбӷа ӷәӷәазҭгьы, схы аԥҿера аӡәгьы изыгәаӷьӡомызт. Убриоуп уара узуаҩагоу, уагьзеилымгоу. Аа, аллаҳ, аллаҳ, зегьы-зегьы зылшо, зегьы-зегьы зхароу абӷа мыжда, абӷа, – иҳәан, ҩаԥхьа ибӷа ааикын, игылаз ауаа днарылҵын, ашьшьыҳәа иҿынеихеит.

АԤЕАМБАРИ АУАӨИ

Ирҳәоит, мышкызны ауаатәыӨса аныԥсуаз рдыруан ҳәа. Ҽнак, аԥеамбар ауаатәыӨса днарылс-аарылсны, ирыԥсҭазашьоу гәеиҭарц иӡбеит. Игәыжь длаҟәтәан, иҿынеихеит. Дцо, дцо, акыр днеихьан еиԥш, нхаӨык иҭыӡҭыԥ днадгылт. «Да, абра сымӨахыҵпишь, аԥшәма инхарҭагьы снахәаԥшып, игәалаҟара зеиԥшроугьы гәасҭап, инхамӨагьы снахәаԥшып», – иҳәан, даамӨахыҵит. Аԥеамбар ашҭа данынҭала, аԥшәма амӡырха аҵыхәаҿы игылаз аҵәа амҵаҿы, иеиха саҟәак иналаркьакьаны, ихы иӨнапык рыла икны дынкахәыцуа дтәан. Аԥеамбар агәашә аартны ашҭа дынҭалан, дааҽыжәҵит.

– Уа, бзиа ууит, – иҳәан, зыхәда зыкәаҽены аҟды хсаха иҟәтәаз анхаӨы днеихагылеит. – Изакәызеи, ухы кны утәоуп, угәараҭа санҭалаҵәҟьагьы сузгәамҭеит, насгьы, Ө-ҵәӨанк роуп иҿуҟьахьоу, акыр уаргәаҟуама? – иҳәан, дҵааит аԥеамбар.

– Саҭоумҵан, сысас, уххь згеит, аха иҟасҵогьы зысҭахгәышьозеи, иара уара ухаҭагьы сыххаччо сызлауԥыларызеи, уаҵәы сыԥсгәышьоит сара, – иҳәеит, аԥшәма.

Аԥеамбар, абри анхаӨы гәшәа-гәыӡбак наиаҳәаны, игәы аарыҕәҕәашәа иун, дыӨеыжәлан, ашҭа дынҭыҵны дцеит. АдырӨаҽныҵәҟьа, аԥеамбар адоуҳа ҟаиҵеит ауаатәыӨса аныԥсуа рзымдыруазаит ҳәа. Абри ашьҭахь,

мызкгы цқьа имҵыцқәа, аԥеамбар деиҭанеиыжәлан, сдоуҳа ауаатәыҩса шыҟанаҵаз збароуп иҳәан, иҿынеихеит. Дцо, дцо, акыр дныҟәахьан еиԥш, шьыбжьышьҭахьк:

– Уа бзиа ууит, – иҳәан, нхаҩык иашҭа дынҭалеит.

– Уа, бзиа убеит, бзиала уаабеит, – иҳәан, хыхьгыҵаҟагьы иҿиҟьоз аҵәҩан адгьыл иналеиҵан, инапы ааимихит. – Уааи аҩныҟа, – иҳәан, акыр иеидицалт, аха сыццакуеит, уҭазара бзиахааит, амҩа сымоуп, ҭаҭынк неиҵасҵап, сыԥсгьы ааиҭаскып схәан, саамҩахыҵит. Ишәылоузеи уаҳа, цәгьара бзиара? – дҵааит аԥеамбар.

– Иҳабаргузеи, Анцәа ду ишиҳәара ҳаҟоуп! – иҳәеит аԥшәма.

– Ҵаара ԥхашьарам, абарҭ ахьатә ҵәҩанқәа наҟ-ааҟгьы иҿуҟьоит, измааноузеи? – иҳәан, еамыршьагала дҵааит аԥеамбар.

– Ҩынтә усыс изыҟасҵарызеи, даеа жәашықәса рышьҭахь еиҭа ҿҟьатәыс исықәшәоит. Гәаҟрас исымоузеи, ари аганахь ибаар, егьи аганахь иҵасымҵои, – иҳәеит аԥшәма.

– Аа, аиеиҵәҟьа, ԥшӡала Анцәа уахьигӡааит, ибзиами. Уус аабзиахааит, – иҳәан, уаҳа жәа мҳәаӡакәа агәашә дынҭыҵит аԥеамбар.

«Ааи, ауаҩытәыҩса насыԥда заҟа дрыцҳауазеи», – ааигәаахәит аԥеамбар.

Абриаҟара ахара игәыҕуаз ауаҩытәыҩса уаҵәы идунеи иԥсахуан.

АҲ БАҚЬМЫРЗА ИҶКӘЫН ԤҲӘЫС ДШИЗААИГАЗ

Дыҟан аҳак Бақьмырза захьӡыз. Уи даараӡа иуаажәлар рҿы ҳаҭыр дуӡӡа зқәыз аӡә иакәын. Бақьмырза иара иаҳра анаԥысгьы, Нхыԥгьы-Аахыԥгьы ахьӡ ду змаз зыӡбахә наԥхьаз аҳан. Ари дныҟәаԥы ҩәҩәан, Нхыԥи-Аахыԥи дрыбжьан.

Бақьмырза иҷкәын Ҭлаҟәа иԥҳәысаагара даргәаҟуан. Ԥа заԥәык имаз, иара иқәнагоз ԥҳәызбак ҭацас димазар иҭахын. Иазуухуазеи, иуара-иҭынхарагьы абри аус иазикит. Аԥыхәтәан есиҟаиԥалакгьы Бақьмырза иҷкәын Ҭлаҟәа ԥҳәыс дизааигеит. Иуара иҭынхара наидгаланы аԥаул чараԥәҟьа изиуит.

Мызкы наҟьак ԥит Бақьмырза ачара иуижьҭеи. Ҽнак, Бақьмырза иҷкәын дааиԥхьан:

– Уаԥәы ашьыжь амԥа ҳамоуп. Ҳамԥагьы акыр набжьоуп. Шьыжьнаԥы ҳдәықәлоит. Ҳаҽқәа кәабаны, ҳәҳәагала иҳәҳәаны ирхианы иҟаԥа! ҳәа, –Бақьмырза иҷкәын абас имаҟакы неиқәиҳәалеит.

Ҭлаҟәа ҳамҭак даакәаны-занит, иаб уаҳа акры иҳәозар ҳәа, аха Бақьмырза уаҳа аналаҿимҭ, Ҭлаҟәа иҽааизиган:

– Саб, ишьахәуп, аха амԥаныфа егьи ҳәа, акгьы ҳҭахӡами? – иҳәан, иаб дизԥааит Ҭлаҟәа.

– Мамоу, акгьы ҳҭахӡам! – иҳәеит Бақьмырза иажәа мроукәа.

– Иаҳҭахымзар, иаҳҭахым! – абас игәаԥа инҭиҳәааит Ҭлаҟәа, аха уаҳа ажәакгьы иԥсы иахимырзааит. Адырԥаҽ-

ны, ҭамҷыҭ дгылан аҽеқәа икәадырит Ҭлаҟәа. Ацәылашара адәы ианаақәлоз иҩҽыжәлан агәашә инҭыҵит аби аԥеи. Аккара иҵаланы иахьнеиуаз, аӡәгьы ҿиҭӡомызт, рымҩа агәы аахәаны ицон.

Бақьмырза ҿыц иҷкәын изааигаз иҭаца длызхәыцуан: «Сара есымша усгьы амҩа сықәуп. Сзынио-сзынԥо сеидроу. Ауаҩытәыҩса иуахҭа ашәеиқәа иалоуп. Аҭаца ҟәыш шәҩык драҩсуеит. Қыҭакгьы еиқәлырхар лылшоит. Сҭаца сыҷкәын иеиҳагьы слықәгәыӷуазароуп!» – абас дхәыцуан Бақьмырза. Ажәакала, уи ишақәхалакгьы иҭаца дԥишәаар иҭахын. Леилкаареи, лгәырҵҟәыли, ахьынӡаҵаулоу, иахьынӡахароу, иахьынӡакьаҿу еиликаарц дашьҭан. Убри акәын Бақьмырза иҷкәын Ҭлаҟәеи иареи рныҟәарагьы змааназ.

Амҩа ишықәыз, ашьыбжь агәы анааиҩнах:

– Ҭлаҟәа, дад, акыр ҳныҟәаахьеит. Ушьҭа ҳаԥсы неиҭаҳкыргьы цәгьаӡам. Уаалаганы аҽеқәа ркәадырқәа аарықәхны иныкәырхә-аақәырхә. Нас уаалаганы сымҩагьы сзыркьаҿ, исзымдыруа, исмаҳацгьы жәабжькгьы насаҳәа, какалкгьы аасыркы! – иҳәан, Бақьмырза, ҩба-хԥа ҿы зҭыҵуаз ԥса хаҩаӡара дук амҵа дааҽыжәҵит.

Ари оумашәа ибеит Ҭлаҟәа.

– Амҩаныфа аагарыма ҳәа санузҵаа, мамоу ҳәа соуҳәеит. Уажәы уааин какалк сыркы уҳәеит. Какал егьахьыҟаӡам ацәҳәыра ахаҿы излаусыркуазеи, амҩаныфа шьҭаҳамхызар. Умҩагьы ркьаҿшьас исымоузеи, уара иузымдыруа, иумаҳац ажәабжьгьы абоузысхәыцри! – иҳәеит Ҭлаҟәа, иаб ииҳәаз ихы инақәҵаны.

– Ҳаи, иабадихәа, уаҳа уҽадахар уабазгоз уара аилымга! – иҳәан, ашиҵәҳәа ҩынтә иҟамчы неихиҟьан: – Ирласны аҽеқәа акәадырқәа рықәҵа! – иҳәан, днаиҵаҟьеит.

Ҭлаҟәа иҟаиҵара изымдыруа даагьежьы-гьежьын, иҽеқәа ркәадырқәа нарықәиҵан, алеи-аԥси рыбжьара

аҩыцьегы ҩеыжәлан, ихынҳәны рыҩныҟа рҿаархеит. Алмҩаных Ҭлаҟәа иаб дышьны ихәда дахшьушәа, деихашәы-еиҵашәы, ахаҳәыршәыра ишәыраханы даауан.

Ахәылҧазра ианааманакуаз аамҭазы, аҩны иааит Бақьмырзагьы Ҭлаҟәагьы.

Аҭаца лабхәеи лхаҵеи ас иаарласны рыхынҳәра оумашәа илбеит, аха алаҿылымҭит. Алаҿылымҭит избанзар, лабхәа иҟны дызцәажәаӡомызт. Лхаҵа ихы дақәиҭны дылмеиӡацызт. Ашьҭахь, Ҭлаҟәагьы рыҽқәа ркәадырқәа рықәхны, ахкаара инҭеиҵеит. Убырҭқәа зегьы рышьҭахь, Ҭлаҟәагьы инеиҭеикуа ҳәа егьимамкәа, дламба-ҿамбаха, илахь еиқәыршьшьы дааҩналан, ахәышҭаара аҧны арымӡ игылаз дныҟәтәеит.

– Иҟалазеи, уара, шәымцац шысҳәоз шәхынҳәитеи? Ахәаӡ шәыҵалама? – лҳәан, аҭаца лхаҵа диазҵааит. – Насгьы, ула ыҟам, уҿы ыҟам, арацәа ҟәаҟәа уҿатәаны иусахьахәыроузеи, уара? – ҳәагьы нацылҵеит.

Аҭаца лыҧшәмеи лареи реицәажәара, иааибырҳәоз зегьы Бақьмырза иаҳауан аҧацха амҳара аҭӡамц илымҳа адҵаны дахьыӡырҩуаз.

– Амҩабжара ааиҩаҳамшацкәа саб ҳеыжәихит. Ҳаҧсы ааиҭаҳкуеит ҳәа, аҧса амҵа ҳанаатәа: «Сымҩагьы ааркьаҿ, исзымдыруагьы ажәабжьк саҳәа, какалкгьы сыркы!» ҳәа, – сеиҳәеит. Аха сара какал злеисыркуааз. Амҩаныфа аагап ҳәа аниасҳәа имуӡеитеи! Ажәакала, иаб ииаизиуз зегьы неиқәыртәа-неиқәыргыла иҧҳәыс илеиҳәеит.

– Деилагама аҭаҳмада хцашәа иҟоу! Амҩаныфа аагома ҳәа, аниоуҳәа аҽаҧсра аиҭазар, нас иабеизааугоз аҽнышьыбжьон афатә. Насгьы, имҩа злаурҟьаҿуааз! Амҩа қьарасҭоума сеидроу иркьаҿуа ироууа! Иара имаҳацыз, изымдыруаз ажәабжьгьы ашәымҭак иабаaизухәыцуаз. Егьа лакә ссир уаҳап умҧсыр! – лҳәан, дааурурит аҭаца.

«Ҳаи, ҳаи, шьихь цәгьа быҟәшәааит. Кәатала аицаҟьа ихшаз уаҳа дышԥаҟлоз! Ари абзамыҟәцәа рханы идыртәо, сара акгьы дсыхәом. Иахьарнахыс ҭацас ҳәагьы сыҩны дысзыҩнаргылом!» – иҳәан, уи аҵх ус цәгьала ихигеит Бақьмырза. Адырҩаҽны иҭаца лҭынхацәа даарыԥхьан, днарыҭаны ддәықәиҵеит.

Бақьмырза иҭаца ддәықәиҵеи уажәи рыбжьара, мызкы аҵыха амҭакәа, шьыжьымҭанк, иҷкәын Ҭлаҟәа дааиԥхьан:

Сҽи скәадыри сзырхиа, сара амҩа сымоуп. Иаарласынгьы сзыхнымҳәыр алшоит, уҟәышны уҟаз! – абас днаиабжьаны, иҽы кәадырны иахьгылаз длақәҭәан, амра анаақәыҷҷоз агәашә дынҭыҵит.

Ҭлаҟәа ихы имагәыхьха даахынҳәит. Иаб иҟаиҵақәоз игәаԥхаӡомызт, аха илшагәышьоз, иаб иҟны ҳәатәы имаӡамызт. Ус дгәырҩа-ҿырҩаха аҩны даатәеит.

Бақьмырза ҩаха-ҩымыш дныҟәаахьан еиԥш, ҽнак, шьыбжьышьҭахьрахь амра анынхбыкьуаз, аккара дныҵысын, амҩаду ианыршәланы дышнеиуаз, данынаԥш, ахәаҿы ауаа рацәа ишынеилаҩ-еиласуаз днархыԥшит. Аха абра абриаҟара ауаа еизаны изыҟаз змааназ изеилкаауамызт. Маҷк дааҭгылашәа иуит, аха рацәак уаҳа иҽынмырхакәа иҿынеихеит. Абас, ҩ-ҽырҩымҭак дымнаскьацкәа, ҷкәына ҵәрышкәак иоупцәа хылԥа хәыҷы ихаҵаны дааиҵылеит. «Абри аҷкәын абра ааигәа-сигәа днымхокәа дыҟам. Сиазҵаапи да, абни ахәаҿы ауаа еизаны изыҟоу идыруазар» – иҳәан, аҷкәын данааивала:

– Мшыбзиа, дад! – иҳәан, Бақьмырза икәадырырҭа иҽынаҟәиҭхеит.

Аҷкәын раԥхьашәа дааҳәалахеит. Кәымжәыла кабала еибыҭаз аҽыуаҩ хаҵа ичаԥашьа ааџьеишьеит. Нас рацәак иҽеиламырхакәа:

– Бзиа убааит! – иҳәеит аҷкәын ибжьы ныҵакшәа.

– Дад, дукәыхшеит! Абни ахәы акәаԥраҿы ауаа еи-

зызгаз бзиароума, мамзаргьы ацәгьара иатәума, акры удыруазар? – иҳәан, Бақьмырза аҷкәын ихы наиқәикит.

Аҷкәын дааиламхаӡакәа! – Џьатқьар дыԥсит. Иара иоуп убри ахәаҿы иржуагьы! – иҳәеит аҷкәын.

– Зынӡа дыԥсӡама, дад? – деиҭаҵааит Бақьмырза.

Раԥхьашәа аҷкәын ииҳәара иҿамшәеит. Аха, егьа дкәаны-занызаргьы, иҽааизиган!

– Аиеи, дыԥсӡеит! – иҳәеит аҷкәын.

– Ҳаи, иԥсаҭа бзиахааит рыцҳа! – иҳәан Бақьмырза иҽы днаҵаҟьеит.

Аҷкәынгьы иқылаз аҽыуаҩ хаҵа дааџьеишьа-лакәишьан, уигьы имҩа инациҵеит.

«Ауаҩы иԥсы шҭоу дшырымжуа ззымдыруа дзакә уаҩы еилымгоузеи!» – ҳәагьы, – игәаҵа инҭиҳәааит.

Ахәылбыҽха Бақьмырза ҳау, уҳәартә амҩагьы дыԥнашәахьан, даапса-дкараха ҩнаҭак аҿы днымҩахыҵит. Ашҭа дынҭамлацкәа, иаразнак ԥҳәызба ҟаимаҭк днеиԥыххылан, аԥсшәа карҵәаӡаны инаиаҳәаны, днаиҵагьагьан дааҽыжәылхит. Ажәакала, ирылшоз ала ҳаҭыр иқәырҵеит. Акры иҿарҵеит, акры идыржәит. Амҳараҿы ииарҭа неиҵыхны дышьҭалҵеит. Аԥҳәызба лашьагьы хәычҷык ихьшәашәа дааит. Асас ирҭааз избахә иаҳәшьа ианиалҳәа, аҷкәын оумашәа ибеит, иахьа иқылаз ахаҵа ҩаԥхьа дара рыҩны иԥхьара ахьнеигаз.

Аҳ Бақьмырза дыцәаӡамызт. Амаҵурҭеи амҳареи еиҩызкаауаз аԥацха аҭӡамц илымҳа адҵаны, дызҭааз аҷкәыни аԥҳәызбеи реицәажәара дазыӡырҩуа дышьҭан.

– Ари ҳасаси сареи иахьа зныкгьы амҩан ҳаибабахьеит! – иҳәеит аԥҳәызба лашьа.

– Дабоубеи? – иааџьашьашәа дҵаант иаҳәшьа.

– Абнахьхьи Џьатқьар дахьыржуаз ахәы саалбаан, амҩаду санаангылоз, иаргьы ладантәи ҽыла дааиуан. Аха даара бзамыҟә дук иоуп ҳәа сыҟоуп! – иҳәеит аҷкәын, исас игәы ицәкаҳаӡаны.

– Избан, сашьа ус ҳасас угәы зицәкаҳазеи? – лҳәан, аҷкәын иаҳәшьа диазҵааит.

– Иахьа, ишысҳәаз еиԥш, Џьаҭқьар рыцҳа дахьыржуаз ахәы аҵаҟа ҳанааиԥыла.

– Абна ахәаҿы, ауаа еилаҩ-еиласуашәа збоит, цәгьароума, мамзаргьы абзиа иатәума? ҳәа, – дсазҵааит. Сара иаразнак издырит ари сыхҭыгәлаҩ ҟәышк шиакәмыз. Аха асҟак санҭиҵаах Џьаҭқьар Акьаба идунеи иԥсахын, иахьа анышә дамардоит! – сҳәеит, иџьоушьо иақәџьоушьо ҳәа. Аха уаагьы даанымҿаскәа:

– Дыԥсӡама, дад, Џьаҭқьар рыцҳа? – абас деиҭанасазҵааит.

– Иихәо закәызеи, аилымгашәа иҟоу! Џьаҭқьар дыԥсит азоуп анышә дзамардо акәымзар, ауаа рыԥсы шҭоу анышә иамардо иара иабеибахьаз! Абри аҩыза абзамыҟә цәажәара ҳаман уахатәи ҳасаси сареи. «Сара еиҭасҳәахуеит: «Дыԥсӡама» ҳәа, дахьҵааз уажәыгьы оумашәа избоит. Аиаша басҳәап, саҳәшьа, абри аҩыза азҵаара ҳасасдахь даара иаҭәасымшьеит! – иҳәеит аҷкәын.

– Унан, сашьа гаӡа ԥшӡа! Ус шԥоуҳәо уаҳәшьа дукәыхшааит! Асас уаха иахҭоу ахшыҩ дуӡӡа змоу, хараӡа инаԥшуа, агәыр аҵа икылԥшны адунеи зегьы збарҭоу, изаҳарҭоу аӡә иакәзаап, иажәымҭа бзиахааит! – лҳәеит аиаҳәшьа, Бақьмырза дынхалышшаан.

– Ишԥа, саҳәшьа! – уаҳа иихәара иҿамшәо иааџьеишьеит аҷкәын.

– Унан, уаҳәшьа рыцҳа! Џьаҭқьар зынӡа дыԥсӡама ҳәа, дызуазҵааз змааназ, Џьаҭқьар аҵеи диҭынхама, ишьҭахь иаԥхьа имцахара еихазҳаша аӡәыр диҭынхама, мамзаргьы шьаҭанкыла аӡы нықәыршаны дықәҵу, ҳәа ауп, ҳасас иахьа иуеиҳәаз змааноу. Уара иузеилымкааит уаҳәшьа дыԥсааит! – лҳәан, аԥҳәызба лысас Бақьмырза дышзахәоз иехәаԥхьыӡ лҳәеит.

Ауха арҭ реицәажәара заҳауаз Бақьмырза лацәааихьшь ҟаимҭцаӡеит. «Анцәа зхьы шьаргәыҵа сакәыхшоу, сурманшәалеит, сҿаҳәатәы ҟауҵеит, сыгәҭакы наугӡеит. Аринахысгьы, Анцәа сеицоумкын!» – абас, амыргәырҕьа ихы иҭалан, ажәӷан ахь дызхаломызт, уаҳа егьигмызт.

Адырӷаҽены, Бақьмырза, аԥшәамацәа иқәырҭцаз аҳаҭыр азы, аҵьшьара ду нарыҭаны, имӷа дныкәлеит. Бақьмырза дзышьҭаз, иара ицназгоз, иқәнагоз, итәы ныҟәызгоз аҭаца диԥшааит.

Дук мырҭцыкәа иаахҭцәа-хырԥсааны иуа-иҭынхa назикын, абри аԥҳәызба иҷкәын Ҭлаҟәа дизиҳәеит. Инеиҵыхны иуацәа иҭынхацәа, иӷызцәа наидгаланы ачара дугьы иуит.

Аамҭа мӷасуан. Бақьмырза иҭаца есишаргьы еиҳаеиҳа дигәацаԥхахон. Аҷараҳәа игәы ацаԥха аалыртуан. Џьара дныҵыҵуазаргьы, ишьҭахьҟа игәы ҭынчын. Ажәакала, Бақьмырза иҭаца даара длықәгәыҕуан.

Ҽнак, Бақьмырза ишыҟаиҭцалацыз еиԥш, ныҟәара дцарц иақәикит. Абжьааԥны еиԥш, Ҭлаҟәа Бақьмырза иҽы икәабеит иҳәҳәеит. Еихаххаа икәадырны иныққәиргылеит. Ааи, ишаҳҳәаахьоу еиԥш, Бақьмырза шьыжь шәаԥшь днаҭцагылан, дыӷҽыжәлан ашҭа дынҭыҵит.

Аҳ, мышкы дныҟәеит, ӷымш дныҟәеит. Ахымыш рыҽены дааԥсан, хԥа-ԥшьба ҿы зҭыҵуаз ԥса хаӷаӡара дук амҭа дааҽыжәҭцын, иҽгьы акәадыр нақәихит. Иҽгьы ахны шьаҳага нашьеиҭцан, иааигәа-сигәа аҳәра иналагеит. Иаргьы иуапа нкаиршәын, аҵь ду ашьапы днадиаалеит. Ус дшынкыдхәыцла-аакыдхәыцлоз илацәагьы нҭааит. Цәамҭак ауха иамраӡакәа Бақьмырза аҭҳарцәҳәа дааԥшит. Хӷык рабҵьарқәеи дареи еиқәных, егьызеҕьымыз арԥарцәа шихагылаз ибеит.

– Уҽумырҭцысын, акәымзар, шә-ԥсык ухазар ԥсык узынҳажьуам. Ҳара араҟатәи аҳ Аҳмаҭ иуаа ҳауп. Ҳара иахьаҳҭаху уҳаццоит! – рҳәеит рабҵьарқәа хыршаны иахьихагылаз.

Бақьмырза дзықәшәаз лымшара кәашаран, аҟынтә дзыниаз ихы анираалеит. Инапқәа неиларшәны ишьҭахьҟа иааҿархәеит. Нас иҽы акәадыр наҟәҵан, акәадырҭа дnанҿахәаланы, дрыманы рҿынархеит.

Ашьыбжь анынҭагьалоз, аҳ иаҳҭынраҿы дрыманы инкылсит. Аҳ Аҳмаҭ адырра ирҭеит, Нхыҵтәи аҳ Бақьмырза дырбаандаҩны дшааргаз. Аҳ Бақьмырза днаганы, аҳәаҭра дҭаркырц, амаҵуцәа адҵа риҭеит Аҳмаҭ. Амаҵуцәа раҳ ииҳәаз иачхнысуа иҟахызма. Бақьмырза днаганы аҳәаҭра дынҭаркит. Дара нахынҳәны инеиин, аҳ иҿы иарҳәеит Нхыҵтәи аҳ Бақьмырза аҳәаҭра дышҭаркыз. Аҳ уаҳа акгьы анахимҳәаа, амаҵуцәагьы аҳҭынра ашҟа ицеит.

Иахьа цеит, уаҵәы цеит, Бақьмырза деиқәырхха аҳәаҭра дҭакуп. Амала, Бақьмырза ҽеила идыруан, абас изызуз Аахыҵтәи аҳ Аҳмаҭ шиакәыз. Аха иҟаиҵахуааз, иахьазыҳәан Бақьмырза дымчымхан, егьилшомызт. Ашьыжьымҭан қәырпа ҕәарҕәалеик днахырҧхьалон. Шьыбжьон бысҭа хьасак неиҧсхыршьуан. Ахәылбыҽха ӡыршык ырҟьаш-ҟьашо амаҵуҩы изааигон. Убри аӡыршы џьаз ҟәрышька хыжәжәарак инҭаҭәаны, аҳәаҭра ахышә инкылырҳәҳәны инаиҭон. Абарҭ ракәын, аҳ Бақьмырза ҧсы мышьҭыга цәа мырбаага ҳәа, чысхәрас дызхырҧхьалаӡозгьы.

Амшқәа цон, аҵхқәа мҩасуан. Бақьмырза изыҳәан ацәгьагьы рҳәомызт, уарҭ, абзиагьы.

Ҽнак, аҳ имаҵуҩы ашьыжьымҭан Бақьмырза ихәы иманы дааин, аҳәаҭра ахышә аартны ихәы анықәиргылоз аамҭазы:

– Пҳәыс илхылҵыз аӡә уакәзар, шәаҳ иҟынӡа ажәа еиҭаҳәатәык удысҵоит, абри сзынагӡа суҳәоит акы еиҧшымкәа, усзыцҳаражәҳәарц! Шәаҳ соуишьҭуазар. Хәышә цәы гыды тәыҩа змаӡам, хәышә уаса тәыҩа иаша, хәышә џьма тәыҩа хәахәа ааҧҵәаны исҭоит. Абри

изынасыцҳауа ажәа дақәшаҳатхозар, уаҭәы сара сышҟа имҩахыҵуа аҳ иуаҩ иҿала аҭак ажәа сниҵаанит! ҳәа, – иеиҳәеит аҳ имаҵуҩы.

Аҳ имаҵуҩы Бақьмырза иажәахә аҳ Аҳмаҭ илымҳа аҟынӡа инеигарц дақәиргәыӷит. Аҳ имаҵуҩы днахынҳәны дцеит. Аҳ имаҵуҩы аҳ иҟны Бақьмырза иажәахә анеиҭаҳәаха иамраӡакәа: Аҳ Бақьмырза иԥсҭазаашьоузеи, ихы шԥамҩаԥиго ҳәа, амаҵуҩы диҵаанит Аҳмаҭ.

Саҳ, ухаҵкысцеит! Аҳ Бақьмырза иузааицҳаз абригьы-абригьы ауп иҳәан, Бақьмырза Аҳмаҭ изааицҳаз зегьы иеиҳәеит.

Аҳ Аҳмаҭ, ибаандаҩы изааицҳаз акыр иқәиҵеит иқәихит, аха иахиҳәаара изымдырит. Аҵыхәтәан аҳ изааигәаз ауаа ҟәышқәа даарыԥхьан дразҵаанит:

Шәгәы ишԥаанаго, аҳ исзааицҳаз абасгьы-абасгьы ауп, иаҳзаԥсахарыма? ҳәа.

– Аҳ ухаҵкы ҳцеит, ариаҟара амал, амеилага уиҭозар, ҭаҳмада хәыртлаӷьк изыҳәан, ахааӡага мап шԥацәукуеи! – рҳәеит, зегьы инеицҿакны.

– Ус анакәха шәара ишышәҳәаз иҟазаанит. Уаҭәы абаандаҩы ихәы зго сҿахәы сызхымԥо иашәҳәа. «Аҳ Аҳмаҭ дақәшаҳаҭуп ажәа инуҵаз. Убри анаҩыс, ииҳәаз, ҳзықәиргәыӷыз нагӡашьас иамоугьы сзааицҳаанит!» ҳәа, – изицҳаит Бақьмырза.

Адырҩаҽны аҳ имаҵуҩы, абаандаҩы ихәы иманы дцеит. Дахьнеиз, Бақьмырза ихәы назгаз диҵаанит, аҳ изицҳаз аҵыхәала иахиҳәаазеи ҳәа.

– Аҳ ихаҵкы дақәшаҳатхеит ажәа изынауцҳаз. Амала, аҳ еиликаарц иҭахуп уара дзықәургәыӷыз амал ԥҵәаны, Нхыҵынтәи аагашьас иамоу ҳәа, уара угәы иаанаго, – иҳәан, аҳ иажәақәа акы агымкәа зегьы-зегьы амаҵуҩы Бақьмырза иеиҳәеит.

– Сара идызгалаз амал ҟәнимшьазар, хәышә цәы гыды тәыҩа змаӡам, хәышә уаса тәыҩа иаша, хәышә

џьма тәыҩа хәахәа раагара азыҳәан ирышьҭаауит иуаажәлар иреиӷьу хаҵара, згым хҩык ауааԥсыра. Аҳ Аҳмаҭи сареи ҳажәахә, ҳҩыџьагьы ҳазқәышаҳаҭхаз аус аӡбахә сыуаажәлар рлымҳа аҟынӡа инаргааит. Нас дара иааиламырцҳаӡакәа аус аҭыԥ иқәырҵоит! – абас, аҳ Аҳмаҭ изицҳаит Бақьмырза. – Амала, саҳҭынраҿы иаҥнеилак, ажәак мҳәаӡакәа амаҵурҭа иаҵагылоу агәҭантәи агәашьа ԥырҟааит! ҳәагьы, – нациҵеит Бақьмырза.

Ари аҩыза ажәабжь заҳаз Аҳмаҭ даара деигәырӷьеит. Даалаган, хҩык егьы-зеӷьымыз, хаҵара згымыз ахацәа ӷәӷәақәа дәықәиҵеит Бақьмырза иаҳҭынра ашҟа. Аҳмаҭ агәра гангьы дыҟан амал аизгаразы, арахә раацаразы Бақьмырза иуаажәлар шрыцхыраауаз.

Адырҩаҽныҵәҟьа Аҳмаҭ иуаа рхылԥақәа аҵыс ҭаҳәуа амҩа иқәлеит. Аҩымыш рыҽны арҭ ахҩыкгьы Бақьмырза иаҳҭынраҿы инеит. Аҳ Бақьмырза иуаажәлар ирзааицҳаз, иара ихаҭа дзыниаз, дахьыҟоу, дахьану зегьы инеиз Бақьмырза иуаажәлар ирарҳәеит. Убри ашьҭахь, инеиз ахҩык, ԥшрак ҟамҵаӡакәа, еихҳәа-еиҵҳәа амаҵурҭа ду игылаз агәҭантәи иаҵагылаз агәашьа ԥҟаны инкарыжьит. Агәашьа ԥызҟаз Бақьмырза иуаажәлар ирарҳәеит ари раҳ идҵа шакәыз. «Шәаннеилак амаҵурҭа иаҵагылоу агәҭантәи агәашьа ԥышәҟа!» ҳәа, – Бақьмырза аҳәара шыҟаиҵаз.

«Бақьмырза ус иҳәазар, ус иаҭахызар акәхап!» – рҳәеит, хьаасгьы иҟамҵаӡакәа.

Убри инаркны ажәлар иҟарҵара рзымдырyа мчыбжьы наҟьак, абри Бақьмырза иуаажәлар ирзааицҳаз аус иадтәалан, аха ӡбашьа амоуит. Хәышә уаса гыды тәыҩа змаӡам, хәышә цәы тәыҩа иаша, хәышә џьма тәыҩа хәахәа ԥшаашьа змамыз, ӡбашьа амоуит. Лада дыҟа, ҩада дыҟа, аҵыс ашьапы ахьыԥҵәааз здыруаз, ауаҩы дыԥҵәазар деиԥызшьуаз ахатәрақәа адыргалеит.

Аха хәышә уаса тәыԥа иашеи, хәышә цәы гыд тәыԥа змаӡами, хәышә џьма тәыԥа иашеи ԥшаашьа рзамҭеит. Жәаха-жәамыш абри аус ақәарх-қәараҵара иаҿын, аха иахьдырхалакгьы ҟазшьа рзамҭеит.

Аҭаца, алоура уа, ахьатә кәасқьа дуи амаҵурҭеи еимаздоз, асоф аҿы алеи-ԥеира даҿын. Иаарҳәоз зегьы лаҳауан, даргәаҟуан, аха аиҳабацәа рҿы ацәажәара азин лымамызт.

Иҵит жәохәмыш, аха аҳ иуаажәлар ишәеиқәаразиқәараха рыхқәа кны, иҟарҵара рзымдыруа иааилатәеит. Абри аамҭазы, аҭаца дыԥхашьа-ԥхаҵо, днапырҟәыҷҷышьапырҟәыҷуа абарҵа дааҵагылеит.

– Саҭашәымцан аиҳабацәа шәҿаԥхьа сымцәажәар ада ԥсыхәа ахьамоуз! – лҳәан, еилаӷәааа еилатәааз аиҳабацәа дуқәа днарзааигәахеит. Егьырҭ Аҳ Аҳмаҭ иааишьҭыз иуаагьы оумашәа ибаны, абансшәа итәаны ҿымҭ-ԥсымшьа ани аҭаца иналзыӡырԥит.

– Саҭашәымҵан, егьызҭахӡам ус хәыҷык азыҳәан аамҭа рацәа агәырԥа шәҽашәыргеит. Шәышнеилак, амаҵурҭа иаҵагылау агәҭантәи агәашьа ԥышәҟа ҳәа, ҳаҳ ишәзааицҳаз, еицу ахԥык ирыцу агәыбжьанытә дшәарҭоуп, дуаԥыцәгьоуп, иаразнак дышәшьы, иаанхаз шәырҭаслым ҳәоуп иаанго. Егьырахь Хәышә цәы гыды тәыԥа змаӡам, хәышә уаса тәыԥа иаша, хәышә џьма тәыԥа-хәахәа ҳәа ҳаҳ дызҿу, хәышәԥык абџьар зкым, амал еизызго ауааи, хәышәԥык ашәақь зку аибашьцәеи, ахысцәеи, хәышәԥык аҳәа ҟьацәеи аашәышьҭ ҳәа ауп, иаанаго. Сеиҭаҭашәымҵан, аха уаҳа даҽа мԥак аманы изымбеит! –лҳәан, ԥаԥхьа акәасқьахь дынхалеит аҭаца.

Абри лҳәеи-уажәи рыбжьара, аамҭацк ахмырҵкәа, еицыз агәыбжьанытә ихы аахырҵәеит. Иаанхазгьы еиқәырхха иаадырҭаслымит.

Бақьмырза иҭаца иҿылхыз иуаажәлар оҳ, гәышьа рҳәеит. Раҳ иааицҳаз змааназ анеилыркаа, рҭаца шә-

ԥсынҵрык, шә-ныҳәаԥхьыӡк налышьҭаҳәаны, иаразнак рус напы адыркит. Хәышәҩык аҳәа ҟьацәа алырхит. Хәышәҩык абџьар зкыз ахысцәа надыргылеит. Хәышәҩык амал еизызгоз арԥарцәа дырхиеит. Зыхәда хырҵәаз, аҳ Аҳмаҭ иааишьҭыз ахҩык ргәыбжьанытә аб тәыҩала иԥаз асакаса иҩызцәа наҵарҵан, ираԥцаны рҿаархеит.

Адырҩаҽены згәызҽанӡамыз, Бақьмырза имал ԥҵәаны исзааргоит ҳәа, иԥшыз Аҳмаҭ ашамҭазын инаиқәлан, иоуразоуроу дырҕәыҵәны, дҕәых-ҵәыхны, ирахә-ишәахә ишьамаҟа, иԥсаса неихцаны, иара Аҳмаҭ ихаҭагьы дырҭаслымны, Бақьмырза аҳәаҭра дахьҭакыз дааурышьҭын, дкәаба-дшьышьы, абжьааԥны еиԥш, икәымжәы икаба, дышәшәа-шәшәо дрыманы Нхыҵҟа амҩа иқәлеит. Абас, аҭаца ҟәыш лыуаажәларгьы лабхәа иаҳрагьы ихаҭагьы еиқәлырхеит.

Жәҩангәы ҳанкыдсыланы, еҵәышк укәа инҭаҳар-шәааиӡа Анцәа уимшьааит, – рҳәеит алакә иазыӡырҩуаз.

ХӘЫХӘЫН ИШЬХЫЦ

Дыҟан Хәыхәын захьӡыз аӡәы. Уи шьха қыҭак аҟны дынхон. Нхара-нҵырала рацәак даҩцамызт. Иара инапала, хәажәбыцала иҟаиҵаз ԥацхак иҩнан иҭаацәагьы иаргьы. Хәыхәын ирахә-ишәахә бзакы-бзашьҭны иныҟәигон, бзиа ибон. Аха урҭ ирылеиҵомызт инхара иаҩсуаз ишьхагәара. Иҩнашьҭахь анаара иаҿаҭҭа иаҿагылаз ишьхымзаҭрақәа аҽыуаҩ дызрыкәшомызт. Инҭакы-ааҭакны хьатәы масар гәарала ихкаа-ҵкааны, аҵыс зҭамԥыруа иҟаҵаны иман.

Амра абз шааҵнахлакҵәҟьа, раҳ ашьхымзаҭраҿы иааныжьны, ашьхыцқәа нҭышәшәаны ицон. Ааԥын игәылнахыз ашәҭыцқәа инаргәылатәа-ааргәылатәо, хәлаанӡа ацхарԥа еизгара иаҿын.

Есыхәылбыҽха, ашьхыцқәа гәаарлозаргьы уашьҭа игәаарлоит анигәаахәуаз аамҭазы, днеины ашьхагәаара ашә днылагылон Хәыхәын. Ашьхыцқәа ԥырны ианааихалалак, акакала иԥхьаӡаны ашьхымзаҭрақәа рҿы инаганы иҭеикуан.

Ҽнак, Хәыхәын ишьхыцқәа зегьы ԥхьаӡаны ашьхагәаара инҭеиҵеит, аха шьхыцк гәаарымлеит. Хәыхәын акыраамҭагьы дазыԥшит егьит, аха иаҳҳәақәо ирылухуазеи, Хәыхәын ишьхыц гәрыӡ-шашәааӡ инкылахәаша иӡит. Хәыхәын дамкит-дамшьҭит дзықәшәааз арыцҳара. Иқәиҵеит-иқәихит, аха ишьхыц згәаарымлаз, иахьыз, иабзахаз ҳәа, акгьы ихахьы изаамгеит.

Ауыха шаанӡа игәы ажәжәа дыштҭыхоз, ашьхарахь ианааимыгга, иҿы ааикәа-дырын, сышьхыц аӡыртҭа-аԥсыртҭа еилымкаакәа сшыхнымҳәуа ҳәа, ҭоуба иун, агәашә дынтҟьеит.

Хаха-хымыш уахгьы-ҽынгьы дныҟәон, дыԥшаауан. Иааиԥылалак дрызҵаауан, иԥсы рнапы ианиҵон, аха ишьхыц ахабар аӡәгьы иеиҳәомызт. Ҽнак, амра нҭагьалахьан еиԥш, ахәы дынхыҵын, еиѡхаа бааԥсык дҭанагалан дышнеиуаз, ҭаҳмада хынҷыгәыгә хәыҷык ҽыхәышлаԥсак даҟәтәаны дааиԥылеит.

– Иууазеи, дад, амѡасѡы, уԥштәы сгәаԥхом, уҽгьы неихыркәа амамкәа иааԥсахьеит. Гәаҟра ҵыхәоума умѡахызгаз? – дҵааит аҭаҳмада.

– Ааи, гәаҟра ҵыхәагәышьоуп ари амѡа санызгалаз. Абар, сымызк нҭакәкәа инҵәеит, сышьхыц ыӡын, сашьҭоуп. Ишубо, сгәыҕырҭадаха, снығә-нысуа агеиашьхеи сышрыбжьаз, сқьыԥахеит! – иҳәеит, Хәыхәын ацәажәараҵәҟьа илымшо.

– Ҳаи, ҳаи, иабадихәа! Ариаҟара џьа усырбозма уажәрааанӡа усықәшәаар. Имариаӡаз ус хәыҷык азыҳәан уҽхәужәеит уара мцахә азҳа! – иҳәеит аҭаҳмада. – Ушьхыц еибга-еизѡыда иҟоуп. Амала, ааигәа-сигәа ҽышьаԥхыц ахьакуа иҟам.

– Аа, абааԥс, схы шасыс иузҿастҵоит, ԥсраҽынынӡагьы уара узыҳәан сыҟоуп. Исаҳәа сышьхыц аԥшаара ҟазышьас иамоу! – дааҕьаҵәы-ҕьаҵәит Хәыхәын.

– Ушьхыц ԥшаашьас иамоу уиоуп, дад, уаалаганы, ажәѡан иалухуазаргьы, адгьыл иҵухуазаргьы быжь-гәыжьк реидара агәыр-ӡа еизугароуп. Нас, убырҭ агәыр-ӡақәа акиаки еихаргыло, џьара иреицәоу акы аанмыжькәа зегьы еихаургылоит. Настәи мариоуп: Уқәланы, аҵыхәтәантәи агәыр-ӡа унахагыланы уанынаԥшлак иубоит ушьхыц ахьыҟоу. Убри адагьы ҟазшьа шамам удыруазааит! – абасгьы нациҵан, аҭаҳмада имѡахь иҿынеихеит.

«Ҳаи, иажәымҭа аӡахәаш ахадырҳәааит, изакә ссирузеи ари аҭаҳмада еилаҩа исеиҳәаз! Аха уи сҳәеитҳәагьы «абга ахьҭоу ауп алагьы ахьҭашуа», акы ахьырҳәо акыҟоуп, иудыруазеи!.. Быжь-гәыжьк реидара агәыр-ӡа аԥшаара хабжь ихы аԥҿера аҟара адагьы ахсырҵуам, иабасԥырхагоу! – ааихәыцын, даақәгьежьаан, быжьгәыжьк реидара агәыр-ӡа еизигеит. Мышкы иналыршаны урҭ агәыр-ӡақәа зегьы неихаргыланы, дыҩхалан, илахь инапы надкыланы дыԥшит... Абар ассир! Ашәышьханхыҵ Хәыхәын ишьхыц аӡәы икамбашь иаваҳәаны аҳаҳаи ҳәа, ацәаҕәара дшаҿыз ибеит. Хәыхәын агәыр-ӡа длалыҩрны, дкәалааауа хланҵы дынҭаларц егьаaигымхеит, убриаҟара иԥсахы еилашәеит.

– Аaит, рацәа сгәаҵәа уҭаԥшит уаргьы саргьхандаз! – иҳәан, уаҳа иҿы ахы даамыхаӡакәа, иҩықәиршәын, ахыуҳәа ашәышьханхыҵ ишьхыц зкамбашь иавакны ицәаҕәоз днаидгылеит.

– Иууазеи, нхамҩа умоуааитеи уара аҿаҩлакьы! Сышьхыц иалацәаҕәарыда ҳәа, ихуааданы адәы иқәуп ҳәа, уаҳазма? Ушлахә ԥыххаа аҕьара иласыԥсап, ухәы улахаха, уара аччиа ахәымҵыхәмз! – Хәыхәын иҟама ҭԥаа, дааи, абри ауаҩ дааизыҭрысит!..

– Аа, уан лхылсеит, сумшьын, сумшьын! Хҿыхгас иара скамбашь ахаҭагьы уара иумаз, – иҳәеит, аха изаҳауадаз. Хәыхәын деицрашәаны аҕьара илагылаз акамбашьи ашьхыци дрыкәырҟьашо, дҿырҟьаса дима иҿаахеит. Абар, абар дихьӡарц егьигымкәа, ацәаҕәаҩ иҳәҳәабжь заҳаз агәылацәа еизан, ԥсҭбарада, напхыцла дааимырхит. Хәыхәын иҳәо-ичо аарла-аарла дыршәыкьны, ишьхыц ааҵдыртлан, ашаха нахаҵаны инаирҭан, ихәыиԥхь деиқәыршәаны, днаскьаганы амҩа дныкәырҵеит. Мҩабжара еиҩимшацкәа, ишьхыц ашаха иацымныҟәо, ихьышьархxо иалагеит. Анс иҳәеит, арс иҳәеит, аха

Ҟаҳ! Иамуит, иамуҵәҟьеит. Иақәшәацәгьазеи абри иҳәан дахәаԥшуа дышнеиуаз, ахәда ауӷә иахьыцәнаҟьаз аҟәаада шахьшыз ибеит.

Ас азызуз шәиԥхьыӡ гәарҭак наишьҭеиҵан, ахәда иахаз ашаха анаахих, иаԥхьа игыланы акәатаҳәа, аҿаанахеит. Алмҩаныҟ Хәыхәын имаҟа каршәны дшыбӷоз, аҵәы шԥиҵәоз мацара, ашьыбжьышьҭахь ишьхыц иманы даагәарлеит.

Хәыхәын деибга-дызҩыда, ишьхыцгьы иманы дгәарлеит ҳәа, назаҳаз агәыла-азла ауа-аҭынха зҳәазеиԥш, ихыҵны иааит.

– Изакәызеи, Хәыхәын, уара угәырӷьароуп, уара ухы кны утәоупеи, иҟалазеи? – иазҵааит.

– Сышьхыц аԥсы ацәаҳара аазгеит ҳәа иабасыхәагәышьои, ахәда ахәаӡом, ауӷә ицәнаҟьан, аԥсра ишаҭаху иҟоуп, – иҳәеит иара.

– Уи мариоуп уахатәи аҵх иалыршаны ушьхыц ахәда зырӷьаша ахәшә сара издыруеит, – иҳәеит аӡәы. Хәшәыс иамоузеи ҳәа Хәыхәын данҵаа, ус иҳәеит:

– Хәшәыс иамоу уиоуп, жәаҩык иргәыдымӡало араҵла аӡацәа ахыхны, уаха ушьхыц ахәда инақәҿаҳәаны иҭоукыр, уаҵәы, ушьхыц ахәда ацәҟьарсҭа акәым, ашәахсҭагьы узанымбаало, амылҳам ахьушьызшәа еимашьшьы иарӷьоит.

– Ҳаи, ус акәзар, стәашьа сыԥсышьоуп – иҳәан, Хәыхәын иеиха аашьҭихын, иҩызцәагьы иманы иҿынеихеит. Жәаҩык иргәыдымӡалоз, ахәы ашьапаҿы игылаз араҵла хауара ду иладгылан, иаакәыршаны еихала ацәа ахаԥырҟеит. Ашьҭахь, ишшәыр-шшәырӡа абна илагылаз абыца шьапҵиаақәа аарҿан, ашиҵә-сиҵәҳәа рбыца ҷынқәа араҵла иакәыршаҟьо ацәа ахарҵеит. Нас уааҳә уны, икны ианааха, хәҿык зҭыҵуаз ҭәаҵла еиҩҳәак иаҟараны ацәа лахыҩрны илкаҳаит. Напыла усгьы иаурзырҵысыхуаз, иқәшьны, ҟиарла мацара еергьҳәа аҩны инхаргалеит.

Аратḷла аӡацәа иахырхыз, ҩажәаҩык иаашьҭырхын инаганы ашьхыц ахәда инақәырҵан, ӡарҵәила инақә-ҿархәеит.

Ахәылбыҽха Хәыхәын ишьхыц ашьхымзаҭра инҭа-дыртәан, иаргьы игәы рҭынчны аҩныҟа даахынҳәит.

...Ашацкыразы дҩагылан, сышьхыц ахәда шҕьаз збо-ит ҳәа, ашьхагәараҿы даннеи, ҧхыӡ ибар изхамҵашаз ассирҵәҟьа ила иабеит! Аӡацәа зыхәда иақәҿахәаны ауха иҭеикыз ашьхыцгьы, иара ашьхымза ахаҭагьы, аӡацәагьы налаҵаны акымзарак ыҟамызт. Иҟалаз уиоуп, ара ацәа иахырхыз раҵла дуӡӡак ҩалҵын, ауыхаҵәҟьа иалыршаны ашьхагәара зегьы аҵакны, ажәҩан хыла иҵыҧссо, ихьыдхәаны акакан ҿалан, аҟәыбара ада уаҳа ус амамкәан ишгылаз ибеит. Акыраамҭа иџьашьо-илакәшьо дгыланы дахәаҧшуан. Ишьхыц абеибоз, ани араҵла дуӡӡа ахәда ианықәгыла, иара иагьа иҕәҕәазаргьы наҟ анышә иҵанаҵеит.

Хәыхәын акы еиҧшымкәа деигәырҕьеит иблақәа ирбаз. «Шьхыцк азы ҭаацәак ираҧсоу араҵла ду схашәалеит», – иҳәан, дгәырҕьаҵәа дааҟалеит. Иеигәышә аашьҭыхны абна днылаххын, рыҧхь дук иманы даакылсын, хымш абри ара аҟәыбара даҿын. Аҧшьымш рыҽены, иҟәашӡа ицәҟәыншьаны ара иамҵаҧсаз акакан иҟәшәеит. Илаҕәра иазымкуа каканла ирҭәит.

Хәыхәын, иҟәыбаны игылаз ара днамҵагылан, акыр сыцәҿахамашь ҳәа дшаҵаҧшуаз, ахыцәқәа акы-шәкьышәраҿы х-каканк шицәҿахаз гәеиҭеит. Ҳаи, екәым сыхьит иҳәан, днышьҭасын, иааимҧыхьашәаз нышәхәарҧк аашьҭихын, араҵла ахыцәқәан ицәҿахаз ах-каканк иргәыдиҵеит. Инаршә хиеит! Акаканқәа ахьхьаҳәа амахәқәа ирынҟьа-рнысуа иалышәашәаны ара амҵа инкаҧсеит. Иаашьҭыхны иџьыба ианҭеиҧсоз аамҭазы, ара ахыцәқәаахь махәык аҿаҩ аргеит. Ихы

дӡахан днаҵапшызар, иибахьаз акы еиԥшымкуа алала-батәыҵәҟьа ибеит. Анышәхәарԥ иршәыз акаканқәа ҿнахын, ара амахә абжьараҿы иахьаакақәхаз, иазҳауа-иазҳауа дәы-каршәра еиужьны иааҟалеит. Арагьы ани адгьыл азышьҭымхуа иҟазма, амахә дуқәа, аихатәы шьаҟақәа реиԥш инаҵагылеит.

Хәыхәын днатәаан дхәыцит: «Ари ара ахыцәқәа иҟалаз адгьыл, арахә зҭалом, ашәахә зҭалом, аанда аҭахым, асын-да аҭахым. Саалаган аши абысҭеи ласҵап, ашықәсангьы ацәартәеиԥш абысҭа уны сычуан иааҭысхлап!» – «Хәыхәын абарҭқәа анааидихәыцла, мҵәыжәӡада ажә-ӡан ахь дыԥрыртә аҟынӡа дгәырҕьеит.

Ус егьыҟаиҵеит, араҵла ахыцәқәаҿы аши абысҭеи леиҵеит. Убри инаркны ҭагалара анбааришь ҳәа инацәа-қәа харҟәало амзақәа иԥхьаӡон. Ус, иааит дыззыԥшыз ҭагаларагьы. Апхаҳә ахьшьны заа ирхианы икнеиҳахьаз ичалаа аакнихын, ақлыб наҿшьы-ӡаҿшьны, ахәыгабз еиԥш ицҳафыруа иааҟаиҵан, аши абысҭеи рырхра да-лагарц иҿеикәыршәаны иҿынеихеит.

Ара днамҵагылан, илахьи иџьымшьи ааиӡатәын, дныкәлеит. Хәыхәын ишырҭеи ибысҭарҭеи данынҭаԥш, дшанхан, анахьгьы дзымцо, арахьгьы дзымцо, дҟәызгаӡа арамахә дааҿахеит. Иахьнанагаз, ҭалашьас иҟанаҵаз уара идыр, абна илӡааша бнаҳәа-ԥшхыцк аа-хаԥыцқәа ыҵыҳәҳәо, иаарыхра иалаланы ишафоз ибеит.

Ааит, ус хагәлашара убааит, абри уара узыҳәан сбаӡҷа шадӡылаз! – иҳәан, ичалаа шилшоз ианагәыдиҵа, ихиа-алан ахҿеиԥш ишнеиуаз, аҿбыга ахәы аҵыхәа аҵарыра аҳәа-ԥшхыц агәчама иналашьшьы ицеит. Аҳәа-ԥшхыц анахь иасит, арахь иасит, ҭыҵшьа азыҟамҵеит. Ачалаагьы агәчама ишалаз, иааи абри аҳәа-ԥшхыц гьежьуа ихынҳәуа ашырҭа иаалалеит, баба, иаалалеит, аха аиԥш збахьада! Алашә ииҭаху ӡ-блакы ҳәа, Хәыхәынгьы ииҭахыз уи

акәын. Аҳәа-ԥшхыц ашырҭа иалагьежьуан. Иара агәчама иалаз ачалаа абысҭеи аши рхуа ицон. Хәыхәын аффаҳәа аши абысҭеи ҿаҳәаны еикәаргыло дашьҭан.

Ус, аҳәа-ԥшхыц шыгьежьуаз, ишыхынҳәуаз, аши абысҭеи зегьы инҭакы-ааҭакны зaa ирхны инышьҭанаҵеит. Хәыхәынгьы иҿаҳәаны егьеикәаргыланы даалгеит. Аҳәа-ԥшхыцгьы нкаҳан аԥсра ианалага, ахәда ааԥиҟеит. Акәацгьы неиҿыҟьҟьаны маҵәа-маҵәа иныкәҵаны иҵааит. Алӡынрак ашша алхәаҭо ажьҵаа даҵатәаан. Аши абысҭеи цқьа амра ианарҩа, иӡылаҳәаара инахеиԥсан, илаҳәаны инеикәиԥсеит.

Саргьы убри аламҭалазшәа, нхыҵ хьыӡрацарантәи сшаауаз, Хәыхәыни сареиа ибзианы ҳаибадыруан аҟынтә сивсны сцар гәнаалам сҳәан, ишҟа снымҩахыҵит. Аиаша уасҳәап дсеигәырҕьан ачара сзиуит. Абри алакә дзықәшәазгьы сеиҳәеит.

– Уареи сареи ҳаиҩызара аҳаҭыр азын! – иҳәан, ишысимуаз, шьхыцки каканки, уаҩак аши, уаҩак абысҭеи сиҭан, иаазгеит. Уажә уи ашьха ахылҵ-ԥылҵ ҿиан, сышьхагәаара аҽыуаҩ дзакәшом. Скакан цыра иахылҿиааз акәзар, есышықәса калаҭхыла акакан сыҟәшәоит. Хәыхәын исиҭаз аши абысҭеи рзыҳәан мацара исыргылаз сӡылаҳәареи сӡылагареи есышықәса лага-лаҳәа рыгхом.

АКАШӘАРАХ

Аҵхыбжьон ҽыуаҩык амҩа даныланы дшааиуаз, иҽы аҕәра наҿаирххан, даагылт. Нымҩахыҵ цгәы ԥшқак абжьы хҵаны ишкьиуаз абжьы иаҳаит. Азныказы ихахьы иаамгакәа иҿынеихеит, аха нас иаарыцҳаишьан, даагьежьит. Ахәда хәҵышӡа, ашьапқәа хьышьашӡа, ауахәа иқәтәаны аҵәыуара иаҿын ацгәы ԥшқа. Иаашьҭыхны ихҭырԥа аҿацә инылартәаны аҩны иааигеит.

Акыргьы ҵит. Абри аҽыуаҩ иибаз ацгәы мышхеит. Ашылаҭра, адулаԥ, ашәандыҟәра инҭарҵоз кьыс рымаӡамкәа ицқьаӡа иаанхон. Ацгәы знымзар-зны аҭаацәа акрахьырфоз, реишәа инытҵатәаны икьиуа абжьы уаҩы имаҳацызт. Уимоу, зны-зынла ахш анамҵадыргылозгьы, инарҿаԥшы-аарҿаԥшны, инарԥырҵны ицон, сара схы сымч ақәымхошәа жәбома аҳәарашәа.

Аамҭа рацәаны ицеит. Абри ацгәы ақәра ду афеит. Амч ашәеит, ашьамхы каԥсеит. Аблақәа ирыгхо иалагеит. Лассы-лассы ачымазарақәа ихҭаркуан. Машәыршәагьы аҽҳәа иҽҳәырымбаацыз ацгәы, уажәы аныҽҳәатәара иалагеит. Аха егьа амла иакуазаргьы икьиуамызт, амала, аблақәа ҭраа, аҭаацәа акры ахьырфоз ирыхәаԥшуан. Аԥшәмагьы абжьааԥны еиԥш, хырҩ азимуа далагеит, иара уи еилнакаауазшәа ахы иҩаханы инеиҿаԥшуан, нас иаақәыԥсычҳаны, ахи ашьапи неилаԥсаны ахәыштаара ахаҿы инаион.

Есымша гәырҩас иаман ацгәы амч иахьнанамгоз, еиҳа-еиҳа иҵыкәкәон. Аԥхын шьыжьы инаркны, хәлаанӡа иқәықәма-шәықәмаха ацалаҟьа иныҟәтәон, аҩныҟа анеира ахы ахыбааны.

– Ари анасыԥдажә зынӡак иажәӡеит. Саргьы исыхәом, ахгьы иахәом. Еиҳа еиҕьуп исԥырызгар, – ааигәахәын, ацгәы ашҟа иҿынеихеит аԥшәма. Аԥшәма иҟаиҵарцииҭахыз еилнакаазшәа, ацгәы ахы иҩахан, алабжыш хаҟәҟәала инеиҿаԥшит, нас иҩагылан имага-маго инеиԥылт. Ишьапқәа инарыҵаҳәын, ахы ихьнашьит, агәы ихьнашьит ацгәы гәкы-ҵәыкуа. Аха аԥшәма ацгәы аашьҭихын, аблақәа егьрымбо ак накәиршан, иманы иҿынеихеит.

Хьҭаки млаки рзыҳәан зҿы ааихызмырԥхьацыз ацгәы, уажәы иныҵакны «миау» аҳәеит, аха аԥшәма агәхьаа мкыкәа дышцац дцон...

Ҩ-шьхарԥык рыбжьара аҭәархысҭаҿы даннеи, аблақәа злаҿаҳәаз аамихын, ацгәы аҭәа рамба инылартәаны, ишьҭахьҟа дхынҳәит.

Акыраамҭа ахы аҭыԥ аҿы имааиуа, аблахаҵ ҭууа аҭәа иларшәын ацгәы. Ашьҭахь, знықыр, аԥсы аналала иаахықәтәалеит. Ари аҭыԥ уажә иабазма, ианааз, егьрааны шәарыцара аранӡа иаахьан. Аха уажәы? Уажәы агәалашәарақәа заҵәык роуп иазынхаз. Аҽны хәлаанӡа агәы нкыдыԥшаало, иахькарыжьыз гәырҩацәгьас иҟаҵаны, абжьымра ахы иҭацеиуа, аблақәа ҭраа, игәыԥшаахыԥшаауа итәан.

Адырҩаҽны аарла иҩагылан, изышьцылахьаз амҩа инанылт. Аарла аԥсы аманы ахәада иҩхалт. Уантәи ибзианы иабарҭан изааӡаз ашҭа-агәара. Ашьшьыҳәа аҵла ашәшьыра инамҵатәеит.

Ихәыҷаахыс абзиабареи агәыбылреи зыдҳәалаз аҩны, аблақәа ҭырхаха ишахәаԥшуаз, иаалырҟьаны ахәы-ажьы қақаӡа иҩеилагылеит. Аԥшәма иеигәышә ихәда иқәҵаны амӡырха дынҭыҵит.

– «Сзыхурӄьазеи, уарамыжда, саагылазар умаҵ аура саҿын. Сажәымҭыҽха, схы самыхәо саналага, сындәылганы сызкаужьзеи? Схы ныҟәҵаны аԥсыха зсумҭазеи сахьааӡаз ашаҭаҿы?» – алабжыш аахаӄәӄәалеит.

Хаха-хымш ӄырӄылбаах ӄамҵаӡакәа, игәӡасуа аӡаӡа аҟәыхәхә аҭәа иларшәын. Амла иаргәаӄӡо ианалага, шьыбжьышьҭахь ашьапы иааҟәгылт. Џьара зыԥсра аахьоу акы саниозар ӄанаҵан, агага еиԥш аҭәархысҭа ихыланы аҿаанахеит, ианынаԥш, рацәак иҳаракымыз храк ахаꙍаӡараҿ аҵла иҟәгылаз аимҿаԥараҿыҵәӄьа, шәарахк ахәда хьыхәхәа ишыбжьажьыз абеит.

Џьара ԥсымышьҭыгак сзалфааузазар аҳәан, ашьшьыҳәа ахра ашьапаҿы инеит. Ишиашаз изхаломызт аӄынтә, еиҳа изламаншәалаз ала мꙍак аԥшааит. Еиргьҳәа аԥсахаара аҟьышә иҟәкны хыхь инхалт.

Ашьабысҭа шәарыцаꙍык деихсзар акәхарын, ахра изаҿымгазт, ашьа агәыҵаш икнаҳан.

Ацгәы рыцҳа аҽнаҟәнаршәит. Анс аҳәеит, арс аҳәеит, аха ацәаҵәӄьагьы азымбӷыҷит. Баша аџьабаа афеидахан, ихәыц-бӷьыцуа ашьабысҭа иаахахеит. Абри аамҭазы, бнаҳәак абыӡгәырҟәа еиларгыланы архәара иаавҵит. Имыццакӡакәа аҭәархысҭа ихыланы аҿаанахеит. Аха иаалырӄьан иаашәаӡыӡын, аӄәыҿыхәа инатәеит. Аӄәараҳәа еиҵасуа, абла иабаз агәра азымго, ахы ырнааны, аблаҟәа цәырӄәыншьаны, ашьабысҭа иаҟәтәаз ацгәы еиҭаназыԥшит.

«Аа сара еиҭамҳәа, саџьал сабаанацеи?!» – аҳәеит, игәыҭӄьа-ԥсыҭӄьаха абнаҳәа. – Иабасҭахыз, сара зыц еихысша, ауаа рымхҟәа! Исфара-изжәра мачхәызма ари ахьара ду сахьыҵаз? Шьҭа ишԥасыԥсыхәоу? Ани агыгшәыг саашьа, ашьабысҭа шьамхыла икны, ихәырны иашьит. Адгьл аҿгьы ишьҭаҵаны афара аҭәанамшьакәа, ахра ахыцәҟәа иханагалеит, убрагьы иаанмыжькәа ахра

иалиааз аҵь ихагаланы изфо, сара рыцҳа санаба, иаразнак схәыжә ҧыххаа сышьҭанаҵоит. Уаҩ дахьзыламло атоура сҽылазӡаргьы, зегь акоуп ари агызмал саҧшаауеит. Еиҳа еиҕьуп абри ашәшь зқәу аҵла сҽамҵазжыр! – аҳәан, ақьышә хыцьгәыгәын анышә инцәыҵанарҧеит абнаҳәа.

Алеи-аҧси рыбжьара, алымҳақәа ааҵыҳәҳәо анышә илыҵалеит.

Абри инақәыршәаны, мшәы еимала-еиҿала дукгьы тәаамаауа абнара иаалҵит. Нхаҩык имхы еимнаҵәарц, ахашәа хы мбо инеиуан. Аха уигьы амықәшәатә ақәшәазшәа ашьап ҟьаҟьа асаса инаҧыранагәаан, инеизҟәыҿит. Алмҳа џадрақәа наҟәнажьын, ҿаанаҭит:

– «Егьараан исҳәаахьазаргьы, абыржә сҵыхәажә ҧцәеит ҳәа сыҟоуп. Кьанҿаак иҟам абри агыгшәыг ашьыбсҭа ыраапсаны иакит. Ахра иханагалеит. Уаҟагьы аҭыҧ цкьа иагәамҧхазар акәхап, ахра иалиааз аҵла хауара ду иқәнагалан иафоит. Ариаҟара амч змоу сара ақамсажә санаба, иҟам аӡәы сиҩызоуп!» – аҳәан, ахы кны инатәеит амшә.

Ҳамҭак ашьҭахь, ала-аҿы ҭакәаҳа, ахы ааҵнарззан насҭхашәа ашәшь иҭалаҳаны игылаз аҵла инагәыдыҧшылеит.

«Еиҕьуп абни ашәшь зқәу аҵла салатәар!» – ацгәы игәанаҭар ҳәа ишәаны, мгәацәхала мацара иҳәазаны аҵла аҟынӡа инеит. Ашьапыргәыҵа ҵҩызаақәа аҵла амахәқәа инархьнырҳало, еиҳа-еиҳа, ашәшь зқәыз аҵла ихалан, ашәшь еилачыра ааимнартытаан, аҧшь-шьапыкгьы накәршаны, аҧсы аӡеит.

Ацгәы рыцҳа анҭ або иҟазма, илбааны аҭыҧ ахь излацашаз акәын иаџьабоз. Ҧшьшьала ашьабысҭа иаахыҵит. Аарла аҧсы аманы иаалбаан, аҭәархысҭа инхылеит. Инкахәыцуа ишааиуаз, аҳаскьынқәа шҵысуаз алаҧш иааҵашәеит. Ацгәы аҿара аагәалашәан, агәы аахыҭ-хыҭит.

– «Иудыруазеи исҽацахәызар!» – аҳәан, ацыхәа хәхәаӡа инышьҭанацан, аҽынканаршәит. Аԥсы ӡаны инеиуа, инеиуа иазааигәахеит. Нас аҽааибнаҭан аҭәа қыцәқәа ахьҵысыҵәҟьоз, иԥан, ахәаԥҳәа аҽнақәнаршәит. – «Аах!» – аҳәан, зҽызжыз абнаҳәа аацыԝрит... Ацгәы рыцҳа ҳәынаԥыз џьшьаны изаԝаӡоз, аҳаскьын иалыҳәҳәоз аҳәа алымҳацәқәа ракәзаарын. Зымшала анышә ицәыҵалаз агыгшәыг аԥхьа ишгылаз анаба, усгьы салгеит, сшафо сылақәа идсырбарым аагәахәын, аблақәа хԝаны иара уаҵәҟьа аҽааиҵнахит абнаҳәа.

Ацгәы шәан аԥсы ахыгга, ашәшь зқәышьшьы игылаз аҵла инкыдыззалеит.

– «Уау, уаау сафеит!» –аҳәан, ихәааит амшә аҵла иахьықәтәаз. Уи акәхеит. Аԥсы маҷхан, уаҳа аҽазааным-кылаӡакәа, иалыԝрны ишнеиуаз, ҵаҟа аҵәы илахаҳан, илахаԥсы ицеит.

Ацгәы аԥсы ианақәыԥш, амч зегьы еизнаган, ишал-шоз иԝит. Уаҳа назлоу иԥсра убеит ҳәа аҿы иааит. Агәы аҭра иҭамгыло ашьҭахьҟа инхьаԥшит, аха тынчран. Аҽааиқәнакын аҭәа инылатәеит.

Акыраамҭа аҳәажә аблақәа хԝаны икажьын. Уажәым-зар-уажәы агыгшәыг сыцҟьа сықәнаҵоит ҳәа иԥшын. Аха зехьынџьара ҭынчран. Нас аблақәа аахнатын, инцәыҵаԥшит!..

«Џьушьҭ! Ани сара ахы саҭәашьаны ашьаԥхыц-қәаҵәҟьагы, аанартуамызт, баша сшәеит акәымзар!» – аҳәан, агәы каршәны иԝыцыззан, аныҟәашәа ырццакны аҭәархысҭа иаваланы аҿынанахеит.

Аҳәажә, ацгәы ахьиаз аҭәамбаҿы имааӡацкәа, иубаз еицәа убеит ҳәа, аӡәы аҵыкь аахиргеит. Аҳәажә азныка-зы ахы иакапанын, инцәыҵаххит, аха ахы илацыҵҟьан, икәалаауа амхыхьча инаишьҭалеит. Ацгәы иҟалаз азым-дырызт, иааҵыгәгәеит. Аӡәы арцәааҳәа дыҳәҳәо, ишәакь

кажьны дыԥны даауан. Уи ишьҭан дзеихсыз абнаҳәа. Абар, абар изааигәаӡахеит, знык инеицрасын, иуаҭәа ашшара ииеҵәажьышә ааҭнажәеит, аха дкамҳакәа дцон иара. Зынӡа деихнахырц, абнаҳәа аҽырхианы ишнеиуаз, алаԥш иааҵашәеит иԥуа иааиуаз ацгәы. Уи акәхеит. Изышьҭаз амхыхьча дызгәалашәодаз, иааикәшаҟьан, хагәха абард иласын, абна илылахәаша ицеит.

Ацгәы аԥшәма дадырын, ишзахәоз инеигәыдхахалеит. Аблаҟәа ҭырхаха иҿаԥшуан. Аԥшәма дшәаны аҟәараҳәа деиҵасуа дгылан. Ицгәы дахәаԥшуан. Ишԥеигәыдиҳәҳәааларыз уи дшеиқәнархаз идыруазар!

ЗЫЖӘИ ҴАЖӘИ

Зыжәи Ҵажәи еибарҧо ишнеиуаз, ӡдук иныҽеҧынгылт. Аӡ ыҧан, аӡы инахыҧеит. Ҵажә аӡы сахыҧоит ҳәа ианалага, изыҧо иҟазма, аӡы агәҭаҵәҟьа иналашәеит. Ҵажә анахьгы изымцо, арахьгы изымаауа, имадаҕь-мадашәо аӡыжь иаалахеит.

– Аа, уанаҵьалбеит, Зыжә аӡы сахәаҽуеит умбои усыцхраа, абааҧсы! – аҳәан, Ҵажә ааҕьаҵәы-ҕьаҵәит.

– Сҭалар, саргьы сагоит, абжьарак уцхыраашьас иҟасҵарызеи? – нырцә аҟәара аҟынтәи ҿаанаҭит Зыжә.

– Уца ушзахәо аҕдара аҟынӡа, убра арасра илоуп Ҳәажә, ахәыц алхны исзаaугар, аӡы инхуршәлар, снахьынҳаланы сыруеит, – аҳәеит, Ҵажә аӡы ахәлаҵәо аӡыжь иахьаларшәыз.

Зыжә ыҧо, ыҧо, аҕдараҿы инкылсын:

– Аа, Ҳәажә, абааҧсы, зда дсымаӡамыз сҩыза гәакьа Ҵажә аӡы исцәашьуеит. Суҳәоит, Анцәа думазар хәыцк сыҭ, ухәыц суҭар, аӡы инхыршәланы, Ҵажә ырсымгозар шәыҧсык ахазаргьы, ҧсык ахахом, – аҳәеит, Зыжә алабжыш хаҟәҟәаала.

– Ҳаи, ҳаи, арыцҳара уақәшәагәышьазаап, сгәы иалсит адунеи азна. Схәыц агәаҟразы сеигӡартә изуазеи, амала, саргьы рыцҳарак сақәшәаны сыҟоуп. Нахьхьи ахәы зымҽехакны игылоу Аҵь, шьамхахьы аҵьрыц амҵажьуп, аха алакьысра азин сымам. Сышнаҵагылалак, Аҵь амахәқәа

сыбӷа инақәӡыҵәҵәаны саҵнацоит. Уца, уаҳәа Аҵь, Џьажә џьнапык амхны исзаага, нас схәыцгьы уара иухызбаарым, – аҳәеит Ҳәажә.

Зыжә нықәлан ицеит Аҵь ахь. Ишнеизҵәҟьа:

– Аа, Џьажә, уанаџьалбеит, сыӡсапара уахә. Арыцҳара, аиҭарыцҳара ззырҳәоз сақәшәеит. Зда дсымамыз сҩыза гәакьа, сыӡсыр лаӷырӡыла сызҵәыуап ҳәа сзықәгәыӷуаз Ҭажә аӡы иахәаҿеуеит. Лассы сымнеир, аӡсы сахьымӡар ҳәа сшәоит. Суҳәоит, Џьажә, абааӡсы, џьнапык сыҭ. Џьнапык суҭар, Ҳәажә инаҭаны, Ҳәажә хәыцк налхны, Ҭажә алаҭызгоит, аҳәеит – Зыжә ақәқәаҳәа инеимаҭәо.

– Ҳаи, ҳаи, арыцҳара уақәшәагәышьазаап, сгәы иалсит адунеи азна. Сара џьнапык сеинасым, амала, саргьы рыцҳарак сақәшәаан сыҟоуп. Шьыжьы инаркны, Анцәа амш иааигаз, Хьшьы схы иқәтәоуп, иқәгылоуп. Уца Хьшьы аҟынӡа, уаҳәа-уача. Хьшьы схы иқәымтәо, иқәымгыло узыҟаҵозар, џьнапык сеигӡом Анцәа иубома! – аҳәеит Џьажә аҿырҳалалӡаны. Зыжә неикәҟьашан, иҭрысны ицеит Ахьшь ахь. Ишнеизҵәҟьа Зыжә нышьамхнышгылан:

– Аа, уанаџьалбеит, Хьшьы, зда дсымамыз сҩыза гәакьа Ҭажә аӡы исцәашьуеит, суҳәоит Анцәа даахәаны, Џьажә ахы уқәымтәан уқәымгылан. Џьажә ахы уқәымтәаар, уқәымгылар:

> Џьажә џьнапык амхны,
> Ҳәажә инаҭаны,
> Ҳәажә ахәыц налхны,
> Ҭажә алаҭызгоит, – аҳәеит Зыжә.

– Ҳаи, ҳаи, арыцҳара уақәшәагәышьазаап, сгәы иалсит адунеи азна, Анцәа дшаҳаҭуп. Ибзиоуп, Џьажә ахы сықәтәаарым, сықәгыларым, амала, саргьы рыцҳарак сақәшәаан сыҟоуп. Џьажә ахы сықәымтәаар, сықәымгылар, сыц еихысгәышьоит. Сҿаа-ҿаауа амла сагоит. Убри аҟынтә,

уаалаган, Ҟәарҭ уаҭаа. Ҟәарҭ кәӷышьк амхны исзаага. Уинахыс, саргьы Џьажә ахы сыҟәтәарым, сыҟәгыларым, – аҳәеит Хьшьы.

Зыжә неикәҟьашан, изәашҳәаха инеит Ҟәарҭ аҿы. Аҩшьапыкгьы наҵаԥсаны инышьамхнышгылан:

– Аа, Ҟәарҭ, ухаҵкысцеит, ушыԥсыша удыруазар, абарҭ узхатәоу укәӷаракәа аахәаны суҳәоит, кәӷышьк суҭарц. Шьац зырҟьацуа ҳәа исымоу сҭынха Ҵажә азы исцәашьуеит. Кәӷышьк суҭар:

Акәӷышь Хьшьы инаҭаны,
Хьшьы Џьажә ахы
Иҟәымтәо иҟәымгыло иҟаҵаны,
Џьажә џьнапык амхны,
Ҳәажә инаҭаны,
Ҳәажә ахәыц налхны,
Ҵажә алаҭызгоит, – аҳәеит Зыжә.

– Ҳаи, ҳаи, арыцҳара уаҟәшәагәышьазааԥ, сгәы иалсит адунеи азна.

Ишьахәуп, сара кәӷышьк сеинасым, иусҭап, амала, саргьы аахшәахк соуп, сшубо сыҟоуп. Исыгу-исыбзоу рацәоуп. Уца, Зыжә Ашылаҳәааҩ иҟынӡа. Ашылаҳәааҩ шнапык имхны исзаага, нас кәӷышькгьы уахызбаарым, – аҳәеит Ҟәарҭ.

Зыжә еиҭанеикәҟьашахын, ицеит Ашылаҳәааҩ иҿы. Ишнеизҵәҟьа, аҩшьапыкгьы наҵанаԥсан:

– Аа, Ашылаҳәааҩ, абааԥсы, зда дсымамыз сҩыза гәакьа Ҵажә агәаҟра иаҟәшәеит, азы исцәашьуеит.

Суҳәоит Анцәа даахәаны, шнапык сахумбаан. Шнапык суҭар:

Шнапык Ҟәарҭ инаҭаны,
Ҟәарҭ кәӷышьк амхны,
Хьшьы инаҭаны,

Хьшьы Џьажә ахы
Иқәымтәо, иқәымгыло иҟаҵаны
Џьажә џьнапык амхын,
Ҳәажә инаҭаны,
Ҳәажә ахәыц налхны,
Ҵажә алаҭызгоит, – аҳәеит Ӡыжә.

– Ҳаи, ҳаи, арыцҳара уақәшәагәышьазаап, сгәы иалсит адунеи азна, Анцәа дшаҳаҭуп. Ибзиоуп, абриаҟара аџьабаа ануба, шнапык уаҩысхрым, амала, саргьы сшубо сыҟоуп, сысас сыцәас зҳәаз еиҧш, сыхҭас рацәоуп. Уца Ӡыжә Акәацшаҩ иҟынӡа. Узыниаз-узынҧаз зегьы иҵамкыкәа иаҳәа. Уи уаҩы разык иоуп, кәац жьыхәҭак имхны исзаага. Нас саргьы агәаҟра иалоу здыруеит, шнапык уаҩсхрым, – иҳәеит Ашылаҳәаҩ.

Ӡыжә неикәҟьашан ицеит Акәацшаҩ иахь. Ишнеизҵәҟьа, аҧсыхаара ақьышә инықәкны, ҿаанаҭит:

– Аа, Акәацшаҩ, абааҧсы, зда дсымамыз сҩыза гәакьа Ҵажә аӡыблара иалахеит. Суҳәоит Анцәа даахәаны, кәац жьыхәҭак сахыумбаан, кәац жьыхәҭак суҭар:

Акәац жьыхәҭа Ашылаҳәаҩ иҭаны,
Ашылаҳәаҩ шнапык имхны,
Ҟәарҭ инаҭаны,
Ҟәарҭ кәҷышьк амхны,
Хьшьы инаҭаны,
Хьшьы Џьажә ахы
Иқәымтәо, иқәымгыло иҟаҵаны,
Џьажә џьнапык амхны
Ҳәажә инаҭаны,
Ҳәажә ахәыц налхны,
Ҵажә алаҭызгоит, – аҳәеит Ӡыжә.

– Ҳаи, ҳаи, арыцҳара уақәшәагәышьазаап, сгәы иалсит адунеи азна, Анцәа дшаҳаҭуп. Уара узықәшәаз аус азы,

кәац жьыхәҭак уахызбаартә изуазеи! Амала, саргьы зқьы ааӡаны, шәкы абна илазҵо среиуам. Сшыҟоу убоит. Убри аҟынтә, арантәи рацәак ихарам Аҩынаҳа дахьынхо. Уца убри ауаҩ иҟынӡа. Еирыӡк азна аҩы имхны исзааугар, нас укәац жьыхәҭагьы угап, – иҳәеит Акәацшаҩ.

Иҟанаҵахуаз, Ӡыжә неикәҟьашан, ицеит Аҩынаҳаҩ ишҟа. Ишнеизҵәҟьа, аҽынканаршәын:

– Аа, абаапс, Аҩынаҳаҩ, сыхәда ԥумҟан… Адунеиаҿ шьац зырҟьацуаз ҭынхас исымаз сҭахы, сҩыза Ҵажә аӡы исцәашьуеит. Удагьы ԥсыхәа-ӡыхәа сымаӡам. Суҳәоит еирыӡк азна аҩы сыԥсы иаԥшәмоутәырц.

Еирыӡк азна аҩы суҭар,
Акәацшаҩ инаиҭаны,
Акәацшаҩ кәац жьыхәҭак имхны
Ашылаҳәаҩ инаиҭаны,
Ашылаҳәаҩ шнапык имхны,
Ҟәарҭ инаҭаны,
Ҟәарҭ кәҷышьк амхны,
Хьшьы инаҭаны,
Хьшьы Џьажә ахы
Иқәымтәо, иқәымгыло иҟаҵаны,
Џьажә џьнапык амхны,
Ҳәажә инаҭаны,
Ҳәажә ахәыц налхны,
Ҵажә алаҭызгоит, – аҳәеит Ӡыжә.

– Ҳаи, ҳаи, арыцҳара ду уақәшәагәышьазаап, аԥсра еиҕьын! Еирыӡк азна аҩы, уҭынхаду иеиқәырхара алшозар, ишԥыкәу ушахызбаауа! – иҳәан, еирыӡк азна аҩы иҳаԥшьа инҭиган, инаганы Ӡыжә инеиҭеит.

Ӡыжә еирыӡк азна аҩы аманы, иҭрысны идәықәлеит.

Еирыӡк азна аҩы
Акәацшаҩ инаиҭаны,

Акәацшаҩ жьыхәҭак имхны,
Ашылаҳәаҩ инаиҭаны,
Ашылаҳәаҩ шнапык имхны,
Ӷәарҭ инаҭаны,
Ӷәарҭ кәҷышьк амхны,
Хьшьы инаҭаны,
Хьшьы Џьажә ахы
Иқәымтәо, иқәымгыло иӶаҵаны,
Џьажә џьнапык амхны,
Ҳәажә инаҭаны,
Ҳәажә хәыцк налхны,
Ҭажә алаҭнагарц
Ишзахәоз иаакылсит Зыжә.

Зыжә аԥаҩ инхыҟәгылан, ианынаԥш, Ҭажә абаӶахыз, аӡы иагахьан!

АБГА РХӘЫ

Шьыбжьышьҭахь ашкол аҭалара ҳақәшәеит анырҳәа, ҿысымҭӡеит, аха даара исцәымыӷхеит. Исцәымыӷхеит, избанзар, ҳара ҳахьынхози ашколи хә-кьылометрк рыбжьан. Ацарагьы аарагьы, мышкы жәа-километрк сныҟәар акәын. Ашкол ҳаноурышьҭуаз, иааилалашәшәуан. Уаха ҭаацәа анааилатәоз акәын аҩны санаауаз. Уи зегьы здыруан, аха исымчыз, ҳарҭаҩцәа ирҳәоз сара сзы изакәанын. Аха ҽенак:

– Тур ихәынтәи иаауа ахәыҷқәа аҭыхәтәантәи аурок аанрыжьыр ҟалоит! – иҳәеит ҳарҭаҩы.

Сара есымша амра аҭашәамҭазы соурышьҭуан.

– Адгәыр, ушәҟәқәа аашьҭыхны аҩныҟа уца, ухы уақәиҭуп, амала ашьыжь уагымхалан, – иҳәан, уаҵәтәи аурокгьы ашәҟәы иахьаныз насырбаны соуишьҭуан ҳарҭаҩы. Саргьы схы сықәыршәны сҿаасхон. Ара ду ахьгылаз, Разан игәарабжьара санаабжьалоз, иааилалашәшәуан. Кәыкәр иҳәысҭа иҭажьыз аҭлаҩа зегьы цҟьаны, алаԥш-ҿаԥшы шсымаз, Қача дахьынхоз, Тур ихәы сынхалон. Аақ-сақҳәа алақәа ашра ианалагалак:

– Ари хымԥада Шьыкәа иоуп! Абыржәраанӡа ахәыҷқәа ныҙкыло арҭаҩцәа рхы иҭоузеи, анаҵьалбеит! – Қача дхырӷь-ҽырӷьуа ашҭа аԥынҵаҿы даасԥылон. – Ахаҵа иеиԥшҵәҟьа уааит, афырхаҵа, Шьыкәа, схы аашьышьны симаны ашҭа дынҭалон. Қачараа рҟынтәи ҳара ҳҟынӡа

даҿа кәаракгьы сырыр акәын. Нас аккара ду сныҵысуан, адәҳәыԥш хәыҷы аҿы санаацәырҵлак, ихааӡа ҳалҩа афҩы насԥыланы схы-сгәы ааҭнашьшьаауан. Нас, исуҭоз, шәымҭақәак рышьҭахь, ҳахьатә гәашә аартны ҳашҭа сынҭалон.

– Ацәацәашь хиоума, бара? – иҳәан, Қача иԥшәма лахь ҿааиҭит.

– Ихиоуп, ихиоуп, аха ахәыҷы дыблаҟы-блаҵәо даауеит, ҿмырҵысы дҳашьҭуама, сеидроу? – лҳәеит, Қача иԥшәмаԥҳәыс сгәырҩа даго.

– Иангьы уаха ҩынтә ҿылҭхьеит, илашьцаӡаанӡа дцалар еиҕьуп. Иҩны днеир иан лнапала ҭынч акриҿалҵап. Усами, Шьыкәа? – иҳәан, сышҟа даахьаԥшт Қача.

Қача ииҳәаз сшазыразыз идырыртә схы аасырҵысит. Ацәацәашь еикәарҿы-еикәарҿны, амца аркны иаасдыркит.

– Сара ахәыҷы акәара днырганы схынҳәуеит, – иҳәан, Қача инапы сҟәаҟәа иныкәҵаны иҿынеихеит.

– Мап, мап, сара схала сцоит! – сҳәан, сҿаасырххакәеит егьит, аха исзимукәан, акәара аҟынӡа саалбааиган, ацҳаҵәры сныкәигеит.

– Уашьҭа ухала узымцари, Шьыкәа? – иҳәеит, Қача.

– Сымцакәа џьушьҭ! – сҳәеит сҿаарзажәны.

– Уара ушьҭа ухаҵоуп. Шәара шәҟынӡа шьахәа-шьаҿа ахьыбжьам акәым, иахьеиҳаугьы уцароуп! – иҳәан, сгәы ааирхаҵеит. – Ермана мыжда иқьаԥҭаҿы унеиаанӡагьы ара сгылазаауеит, аҳаҳаи, акы уацәымшәан, – иҳәан, Қача ибжьы шсаҳауаз абна аккара сныцалеит.

Уи ауха цас иауазшәа амш каххаа ишыҟазгьы, мзаҭахамҭазар акәхарын, еимаҳаны илашьцан. Ашә ҟьантаз хауара дуқәа ҟәаш-ҟәашӡа алашьцара иалызбаауан. Иаалырҟьаны, схы иҭамкәа, сгәы иҭамкәа, ацгәы аблақәа реиԥш икәеицеиуа, нымҩахыҵ лашарак сыблақәа ианаарыҵашәалак, схәы-сжьы қақаӡа иҩеибаргылон,

сцәа-жьы ꚙасхибаҳәан. Исызгәамҭаӡакәа сныҟәашәа инагырханы, сааҭгылон. Усҟан аҳаҷаҳәа иаасгәалашәеит сабду даныхәыцыз, уахык зны абажә дшаршәаз атәы исеиҳәаз ажәабжь. Уи уажәы хәычӡак сгәы ааиқәнаҳәалеит. Хымԥада, абри алашара зхылҵуазгьы шбажәыз схы агәра асыргеит.

Аккара агәҭаҵәҟьа, х-мꚙакы ахьеихагалаз ааихҵәаны сҿынасхеит. Уашьҭа еиҳа сыԥсы сылало салагеит. Ани, Ермана мыжда иқьаԥҭа ҳәа, Қача дызҿыз адәҳәыԥш аҟынӡа, уашьҭа рацәак бжьамызт. Саԥхьаҟа, сымꚙа аԥыхьаҵәҟьа ахьа наа ҭыблаа аҟынӡа сзынаӡар, нас зынӡа иааигәахон Ермана рыцҳа иқьаԥҭа.

Хысбыжьҵас сгәеисыбжь схы-сгәы шарҵысуаз, оҳ, гәышьа, егьарааны исҳәахьазаргьы ушьҭа сааит, ани ахьа ҭыблаагьы ааигәаӡахеит! –аасҳәоны еиԥш, аԥхьан нымꚙахыҵ сзыршәаз абажә иахылҵуаз алашара аҵкысгьы инеиҳа-неиҳаны, нашана хысымҭак еиҳа бжьамкәа, инеихык-еиҵыкны, лашарақәак аакәеи-цеит. Ус аки-аки еиԥшымкәа иҵегь алашарақәа аацәырҵит.

«Алашәага абџьар аҵкысгьы амца иацәшәоит» ҳәа, сабду исеиҳәахьаз анаасгәалашәа, сцәацәашь иахакьа-кьаз алашара хәыҷ снахәаԥшит. Убри алашара хәыҷы сгәыҕра ахац нахьынсырҳалеит, аха уи сазышьақәымкит. Сыцхахә еихамгыло салагеит. Изуа сақәымшәо сахьааҭгылаз, сахымҵысӡакәа сгыланы сыԥшуан.

Амꚙа нымꚙахыҵҵәҟьа, ахьаца еицыркаҿаа игылаз снахәаԥшит. Уи амахәҭақәа лаҟәӡаны иаман. «Зеиԥш ҟамло егьыҟам!» – сҳәан, иҵегь уи ахьаца ааигәа снеин, сааҭгылеит. Сшьамхқәа сыҵамгыло аҵысра иалагеит.

Нахьхьинтәи сыбла ихыслоз алашарақәа ирхысҳәаара сзымдырууа, аиҭаҵра сзымгәаҕьуа сышгылаз: Уу, уу, ҳәа, бжьы цәгьак абна ааилнашьааит.

Сара алашәага рыбжьы саҳахьан. Уахык зны ақәыцьмақәа руыубжьы анга:

– Ҳаи, абна илӡааша, машәырк ҟарымҵондаз, – иҳәеит сабду.

– Анцәа ирҟәырхуп. Даҭоумҵан агыгшәыг ирхылапшхәу, макьана дсабиуп, игаӡара ихьӡеит, – иҳәеит сабду игәы иныҵаххын. – Уара иуԥырхагам, нас урыдызцалазеи! – нациҵеит.

Хымԥада, лашәагақәоуп сҳәан, сарҭмаҟ абӷьыжәра инылажьны, сцәацәашь саԥхьа игылаз ахьаца лакә еицыркаҿаа ашьапы инадырҷабланы, уаау, уаау сҳәан, сыԥаны уи ахьаца амахә снахьынҳалан, сыԥси-сыԥси еихьымӡо, алеи-аԥси рыбжьара сықәлеит. Сыԥсы аивгаха сымҭакәа, адрым-срымҳәа, аҿқәа реиԥш сызқәыз ахьаца иааҵаԥалеит. Сара, сызқәыз ахьаца амахә сҽаларԥсны икны, сыбжьы ахьынӡацоз аҳәҳәара саҿын. Ақәыцьмақәа рыԥсахы еиҟәыжәжәо еибарҟрым-ҿрымуа, сцәацәашьгьы иацәымшәаӡакәа, сызқәыз аҵла ашьапы иацҳауан, шьапхыцла иадхон. Рызегьы рыхқәа раҳаны, апрожекторқәа реиԥш, рыблақәа сыҵадырԥхон.

Сара агәра ганы сыҟан урҭ ақәыцьмақәа аҵла ишзықәымлоз, убри маҷк сгәы абаауан.

– «Уаа, Шьыкәа!» – абри аамҭазы, аккара иныҵыҩит сан лыбжьы.

– Уа, ууи, ууи – сҳәан, ишсымчыз схәааит, сыбжьы ӷарыӷаҭәа аҵәыуафҩы алышәшәо. Уи ашьҭахьгьы сан лыбжьы гон, аха сықьыз-қьыз бжьы иалыҩны егьсаҳауамызт. Ажәакала, сыбжьы заҳаз нырцә-аарцә, аибашьра иацәынхаз аҭаҳмадцәеи аҳәсеи шзахәоз, ркәазҭхақәа кны ахшьыра иҭалеит.

Сара иахьагьы оумашәа избоит абри сцәацәашь мыцәаӡакәа, аҵла ашьапы иахьыдҷаблаз. Ақәыцьмақәа сцәашьы алашара изакәызаалак иацәымшәаӡакәа ишьагьуа исыҵан. Аха зегьы акакәын, сцәашьы абаа ду еиԥш сақәгәыӷуан.

Зегь рапхьа акиҳәа дҟьо, икәаш кәастха кны, Қача дыѻны дшаауаз гәастеит. Абарҭ ақәыцьмақәа цәгьаны изшаз, абриаҟара ауаа рҟьабжьқәеи, рхысбыжьқәеи ирцәымшәаӡакәа еибарҵысны иаауаз ауаа аасзааигәахаӡаанӡа, иҿыҿуа исыҵан.

Нас, зныкыр, еибарҟрым-ҿрымуа, имыццакӡакәа рышьеи-рышьеи неиқәҵо инасыҵыҵын, ашьшьыҳәа абна инылалеит.

Сан, сабду, санду, санышьцәа, Қача дназлаз, зегьы гәыҭҟьа-ԥсыҭҟьаха, сызқәыз аҵла саалбааргеит. Сан снықәыргыланы дсыкәшеит, уеибга-уеизѻыда ақәыцьмақәа уахьырцәынхаз ҳәа. Сабду ҿымҭӡакәа илахьиицьымшьи ааиӡатәын:

– Саҭоумҵан, абга рынцәахәы. Зегьы-зегьы зхароу сара сымдырра ауп. Ихьшәахазаргьы, уаҵәыҵәҟьа иахымгакәа ишыҟасҵара, – иҳәан, абга рынцәахәы диаматанеиит. Сара сабду иааиҳәаз зегьы шысмаҳазгьы, исаҳаз схы-сгәы инҭасыгӡеит.

– Ҳаи, сшьапқәа сыҵапҵәандаз, сара даазгар, аҭаҳмада ҟырмыцажә сыҵларкырақәа еимыҵыр ҳәа сшәозма! Быбыз ахы хышьшьааит, бара аҭакәажә еилаѻашәа иҟоугьы. Абыржәыҵәҟьа Хәыхәа ҿылҭуан-егьиуан анылҳәа, сгәы аабжьажьан... Ҳаи, аф сысааит, аф сысааит! – иҳәан, Қача ихы-иԥсы шәи-ԥшьиуа, оума ҟаиҵон.

Убри ауха, сара сҵыхәала убра инеиз, сабду аѻныҟа шәмаалар ҟалом иҳәан, аѻныҟа игеит. Ԥстбарада уахатәи аҵх смаҭеи сареи Анцәа ду ҳахьеибеирбаз, иҳәан, ханхьаа иҟаз шьтәак кажьны ишьит. Ауыха аҵх агәы еиѻнашаанӡа, ҳаѻны еилыхаран иҟаз. Убри аҵых иалагӡаны, Цьгьарда инаркны, Ҭоумышьынтәи уҳәару, иҟалаз заҳаз, зшьапы инанагоз зегьы дәықәлеит.

– Анцәа ицьшьоуп, Хәыхәа!

– Анцәа ицьшьоуп, дад, Естат, насыԥ шәымагәы-

шьазаарын. Уматәа ицәгьара умбакәа шәахьеиҿапшыз Анцәа иҳамҭоуп! ҳәа, – сани сабдуи ирыдныҳәалон ҳашҭа иааҭалоз зегьы.

Адырҩаҽны ашкол ахь сырмышьҭҙеит. Ашьыбжьышьҭахь, иҟалаз заҳаз, сырҵаҩы дназлаз, ҳарҵаҩцәа зегьы адиректор раԥхьа днаргыланы, иаакылсит. Ҏеыкнарҳаит, ҏеыкнырхит, аума зегьы ҟарҵеит…

– Анцәа иџьшьоуп, Анцәа иџьшьоуп, абга ду ахаԥыц ма иғьо иҟоума! – иҳәеит ашьалашьыншьа ҳзырҵоз ҳарҵаҩы, Ҳаҭхәыжә ҳәа, изышьҭаз, зегьы рышьҭахь дахьгылаз.

– Ааи, ухаԥыцқәа ахәа иҵырлагааит, уара, ҽеик уамхаҳәар ҳәа ушԥашәо! – иҳәеит, аҳасабра ҳазҭоз арҵаҩы аччара изнымкыло дахьгылаз.

Сара сҵыхәала арҵаҩцәа реизара иҟарҵаз аҟны ирыҙбеит, ахәбатәи акласаа актәи асменахь ииаргарц. Саргьы убри инаркны ашьыжь ашкол ахь ацара салагеит.

Ҽнак, ашьыбжьышьҭахь, амра анынҭагьалоз: – Уааишь, дад, Шьыкәа аказы усҭахуп! – иҳәеит сабду.

Адунеи азна сгәырҕьеит. Сабду ус дансыԥхьоз, есымша ҵлаԥҟара сигон. Уи аҵла дуқәа анԥиҟоз, аҕьҕьа-агәгәаҳәа, адгьыл рҵысны ианкаҳауаз бзиа ишызбоз идыруан, убри аҟынтә есымша абнахь сигон. Уажәгьы сабду ҵлаԥҟара дахьцо сигоит ҟасҵан, сеигәырҕьаҵәа снаидыххылеит. Сабду ҵлаԥҟара данцоз, иеиха иҩыҵыршьны даагылон. Убысҟанҵәҟьа акәын саргьы дансыԥхьоз. Аха уажәы аиха икҙамызт. Мҿтәы саарак иҩыҵракын, Макәан шкәакәакгьы ак ҭаҵаны амахәыҷ еиларшәаны икын.

– Уаалеишь, дад, абра џьаранҙа ҳнеироуп, – иҳәеит, ирхааҙаны.

Саргьы ажәак мҳәаҙакәа ахәацаҳәа снаишьҭалеит.

Сабду убри инаркны, даасмацәажәаҙакәа, ихы иқәыжьны дцон. Ҳаҵаҟа амҩаду иҵганы игаз ааихиҵәан, абна атоура агәы аахәаны иҿынеихеит.

Сара шәкы срызхәыцуан... Раԥхьа иргыланы исзеилкаауамызт сабду иҩыҵракыз амҿтәы саара зиҭахыз. Исыздырамызт иара убасгьы, иарҕьа напы иакыз амакәан иҭаз. Аха лассы ишеилыскаауаз здыруан аҟынтә, сгәы аасырҭынчит.

Сгәысҿанӡамкәа иаалырҟьаны сабду дааҭгылеит. Ҳаварахьшәа, ҩба-хԥа ҿы зҭыҵуаз, иԥҟаны икажьыз аџьажә ашьапы исаара нықәиргылеит. Иарҕьа напы иакыз амакәан шкәакәа ааиртлеит. Амакәан иҭан, авара ахышра инаркны, еиуеиԥшымыз акәац жьыхәҭақәа. Урҭ ишыжәра ижәны иҟаз акәац ааиқәырԥшьыхааны ҿааиҭит:

– Исыгхаз саҭаумҵан, абга рынцәахәы! Жәацуха сгаӡара шсыхьӡаз сурдырит, аха срыцҳаушьеит, ԥсҭбара сумырбеит. Есышықәса иаазгалоз абга рхәы, изыхҟьалакгьы, изыԥҟьалакгьы, ҵыԥх аахыс игәыгәҭасыжьит. Аа, иахьа абар, иаазгеит шәхәы. Шәылыԥха-шәгәыԥха Анцәа иҳаиҭаауит. Смаҭагьы абринахыс, шәара шәганахьала хьаҳәа-ԥаҳәа имоуааит. Абри нахыс уаҳа иара иахь шәхьамԥшаауит, шәихарамхааит. Дымшәакәа-дмырҳакәа, дахьныҵыҵ-ааҵыҵлакгьы, имҩа дақәиҭхааит! – иҳәан, илахьи-иџьымшьи ааиӡатәын: – Уааи, дад, арахь! – иҳәан, сарҕьа махәар ааикын иаԥхьаҟа саанеиган, арыҕьала сыргьежьны, саахирхәеит.

– Уаала, дад, уаала, абга рылыԥха-ргәыԥха Анцәа ҳазшаз иуиҭааит. Иахьарнахыс ухи-уԥси уақәиҭитәит злыԥхаҳаура! – иҳәан, иаԥхьа сыргыланы, аҩныҟа ҳҿааҳхеит. Ҳҩыџьагьы акыраамҭа ҳцәажәаӡомызт. Нас, зныкыршәа:

– Баба, уашьҭа абгақәа уаҳа срымфаӡои? – сҳәан, саахьаԥшын, сабду сизҵаауит.

– Мамоу, дад, иахьарнахыс уара узы абгақәа рыц еихысуп, абга рынцәахәы духылаԥшуп! – иҳәеит сабду.

Иаалырҟьаны, абгақәа санырхкызтәи ауыха сыблақәа иаарыхгылеит, зегь рылымкаа згәахы ԥжәо, сызқәыз

ахьаца ашьапы шьапхыцла иадхоз ақәыҵьма. Иаразнак, саашәа-ӡыӡан, сгәы анааҭрыс, убри сыбла иаахгылаз ақәыҵьма раԥхьа сыбла еиҭаахгылеит. Уи сабду икәац жьыхәҭақәа иреиҕьыз акы аҿыҵакын. Иаасыхәаԥшын, «умшәан, сыхәмаруеит, уара агаӡа!» – аҳәозшәа саҳауан.

Ꙩ-ҚӘЫЦЬМАК

Шьыбжьышьҭахьк, ꙩ-қәыцьмак блаҟы-блаҵәо ишааиуаз, ианынаԥш, аӡә дахьынхоз гәарҭеит. Иудыруазеи, цьара ҿаҵахәык ҳамазар рҳәан, игәырӷьаҵәа инымꙩахыҵын, ашьшьыҳәа рҿынархеит. Рыԥсы ӡаны, арҟәара рҿаваршәаҟьаны, аԥшәма икәша-мыкәша иҟоу еилыркаартә аҟара ианнеи, рҿааныркылт. Иааилалашәшәыр, арахәашәахә агәаарлара ианалаго, цьара акы ҳԥыхьашәар иудыруазеи ҳәа. Абна арҟәара ахаҿыҵәҟьа ианнеи, рҭыԥқәа аалырхын, ашьшьыҳәа рыԥсы ӡаны инатәеит.

Амра аҭашәара дук агымкәа еиԥш аамҭазы, аԥшәма ишаха иманы дындәылҵын, ажәгәаара шыҟаз иҿынеихеит. Дабацоишь абри рҳәан, акыраамҭа ақәыцьмақәа хәыцбӷьыцуа иштәаз, аԥшәма жәҵәрык атәыꙩа ашаха ахаҵаны иманы дшааиуаз гәарҭеит. Ус-ус, ана аӡә дааиуа, ара аӡә дааиуа мацара, хꙩы-ԥшьꙩы аҷкәынцәа ааизеит.

Ақәыцьмақәа абри змаанахарызеишь ҳәа ишыԥшуаз, ажәҵәры аарҳәынҷан, инкарыжьит. Игылаз зегьы лақәеибаҳәан, аӡәы атәыꙩа икит, даҿа шьоукы ашьапқәа ркит. Нас, аԥшәма иаҳәызба ааҭиган, ажәҵәры ахәда ааԥиҟеит. Атах-сахҳәа иласын, аҵәа лахдырҵәраит. Амгәа аадырҟьан, ахых-шьых нҭыргеит. Еиҿыҟьҟьаны инаганы инықнарҳаит. Нас, жьыхәҭа-жьыхәҭа еиҿыхны ақәаб аҭаҵара иналагеит.

– Анҭ иҟарҵо убоит усгьы? – аҳәеит, қәыцьмак.

– Избагәыышьоит, аха ҳара иабаҳахәо, уи ҳара ҳзы ҩыстәаа чысхәгәыышьоуп, иаҳзалоузеи, – аҳәеит, алахь ааиқәнатәан.

– Уи акәым, уара, сара даҿакуп сзызхәыцуа, – аҳәеит егьи ақәыцьма.

– Изакәызеи узызхәыцуа? – аҳәан, иҵааит.

– Изакызеи умбои, абни ажәҵәры нкарыжьын, ахәда ҧырҟеит. Убри аҟынгьы иаанмыжькәа, ацәагьы ахырхит. Убригьы азмырхакәа, амгәагьы рҟьаны, ахых-шьых ҭырган, акалаҭ инҭарыжьит. Иара убригьы азмырхакәа, еиҿыҟьҟьаны икнарҳаит. Иара убриҵәҟьагьы азмырхакәа, аҧшәма даалаган, жьыхәҭа-жьыхәҭа еиҿыхны, ақәаб инҭеиҵеит. Ушьҭа уара уазхәыц, аиаша ҳәа акрыҟазар. Уара, ҳара урҭ рырахәқәа рыхәдақәа ашьшьыҳәа иааҳаҭкәоит, пату ақәҵаны ауп рыҧсы шырхаҳхуа, аха иара убриҵәҟьагьы ҳахырҟьаны ҳаршьуеит. Ани аҧшәма ижәҵәры абриаҟара иргәаҟит, абриаҟара азааицеит, аха егьиарҳәаӡом, – аҳәан, ақәыцьма агәы ҧыжәжәо иаацәажәеит.

– Усами ари адунеиажә аханатә аахысгьы ишеибарку, – аҳәеит егьи ақәыцьма хәышлаҧсагьы. Нас аҩбагьы ҩагылан, рышьеи-рышьеи еиқәҵо, абна агәы аахәаны рҿынархеит.

АԤСУА ҚЬАБЗҚӘА

АԤСУА ҚЬАБЗҚӘА РҞӘЫҬӘАҚӘАК

«Аԥсуа жәлари, аԥсуа дгьыли ирыциит, дад, аԥсуа қьабзқәагьы. Аԥсуареи аԥсуа қьабзқәеи рышьҭамҭа ҭцәадоуп, мшын сакароуп, нҵәара рықәӡам!» – иҳәеит Касланӡиа Шьардын, иара амжәарбаҕь ҳәа дзышьҭаз, иашҭа амжәаҭла иқәгылаз амҵа итәаны, зықәра инахахьаз ицәызцәеи иареи ахьеицәажәоз. Урҭ сара ҿеила сырхаануп. Тур ихәы, аԥеамбарцәа рхәы ҳәа изышьҭаз ҳхәы ԥшӡаҿы акәын сабду Шьардынгьы дахьынхоз. Иара егьарааны дубаргьы, еиҳарак, ашьыбжь агәы анхыҳәҳәоз, убри амжәарбаҕь ҳәа, дзышьҭаз амжәаҭла амҵа ашәшьыраҿы днатәон.

«Абри арагәаԥшь иалху, аа-рагыдыки, хә-мацәхарҟәараки иҟоу срымӡ, сабду Уасманика ԥсаҭа шкәакәа иҟаҵамҭоуп. Сынарцә гәашә сынҭалааӡагьы схы-сыԥсы аҟара сахӡыӡааиуеит. Урҭ аԥеамбарцәа рцәыза уаҳа зеиуа дмиуа, ауаа анырԥшоз иршаз адоуцәа рцәа ахыскаагәышьоит. Убарҭ рабиԥарақәа рыразреи, рыԥшӡареи, рҟәышреи, рыцқьареи абри арымӡ иқәскаауеит!» – иҳәон, иԥсахара нарықәганы.

Уажәы абарҭ сабду имжәа рбаҕьи, аа-рагыдыки, хәмацәхарҟәараки иҟоу срагәаԥшь рымӡ еиҵыхәхәа ҳәа, дзышьҭаз ртәы анысҳәа иаасгәалашәеит, схәыҷра аԥшалас иагахьоу хҭыск. Ишысҳәахьоу еиԥш, есышьыбжьышьҭахь,

есымша амжәатҵла иамҵагылаз арымӡ, еихшәа-еиӡшәа агәҭа ахьеизеиқараз дныҟәтәон. Иахьагьы мшаҽнеиҧш сыбла дыхгылоуп. Дтәан уи, есымша ҩызара изызуаз ишыц лабашьа амҳасҭа инацәхарқәаара ныбжьаршәны. Дыҧшуан нахьхьиӡа, ашьха цәцашҟәа ирыхчынгаз, ахәы еиҟәаҵәаҟәа ҳәа изышьҭаз, еихык-еиҵык инашьҭыз ахәы еишьылҟәа рышқа. Дрыхәаҧшуан убырҭ иблаҟәа аархмыршәаӡакәа. Иҳәон иныҵакны зҿара гәхьаазгаз ашәа хьанҭак. Уи, уи ашәа иҧсуаҭлан. Аҵыхәтәантәи имшҟәа наскьазгоз хацхә ссирын, иҧсеиҟәырхаган, игәыҕырҭахлаҳәан иара изын.

Дтәан сабду ажәҩан иналҧраaз ашьха раҳ ҧеамбар исахьахәыра нылкааны. Аҽыхәа иҿабылгьазшәа, иҿазсоӡ иҧаҵа еиҟәышлаҳәа хыҽҽаны игәаҵаҕара иныҟәҭәон. Иҳәон, игәырҩеи игәҿыҕьреи ихазырштуаз, аҧсы дзырҿыхоз ажәытәӡатәи иабдуцәа рашәа.

Еиҭасҳәахуеит, абри хыҭҳәаам, ҿырҧшӡагам. Аргамаду избаз, исаҳаз сызхаану, издыруа хҭысуп: Исгәалашәоит, абас мшы ссирк аҽны, шьыбжьышьҭахьк, амра каҵәо ахьашымҭазыҵәқьа, зыҟәрахь инеихьаз ҧшьҩык абыргцәа ашҭа иааҭалеит. Арҭ рымҩахыҵра сабду оумашәа имбаӡеит. Есуажәааны иҭаауаз, нырцәи-аарцәи инхоз игәылацәа ракәын. Сабду Шьардын иҿы лассы-лассы имҩахыҵуан. Зегь акоуп сабду, иара иаҵкыс еиҵбацәаз ашлаҟәа рааира даагәырҕьан, ишыц лабашьа иҽынанҵаны дҩагылан, иӡара амацәаз ахы икылуршәо, ихажәҩабжь хыӡак ҭашәо, икәымжәыхәа иҵаҽырбо, дышәшәа-шәшәо днарҧылеит. Аҕьара иаҩызаз аҧсшәа ҵҩызаа акәымкәа, гәыблыла, гәык-ҧсыкала аҧсшәа нареиҳәан, амжәарбаҕь ашәшьыра иныҵаигалеит. Арҭ агәыла сасцәа иахьа имҩахымҵыргьы, уаҵәы ишымҩахыҵуаз здыруаз сабду, абжьааҧны изыҟәтәалоз рқәардә лақәҟәагьы шьҭымхӡакәа, уажәраанӡа иахьгылац игылан.

Иааиз неибарԥшын, инеибартәақәеит. Сара Азамбалдақьа ҳәа ҳзышьҭаз, ахыци ахәымпали зынсаланы иҟаз ҭырҟьо амӡырха сықәын. Иахьагьы исгәалашәоит иааиз ҳгәылацәа: Иуан Сиҭи, Басариа Шьагәи, Цәеи Хәаршьыҭи, Шлар Османи ракәын. Урҭ сабду иаҵкыс еиҵбацәан. Абарҭ, ишысҳәахьоу еиԥш, лассы-лассы сабду ишҟа имҩахыҵуан. Ихәыҷы аахыс еибааӡахьаз, ргәы еизыбылуан. Ҳаҭыр рықәеибаҵон, еихаӡгылон. «Шьардын, «уара» ҳәа, ахьуасҳәо саҭоумҵан. Упату схы иқәуп» ҳәа, наҳәаны, рхы-рыԥсы ааҿыхны акәын ражәа ахы шдырсалоз. Сабду ихала ирагәаԥшь рымӡ ду агәҭаҵәҟьа дықәтәан. Егьырҭ ахыц еиԥш рҿеикәыршаны, рҟәардә лаҟәқәа ирықәтәаны, иаԥхьаҵәҟьа итәаны иацәажәон. Ажәеи-ажәеи хибатуа ишнеиуаз:

– Шьардын, уххь згеит! Аҟалаа арзақәара ԥсыхәа анырзамҭалак, ажәлар ануҳәалак ушәиуеит. Ушәигьы, иушәиз, ишиашоу ихы иҭашәоит, ихы иҭамшәар, игәы иҭашәоит рҳәоит. Абри аҵареи амцреи абанӡаҟоу? – иҳәан, дҵааит Осман.

– Иашоуп, дад, иҟалаз арыцҳара зыхҟьаз данырзылымхлак, данырзымԥшаалак, сара сҿы иааиуеит, сышәи дылнахырц исашьапкуеит. Ҵабыргуп, саргьы ҵангьы-мцынгьы сшәиӡом. Аха иҟалаз аус сышәи ада ԥсыхәа-ӡыхәа анамоулак, сшәиуеит. Сышәигьы ахҭа иҭашәоит. Амала, ишәыҵаскыр сҭахым, ашәира-шәира ианадамха, иҟоуп убыс шәиԥхьыӡк, убри ашәиԥхьыӡҵәҟьа сҿы иҭагӡаны исызҳәом, – иҳәан, ҳамҭак иҿааникылеит сабду.

– Уҿы иузҭамыгӡартә уи закә шәироузеи, Шьардын? Уԥсы иахумырзаауа шәиԥхьыӡ маӡак акәымзар иҳауҳәандаз усҟангьы! – иҳәеит Шьагә дзықәтәаз иҟәардә лаҟә иҿынаҟәиҭхан.

– Ауаатәыҩса улаԥш иҵашәар узымчҳауа, цәымӷырҭахәыс, ӷарҭахәыс Анцәа иуиҭааит, – ҳәаҵәҟьа аҳәара

са сзы игәаӷылацәоуп, Шьагә. Абри ашәипҳхьыӡ аҭкыс еицәоу даҽа шәипҳхьыӡк ҟалаӡом, дад. Уажә ҩажәак еихысҳәаалоит. Зегьы еицгәашәҭахьеит. Кәыркәа мзазы, абжьмрак анкацеиуа, ахаҳә аныхәтәуа ҳәа анырҳәо аамҭазы: «Кьу, кьу» ҳәа, абжьы гәаҟуа ажәҩан иалоуп ауарбажә. Игьежьуеит, ихынҳәуеит, иӡышоит. Аӡы иашьҭоуп, аӡы аԥшаауеит. Иабоит арҩашқәа, иабоит аӡиасқәа. Аха ауарбажә арҩашқәагьы аӡиасқәагьы шьашәа иабоит. Ажәра иақәиҭым, ауарбажә Анцәа ишәихьеит. Ԥсраҽенынӡа ескәыркәа мзазы, ауарбажә гәаҟуа ажәҩан изалоу убриазоуп. Ишәиуп, дад, ауарбажә. Саргьы абри ашәи бааԥс ауаҩы ицысҵарц сҭахӡам.

Ҳамҭак ҭынчрахеит. Дасу ихәыцрақәа рӡыхшьах далан. Дасу иара итәала идунеи дықәын, иара итәала дхәыцуан…

Шьардын иҿцаауан игәылацәа ирҷыдангьы, инахарақәазгьы. Урҭ игәҩрамкәа ирдыруан сабду дышҟәышыз, хара инаԥшуаз аӡә шиакәыз. Убри аҟнытә иазҵаарц иаауан. Абарҭ уажәы зыӡбахә сҳәақәаз, иааины итәаз, сабду акәты арцына ашԥахарсала дырзаԥшырц рҭахын. Иаргьы идыруан урҭ иахьа убри азыҳәан ишааз. Аха макьана аӡәгьы ацәыргара изымгәаӷьуа иштәаз, сабду иаалырҟьаны:

– Мушьни, дад, абна абарҵаҿы амра ицәыршәлоу ашԥхарсала сзааугондаз? – иҳәан, сзамбалдақьа ахәымпал анҵо-ианыхуа амӡырха сахьықәыз ибжьы насхьигӡеит. Уаҳагьы иажәа ааҩбамтәкәа, амаҵурҭа абарҵа сныҵаххын, сабду ишԥхарсала амра иахьцәыршәлаз иаашьҭысхын, сыҩны сабду снаидыххылан, сышԥхарсала ишьамхы иныкәыршәны, ишсылшоз стәарҭа ныкәыкшаны снаиватәеит.

– Ҳаи, ҳаи, уара гаӡа ԥшӡа, уара мцахә азҳа! Дад, саԥхьа итәақәоу ашлақәа сыватәашьа рзымдыруа џьушьома? – иҳәан, схы ааишьышьит. Саргьы саамаԥхашьан, ашьшы-

ҳәа сꙩагылан, ꙩапхьа сзамбалдақьа ашҟа сҿынасхеит. Ааи, анаџьалбеит, ацәажәашьа уҳәеит ҳәа, акыр шԥаҭахәу. Уажә убри анысгәалашәалак сабду ицәажәашьа аҭанӡа сархәыцуеит. Сара сакәзар: ҳаит абааԥс, уаҳа уҽадахар уабацари, уара агаӡа бзамыҟәшәа иҟоу? Аиҳаби аиҵби узымдырyа, ухәыҷума уара ушьҭа, аблаꙩа ду?! ҳәа, – иӡыхь-ԥсыхьха иҟаз, ахәыҷ ахаан ихамышҭуаз ажәа кәамԥақәак иасҳәозар акәхарын. Аха урҭ иӡыз-иԥсыз ҳабдуцәа рыламыси, рҟазшьеи, рцәажәашьеи урыхь-ҵәуеит ҳәа, иунаҭагәышьозеи. Ицаз цеит хнырҳәышьа змам ауп. Убарҭ зегьы уажәы сыбла ианаахгылалак, сгәы сынҭаҕызуеит. Анаџьалбеит, зегь рыла ҳашԥассахеи, саагәыԥшаа-хыԥшааүеит.

Абри амжәарбаҕь амҵаҿы ауп, уажә абра ақьаад ианысҵо аԥсуа қьабзқәа рахыԥхьрак ахьсаҳазгьы. Анцәа злыԥха ҳаура! «Ахәыҷ иибо-иаҳауа ихашҭуам!» – шырҳәаҵәҟьо иҟазаап. Саргьы абарҭ аԥсуа қьабзқәа рцырҟьахақәа аҭаҳмадцәа еимданы ианырҳәоз, фышықәса аарла исхыҵуан. Зыҽны исаҳаз, ишсаҳаз иааиламырсӡакәа иахьагьы сажәра иҭазгалеит. Акыр ҵуан абарҭ ақьабзтә жәабжьқәа еицамкқәа, дара ашлақәа ишаарҳәаз ақьаад ианысҵарц сҭахызижьҭеи, аха исзырманшәаломызт. Аа, иахьа мшаҽнеиԥш урҭ аԥеамбарцәа ꙩапхьа сыбла иаахсыргылеит. Мшаҽнеиԥш, сабду иԥаҵа аӡшәах еиԥш иҿацәқәырԥаны игәы иныкәҭәо, аа-рагыдыки, хә-нацәхарҟәараки иҟоу арагәаԥшь рымӡ, еихшәа-еиӡшәа агәҭа ахьеизеиҟароуҵәҟьа дықәҭәоуп. Џьꙩык ашлақәа аҟәардә лаҟәқәа ирықәҭәаны иаԥхьа-ҵәҟьа итәоуп. Рыԥсы ӡаны изыӡырꙩуеит.

Ушьҭа сабду иажәа хьыла иԥысҟоит. Абри амжәарбаҕь инамҵарҳәацәаз ақьабзтә жәабжьқәа, сара исаҳаз, ишсаҳаз аԥхьаꙩ улымҳа аҟынӡа иназгоит.

АИМҬАХАРА

Ажәытә, инеихых-еиҵыхыз аԥсхәра ду, аимҭахара ҳәа иашьҭан. Аԥсхәы ззыруаз, здунеи зыԥсахыз ауаӷгьы днагазар акәын. Аҵьар ҟамчхәыла ирылыркааауаз, зыбз хәшәыз, хацламҳәала аӷыжәлантәык ахҟа рыбжьызхуаз, ацә тәыӷа еиԥш, зуаажәлар ирылагылаз, Нхыҵи-аахыҵи зыӡбахә наӷхьаз, зыӡбахә ааӷхьаз, ахаҵараҿы зхымҭа камшәоз, зҽыбӷа зҽаласаны абаз шьҭызхуа ҳәа, ихьӡ-иԥша ахара инаӷхьазар акәын. Абас еиԥш иҟаз ахаҵа-ихаҵа иакәын аимҭахара дугьы заҭәашьаз. Аимҭахараҿы иааԥхьан здунеи зыԥсахыз иуаиҭынха, ихарҭа здыз, зхарҭа идыз иқәлацәа. Хьыӡҳәала, мацәақәкыла аимҭахара иалахәын, иара ицназгоз, хьӡиԥшеи ирхыбаамыз, еицырдыруаз иӷызцәа, иқәлацәа гәакьақәа. Аимҭахара ақәшәара насыԥын, ашьыжь ажә ицәтәны игәарҵыз, ахәылбыеха аԥа аҵарԥало игәарлоит анырҳәоз, амш андуз, амш анбзиаз.

Аимҭахараҿы имӷаԥыргон аҭарчеи, акьиан аихсра, аҳәыхәаха аихсра. Аимҭахараҿы иқәдыргылон зыԥсҭазаара иалҵыз иҽыкәаша. Абарҭ ақьабзқәа злахәымыз аԥсхәы зеимҭахарахомызт. Ачара ду аҵаул чара ҳәа, ишашьҭаз еиԥш, аԥсхәра дугьы, аимҭахара ҳәа иашьҭан.

АҬАРЧЕИ

Ишаҳҳәаахьоу еиԥш, аимҭахараҿы ҟьабзла, зегь раԥхьа аҭарчеи ныҟәыргон. Еиҭасҳәаахуеит, аҭарчеи зызныҟәыргоз, иаргьы идунеи даныҟәыз аҭарчеи ныҟәигахьазар акәын. Ари аԥсуа ҟьабз, аҭарчеи анныҟәыргоз, заа иахылаԥшуаз, аԥышәа змаз абыргцәа алхын. Аҭарчеи аныҟәгаразы иаман аханатә аахысгьы еицамкыцыз ахатә ҟазшьа ҷыдаҟәа.

Аԥсхәра аҽны, амра шьыбжьы агәыҳәҵәа ианыҵаххуаз аамҭазы, кәымжәыла, кабала рҽеилаҳәаны, рҽыкәашаҟәа рыҽԥырхаҟәа ргәыҵҳәаны, ркәадырҟәа ҟәынашәк рынпыҟҟала, жәаҩык аҽыбҕа ҟазацәа азар ҳәо, аимҭахара зызкыз иашҭа иааҭалон. Зыԥсхәы руаз, иҩызцәа рганахьала, зегь реиҳа лымкаала изааигәааз иҩыза гәакьа, аҭарчеи ныҟәгацәа раԥхьа дгылан. Аҭарчеи ныҟәгацәа рзы иалхны иҟаз аиҳабацәа реиҳабы, аҭаацәара иаланамгалацыз, заа зҽазыҟаҵаны иԥшыз аԥҳәызба илыдиҵон ҿыц асырҭы иаҿырсааз, ашьха рҩаш аҟәарашраҿы ирышҳаз «ашьамхы мпахьшьы» ҳәа, изышьҭаз наганы, зыӡбахә ҳҳәаз аҭарчеи ныҟәгаҩ, раԥхьа игылаз аҽыбҕаҟаза, ишьҭахь аҽоупҵаршә инаҵалыршәуан. Убри аамҭазы, азаргьы неихыжьжьон. Аҭарчеи зҽоупҵаршә иаҵаршәыз аҽыбҕаҟаза, иҽыхәда дныҵагыланы, иаҕәра аанкыланы, хә-ҽышьахәаарк днаскьаганы, аҭарчеи ныҟәгацәа раԥхьа днаиргылон. Ари ҟазҵоз, дара аҭарчеи ныҟәгара аиҿыхарҭаҟәа ирхылаԥшуаз, аиҳабацәа раԥхьагыла иакәын.

Игылан аҽы ҭоуҕанқәа раҕәрақәа ирыҵасуа. Абри аамҭазы, убарҭ аҭарчеи ныҟәгацәа рхылаԥшразы иалхыз аиҳабацәа иреиҵбыз, ишыц лабҷашь ԥшӡа ацаха ҟаԥшь ахы иакәыршаны, аҭарчеи ныҟәгацәа зегьы дахьеицырбашаз, рарҕьарахьтәи рганахь дышгылаз, ацаха ҟаԥшь зхаԥыр-ԥыруаз ашыц лаба шкәақәа анааиҟьалак, аҽқәа ршьапышьҭыбжь адгьыл аҩуа, аҭарчеи мҵарсны, инеиуаз ишьҭалон. Амарда, ахшьыра, акаршәра, акы ааԥымкӡакәа, аҽцәа зегьы еибарҵысны абни аҭарчеи мҵарсны инеиуаз, иҽоупҵаршә иаҵаз ампахьшьы аҵырԥаар акәын. Раԥхьа аҭарчеи рылԥааны ицаз аҽыбҕаҟаза аҭарчеиныҟәгаҩ есиҟаиҵалакгьы, аиҩхаа дахыԥама, ахшьыра бааԥс иҽеиҭама, аӡыжь далаԥалама, дгьежьыма, дхынҳәыма, дкәараҵама, ишьҭаз аҽцәа ихьымыгӡакәа, дгьежьны, раԥхьа дахьыҵҟьаз аҭыԥ аҿы данзааи, аԥхьахә иара ианашьан. Усҟан, ашуқьаҭ мпахьшьы рышҳагьы иаҿа ианырҵон. Ус акәымкәа, ишьҭахь инеиуаз дихьӡаны иҭарчеи имихыр, егьырҭ аҽцәа зегьы аахынҳәны, аҭарчеи мҵазырсыз ишьҭалон. Егьа аамҭа царгьы, зегьы акакәын, аҵыхәтәаан, аҭарчеи аӡәы ирылԥааны раԥхьа иахьыҵҟьаз дааир акәын. Аҭарчеи згаз, аҽцәа раԥхьа дгыланы ашҭа ианааҭалалак, зегьы нҽыжәҵны, аԥсы иншьан инахагыланы иҵәыуон. Убри ашьҭахь, иҩызцәа неилагыланы, ижәытә-иҿатә, иламыс, иуаҩра, ихаҵара атәы неигымкәа ихцәажәон. Ҳәарас иаҭахузеи, сара абри абҕьыц ианысҵаз иагым иацым, иаша былгьы ҩацоуп ҳәа сызҳәом. Сара схаҭа абарҭ, хыхь зызбахә схәақәаз ақьабзқәа ахьымҩаԥыргоз зымбаӡац, сахаанӡам. Дара абарҭ акьабзқәа рҵыхәала, ирацәаны сзацәажәаахьоугьы, ҭыԥқәак рҟны иахьеиқәымшәақәо ыҟоуп. Аха сара дара ирҳәаз акгьы авасмыжьӡеит. Ихыҭҳәаамкәа дасу рҳәамҭақәа еиҿызбааит. Иахьынӡасылшоз рҳәашьагьы еиқәсырхеит. Ажәакала, абас акәын аимҭахараҿы аҭарчеи ныҟәгашьа шыҟаз.

АКЬИАН

Иуан Ситҭ абри акьиан даналацәажәозтәи амш иахьагьы мшаҽнеиԥш, иааицамкӡакәа сыбла ихгылоуп. Уаҳа зхьышьҭра иқәымло, аамҭа аӡыхшьах зхабар алаӡҩахахьоу убри амшгьы даҽа мшык иаламҩашьо, сгәалашәараҿы иахьагьы ацәашьы иаҵәеиԥш иалыԥхоит. Убысҟангьы иара Шьардын иҳәалон еиԥш: Арбаҕь акәтаҕь аҵараҳа какал зҿамлоз амжәаҵла, атлаз еиԥш абҕьы еихагьежьаа ҟьаҟьақәа, аԥшалас нарыласуа ишәшәа-шәшәо ашҭа иқәгылан. Убысҟангьы абжьааԥнеиԥш, Шьардын ирагәаԥшь рымӡ мышьҭа бзиа, ажәҩан иналԥраaз аԥеамбар исахьа нылкааны, ирымӡ агәҭа иахьеизеиҟараз дықәтәан. Есымша сабду иашҭахь имҩахыҵуаз ԥшьҩык ашлақәа, убасҟангьы рҟәардә лаҟә хәыҷқәа еихархәаны, Шьардын иаԥхьа итәаны ицәажәон. Убри аамҭазы: «Ҳаи, ҳаи, сыламысқәагьы сымпыҵышшо иалагеит убама. Сшажәра сшажәыз уашьҭа игәҩарамкәа агәра згеит. Саҭашәымҵан дад, сыхәда аҳәынҵәрақәа шаартыз сызгәаамыгӡаӡеит!» – иҳәан, уажәыгьы зыԥшӡара зцәымӡыцыз инацәкьарақәа кахәхәа, ихәда иныҵаирԥшаaит. – Абасоуп, дад дшәыкәыхшоуп иҳазгәамҭаӡакәа, хәыҷы-хәыҷла ҳабдуцәа шәаамҭак рӡыблара иалганы иахьанӡа иаҳзааргаз ҳҟазшьеи, даҽа милаҭк иаҭәам ҳқьабз хазынақәеи ҳампыҵышшаны ишцо!» – иҳәан, аҵанӡа игәы дынҭаҕызит Шьардын.

«Аамҭа гәаҵәа жәпа ус егьа лашьҭа-ҳәашьҭанатәхьеит!» – иҳәеит Шьагә дахьтәаз даақәыпҵсычҳан.

«Аиеи, акьиангьы сара схаангьы аимҭахара дуқәа рҿы акәын иахьымҩаԥыргоз, уашьҭақәа иаахшәаххеит умҳәозар. Абри иацы зны Шьардын иххь згеит, аимҭахара аӡбахә ала данцәажәоз ишиҳәаз еиԥш, аимҭахараҿы акәын акьиан аихсрагьы ахьымҩаԥыргоз. Иара убри аимҭахара зызкыз, здунеи зыԥсахыз иԥсы аҳаҭыр азы аҭарчеи анныҟәыргоз, иалахәыз иҩызцәа гәакьақәа ракәын аимҭахараҿы акьиан аихсра иацныҟәозгьы. Акьиан аихсра шымҩаԥыргоз ҳәа, сара аханатә аахыс ишыздыруа абасоуп. Аԥслаҳә абҕа ԥызҵәоз, аҵыс мҩас абла ҭызхуаз ҳәа, изышьҭаз, аҳадақь акаҵәаара абқәа аҿызхуаз ахысцәа, акьиан аихсразы заа иалхны иҟан. Акьиан аихсраҿы аԥхьахә згоз ирҭон, убри ақьабз ззымҩаԥыргоз ауаҩы иитәыз-имааз иҟәых. Ахысцәа ахьгылаз ахәы аԥынҵа аҟынтәи ҩышә ҽышьахәар ахьыбжьаз, нырцәтәи ахәаҿы икыдырҵон акьиан. Акьиан али ахьацеи иркыдырҵомызт. Аханатә аахысгьы акьиан зкыдырҵоз амжәеи, аҵьҵлеи ракәын. Ишысҳәаахьоу еиԥш, нырцәтәи ахәы иқәгылаз аҵь икыдырҵон ачанах шкәакәа. Уи ачанах шкәакәа, хыхь арахәыц иаркны, ачанах иахьазеиҟараз агәҭаҵәҟьа иақәшәартә, акәтаҕь ҟаԥшь адкнарҳалон. Нахьхьынтәи уаныԥшлак, акәтаҕь ҟаԥшьи ачанах шкәакәеи ҽеила еидубалартә. Ахысцәа иркын аҵхаара зҭаз, нырцәи-аарцәи зхымҭа иаԥхылнадоз, ашьанҵа зҿаз аԥсуа шәақьқәа. Абарҭ зегьы еиқәыршәаны, ушьҭа акьиан аихсрада зегьы андырхиалак, аԥхьа ахысразы ахысцәа рыбжьара аҵәы ҭарԥсон. Аҵәы зықәшәоз иакәын раԥхьа ахысра азин змаз.

Иахьеиԥш исгәалашәоит Ажьҵакьа ақыҭан, Кьасоу Амаба ԥсаҭа шкәакәа иеимҭахара аныҟаз. Абра еиҵхаз акьиан аихсраҿы аҵәы иқәшәеит, аарла зарԥыс цәы-

цәымҭа инҭагылахьаз, абри акы дысзыҟандаз ззуҳәашаз, зыӡәӡәаӡ аахәаны иужәышаз, арԥыс еихых-еиҵых наӡааӡак. Сымҩашьозар, Сузар акәын ҳәа сыҟоуп ихьӡызгыы. Абри аҷкәын аԥхьа ахысра анинасыԥха, икәымжәы еиқәаҵәа иҵаԥыруа дахьгылаз, иаԥсуа шәақь ааихихын, аҭыҳәҭеи ииаатихит. Жәытә-натә аахыс излаԥыз ала, ахысҩы иабџьар џьаргьы иқәымкыкәа, диашахәҵәаӡа дышгылоу, иаԥсуа шәақь инапы инықәырсны, акылԥшра ԥсыԥ еиҭарсрак еиҳа ахмырҵкәа, ишәақь ақәыԥшыгеи, нахьхьи, нырцә икыдыз ачанах шкәакәа иадкнаҳалаз акәтаӷь ҟаԥшьи неидбаланы, ихысга маҵәа ирҵысит.

Аџьар игылаз неилаҩҩит: «Ҳаи, удырҩатәгьы удырхатәгьы еиӷьхааит!» – рҳәан, тәыҩа хахак ахра инаҿигазшәа, џьабара қамса убахьоума, Кьасоу ихы ахькамшәаз зегьы неигәырӷьан, ныҳәаԥхьыӡ гәарҭак наишьҭарҵеит. Хәыки-хәыки рыбжьара аџьҵла икыдыз акьан, ачанах шкәакәагьы, акәтаӷь ҟаԥшьгьы ԥыххаа иуадышххыраха, шәышықәса ирықәлаз аџь хаҩаӡара инамҵеиԥсеит.

Аҽны убри Кьасоу ихымҭа ада ҳәатә рымамызт. Ашьыбжь агәы анааиҩнахуаз аамҭазы, ацәгьаразы аимҭахараҿы еизаз зегьы ирбо-ираҳауа, ажәлантә реиҳабы днықәгылан, ауаҩы дыԥҵәазар деиԥызшьуаз, аԥсы дзырҿыхоз ажәа ҟәыш, ажәа хатәра аххәааны, иахьатәи аимҭахара зырԥшӡаз, аимҭахара зызкыз Кьасоу имсаҟеи ҟама иаҿа ианиҵеит.

Кьасоу ԥсаҭа шкәакәа дгыланы ашҭа дааҭалазшәа, еиҭаҳәашьа змамыз гәаҳәарак, гәалаҟарак еилагылаз аџьар аамҿханакит. Абри ахҭыс сара ҽеила сахаануп, избаз ауп, исаҳаз ауп». Сиҭ иажәабжь неиқәиҳәалеит.

Сара Сиҭ Шьардын имжәарбаӷь ашәшьыраҿы дтәаны мышкызны еиҭеиҳәоз аԥсуа қьабз, абыржәыҵәҟьа акәушәа исаҳауеит, сыгәгьы асырҳәы ҭанаԥсоит. Сгәы асырҳәы ҭанаԥсоит избанзар, каҳада-ԥҽыда, абарҭ ҳабдуцәа

азқьышықәсақәа ирылганы иааргаз ажәытәӡатәи ҳаԥсуа қьабзқәа рыԥсышьа цәгьахеит. Иҳәан, исҳәан аамҷыдахаз, рцыжәхак иахьа еиҭагылаз абиԥара иахьрызнымхаз. Абарҭ рҩызцәа зеиуа адунеи иқәым амилаҭ рҭынхақәа ахьиааӡаз.

АҲӘЫҲӘХА

Аимҭахара злеибарку аԥсуа қьабзқәа иреиуоуп аҳәыҳәхагьы. Даара шамахаӡак акәымзар, аҳәыҳәхеи, ахьача сырмеи захьӡу иахьа аӡәгьы издырӡом. Уимоу, иара ҳаԥсуа институт, аетнографиеи, афольклори рыҟәшақәа рҿыҵәҟьагьы аԥшаара уадаҩзар ҟалап, абарҭ зыӡбахә сҳәақәаз аҳәыҳәхеи ахьача сырмеи рыӡбахә зҳәо материалк. Ирзымдыруазар ҟалап, ирыхьӡу ирыжәлоу, рхы иахьадырхәо, амилаҭ рҭоурых аҿы ҭыԥс иааныркыло, аԥсуа қьабзқәа рҿы рольс ирыхәмаруа, рфилософиатә ҵаҵгәы адац-ԥашә амҿхак ахьынӡаҵәырҟацоу. Изахьӡузеи нас аҳәыҳәха? Излыхузеи, ишԥаҟаҵоу, изызкузеи?

Аҳәыҳәха аххьа рахәыцқәа ирылхуп. Аҳәыҳә ахы асахьоуп иамоугьы. Иара убри аххьа рахәыц хацгьы шоит ҩбаны. Аххьа ҟаитани ахьача сырмеи рыла. Аххьеи ахьача сырмеи ирылхуп аҳәыҳәхагьы. Аххьа хҭырԥа ачыхә еиԥшуп аҳәыҳәхагьы. Амала, аххьа хҭырԥа ачыхә, аххьа рахәыц иалхуп. Аҳәыҳәха ачыхә злыху, ахьача сырма арахәыц-ӡа ахац ауп. Абри хьача сырмала иҟаҵоу ачыхә, аххьа ҟаитан иахьынҳалоуп. Еилырганы аҳәашьа сзаҭазар, абас ххьа рахәыц хацла еибыҭоу ачыхә ауп аҳәыҳәха захьӡугьы. Убри аҳәыҳәха ауп аимҭахараҿы икнаҳаны изеихсуагьы. Уи аихсра апроцесс мҩаԥыргоит абас: ишдыру еиԥш, аҳәыҳәха аихсрагьы ахымҩаԥырго

аимҭахара аҿы ауп. Шә-ҽышьахәарк набжьаҵаны, ажаҵла иалху ашьаҟақәа ҩба рцәақәа рхыхны, ашьаҟақәа аки-аки рыбжьара жәа ҽышьахәарк рыбжьаҵаны, иҕәҕәаны иадырсуеит. Аҩ-шьаҟак рышьхынгылара хәба-хәба ҽышьахәар иҳаракны. Аҩ-шьаҟак ирыбжьырдон, мацәкыск асагаса зсагасоу абҩатә даҷ. Убри абҩатә даҷ дырххон иахьынӡазалшоз. Адаҷ ашьаҟақәа ирыбжьырдаз ирхьындырҳалон х-ҳәыҳәхак. Аҳәыҳәхақәа аки-аки рыбжьара, иара изҳәаз ишиҳәаз еиԥш, ԥшьба-ԥшьба рагыд рыбжьарҵон. Аҳәыҳәха аихсырҭа андырхиалак, акьиан аихсра ашьҭахь, шьыбжьагәы анхыҳәҳәоз аамҭазы, аҳәыҳәха аихсразы иалхыз арԥарцәа хәҩык кәымжәыла-кабала рҽеибыҭаны, ҽеиқәеи-ҽыхәеи рыҵакәашо, аҳәыҳәхақәа ахькнаҳази дареи шә-ҽышьахәарк ааԥхьаӡаны инызжьарҵон. Аҽцәагьы рыкәтыц кьарахәқәа хыршаны, акәаш рацәа ххыра зҭарыҳәҳәыз, зҭаԥсаз, ацәаҳәа еиқәаҵәа иныкәгылон.

Аҳәыҳәха аихсра закәанс иамаз анагӡара даара иуадаҩын. Иазԥҟаз азакәангьы еилоугар ҟаломызт. Хыхь ишаҳҳәахьоу еиԥш, аҳәыҳәха аихсра раԥхьа изыкәшәо изы, ҩаԥхьа аҵәы ҭарԥсон. Аҵәы зыкәшәоз аԥхьа ахысра иаҭәан. Акьиан еиԥш, аҳәыҳәхақәа реихсразы аԥышәа ду зоухьаз аиҳабацәа хҩык алхын. Урҭ ишырҳәоз рхы ныҟәыргар акәын аҳәыҳәха аихсцәагьы. Раԥхьа аҵәы зыкәшәаз ахысҩы, абни, заа илырдахьаз ацәаҳәа еиқәаҵәа дныкәгылон. Икәтыц кьарахә акын иарҕьа напы. Ахысҩы иҽширхиара иҽанирхиалак, ацәаҳәа ахаҿы зкьарахә хыршаны игылаз ахаҵа аҵықьҳәа дхы-суан. Убысҟан ахысҩы азин иман, ацәаҳәа дзыкәгылаз аҟынтәи аҵҟьара.

Ахысҩы дыҭрысны дышнеиуаз, раԥхьатәи аҳәыҳәха ахац абҩа даҷаҿ икнаҳаз днаҵаххны, зных хысрала аҳәыҳәха ахац ҿыршәаны, лацәарӡасрак ахмырҵкәа,

икәтыц кьарахә иарма напы инампыҵаршәны, аҳәыҳәха камыршәӡакәа днамҵасны, аҳауа иналҧааны дышнеиуаз, рацәак аҳәыҳәахаҟәа ирцәыхарамкәа, иаҧхьа ишьҭаз аӡахәаш абҕьы иларшәыз ахь ҧара дышьҭасны, аӡахәаш абҕьы мырҵысыкәа, инылҧааны амба дынҭалар акәын, аҧхьахәы анигоз. Абас егьыҟеиҵеит раҧхьа аҳәыҳәха аихсра заҭәахаз арҧыс. Зыкәтыц кьарахә рхианы, аҵҟьарҭа ацәаҳәа еиқәаҵәа ахаҿы игылаз ахаҵа данхыс, ҧшаласшәа днаҵҟьеит зыкәтыц кьарахә хыршаны изкыз арҧыс. Абри сымҳәацкәа, аҳәыҳәха ахац зхьынҳалаз абҩа дач днаҵаххит. Дааиламхаӡакәа аҳәыҳәха днаҵаххын, знык хысрала аҳәыҳәха ахац ҿыршәаны, ишааиуаз, мацәыс еимҟьаракгьы ахмырҵкәа, икәтыц кьарахә иарма напы инампыҵаршәны, аҳәыҳәха днамҵасын, аҳауа иналҧааны, дкаианы, адгьыл иҿеиуатәны дышнеиуаз, ахьшьыцба еиҧш днышьҭасын, аӡахәаш абҕьы ишьҭаз мырҵысӡакәа, ахь ҧара нылҧааны амба дҭалеит.

АУАКӘЫМ

Ажәлар игылаз инеигымкәа ибзарӡы рҳәеит. Еихыкеиҵык аныҳәапҳхьызқәа икәа-имаӷра инҭарҳәеит. Уи аҿены апҳхьахәы игеит рапҳхьа ахысра заҭәаахаз арпҳыс.

Абри аҳәыҳәха иазку ажәабжьгьы Ситҭ ианиҳәоз иахьеипш исгәалашәоит. Амра шьыбжь хьашымҭазыҵәҟьа инеихьан.

Абри ауакәым аҟьабзгьы аимҭахара иаҵанакуан. Апҳсхәра ду аимҭахараҿы, апҳсы ипҳсаҭа иатәу, иацу ҟьабзуп. Ауакәым ашыц иалырхуан. Хә-махәык змаз ашыц аҵәама-жьыма ахыхны, иҟәашккараӡа асеипҳш игәылдыршәон. Хә-махәык, хә-цәашьык рхадыргылон. Махәыцыпҳхьаӡа абарфын чабраҟәа рыкнарҳауан. Хаарабзаара згымыз ачалых чарҳәҟәа акамфеҭқәа ашыц амахәҟәа ирхьындырҳалон.

Аимҭахара, апҳсхәду аҿы ауакәым ашҭа аҭагалара зыхәҭаз аиаҳәшьеи, аиаҳәшьапацәеи ракәын. Ауакәым ашҭа иҭаргалон уахынла, уаҵәы пҳсхәызар уахеипҳш. Ауакәыми апҳсаҭатәи еицҭаргалон. Иназгозгьы, еиҭасҳәаахуеит, аиаҳәшьеи, аиаҳәшьапацәеи ракәын. Апҳсуа ҟьабзла ишапу еипҳш, апҳсаҭатәи апҳсы ихьӡ зхыз ауакәыми назгоз рапҳхьа дгылан аиаҳәшьа. Апҳсаҭатә иацны ашҭа иҭалон агәакьацәа, ашәаҟәлацәа. Зхарҭа здыз, зхарҭа рыдыз, иҵегь инаскьагаз ауацәа. Ишдыру еипҳш, рапҳхьа аиаҳәшьеи аиаҳәшьапацәеи ҵәуон. Убырҭ рышьҭахь инеибарпҳшны инеизгьы ҵәуон.

АХЬАНАԤА

Ауакәымгьы, ахьанаԥагьы, ашьамаҟагьы аԥсхәареи аимҭахареи рыцәгьара иадҳәалоу, хҭак еицҭыху қьабзқәоуп. Ахьанаԥагьы, еибыҭашьала ауакәым рацәак иацәыхараӡам. Убригьы аӡахәаши, аб тәыԥа ҳәа изышьҭоу абна ӡахәеи, еилаԥаны ашьышьыга еиԥш иҟарԥон. Убригьы иаакәыршаны ацәашьы ԥшӡақәа ахаргыланы, ахьа лыԥшаахла идырхион. Ахьанаԥа иакәыршаны иаркыз ацәашьқәа аԥсы иеишәаҿы ианхаргалалак, ацәашьқәа рхала ицәаанӡа идырцәаӡомызт. Ацәашьқәа лашонаԥы, аԥсы иԥсгьы лашоит, иџьанаҭ мԥагьы арлашоит, ишьҭахьҟагьы дхьаԥшуам ҳәа иԥхьаӡан. Ауакәыми ахьанаԥеи ашьамаҟеи, иашоуп, аԥсхәы абзахәы иадҳәалоу қьабзқәоуп, аха изыҟарԥоз, аԥсы ахраҭахь излаихәоз, изызкыз уҳәа урҭ зегьы рҭаққәа реиҿыхарҭақәа ҳаздырам. Аӡәы ицәгьа иӡап, сара сзыднагалахьоу абыргцәа егьырҳәо смаҳаит. Ԥабыргуп абри ахьанаԥазы иззыҟарԥоз анарцә аԥсы излаихәоз атәы маҷ-саҷқәак инарымԥатәны ирҳәозаргьы, ауакәыми ашьамаҟеи рзы, ирдыруазаргьы ирцәыбжьахеит, саргьы сзырмазҵааит.

Ҳәарас иаҭахузеи, ауакәым еиԥш, ахьанаԥагьы аԥсхәараҿы ашҭа аҭагалара зыхәҭаз, егьҭазгалоз аиаҳәшьеи, аиаҳәшьаԥацәеи ракәын. Ахьанаԥагьы, ауакәымгьы, ашьамаҟагьы рхала аԥсхәараҿы инаргомызт, аԥсаҭатә иацҭаргалон.

АШЬАМАҞА

Ауакәым ауакәым захьӡыз, ахьанаԥа ахьанаԥа захьӡыз, ашьамаҞа ашьамаҞа захьӡыз, ари азҵаарагьы аҭак шаарту иаанхоит. Ажәақәа рҵаки изхылҵызи, сара иахьынӡаздыруа макьаназы еилкаам. Ҳәарас иаҭахузеи, арҭ аԥстынхақәа ацәгьара иаҵанакуа ақьабзқәа ирхаану, издыруа макьанагьы иҞоуп, амала ашьҭаҵаара аҭахгәышьоуп, мышкызны абри аҭоурых цырҞьаха еилкааӡамкәа аамҭа ӡымшын иаламӡырц азыҳәан.

Изларҳәо ала, зыӡбахә ҳҳәаз ақьабзқәа рҞынтәи, ашьамаҞа зегь реиҳа зеилаҵа-еилыхра аҞазара ду зҭахыз акы акәны иԥхьаӡан. АшьамаҞа аҞаҵара иазҞазаз аҳәса рацәаӡамызт. АшьамаҞа аҞаҵара аҞазарагьы, ашәышықәсақәа ааныжьны иаауаз баҩхатәран. Ақыҭаҿы аӡәык-ҩыџьак ракәын ашьамаҞа аҞаҵашьа здыруаз. Уажәы ҳааиуа-ҳааиуа ҳахьаақәлақәаз, ақыҭаҿы ашьамаҞа Җазҵо зынӡагьы дыҞаӡам. АшьамаҞеи, ауакәыми, ахьанаԥеи иахьа аԥсхәрақәа рҿы зынӡагьы рхабар убаӡам. Ԥсыуа қьабзк аҳасаб ала, анаукаҿы аӡәык-ҩыџьак ргәалашәараҿы инымхазар, убригьы бжамҿамны. АшьамаҞа злаҞарҵоз асагәреии ацәарҭәеи рыла акәын. Аха ашьамаҞақәа еицәыжәламызт. ИҞан ауаҩы имахәҿа аҞара идыршәпоз, мамзаргьы идырпоз. Амала, рыҞаҵашьа акакәын. Адырды бамба-хац аҵкыс ишәпазар акәын ацәаӡыӡ иагәыларҵоз абамба хац. Иахьа усоуп ишашьҭоу. Убри асагәреи ахьӡгьы изакәугьы ззымдыруа рхыԥхьаӡара маҷӡам.

Ашьамаҟа злеибытҭаз ацәаӡыӡи асагәреии дырхион. Нас, ацәа ырӡытҭны акалам џьам ианыртәалон. Асагәреи ахац азхык, акыр инахараны иарсу арасатәы шьаҟа иадырҳәалон. Ашьамаҟа ҟаҭаҩ длыдгылазар акәын илыцхраауаз, уи атәы ҽеила издыруаз аԥҳәыс. Руаӡәк, ашыц лаба еимҿаԥа хәыцҷы ацәаӡыӡ инӡаалыргылон. Егьи аԥҳәыс, асагәреи ахац, убри ашыц лаба еимҿаԥа иҭганы, ашьшьыҳәа ацәаӡыӡ инӡаашьуа, илыманы лҿыналхон. 40-50 раки ӡаки аура змаз асагәреи аанҵәаанӡа ацәаӡыҭ иӡааршьуан. Ацәаӡыӡ асагәреи ианадшәылалак, ҩаԥхьа асагәреи ирҿыцны, даҽазныкгьы ацәаӡыӡ иӡаашьуа, алаба еимҿаԥа иҵыргон. Убас мацара ицо-иаауа асагәреи ацәаӡыҭ (ацәаӡыӡ) иӡааршьылон, ашьамаҟа зладыршоз асагәреи ахац иахьынӡахәҭоу ишәпахааанӡа. Аҳа, ушьҭа асагәреи ашәпара азхозаргьы иазхоит анырга ахәлак, иахьынӡахәҭаз идырхьшәаашәон. Нас акәын ашьамаҟа захьӡу ацәацәаашь аршара ианалагоз. Ашьамаҟа ашьхынгылара ҩ-рагыдыки ԥсыӡаки ыҟазар акәын. Ишаҵасу еиԥш, ашьамаҟа 50 хац-еилаҵа еикәыршаны идыршон. Ашьапгьы еилаԥаны, ахала ашьапы иқәгыларҭә иҟарҵон. Иара ацәаӡыӡ иӡаашьу асагәреи иалхны, ашьамаҟа ахәда иныҵакшәа, ҩ-мцәыжәҩа хәыцқәаак арҭон анеиҭагааиҭагаразы иарманшәаларц. Ашьамаҟа ахаҿы иалгаз асагәреиқәа ԥшьыцьара ацәашьқәа адыркуан. Убри ашьамаҟа аншьан ахаҿы, чысла ирхианы игылаз астол аҿы иқәдыргылон. Аҵыхәтәан, аԥшәмацәеи, ауараатынхареи, ажьра-цәаара асакәмал ахҵара иалгааанӡа, уи ашьамаҟа ахаҿы иаркыз аԥшь-лашарак дырцәаӡомызт, ишаркыц иаркын аҵыхәтәанынӡа.

АШЬАԤСА АХӘԤҲА ИЛХРА

Раԥхьаӡа ицәырҵыз аԥсуа қьабзқәа ирыциит, ашьоуреи аиҕареи ирыдҳәалоу ашьаԥса ахәԥҳа илхра ҳәа, изышьҭоу аԥсуа қьабзгьы. Ашьаԥса ахәԥҳа илхра ақьабз иацырԟьахоу анышәынҭра асасра ианыԥшуан, иахьагьы ианыԥшуеит амилаҭ рԟәышра ду, рыхаранаԥшра. Иаанарԥшуеит, агәрагьы ҳнаргоит абри аҩыза ақьабз змоу амилаҭ, акыр шәышықәсақәа зхызгахьоу аҭоурых шаҳаҭс ишрымоу. Абри ақьабз иахьагьы имҩашьахуа агәра ҳнаргоит, ажәлар маҷ реиҕара мырымжьыжькәа еинраалашьа форма ҷыдас ишрымаз. Иаҳнарбоит абри аганахьала ажәлар рбаҩхатәра, рԟазара заԟа иҳаракыз, заԟагьы иҵаулаз.

Егьырҭ амилаҭқәа рҿы, жәытә-натә аахысгьы, хьырхәыгаси, шьауҕаси, ақәыӡбреи, аҭакреи, акнаҳареи закәанс ианрымаз, аԥсуа жәлар ԥсыхәа ахьынӡамаз, дара рус дара аӡбашьа формақәа рыман. Дара рыҩнытҟатәи рус цәырымгакәа, имырҳау-ҳаукәан, дара рхатәы дара аӡбашьа рдыруан.

Аҩыжәлантәык ашьа зыбжьаз мырымжьыжькқәа, ҵа змам ажәлар рхәыцра ҵҩада иахшаз иаӡбыз ашьаԥса ахәԥҳа илхра ҳәа зыхьӡхалаз, аамҭа рацәа шаҳаҭс измоу, аамҭа рацәа ирхаану, иахьагьы мшаҽнеиԥш, зҵаки зыламыси еицамкыц аԥсуа жәлар ирқьабзуп.

Рыцҳарас иԟалаз, абри амилаҭ рҭоурых иацәаашьы иаҵәоу, ишьаҭамырӡгоу, жәытә-натәаахыс ҳабдуцәа,

урҭ рабдуцәа жәҩахырла иахьа уажәраанӡа иааргаз амилаҭ рыхшыҩ дуӡӡа, иахьа еиҭагылаз аҧсуа жәлар рабиҧара иаахшәахыртәит. Иахьа ҳазлацәажәо, амилаҭ хеиқәырхагас ирымаз ақьабз ашьҭамҭа дырӡхьеит. Аиғацәа реинраалаpaзы, аӡхьамҧш зыршуаз, аҩыжәлантәык хацламҳәала ахҟа рыбжьызхуаз абызшәа хыфа-ҿыфахеит. Уимоу, аби-аҧеи рбызшәала изымеицәажәо, ашәиҳәаҩ ишәиҧхьыӡ иааҭагылеит. Анапынҵашьа ззымдыруаз ҳабдуцәа, ҳаҧсадгьыл ашәарҭа ианҭагылаз, ашәышықәсақәа ирхааныз, ҩыџьа-хҩы иргәыдымӡалоз аџь хаҩаӡара дуқәа рымҵа аҧсышәала, аҧсуа қьабзла, аҧсыуа ламысла, аҧсыуа ҟазшьала, аҧсыуа хәыцшьала ирыӡбон амилаҭ рлахьынҵа. Иахьа аҧсуа жәлар рқьабзи, рҟазшьеи, рбызшәеи ахыҧхьрак ҳазлацәажәаз реиуа џьаргьы иуҧылаӡом. Иахьа аҧсадгьыл алахьынҵа рыӡбоит тәым бызшәала, тәым ҟазшьала, тәым қьабзла. Ҳәарас иаҭахузеи абри уазуп, уоуп, рыцҳара дууп. Аха ауази ауоуи закәу, изхылҵыз, иахьынтәaауа ззымдырyа, ауоуи аyази рыбжьы ргәаҿы инеиуама? Ҳәарас иаҭахузеи, инеиӡом. Амилаҭ руаҕеимшхара, амилаҭ рықәӡаара захьӡугьы убриоуп, даҽакала ҳәашьеи хырқьиашьеи амаӡам.

Ари уажәы хәыҷык аҳа сшықәыз, аҵәа сықәлазаргьы, схасыбжь слымҳа ианаҳа, агәы гәуп, уаҳа азымычҳаит. Ауардын иахьақәыҕәҕәо ауп иахьҿыжуа!

АНЫШӘЫНҬРА АСАСРА

Адунеи аҿы анасыԥ шыҟоу еиԥш, анасыԥдарагьы ыҟоуп. Аманшәалара шыҟоу еиԥш, арыцҳарагьы ыҟоуп. Аԥсуа жәлар рыԥныҵҟа есымшагьы ацәгьеи абзиеи рышьхәа еивҵан. Цәгьа нагӡа шыҟамыз еиԥш, бзиа нагӡагьы ыҟамызт. Жәытә-натә аахыс еиуеиԥшым аҟала-ақәа, амзызқәа ирыхҟьаны аԥыжәлантәык еиҕацәахон. Аиҕарақәагьы еицәыжәламызт. Иҟан алаба зыбжьаз, ашьа зыбжьаз, ахҟа зыбжьаз. Алаба зыбжьаз, егьырҭ аиҕарақәа рааста, реинраалара еиҳа иманшәалан, имариан. Убысҟангьы амаҷ аду ахылҵааӡа, ишыԥхаз, ишырҳәо еиԥш, ишцәалаз, аҟәышқәа, аиҳабацәа бзиақәа алацәажәар акәын. Аҟалаа ахьыҟалаз ақыҭаҿы иаднагалоз, аԥышәа ду змаз, зажәеи зыхшыԥи ԥҿыз, ҳаҭыр зқәыз ахатәрақәа ракәын. Аха аинраалацәа, абыргцәа рҿаԥхьа иқәгылаз абри азҵаара, абри аус хьанҭа, ус хәыжәхәыҵәа ҳәа, иааинырсланы ихәыҷы-иду алацәажәара рҿазыркуамызт.

Аиҕара иҟалаз аҵыхәала, аинрааларазы иалхыз адуқәа неидтәаланы, аиҕара иҟалаз зыҟалаз, изыхҟьаз, ишыҟалаз, иахьыҟалаз, ахи-аҵыхәеи ааиламырцҳаӡакәа, ҿеишәа иҭырҵаар акәын. Дара убри аиҕара аҵыхәала иалхыз рахь еиҳабык аԥхьа ддыргылон. Уеизгьы-уеизгьы қәрала зегьы дреиҳабызар акәын. Аиҕара зыхҟьаз игәԥарамкәа ианҭырҵаалак ашьҭахь, аԥыжәлантәык ашьа здыз

рышǩа хар змамыз, пату зқәыз ҳәа иԥхьаӡаз, хықәкыла ирзырышьҭуан. Абрыгь-абрыгь аамҭазы, абри аҭыԥ аҿы рыхьӡи-рыжәлеи нҭкааны инараҳәаны, рус аҵыхәала ишымҩахыҵуаз рарҳәон. Абарҭ ацҳаражәҳәаҩцәа инеиз ирҳәаз, аҩыжәлантәыкгьы шақәшаҳаҭхаз, ражәахә рзааргон аус арзақәацәа.

Инаҵшьны иазгәастәр сҭахуп, аинраалацәа аус ахи-аҵыхәеи ҽеила еилымкаакәа ишымҩахымҵуаз. Аинраалара ԥсыхәа шамаз анеилыркаалак акәын, аус нап анадыркуаз. Убри иаҷыданы, ҽеила иҭырҵаауан аиғацәа руаҩра, раамысҭашәара, ахьынӡаǩаз. Зыǩны аус рымаз ҽеила иҭҵааны ианымҩахыҵлак, аиғацәа рус мызбакәа, еинымраалакәа ихынҳәӡомызт. Иаҳҳәап ашьа зду инаҿаршәны аинаалара мап ацәыркыргьы, инеиз аус аҭыԥ иқәырҵаанӡа, иахьнеиз ажәлантә ирыдтәалан. Аҵыхәтәан, егьаумҳәан, ашьа здызгьы ажәлар ирҳәаз, ажәлар ззааиз, ажәлар ирзеиғьыршьаз изахыԥомызт, иазааиуан.

Абра уажәы инасымҩатәны шәлымҳа аǩынӡа иназгар сҭахуп, ажәытәӡа зны ашьа зыбжьаз аҩыжәлантәык Шәачааи Шәарыǩәааи аǩазацәа ишеиндраалаз ажәабжь атәы.

...Уаҩшьрак аҵыхәала Шәачааи Шәарыǩәааи ашьа рыбжьалеит. Аҩыжәлантәык ашәақь ааиларымҵар ада, хәшәы-быгьшәы рымамкәа иааидтәалеит. Анаԥшцәа ари иǩалаз арыцҳара аҵыхәа шҽеимхоз агәра аныргa, ауаҩы дыԥҵәазар деиԥызшьуаз, абри аус ажәлар адыргаларц азырызбеит. Избаны ишьҭырхыз аус мырхьшәашәакәа, қыҭацыԥхьаӡа ауаа рыларҵеит, инахәашьым-иаахәашьым арыцҳара иǩалаз рлымҳа аǩынӡа инаргарц. Қыҭацыԥхьаӡа иалырхит егьызеиғьымыз, зыбз хәшәыз аиҳабацәа ԥышәақәа. Арҭ ажәлар рхаҭарнакцәа аҩыжәлантәык иахьырзеиԥшыз аизара аҿҳәарамш ԥырҵәеит. Дара

рыхьӡала жәӷахкыла иалырхыз арҧарцәа Шәачааи Шәарыҟәааи ирзырышьҭит, абригь-абригь амш аҽны, абри адгьыл аҿы ирықәшәарц.

...Амш шьыбжьагәы инхыҳәҳәаахьан. Аинраалара иазалхыз амш аҽны Аныхамҵа ҳәа, иахьашьҭаз адәы ҧшӡаҿы, икылсит аӷыжәлантәыкгьы рхаҭарнакцәа. Наҟ-ааҟ рҽеиӷыҿаны, рчамҳа лабашьақәа нарыҵарсуа, рґәакьиа ҟамақәа рымҳасҭақәа быӷышҧсараха, иӡышӡышӡа иаарыбжьагылт аус арзақәацәа.

Гәаран уны ажәлар игылаз рыгәҭа, Шьагә илабашьа аҽыӷҳәа инаирсын, иххьа хҭырҧа нахеиҵеит. Иажәа аҧыртлаха иамраӡакәа, Шьагә илаҧш дааҵашәеит, заҭа дызшьырц зыкәтыц кьарахә аҭра иааҭызгахьаз Шәача Ҳабыџь. Ашәымҭак Шьагәи Ҳабыџьи рылаҧшқәа ааиқәшәеит. Аха Шьагә изаҟаразаалак Ҳабыџь саҟалажәак иамҳәаӡакәа, абарҭ ажәақәа ахызаҵәқәа реиҧш рҿынаирхеит:

«Ага иқәыҧсоу аҧслымӡ ахыҧхьаӡара здыруа, ажәлар шәхаҵкы сцеит!» – иҳәан, Шьагә иааҭиршәшәаз иажәақәа Ҳабыџь дааишәара-еиҵаранатәын, ицәажәоз ашла иҿы ҧымҽкәа иҽаашьақәикит:

Жьи-напхи узеиҟәыхраҳа, амышәкәан илоу асаби иан лкыкахш дузалхәдатәраҳа, аҧсуа хаҵагьы иламыси иареи еиҟәыхшьа рымаӡам. Ажәлар ду ҿык инеицҭацәажәаны еицырызбаз аус иахчнысыз, ажәлар рылахь иоуеит. Изыхҟьа-ҧҟьалакгьы жәлар рҵәыцәгьа иқәшәоит, ажәлар рҿы дмацарахоит. Ажәлар рыӷныҵҟа имацарахаз, жәлар ргәырӷеи, ргәырґьеи, рымаӡеи зҵаркыз ауаӷы, ахраҭахьгьы днарышьҭуам. Игага гиуа абри адгьыл иқәларгьы, аҧсабара иҵкьыҵкьанашьоит, дад!

Шәачаа, са сшәыкәхшоуп! Шәара шьҭрала шәаагылазаргьы, абри адгьыл ҧшьа иатәу иагәаҵәоу, зхәы иаҭәҳәаны изфо шәоуп. Зыбзырӡада зыҧсырӡы зқыҭа

иалымҵыц шәреиуоуп. Иахьа зҵыхәала шәымҩахыҵыз аус, ус хьанҭоуп. «Акры здыруа дагьууандаз, дагьуаҕандаз» – рҳәон ҳабдуцәа. Шәара аламыси, ацҟьареи, аҟәышреи, ақьабзи рыԥсы ахьҭоу нҭкааны издыруа, аханатә аахыс аҳаҭыр ақәызҵо жәлантәуп. Ажәлар ражәа иаҕраԥало, ажәлар ражәа акапан ззеилымцо шәакәзар, ажәлар шәааи ахьырҳәазгы шәымҩахыҵрымызт. Ажәлар роуп жәытәнатә аахыс ажәлари, ақьабзи, аҟазшьеи, аламыси, аԥсуареи еибаркны изку. Ажәлар анеиххәыц, пату анрықәеибаҵа, ианышьҭибах, ианеихаӡгыла, хьымӡҕ рықәлаӡом.

Шәачааи Шәарыҟәааи нахьхьынтә аахыс еишьара дибаргон. Рыцәгьеи рыбзиеи еилан. Аха, «Бзиа нагӡа шыҟам еиԥш цәгьа нагӡагы ҟалаӡом!» – рҳәоит. Иҵабыргуп иахьа жәлары зегьы рҿы ибылгьы ҩацаны аиҕара бааԥс шәыбжьалеит. Шәгәы ахәра ануп. Иахьа еизаны ишәыдтәалоу ажәлар рхаҭарнакцәа, акыр збахьоу, акыр заҳахьоу аиҳабацәа лыԥшаахқәа ишәзеиҕьыршьо иарҕьароуп шәгәы ахәра ҕәҕәа иану.

Жәлары зегьы ирбо ираҳауа Шәарыҟәаа рыхҭрақәеи, раҳәеиҵыбҭрақәеи ашәӡынӡ рхьыссы, ахы иузаҿамкуа, хәыц наҩагьа злам ацәаҕәацә шәыла иҭаӡны, Шәачаа шәнышәынҭра иасасуеит. Ашьаԥса ахәԥҳа дылырхуеит. Сара аԥсреи абзареи еимаркуа ашла, ахаангьы сгәы исзаанаргом, иахьа ҿык инеицҭацәажәаны ажәлар ишәзырыӡбаз аус шәахыԥап ҳәа. Дад дукәыхшеит, шәыҩныҵҟа ҷкәынак угәы уаԥысзаргьы, иудыруазааит иахьатәи ажәлар ражәеи, аԥсуа ламыси, аԥсуа қьабзи уабџьар шеибанамырго.

Амра акәаԥҳәа ианынҭашәоз, Шьагә иажәа ахиаҵыхәеи неиқәиҳәалан, ихҭырԥа ахаҵахеи, илабашьа аҵыххеи иамраӡакәа ажәлар аагачамкит. Шәача Ҳабыцҍ дҩагылан, иаҕа Шәарыҟәа Кьаҕәса днаидгылан:

– Кьаҕәса, иахьарнахыс жәлары зегьы ирбо ираҳауа, уареи сареи ажәлар ражәа ашьа ҳабжьнахит. Аринахыс уцәгьеи убзиеи рзы сцәа сызагоуп! – иҳәан, ашьа зыбжьаз аиҕацәа ааигәдеибаҳәҳәалеит.

Ажәа зиааиз акәтыц кьарахә хьшәашәаӡа ганха икаршәын!

Ҳәарас иаҭахузеи, абри ашәышықәсақәа зыхчнызгахьоу ажәытәӡатәи ахҭыс аҵыхәала, Шьагә ицәажәара ахы инаркны зегьы зааныкхаӡагәышьеит, ашла идоуара иацәыӡыз рацәоуп. Аха иаанхаз, ҳара хҟынӡа иааӡаз иажәа ҭынха, аԥсуа жәлар рқьабзтә ҭоурых азы хәамаӡам.

Иазгәасҭар сҭахуп, ашьа зыбжьаз аҩыжәлантәык еинраалашьас аԥсуаа ирымаз ақьабз. Ишаҳҳәахьоу еиԥш, инамыцхәны акәымзаргьы, ҳмилаҭ лассы-лассы аиҕарақәа рыбжьалагәышьон. Аха уи ирласны аҭыԥ иқәызҵоз, аинраалашьа аформақәагьы азырԥшаауан. Убри иабзоураны, аиҕара иахҟьоз арцыҳарақәа даҽа рыцҳарақәак ахҟьаанӡа ажәлар ахаӡгылон. Аԥсуаа ашьа зыбжьаз еинраалашьас ажәлар еиҵырхоз қьабзк салацәажәар сҭахуп.

Ашьа зыбжьаз аҩыжәлантәык еинзраалоз ақьабзқәа иреиуан анышәынҭра асасра. Ашьа иадҳәалаз арыцҳара аныҟалалак, имырхьшәашәакәа, усеиԥш иҟаз аиҕара иамараз ауаа хатәрақәа бжьалон. Ахы зымпыҵҟьаз ауаҩы иҭынхацәа, лада дыҟа, ҩада дыҟа, абри аус иахаӡгылон. Арыцҳара иақәшәаз иуара-иҭынхара рҟынтәи, хар змам ҳәа ирыԥхьаӡоз аиҳабацәа дәықәырҵон алыԥсаа дзоуз ажәлантә рахь. Ацҳаражәҳәаҩцәа заа адырра рырҭон, раӡәк дзымпыҵаԥсыз иуара-иҭынхара анышәынҭра иасасырц, ашьаԥса ахәԥҳа далырхырц ишымҩахыҵуаз. Алԥсаа дзоуз ацҳаражәҳәаҩцәа ражәахә ианазыразхалак, рымеида анроулак акәын, егьи ажәлантә ишахәҭаз, ишақьабзыз, ишаҵасыз еиԥш ианымҩахыҵуаз.

Еидибагалон дала-шьала еизааигәаз ацәара-ажьра. Аҳәса рхы инаркны ршьапаҟынӡа ашәӡанӡ хмырҷаӡакәа рыҿҭалаҳаны рҿыҟарҵон. Ахацәагьы раҳәызбаҭракәа ашәы рыҿхысны, ахы иааиуа иаҿоумкуаз ацәаӷәацәгьы, шәыла иҭаӡны иаақәдыргылон. Заа иалхыз, ари еиԥш ахҭысқәа зыҽрылазырхәқәаахьаз, аԥышәеи ахымӷаԥгашьеи реиҿыхырҭақәа ҽеишәа издыруаз, хӷык акыр зықәра инахахьаз ашлақәа, анышәынҭра иасасуаз инараԥызон. Ҳаӷеимышхара, ацә иақәыршәыз ашәы, асаара ишьҭасуа, раԥхьа инаргыланы, ҳәсеи хацәеи ршьапқәа хтны, инеилагыланы рҿынархон. Ашьра ҟазҵазгьы, иоуразоуроу ашәы дҭалаҳаны, наҟ-ааҟ иара иқәлацәаз иӷызцәа иваргыланы идәықәлон. Еицыз ашьаԥса ахәԥҳа дылызхуаз раԥхьа игылан, абри ақьабз, абри ацәгьара иақәнагоз амыткәма зҳәоз, абри аӷыза иақәшәаахьаз, иԥышәаз ӷыџьа зықәрахь инеихьаз аҳәсақәа. Аха убырҭ амыткәма ҳәо ашҭа иҭалаз аҳәсақәа, ауаӷы дыздыԥсылаз ицәара-жьра еиуазар акәын.

Абарҭ зыӡбахә сҳәаз, анышәынҭра асасразы рымӷахыҵра ақәшәар акәын, аԥсы анышә данамардоз аҽны. Анышәынҭра иасасыр ҟалон аԥсыжра ашьҭахьгьы. Ала амгәа аԥа ҭызшьаауаз, ала гәыбзыӷ зырҵәыуоз амыткәма ҳәо еицнеиуаз, раԥхьа игыланы, аԥсра иақәшәаз рашҭа иҭалон, еимданы амыткәма зҳәоз аҳәсақәа.

Ауаӷы дыздыԥсылаз иоуразоуроу ашәы еиқәаҵәа иҿхысны, дшьамхышгыланы аԥсы иаԥхьа даагылон. Аҵыхәтәан, аԥсы изқәаҭыԥ ахь инагара рацәак бжьамкәа, аара здыз арԥыс, импыҵаԥсыз иан лгәыԥҳәы дадырцҳауан. Иҭахаз ицымхәрас хәыԥҳас дҟарҵон. Абри ашьаԥса ахәԥҳа илхра иазҳәаз, высшьа змамыз ԥсыуа қьабзын. Аԥси абзеи акыкахш зыбжьалаз, аицакра маҳагьараны иԥхьаӡан. Ашьаԥса ахәԥҳа даналырхлак

ашьҭахь, аӡыжәлантәык еишьара-еиҳәшьара деибарго иҟалон. Убринахыс рыхьӡи-рыхьымзҕи еилых-еилаҵа рымамызт, рыцәгьеи-рыбзиеи еизызаган.

Сызлацәажәо аԥсуа қьабзқәа рҟәыҵәа анымҩаԥыргоз еиҭасҳәахуеит, ирымҩаԥгашьаз сара сахааным, сыла иамбеит. Аха ажәытәӡатәи абри ақьабз, ҿык иҭыҵны шәҿык ирҭало мацара, иагхаз ҟаларгы, иахьа ҳара ҳабиԥара аҟынӡа иааит, аринахысгьы ӡра-ԥсра ақәлаӡом.

Статиа хәыҷык аҿы урҭ ақьабзқәа реиласарҭақәа зегьы узцәыргом. Амала, абра инасымҩатәны, ианысҵар иамҩаны исыԥхьаӡоит уажә аабыкьа ԥсрак аҿы сзықәшәаз хҭыск. Иахьагьы убри азҵаара ҭыԥ снаҭом…

Рацәакгьы ҵуам, зынӡа дала-шьала ҳаилахәымзаргьы, уарала ҳагьеицәыхарамызт. Зыӡбахә сҳәарц сҭаху, ҳқыҭаҿы акәым, анҭыҵгьы еицырдыруаз, унеишь-уааишь ҳәа зарҳәоз хаҵа нагак иакәын. Иаргьы ушьҭа иқәра ҿеила ифахьан. Абри ахаҵа иԥшәмаԥҳәыс лдунеи лыԥсахит. Сара сеиԥш сҩызцәагьы аԥсрахьы зцарҭаз ыҟан. Аԥсыжра аҿны ҳааицәажәан аԥсрахьы ҳцеит. Аԥсрақәа рҿы ишыҟаҳҵалацыз еиԥш, ҳнықәлан хҵәыуеит. Ҳанаалбаа, ҳхылԥақәа астол иахьықәыз иаақәаҳхын, инаҳхаҵаны ҳҿынаҳхеит. Еицыз сара среиҳабын аҟынтә, раԥхьа снадыргылан, аҵьабацәа ҳрыдышшыло, аҵыхәтәан, аҵьабацәа рхаҿы итәаз, хықәкыла ҳаззымҩахыҵыз, зыԥшәма дзыԥхаз ахаҵа ҳанааидгыла, ҳхылԥақәа ааҳхаҳхын: «Акы еиԥшымкәа ҳгәы иалсит!» – ҳҳәан, гәыкалаҵәҟьа ҳидышшылеит. Аха шәгәы иалсра Анцәа ишәзааимгааит. Иҭабуп, Аҟәантәи шәахо шәааит. Аҵьабаа жәбеит егьит ҳәа, аԥсышәа ҵҩызаак рымҳәои. Аха иара деихаԥсы-еиҵаԥсы ацәгьагьы-абзиагьы мҳәаӡакәа дышгылаз, даалҟьан: «Уара, Мушьни, шәара еицу зегьы шәаԥсацәаӡами, шәхалқалақьцәома?» – иҳәан, даахақәгәамҵит.

«Ҳаи, ииуазеи, аҭаҳмада хцашәа иҟоу! Ҳара ицәгьара ҳгәы аҿы иааганы ҳидышшылеит, иара абас ҿҭамӡарала дышԥаҳацәажәо!» – сҳәан, аиаша уасҳәап, ихыжәжәаҿыжәжәаииҳәаз сгәы иалсын, ажәак мҳәаӡакәа, аԥсраҿы ҳәарҭасгьы исымааз, сҩызцәа снарҿаԥшит.

«Ҳзыхирҟьозеи, уара ари?» – инцәыҵеиҳәеит сҩызцәа исыцыз руаӡәк. Егьырҭ ирыхьыз рзымдыруа иааилахеит. Ҳхылԥақәа ҳхаҳамҵацкәа: «Уара, аԥсуа хаҵа ихҭырԥа, ма ихылԥа ихыхны, аԥсра иақәшәаз ауаҩы аџьабара дахьалагылоу идышшыло абажәбахьоу?» – иҳәеит, еиҭа ибжьгьы наиаԥыжьны. Ажәакала, аӡыршы наҳҿеиҟьазшәа, ажәак мҳәаӡакәа ҳаахынҳәит.

Аиаша уасҳәап, абри ахаҵа нага ҟәыш иҳаиҳәаз даара ихьымӡӷысшьеит, егьгәнызгеит. Адырҩаҽныҵәҟьа, абри ахаҵа иҳаҽԥниҳәаз, гаӡа бызшәоу ҵабыргыҵәҟьаны иара диашазу, агәнаҳа саҵамлакәа, аҵареи-амцреи еилысымкаакәа Анцәа сумшьын сҳәан, абри аилкаара сашьҭалеит.

Урҭ реиԥш иҟоу, ажәытә қьабзқәа здыруа ашлақәагьы уашьҭақәа иабаҟагәышьоу, рдунеи рыԥсаххьеит. Аха дырҩегь, иаанхаз ахыхә-мыхә, зыӡбахә саҳақәаахьаз абыргцәа, аӡәымкәа-ҩыџьамкәа срызҵааит абри ақьабз ажәытәӡа аахыс ҵасыс ҳабдуцәа ишԥарымаз ҳәа. Сгәы иныҵаххны, имӡакәан иасҳәеит Бабахь Агрба аԥсраҿы иҳаиҳәаз зегьы.

– Ааи, иажәымҭа бзиахааит, Бабахь! Агр Мақ диԥами рыцҳа, егьаумҳәан! – иҳәан, Бабахь иҳаиҳәаз акы еиԥшымкәа игәы иаахәеит. Дад, «Аҟәыш дагьууандаз, дагьуаӷандаз!» – рҳәоит. Бабахь ишиҳәаз иашоуп. Уимоу, аԥсраҿы ухы хтны унеигьы, аҽада уақәтәаны унеигьы зегьы акакәын анкьақәа, уи даара ихьмызӷыдараны ирыԥхьаӡон. Аԥсуа хаҵа аԥсраҿы дҵәыуаны данаақәҵлак, ихҭырԥа неихаҵаны аџьабацәа дрыдышшылоит. Иашоуп дад,

дукәыхшоуп Бабахь ишәеиҳәаз. Амала, аԥсраҿыҵәҟьа абри шәаҽԥнимҳәар ауан, аха игәы иныҵаххызаап умбои! Джәытә ҷкәынамзи рыцҳа егьаумҳәан! – иҳәан, хәыҷыкгьы илахь неиқәиҵеит.

Абри абырг бзиа исеиҳәаз инақәҿыҭны, инацырҕызны, абас сеиҳәеит даҽаӡәгьы: «Акаамеҭ анырҳәа, ажәҩан иалыҩрны, атәыҩақәа ахаргыланы, са скаамеҭуп ҳәа, иҳәҳәо-иҟаауа ҵаҟа икаҳауа џьушьома, аҷкәын. Аа, абри Бабахьи шәареи ишәзеимакырахаз ауп акаамеҭ захьӡуҵәҟьа. Абду иқьабз амаҭа данаҕрагыла, уи кааметҭымкәа изакәызеи нас?! – дагьаауалуашеит зықәрахь инеихьаз абырг. Уара иахьа аԥсраҿы жәаҩык еицықәларгьы ҟалоит. Ирҵәыуо ихамгылаӡакәа, дара-дара еибаҵәыуаны иқәҵуеит, сҳәашьа цәгьахазаргьы. Закәыхи, рхылԥақәа ма рыхҭырԥақәа астол ақәхра иадхалап ҳәа уҟоу. Амардуан ишналбааз, рыхқәа хырҟьаҟьа, аџьабацәа рхаҿы игылоу, аԥсра иақәшәаз ахаҵа иааигәа ианнеилак, рԥынҵақәа инарҭацәажәаны инаивсны ицоит. Иарҳәаз закәу ушьҭа уара идыр. Маҷк сажәақәа хԥарацәахазаргьы саҭоумҵан, дад, саниашьа схаҵашьахеит!» – иҳәеит аҭаҳмада.

Ҳаи, абри снашьҭамҵааӡакәа, сызҵымӡаара уалк саҵандаз сгәахәт сахьтәаз.

– Ҳабдуцәа рқьабз, рыламыс егьи ҳәа, акыр ҳзынхама, зегьы уақьы-бзақьхеит. Аԥсуара ҳәа иаадыруаз аҵәы ахьшьуа иааиуеит. Ҳаҕоу ижәла лаганы ифааит. Асҵәҟьа убахьоума, џьушьҭ! – ҩаԥхьа даагәрыҟәҟәеит аҭаҳмада.

...Амш сықәланы саауан схы схәыцырҭаха. Бабахьи, абарҭ ҩыџьа аҭаҳмадцәеи сыбла ишыхгылац ихгылан. «Шәаԥсацәаӡами, уара, Мушьни?!» Бабахь иажәақәа сгәы асырҳәы ҭарԥсон...

Хәыҷык ихьшәацәаны исҳәозаргьы, абригьы ацәгьара, аԥсра иацырҟьахоу қьабзуп. Сара ҽеила сахаануп анкьа

аԥсрақәа рҟны аҵәыуацәа рҵәыуашьа аҵас. Аҵәыуаҩ ихҭырԥа, ма иоупцәа хылԥа ихыхны астол иныҟәҵаны, ихы дасуа ҵәыуара даныҟәлалак, арԥыск ашырҳәа днаидыххыланы, ибҕа икуан. Амардуан, мамзаргьы, ашәхымс днахганы аԥсы днеихаиргылон. Иаргьы дааскьаны аганахь, иахьахәҭаз даагылон. Аҳа, ушьҭа иаамҭоуп анигәохәуаз, аҵәыуаҩ ибҕа еиҭанааиклак, аҵәыуаҩгьы днеиххәацыны, аԥсы днеихыҵны иҿынеихон. Абарҵа аҟынӡа даннеилак, ҵаҟа дмылбаакәа, иԥынҵа нарыцҟьа-аарыцҟьаны даахагьежьны, ҩаԥхьа ҵәыуара деиҭаақәлон. Аԥсы днеихагыланы дышҵәыуара-данҵәыуалак, ишьҭахь игылаз арԥыс ҩаԥхьа ибҕа ааникылон. Аҵәыуаҩ даақәҵны, уи арԥыс ибҕа шикыз ҵаҟа дылбаауан. Уажә аҵәыуаҩ ибҕа акра акәым, шьапҿаршә изимуандаз. Уажәы ахасра ԥхашьароуп рҳәеит. Даара гәыцхәцәақәак ракәымзар, аӡәгьы ихгьы инапы адикылом, игәгьы инапы адикылом. Ус инеины амба шьаҟақәа реиԥш аԥсы инеихагыланы ҩба-хԥа ԥсыԥ еиҭарсрак инаҿыгызаа-ааҿыгызааны инеихыҵны ицоит.

Ҳара ҳабацәа, урҭ рабацәа, жәҩахырла нахьхьынтәи иааргоз аԥсуа ҟьабзқәа аԥсуара иатәын, зегьы рҭыԥқәа рҿы иԥшӡан. Зегьы дунеик-дунеик аадыртуан, зегьы еиҭаҳәашьа змамыз аҵак дуӡӡа рыман. Аԥсуа кьабзқәа ракәын аԥсуа иҟазшьеи, иламыси, иуаҩреи, иаамысҭашәареи, иҭоурыхи уасхырс ирыҵаз, ԥсыс ирхаз. Уажәы ҩажәак еихысҳәаалоит, иахьа аԥсуа ламыси аԥсуа ҟьабзи ахьаанхаз анаукаҿи, жәлар ргәалашәараҿи ауп. Абжьарак, урҭ ирыҵабзаҳәо, урҭ еихазҳауа абиԥарақәа аамҭа иаӡҩеит. Анҭыҵтәи амилаҭқәа ркультура, рҟазшьа, рҟьабз, рбызшәа уҳәа, амилаҭ рхаҿи рҭоурыхи зырхәашьуа, еицазкуа аҟазшьақәа хышхыҵәаны иҳалалеит. Иахьагьы уахагьы ҳхатәы милаҭ ахаҿра арӡра ҳаҿуп. Иамоума нас абри ԥсыхәа? Уи аҭак Анцәа

ду ида ушьҭа аӡәгьы аҟаҵара илшаӡом. Амахә ҳзықәтәаз ҿҕьырхьеит, лымга зҩа ҳахьхьеит. «Зхы ыҟамыз иҽада абга ду иафахьеит!..»

Ацәгьара, иадҳәалаз аԥсуа қьабзқәа рҟәыҵәақәак рахыԥхьрак иахьынӡалшоз ҳалацәажәеит. Ҳәарас иаҭахузеи, ирыгу-ирыбзоу ҟалап. Иҟалап, еиуеиԥшым аҳәамҭақәа рвариантқәагьы. Аха уи азҵаара наҟ-наҟтәи усуп. Ари атема, анаука аусзуҩцәагьы, ашәҟәыҩҩцәагьы, арҵаҩцәагьы, ажурналистцәагьы, аинтеллигенциа зегьы ахаӡгылара, аԥшаара, аихаҳара зегьы ируалԥшьоуп. Аԥсуа қьабзқәа ртематика нҵәара ақәӡам. Ԥсҭазаарак ззымхо ҭоурых ҭынхоуп.

Хыхь ҳазлацәажәаз, ацәгьара иаҵанакуа ақьабзқәа ирҷыданы иҟоуп, убырҭқәа ирыҵаркуеит ззуҳәаша, жәлар рхәыцра иахшаз, жәлар рдоуҳа зцу даҽа аԥцамҭақәакгьы.

АХАԤЦА ИҨАҲӘАРА

Ажәабжьынгьы иажәабжьымкәа ҿаԥыцхәамҭангьы ҿаԥыцхәамҭамкәа, жәлар рыбзазара иатәу ԥцамҭоуп «Ахаԥца иҿаҳәара» захьӡырԥаз шьаугас, хьырхәыгас аԥсуа жәлар ирымаз аԥас. Аҿаҳәаарагьы мзызда иҟаломызт. Ахаԥца иҿаҳәара зыхҟьоз аӡӷаби аҷкәыни заԥәык ракәын. Аҷкәын аԥҳәызба ҿа лырҳәаны, аԥыхәтәан, изыхҟьаԥҟьалакгьы мап анылцәикуаз ыҟан. Иҟан лара аӡӷабгьы аҷкәын мап ицәкны, амаҭарбагақәа анлырхынҳәуазгьы. Аха усҟан ари ахаԥца «иҿаҳәара» аԥас уаҟа имчыдан. Аԥҳәызба аҷкәыни лареи рыбжьара иҟалаз аҟалаа аԥыхәала, аӡӷаб џьаргьы имырзакәа, лара лхала-лыԥсала аҷкәын иахьырхәра дашьҭалон. Аӡӷаб илдыруан аханатә аахысгьы ажәлар имырӡкәа иааргоз, адоуҳа амч зцыз аҭәҳәа-хәшәы. Уи ахаԥца иҿаҳәара иатәыз аҭәҳәа ꙍбаны иҟан. Аҿаҳәара ахәшә, актәи аҭәҳәа абас иҟарԥон. Аӡӷаб мап лцәызкыз аҷкәын даҽаӡәы данааигоз, ачара ауха иршьуаз ашьамаҟа ашьа, ҿыц ажьира иԥыргаз, макьана баꙍы-шаꙍы, кәац зыдмыркыцыз аҳәызба хәыш, убри ашьамаҟа ашьа илшьны, даҽаӡәы иҿала акәымкәа, аҳәызба хәыш ларӷьа напала иаанкыланы, лара лхала-лыԥсала абас днақәцәажәон:

> Ашьеи анасыԥи еицрызҟьаз,
> Амц мцуразтәыз аꙍысҭаа
> Дузыцәгьахааит, духарахааит,
> Афархь мцеиԥш, унеиқәычхьыпааит,

Умш ҿаҳәазааит, уҵх ҿаҳәазааит,
Учара-шьа зыхьшу аҳәызба хәыш
Уҿыхны, аҭра иҭысхаанӡа
Хҿыхшьа умоуааит, уеибамгааит,
Сыҭәҳәа ада ҭәҳәа умыхәааит,
Ҿасҭаанӡа умҿыххааит.

Абас даҭәҳәаны, ачара-шьа илылшьыз аҳәызба хәыш аҿаӷҳәа аҭра инҭалҵон. Убри аҳәызба хәыш аҭра ианҭалҵоз инақәылҳәацәаз аҭәҳәа ахаҭа-ԥсаҭа акәымкәа, еиҭамҳәакәа, иҿаҳәаз дҿызхуаз, дыԥзыртлоз даҽа ҭәҳәак ала аҳәызба хәыш зҭаз аҭра даҭәҳәар акәын, дыԥлыртларц лҭахызар. Убри иҿаҳәоу аҷкәын дҿызхуаз аҭәҳәа жәақәа џьаргьы исымԥыхьамшәеит. Уи аҭәҳәа, уи аҭыԥ, ахаҵа иҿаҳәоу иԥыртлага, сгәы шыснархьуагьы абла аҭыԥ еиԥш иҭацәны иаанхоит.

Абри аҿаҳәашьа, актәи ахаҵа иҿаҳәашьа ауп. Убри иахьӡын, аамҭалатәи ахаҵа дызлаҿарҳәоз аҭәҳәа ҳәа. Аӷбатәи ахаҵа иҿаҳәага аҭәҳәа-хәшәы абас иҟоуп:

Пҳәыс даазго аҷкәын иҭацаагацәа агәашә иҭыҵаанӡа, ахызаҵә агәҭа еӷыхны, иаартыз агәашә ахи-аҵыхәеи рҟны ишьҭалҵон. Есиҟалҵалакгьы лара лнапала ишьҭалҵар акәын уи ахы ахҟа еиӷых. Даҽаӡә инапала абри «ахҟа» ҳәа, изышьҭаз ахы еиӷых, аҭәҳәа адоуҳа амч ауамызт.

Аҭацаагацәа рыҽқәа раҕәрақәа ирыҵасуа агәашә инҭыҵны ицон ҭацаагара. Усҟан жәытә-натә аахысгьы ачара аныруаз уахынла акәын. Аҳы, ушьҭа ахуҳәа ҭацаагарашәа ҳәо, аҭаца дрыманы, аӷхеиӷыхк инарыбжьысны ашҭа ианааҭалалак, аҭацаагарашәа шырҳәоз, аҭаца аҟамақәа дышрыҵыргоз, агәырҕьара ду иналагӡаны, агәашә ахи-аҵыхәеи рҿы ишьҭаз «ахҟа» (ахыеиӷых) еиӷшақәа аашьҭыхны, ашьанҵа зҿаз, аҵхаара зҭаз аԥсуа шәақь инҭаҵаны:

«Уара ухьӡала абри ашәақь иҭӷьо ахыеиҩых аҩӡыбӷьыкгьы ахькашәо ԥшааны иааугаанӡа уеибамгааит, кәыхшатәы умыхәааит. Хәшәы-быҕьшәы хәарҭа-хәаԥшьыс Анцәа иуимҭааит» ҳәа, абри аҭәҳәа ззыӄалҵаз ауаҩы ихьӡгьы ижәлагьы ааҳәаны, ашәақь ақәыԥшыга амзаҿа, ма амзаҭәымҭа инадбаланы дхысуан. Абри ахӄа ԥшааны иааигаанӡа ахаҵа дҿаҳәан. Дҿаҳәаан ахаҵа науынагӡа, ԥсраҽенынӡа.

Абас аамҭала иҿарҳәаз ахаҵа, ачамгәыр аашьҭыхны иациҳәоз агәаӄ ашәа иалаҵаны иихәоз иуазыр ажәақәа ҳәа, исаҳаз роуп абарҭ:

Аа, ҳа, ҳа, ҳаа,
Сагьцәым, сагьжәым,
Сагьҩым, сагьӡым,
Ах ихкылоу Поле хәаша…
Аа, ҳа, ҳа, ҳаа…

АԤСУАА РАХЬЫРХӘЫША ԎАСҚӘА

Абри иҟалаз арыцҳара зыхҟьаз, изхароу зегьы аҭыхәҭәаан еиликааауан. Аҷкәын убри мап зцәикыз, ҿа зирҳәаз аӡӷаб еиҳәшьас дҟаиҵон. Убри ашьҭахь акәын данԥлыртлоз.

Хыхь, џьара ишысҳәахьоу еиԥш, аԥсуа жәлар ирымамызт, ирқьабзмызт аӡбарҭа, аӡбҩы, аҿахәаҿыхҩы, абахҭа уҳәа егьырҭгьы. Ажәларқәа зегьы рҿеиԥш, аԥсуаа рҿгьы иҟан ацәгьоурақәа: Аӷьычра, акәылара, арҳәра, иҟан амаҳагьара. Иҟан ацәгьаҳәара, ачарҳәара, аҭицәа, аԥсахцәа, ахәшьадҳәацәа. «Аирак рҟны хәахәак дрылҵуеит!» ҳәа, ҳа ҳмилаҭ рҟынгьы иҟан ауаа еиқәымшәақәа, ауаа хьмыӡӷыдақәа. Абарҭ рахьырхәразы, ирыхәҭоу рақәыршәаразы, аԥсуаа ирыман ахьырхәышьа қьабз ԏасқәа, ахьырхәышьа формақәа.

Игәҩарамкәа, аргамаду зҩыза дзыԥсахыз, аҩыза дзыхәшьадыз ауаҩы, зегьы ирбо-ираҳауа, аҩсҭаа иеиԥш дылхны жәлары дыддырбон. Аԥсахҩы иахьырхәышьас аԥсуаа ирымаз акоуп «Аҟәарҭ ихы анҟьара». Ишԥамҩаԥыргоз нас абри аԥсуаа рахьырхәышьа ақьабз?

Ихымӡааауаз ахьӡ зхылаз ауаҩы, хьмыӡӷыда жәлары зегьы рҿы ддырзон. Уи ахьырхәра иазкыз амш алырхуан. Иалырхуан иқәӡбарҭа аҭыԥгьы. Еиҳа иахьыманшәалаз зегьы иахьырбарҭаз, иахьраҳарҭаз аҭыԥ аҿы ажәлар еизон. Иҟалаз ахҭыс шыҟалаз, ианыҟалаз, иахьыҟалаз ҽеила иҭызҵаахьаз ақәыӡбацәа ажәлар иаарылҵуан.

Ахьырхәырҭа иазалхыз аҭыԥаҿы инаганы идыргылон ҩыџьа иргәыдымӡалоз хә-рагыдык иҟаз аҵь-хсаха. Аԥсахҩы, ихәда адамыҕ ахаҵаны, дааганы убри аҵь-хсаха дныҟәдыргылон. Аԥсахҩы иус ҭызҵаахьаз ауаҩы аҟәызбаҩ дааҟәгыланы, изаҳахьазгьы измаҳацызгьы ирылеиҳәон абри зҩыза дзыԥсахыз иааҟеиҵахьаз зегьы. Убри ашьҭахь, жәамыш ҟырҟылбаах ҟазымҵацыз, имлашьхьаз аҟәарҭ хәда цәҳәы, жәлар рҵәыцәгьа зыҟәдыршәаз, аԥсыгага еиԥш аҵь-хсаха иҟәгылаз ауаҩы, аҟәарҭ аҩшьапык ирынкны хынтә ихы ианырҟьон. Аҟәарҭгьы ахәда нхьашьшьуан.

Аԥсыуа ҟьабзла, аԥсыуа ҵасла абри аҩыза ахьырхәра аԥсра аҵкыс еицәаны ирыԥхьаӡон. Ԥсраҽнынӡа ихым-ӡаауаз «ишыбзаз иԥсыз» ҳәа, ахьӡ ихылон. Абри аҩыза ахьымӡҕ иаҵалаз, зҩыза дызҭиз иахьырхәышьас аԥсуаа ирымаз аҵас абас иҟан.

Изларҳәо ала, иҟан зшьа зыԥсахыз амаҳагьа дыз-лахьдырхәуаз даҽа аԥсыуа ҵаскгьы. Абни зҩыза дзыԥ-сахыз ахәшьадҩы ишизыруз еиԥш, ажәлар еизганы, амаҳагьа аҵь-хсаха дныҟәыргыланы, иҟаиҵаз ииуз зегьы ажәлар инарылаҳәаны, зыфҩы гахьаз арыԥҳа ахәыҵәы ианкны, наҟ-ааҟ, хәынтә иҿарыжьуан. Уи ҳәарас иаҭахузеи уажәгьы-уашьҭангьы аԥсра аҵкыс еицәаз бза гәырҩан. Аԥсуаа амаҳагьа ишьра аиҳа, хьымӡҕыла иду-неи иҟәзаара еиҳа еицәоуп, еиҳа иуаҕеимышхароуп ҳәа ирыԥхьаӡон.

Абри жәлары зегьы неиҟәыҕызны арыԥҳа зҿарыжьыз амаҳагьа ицәынхоз ихәыцха, аҵьыка алаԥсаны, адәахьы икарыжьуан алаҟәа ирфар ҳәа ишәаны. Иааркьаҿӡаны акәзаргьы, абас ауп ишиҳәаз ашла, абри аԥсуаа хьырхәышьа формас ирымаз аҵас атәы.

Ҳәарас иаҭахузеи, абра ианысҵаз ацәгьара иадҳәалоу аҳәамҭаҟәеи, абзазара иатәу аҳәамҭаҟәеи, аԥҵамҭаҟәеи,

хыхь ишысҳәаахьоу еиԥш, ирцәызӡқәааз ҟамлар аурым. Аха ишырҳәо еиԥш, ԥсыки-ԥсыки еихәоит. Абра ианысҵаз амаҷ-саҷгьы ажәлар иражәаҭынхоуп, ишырҳәо еиԥш, кылҳарак аџьгәоит.

Аа, абыржәы имшаӡо аӡын ҵхы сахьагәыларшәу, мшаҿенеиԥш сыбла иаахгылоит Тур ихәы сабду иашҭа ԥшӡа, ишәшәа-шәшәо, атлаз бӷьы еиқәрҩызҵәаа изҿашьшьы игылаз амжәа рбаӷь. Сыбла даахгылоит аа-рагыдыки хә-нацәхарҟәараки иҟоу арагәаԥшь рымӡ ду, еихшәа-еиӡшәа агәҭаҵәҟьа нылкааны иқәтәоу сабду Шьардын. Сыбла иаахгылоит: Шьагә, Ситҭ, Хәаршьытҭ, Осман, Сеидыҟ, Ҳабыџь ажәҩан иналԥрааз ашацәа реиԥш еиқәышлаҳәа, ахыцырхәа еиԥш еикәшаны сабду иаԥхьа иахьтәоу. Слымҳа абыржәыгьы иҭаҩуеит, рыци-рышәи ирыҵраӡааны ирҳәоз абарҭ ажәабжьқәа...

«Ҿеи ԥсышьа зауз, ҿеи-тәарҭагьы иоуеит». Шәыԥсаҭа ахьы ахьыршо инеиааит, шәарҭ, ауаа аныршоз иршаз Тур ихәытәи аԥеамбарцәа!

АНЫҲӘАҾАҚӘА

АЖӘАԤҞАҚӘА

АЦУФАРАҚӘА

АЖӘАРЦЦАКҚӘА

АБЫЗ ԤҼЫГАҚӘА

АХЬЗЫРТӘАРАҚӘА

АНЫҲӘАҨА

Дад, дгьыли-жәҩани мычра змоу иҟоу,
Духылаԥшааит, урыцҳаишьааит,
Умаха ахәы шлаанӡа хьмыӡӷы уқәымзааит,
Иухәлаҵәыуо реиҳа иухәлаччо еиҳахааит,
Зегьы бзиа уеицырбо Анцәа уҟаимҵааит,
Уаазыхо уура-уҳәара чара чысны ихоугалааит,
Инкауршәуа улаҭаҷаҷа ачабаа аҿамлааит,
Инкауршәуа ужәынҭыӷьла ра-гыдхааит,
Лари, уаари, хызи, џьхәари урызрыцҳамхааит,
Бзиаҵыхәала ушә-гәашә артызааит,
Уҽхырԥарҭа ӷәра ахымӡаит, ҽуац агымхааит,
Абзиаразы уашҭа еихҳәа-еиҵҳәа иҭалалааит,
Ухҭасцәа рҽыышьаԥхыц уашҭа ианырҵо,
Шеи-шықәсеи ҳаскьын иаҵәа ҭымиааит,
Бзиа ҵыхәала иуҿцааз, бзиа ҵыхәала
Ахәхәаҳәа рхысыбжьқәа уашҭа иҭыҩлааит,
Уҩцара ҳаԥшьа агымхааит, ҩы агымхааит,
Уџьаргәалца лаҭаҷаҷеи лгажәи агымхааит,
Инхоуцало-иаахоуцало урахә-ушәахә рзеихымцааит,
Узырӷьацаша аныҳәаԥхыӡқәа укәа-умаӷра иҭарҳәалааит,
Абжьышьхак рхаҩазараҿ ауапа хәылда агәырӡа иалоу
Гәазҭаша, ӷасгьы ҭынхасгьы Анцәа дуиҭаит,
Узылагареи, уӡылаҳәареи, лага-лаҳәа рыгымхааит,
Абри мап зҳәара, сара сеиқәзыршлаҳәаз,

Иашҭа-игәара шьаӡа-гәаӡарҭахааит,
Иара ӷьау-ӷьаца Анцәа дықәимҵааит,
Иеихаҷа-маҷа ахьнышьҭишь-аашьҭишьлакгьы,
Қәцырҭахааит, маӷышырҭахааит,
Имӡырха агәҭа уоу ҳәарҭахааит,
Имцахара хәылеикааит,
Ихәышҭаара агәҭа фасацәгьахааит,
Ацә цәмызкқәа иршьагьырҭахааит,
Алашәагеиҵа ирҳәарҭахааит,
Уара хыхьи гәыхьи узцәырымҵыкәа,
Уԥсҭазаара ажәроугааит.
Аԥшырҭа иқәтәоу уиныҳәааит, дад!

АНЫҲӘАҾА

Уара хаҵа ҽыуаҩ ҕьеҩ,
Уабџьари уареи шәеибыҭаны,
Уҽырҧа-ҽырҧо ушнеиуаз,
Ажәхьча унаивалеит,
Ала аҿаҧа-аҿаҧа ишшуаз
Абжьы уаҳаит.
Уҽыхәа иаҵәа унҽыжәҧан,
Ушәақь агәҭа быжьҵәаа иаанкыланы
Унеит алашыбжь ахьгоз,
Аҳәажә архәара ишцәыҵагылаз убеит,
Ушәақь агәыдуҵан, уа иаанхеит,
Егьырахь уахьыҩаҧшыз,
Ацыҕ кәыркәыруа икыдланы ишнеиуаз убеит,
Ушәақь агәыдуҵан иалшәан икашәеит.
Уарҕьарахь уахьаақәгьежьааз,
Хә-ҿык зҭыҵуаз аџь ахаҩаӡараҿы,
Хџьараны ашьха шҭыҵуаз убеит.
Уан улыхша аахыс ухы аҧынҵа камшәацызт,
Ажәхьча убжьы наиқәургеит:
– Уара абри аҳәагьы зчысхәу иҭ,
Ацыҕгьы ацәа ҿырҧхьа,
Ашьхагьы ацәеи ацхеи еилых, ухы иархә! –
Уҳәан ажәхьча инаиуҭеит.
Уан улыхша аахыс укәадыр амаха

Аанкыланы уҽыбӷаҿы умҩеицызт,
Уҩаԥан укәадырртә унахаххын, удәыкәлеит.
– Уԥеамбару ууаҩытәыҩсоу? –
Ибжьы наухьигӡеит ажәхьча,
Аха аҭак имҭакәа уахьцоз уцеит уара,
Угәы иҭоукыз уусқәа ноугӡарц.
Уусқәа лыԥхала инагӡаны уаныхынҳәуаз,
Ажәхьча сивсны сцар
Ҵагьарашәа иҟалоит уҳәан,
Уныдгылеит ажәхьча иҭыԥ аҿы.
– Уара ула исхаҳаз иаҭнысхыз абриоуп! – иҳәан,
Абжа уара иуиҭеит,
Абжа иара идикылт.
Иуиҭаз иаҭнухит жәаҩа ҭоԥк аба,
Жәаҩа ҭоԥк аба,
Жәаҩа шәандыҟәрак ирҭоуҵеит,
Жәаҩа цаԥхак рҿоуҵеит,
Жәаҩа ҳҭыҳәсак идуркит,
Жәаҩа ҳҭырԥарк рыдургылт,
Жәаҩа еигәышәк дуркит,
Жәаҩа мхык ылырхит,
Жәаҩа цак аадрыхит.
Убарҭ рыла нга-нча бзиа уоуит,
Иухаҳаит, иуԥымхеит.
Уара узцәымӷу:
Инасыԥах цыгәҵыхәахо,
Иаӷа игәашә ҭбаахо,
Иара ила хаԥсыра ибо,
Имх дуқәа, аҳәа дуқәа ирфо,
Имх хәыҷқәа аҳәа хәыҷқәа ирфо,
Ижә мхьо, иныга ԥеуа,
Иҩн агәҭа фасацәгьахо,
Иан ларбаӷь акькьа ишәо,

Агәыла ҳәсақәа иацдырґызуа,
Саҭанем Гәашьа лыкәты еиқәаҵәа
Шьахәыш лꙍыҵракны,
Лкаркаламышә лҿыҵакны,
Ларґьа напала ихы иакәлыхшаанӡа,
Кәыхшатәы имыхәо Анцәа дҟаиҵааит
Уара узцәымґу, Анцәа уиныҳәааит!

АНЫҲӘАҼА

Уаха иаҳзаанагаз аҭаца,
Даазгаз лареи уареи,
Амреи амзеи реиԥш шәеидажәлааит.
Шәыхәԥы ԥацәеи, шәыхәԥы ԥҳацәеи,
Ԥсра-ӡра рықәымкәа шәеидымшлахааит.
Шәарҭ ари зшаз,
Аа-шак шәзишааит,
Шәаа-шак, шәаа-еилаҳәараки рҭашәҵааит,
Шәаа-еилаҳәарак, шәаа-шәандыҟәрак ирҭашәҵааит.
Шәаа-шәандыҟәрак,
Шәаа-цаԥхак рҿашәҵааит,
Шәаа-цаԥхак, шәаа-ҳҭыҳәсак идшәыркааит,
Шәаа-ҳҭыҳәса,
Шәаа-ҳҭырԥарк рыдшәыргылааит,
Аӡыцәгьа шәҭахар шәҭыргааит,
Абахә шәаҿахар шәаҿыргааит,
Ари мап зҳәара,
Иԥнарҭа уоу ҳәарҭахааит,
Иан ларбаӷь како амӡырха иқәлааит,
Шәарҭ иӡырԥуа
Абзиара шәзыҟалааит.
Ари кәыкәы-цыкәы иҿызхыз,
Иалыркәраа илазышьҭыз,
Ихәахәа-чахәа иҭазҭәаз,

Иҧхеи-цеиуа иҭызгаз,
Изжәуа рылыҧха шәыманы,
Изымжәуа рырахә шәыманы,
Анцәа шәқаиҵааит.
Зегьы иреиҳау ауалыр,
Измаӡам амалыр.
Ари ҭазҭәаз Ҳалыл,
Иуқәзааит хаир.
Иара ҟалоит ахала,
Иааиуеит ахәала,
Зегьы ишәзишоит ҧырҳәала,
Зегьы ишәзишоит хаҭала,
Сара шәысныҳәоит хаҭала,
Иааибадырбо мацәала,
Игәырҕьахәу уахала,
Дшәылымиааит ачала,
Ижәулааит ачара!

АЖӘАԤҞАҚӘА

Аиха иаҿухуа еихашәа уибоит,
Ауаԥаса алабаса исагасоуп.
Амш ԥсыргьы ашәаԥшь аҭынхоит.
Ԥсра-хәа ԥсра ҿаша ыҟаӡам.
Иуаԥухыз зегьы лаҕырӡуп.
Иԥаҵа ах ианалагыла, аллаҳ иҳәеит.
Ауаԥытәыԥса ихарҭа иԥсырҭоуп
Алабаса исагасоуп.
Зыԥҳәыс лҳәатәы хазҵаз аԥсцәа дрылаԥхьаӡоуп.
Ахҭабаа ихы шьханхыҵынтәи амҵ азаауеит.
Ахҭабаа ихы абжь-шьхак рҟынтәи амҵ азаауеит.
Згәы иҭаз згәы иҭаԥсыз, зшьамх иалаз зшьамхы иалаԥсыз ҳәа.
Ауаԥы мчымха адгьыл мчымха даҿалоит.
Ахьча насыԥда хьачан еимаа имоуит.
Абыдара еиҳа аб хабжь ҳәа.
Саҳ ҳәа зоуҳәаз, стәы ҳәа уеиҳәоит.
Згәыҕра зцәызыз инасыԥгьы ицәыӡит.
Згәы цаз инасыԥгьы цеит.
Аҵәԥан иахаиз аҵәԥан дахаԥсуеит.

Аҽада алымҳақәа ирхыччон ҳәа.
Аҽада алымҳа иахыччон ҳәа.
Ауаҩага игага дацәшәоит.
Ауаҩага агәырҩа дашьуеит.
Анхәа илоуҳәошәа ацала илырҳа.
Ацәаҟәа ухаҧыц аурбар икашәоит рҳәоит.
Ацхь анахьуа ауп абгыӡгьы аныҳәаҳәо.
Амашәыр уамеихсын.
Иҿара иҭигаз иажәра иҭеигалеит ҳәа.
Зхеиҿыхырҭа лабжьачарҭахаз ҳәа.
Хык уаҧшны шә-хык шаҭа ҳәа.
Лымшара кәашароуп.
Ажәҩан ааигәоуп, ауапа хароуп.
Амышә аҽада афон, аҽада ҭацара ауан ҳәа.
Еисыз еинзраалаз ласахак иқәшәеит ҳәа.
Аҳәырҭа шсоурыз, атәарҭа соуандаз аҳәеит.
Аума иақәшәаз, аума иӡбит.
Аҧсшәа мыцхә аҕьара иаҩызоуп.
Аҳәызба аҭыҧ ҕьаргьы, аха абз ҭыҧ ҕьаӡом.
Аҧҳәыс аашьа лҧа тәа напроу.
Ажә ашьапы аҳәыс ашьуам.
Зыбзиара узымдыруа ицәгьара уалаҳаит.
Чан мча, хәҷышьҭахьча.
Ҽаҩраҭагалан аҳәынаҧгьы ахәы аҵәахуеит.
Нхаҩҵас акыр уы, аҳҵас акрыф.
Лахьы уаҧшны акәац ша.
Сҧа цәгьа ҳәа дган дааргоит ҳәа.

Ныхак уаҳәырхәыхәрада егьаздыруамызт ҳәа.
Мцҳәааԥ иԥа гәырҕьа дагеит.
Ан лкалҭ аԥҳа илҿацәхоит.
Дасу илеи иҳәеи иара иеиԥшхоит.
Ацгәы аԥсыӡ акыр аҭахын, аха ашьапы бааӡар ҳәа ишәон.
Акапеи кыдкьаны амааҭ алызхыз ҳәа.
Атәым ла иамҵамычхәруа.
Агәыр алаҵаны аиха алызхуа.
Ахьажь ахы ҵааны аҭамҳа еиҿазыжьуа.
Амҵ кнаҳаны ацәа ахызхуа.
Бла ҳамазар уҵыхәа аабеит зҳәаз иеиԥш.
Шьапы рҳәааза кәҷар ныртҵәа ҳәа.
Лацәа еихԥа пату аҟәӡам.
Ала ажьы ала иафом.
Аҳи аҳкәажәи еидыслан, аҳҭыԥҳәыс дрыбжьыԥсааит ҳәа.
Зхы азыҳәан имыждоу, ауаа рзыҳәан дрышҳаԥуп.
Ааӡарыҽха иҳәалахаз ҳәа.
Аҳ абажә иԥсы алахеит ҳәа.
Сԥыза иҟәшәаз абажә иаҟәшәеит ҳәа.
Зыԥны ифырҵьану, уара уԥны дԥаҭхьуп.
Патуда ччархә ҳәа.
Ала цҳа ахы ахашҭуеит ҳәа.
Амаҭ хы аԥшәараҳа, хы иаԥшәом.
Ҿыки-ҿыки еизызагоуп.
Лаци-лаци ԥибаҽуеит.
Акәац зыххуаз идыруан, изфоз издырамызт ҳәа.
Шьмаф иԥаҵа аххәа алшьны еилеижәжәон ҳәа.

Аҭаацәа ргәырҕьара, мца рцәага ҳәа.
Шьапы рҳәаза кәҷар нырҵәа.
Ламба лачҳауп.
Аамысҭа ихәы аинцәышгьы иаанагоит ҳәа.
Аԥҳәыс еиба арбаҕьгьы леиӷеырбоит.
Ауаҩы дзаԥсоу здыруа, иаҟара здыруа иоуп.
Ԥҳәыск лкалҭ арахәыц ацәылӡон ҳәа.
Ԥҳәыск лыҷкәын ауарбажә далырбон ҳәа.
Аамысҭа иԥшра змоу, аамысҭа игәрагьы иоуеит.
Ала еибаргылан ашьха ицеит ҳәа.
Аиқәҳәалашьа здыруа, артлашьагьы идыруеит.
Аиқәҳәалашьа удыруазар, артлашьагьы удыруеит.
Зылақәа ирыгыз мзала дҵарыҷҷон ҳәа.
Шәҩык идырџьо, шәҩык драԥсоуп.
Шәҩык ирҭахым, шәҩык драԥсоуп.
Зӷеышьҭа зырӡыз ахаҵа дхаҵам.
Аҩысҭаа дызшәиз, ԥа дигеит ҳәа.
Ражә рлаба дадҳәаланы дааргеит ҳәа.
Аҳәа ду ахы ишақәгәыҕуаз иҭахеит ҳәа.
Ҿырҳас ҿкуп, харҟәыс мыждоуп ҳәа.
Аныха иашьцылаз алаԥҟьақәа агәыдиҵон ҳәа.
Анышә ужыр анышә аауеит.
Абқәа рԥыза есымша рышьҭахь игылоуп ҳәа.
Анаԥшҩы дхыршәҩуп.
Иуцәымӷу иҿаҵа илымҳахь игошәа убоит.
Аҿынҷа адәныцара аныхәшәха, амшын ихнаршәлеит ҳәа.
Зхы змырԥшаауа ишьҭа ааԥсоит.

Ала ажәцәеимаа ашьоутҵар, иашьхны иафоит.
Аҧсы гәырҩа еиҳа абза гәырҩа ҳәа.
Ахьӡ хьарҧшгоуп.
Зегь еихазҳа-еиҵазҳаз агәараҳа дәылганы
икарыжьуан ҳәа.
Аҽы ааҧсагьы аӡәы дазыҧшхьеит.
Аҳашагьы аӡә дацҳахьеит.
Аҽыҵга аҭаацәа ирыхәоит.
Мша-мнаҳа ҳәа.
Ҽадархәара ҧынҵарӄьара ҳәа.
Аанда жакьа ҳәа.
Ала еилыхны атәан рызҭаз ҳәа.
Агаӡа аӡыхьшәашәара еигәышә ҧынҵала игәеиҭон ҳәа.
Аччиеи аччиеи еибаган аҳәаҩ дрыхшеит.
Аҧси аҧси еихәоит ҳәа еиваржуеит.
Икшо алаба иоуеит.
Алыҕәараҿы амхы лазҵаз ҳәа.
Ацаӄьаш зжәымҭыҕьла аҿазыҧсаз ҳәа.
Алыгәараҿы амхы лазҵаз иакәӡамызт агаӡа,
илахәыла иакәын.
Зхы зҵәаахыз ашьынка лассы ишәит.
Акыр зычҳаз ашә бҕьы тлазны ибеит.
Хәыжә-хәыҵәа ҳәа.
Ауаҩы игәҕырҭа иҧсырҭоуп.
Ҿымҭ зҩа ҳәа.
Аҽада ахазын аҽада ӄанаҵон, ауаа рзыҳәан – агәыжь.
Баӡиа Мышәмаҭ ианакәмыз аҭыҧ дыҵалон ҳәа.

Иҟам уҳәар, зегьы Ҟым иуцәигоит.
Аԥсаҭацәҳага ҳаҕоу дихшеит.
Ала бзиа аԥҳәыс илеишуам.
Аҭыԥҳаи аҵәцеи рҳәоит.
Гәыкала зашҭа уҭало илагьы уадыруеит.
Митә гылан, митә ауит.
Адунеи уаароуп, ахраҭ наӡоуп.
Агәыҕра хароуп, аҷьал ааигәоуп.
Амадатәы аҟәыҵьма иафом.
Зхәы укыр зҿы узымкуа ҳәа.
Аҵәгьы мбылӡакәа акәацгьы зӡыз ҳәа.
Аӡәы ихьылаба аҵкыс уара ухьылаба.
Хи напи еиҩысуам.
Ала имтәаз баҩыш ианиеит.
Аума иаҟәшәаз аума иӡбит.
Хьаца фы асуам, хәырма ҵҟәыҿуам.
Апап инаԥар инапала идыркуан.
Аҽырхагара аҵкыс аҽырҟәышра ҳәа.
Зҭыӡшәа узымдыруа иаҕьбжьы уазымӡырҩын.
Ҳдырра ыҟазар, ҽеи ԥсрагьы ҟалом.
Ҳазшаз дызҭамԥшуа кәара лашә ыҟаӡам.
Ҳдырра ыҟазар ҽеи ԥсрагьы ҟамлози.
Ҳдырра ыҟазар, ауаҩы хьмызҕ игаӡом.
Анцәа иидыруа ауаа ирцәумӡан.
Аҽадеи аҽадеи рыбҕа ԥибаҵәеит ҳәа.
Егьызқәымыз, амахҿ дшаҟәтәаз абгахәыҷы дафеит ҳәа.
Ауаҩы ажәала дҿархәоит, арахә – шахала.

Бахә ианиаз иоуп, бахә зныҳәаз.
Аешьа дыԥсыр, аеҳәшьа дзықәгылоу адгьыл былуеит.
Аҿа зшьыз иашьа ида ҭынха димоуит.
Ала зшьыз атыша иҳәеит.
Имццакыз, ажьа уардынла икуеит.
Ауаӷы изымдырууа даҭарҵом.
Аԥсы ушихьӡарыз, абза уихьӡондаз.
Ахаршә шәааӷ ахаршә шузишәарыз, ачма шәан ачма узишәондаз.
Цәгьа дрыцҳашьаны дырҳәоит ҳәа.
Ааҵра кәаша ҳәа.
Ушкаҳауа удыруазар, уиакәымԥан.
Сӷыза изынгьы ласахак зҳәаз иеиԥш.
Зымха ӄаларгьы хьымӡа ӄамлааит.
Ла иабо хы иаԥсоуп.
Ҿы иаҳәо хы иаԥсоуп.
Зҿы иҭам зӄаӄо ҳәа.
Аҿада алақәа ианырк илахҿыххеит ҳәа.
Аншьа аӷнаҭа данааиуа аԥшь-ҭӡамцк ҵысуеит,
Аччиа ԥҳәыс данааига аҵх кьаҿхеит ҳәа.
Уара улаԥш зху анцәагьы дахылаԥшуеит.
Аҿада алымҳа укыр ахы ԥханашьоит ҳәа.
Аҿада алымҳа укыр ахы ӄәыннашьоит ҳәа.
Ацыблыкь гәаан ацәӄьа иахомызт ҳәа.
Егьыззымдырууа Анцәа дирыцҳауп.
Ала уаҵаӄьа анырҳәа, агаӡа абӷа ԥиҵәон.
Анхарҭа ҭыԥ иумҭан, изқәаҭыԥ иҭ.

Хыла харҵәыжәра ҳәа.
Иухәлаччо дышуоурыз, иухәлаҵәыуо дуоуандаз.
Лацәеихҩа пату ақәым.
Зхы хәымкәа ахәырбӷьыц ақәызҵаз ҳәа.
Изнымхаша ахьча лақәа аниҵоит ҳәа.
Мҟаҟача ҳәа.
Акәҷышьгьы ашырӡ иеипхызуеит.
Алаҵәҟьагьы ачашә еигәыӷуеит.
Ажә ԥсада ҟааҩхеит ҳәа.
Ажә ӷеиа ҟааҩхеит ҳәа.
Леибарфага ҳәа.
Иугәалашәо зегьы бза гәырҩоуп.
Аҩсҭаа дуныҳәар хәыҩ ԥацәа иоуеит ҳәа.
Аиаша мца иабылуам.
Ауаҩытәыҩса зны дхәаԥсахоит, зны длаԥсахоит.
Аԥсы ақыжә иҿахеит ҳәа.
Бабыз дгәаан, иҽы ахы ирҟәыдит ҳәа.
Џьыџ илақәа рҽхәаны ақәыџьмақәа ианырҿеиҵаз ҳәа.
Ҽыжәлаҩ дыҟамзар, ҽышькылкыҩгьы дҟалаӡомызт.
Алашә уахынла дышьхышәон ҳәа.
Ауаса акьаԥа акьамашәышә иаҷыдоуп.
Уҩыза дызусҭоу соуҳәар, уара узусҭоугьы уасҳәап.
Хаҳә кылҵәакгьы аҟәара иқәхом ҳәа.
Ацыгә ччиа аҵыхәа иалахәмаруеит ҳәа.
Ашәаргәында игагаҵәҟьагьы изыҵҟьошәа ибоит.
Ашәа шә-џьалк урыхнарԥоит.
Изнымхаша иԥҳәыс ианаамҭаӡам ахшароура
иақәылкуеит.

Аҵьма азҩа ауаса ахы иакәдыршон ҳәа.
Сара еиҳа санеилахоу, сыԥҳәыс лыԥсцәа еиҭалгоит.
Аҽы абылра иалахаз, азар ҳәаны иалыргон.
Ажә амарда ианаҿала аҽада ахьгылаз иҟаауан ҳәа.
Ахаҳә ахькаҳаз ибылуеит.
Лӡаа инеиз Мӡаагьы днеиуеит.
Азҩеи ачыси еиҩысуеит ҳәа.
Аӷьычи аӷьычи еибаган аҟәылаҩ дрыхшеит.
Аччиеи аччиеи еибаган, аҳәаҽ дрыхшеит.
Зан дызхашҭыз ианԥса диныҟәауан.
Уԥҳәыси уабҵьари рыгәра умган.
Зегьы идыршәо ахәыҷы дшәаргәындахоит.
Гаӡеи ҟәыши зеибадыруам.
Ҭәи-млашьи зеибадыруам.
Узхыццакыз зегьы ӡшәахуп.
Уара иумам зегьы хьылабоуп.
Аԥсы еила дырзымжит.
Ла баҩ мырга еишәа ҟәмацәыс ҳәа.
Кәыжә иԥсы цәгьан, аха Хапара еиҳа ифон.
Абзиаразы абзиара ыҟандаз, цә-еиҟәаҵәа ахәда ҳәызба аҵаркуазма.
Агәаа рысакаса Каԥатәык иҽанижьлон ҳәа.
Аамысҭа дызмам аҭауад дҭауадым.
Аашьа аӡы ахьшәашәара еигәышә ԥынҵала игәеиҭон.
Ала иреицәаз аҳәа алымҳа иацҳаит.
Аарцә ирҭахым нарцәгьы дырҭахым.
Ала ахьҭоу ауп алаӷырӡ ахьаауа.
Ашьаԥса ахәԥҳа дылызхыз ҳәа.

Мам гәдуҽырба ҟьантаз.
Ҷаҷал ҕьатама змауз ҳәа.
Аҽагажә ҳаԥшьа хтыгоуп ҳәа.
Ауаԥагага игага дацәшәоит.
Ауаԥы дыԥҵәазар абз деиԥнашьуеит.
Анасыԥ лашәуп.
Аҵыбра зцәымҕу иԥынҵа иҭиаауеит.
Аԥсаҭацәҳага ҳаҕоу дихшеит.
Џьабара қамса еицәоу егьыҟам.
Џьабара қамса убахьоума.
Аира зшаз аԥсрагьы ишеит.
Аҵларкәыкә абажә ианамысуа ахы ахьуеит.
Агаӡа дыҟамзар акәыш иифозеи.
Амц мцуроуп.
Агәыла ччиа уаргьы уирччиоит.
Уаҕагьы чысла дшьы.
Ичо лаҕәра ибом.
Икаҳауа уиқәмԥалан.
Ауаса мариала изауз, ламзааит ҳәа дахәаԥшуан.
Ауардын иахьақәҕәҕәо ауп иахьҿыжуа.
Абзиара уны аӡы иаҭ.
Аиба икәакәар былуам.
Ҵыԥх дызхысыз сынтәа даҵысит ҳәа.
Митә гылан, митә ауит.
Аҕьа цәгьа ахахьы иԥоит.
Имгәыҕкәа иԥсхьада.
Дасу иашәа ҕарыҕаҭәа, ҿырпын бжьушәа иаҳауеит.

Мҵәахы пшаа ҳәа.
Аҭыркәа данҕарха идафҭар дапшуан ҳәа.
Аччиеи аччиеи еибаган, аҳәаԥ дрыхшеит
Ачуан ду аҕьҕьарагьы дууп.
Ацәыӡ зцәыӡуа шә-рыцҳарак, изгаз – рыцҳарак.
Аҽы змамыз арҟәыдтәы иқәиҵон.
Ууа бзиа иумҭо ухаҳауам.
Аӡы иашьуаз аӡы ихәладырхәхәон.
Ацгәы аҧа аҳәынаҧ акуеит.
Ахы ҭҟьареи ажәа ҭҟьареи.
Хырқьиара ицаз ҽадаиала дааргеит.
Аӡәы изхара анифа, иҧсцәа игәалашәон.
Аҧсуа данҧагьаха аҵьмацәа магә иӡахит.
Ала идырҽхәаз ашә илатәеит.
Ахьча насыҧда хьачан еимаа имоуит.
Аҵьма анынҵәаша тәыԥала еисуеит.
Аҧсыӡҵәҟьагьы ахала иркуеит.
Ухатәы ӡбаны ӡбара уца.
Ар маҷ хьӡы ргеит.
Аҵьма ушьыргьы ала ааҧшуеит.
Ала анажә имитаҟәуан.
Акрыздыруа дагьууандаз, дагьуаҕандаз.
Аамҭа ауаргьала ианууп.
Аҽгьы жәлала иԥуеит.
Ацәыӡ зцәыӡыз – шә-рыцҳарак, изго – рыцҳарак.
Ацәыӡ зцәыӡыз шәԥык игәԥароуп.
Арҭ шҿоу акәампҧа кашәоит.

Еимаада кап̧-кап̧ ҳәа.
Зыџьмақәа ţакны кәашара ицаз ҳәа.
Ахыз хымҳа-џьымшьа мгьалырхаара ицон ҳәа.
Аҵыбра зцәымӷу ип̧ынҵа иţиаауеит ҳәа.
Хи-напи еиҩысуам.
Ауа иуа кьынтыжә маҟа.
Аӡәы ила анажә кьшьме аирҵон.
Ţакәп̧ҳа лап̧хьа ҳәаҿыск блит ҳәа.
Цәеи-п̧аи, лацеи џьеибашьон ҳәа.
Ашәи зţаху амҩа ирҟәоит.
Ашәи зţаху ар рымҩа дантәалоит.

АЦУФАРАҚӘА

Сыжәаԥшь хәыҷы ҁдара лмыҳәҳәа.

(аӷыԥындра)

Шьапы заҭәы вара ду.

(аԥҳәаӄәа)

Еилырџьџьа хәҵыш араԥцәа зхәаччо.

(ардәына)

Лаџ гәҭынха.

(ахәа)

Сыҩны ахыцәқәа џьам ԥеыхак ықәыршәуп.

(амза)

Иштәоу иԥсылахо.

(аӄаб)

Еиҿарԥа-еиҿарԥа жәааҩа еиҿарԥа, аахәымбылы жәааҩа шьаӄа.

(архышьна)

Абнара агәҭа амцабз ылӄьоит.

(агәмыркатыл)

Лашьҭы-ҩашьҭы қьалҭыр қамса.

(адырды)

Ҷашь-ҷашь, хымс-хымс уаҳә еибафа ӄьылҭеибагәа.

(аҳәа)

Сыԥшҳардыдын Ҳаҷмаф ибӷа.

(ашьхымза)

Соупыжә хәыҷы ҵызыԥсаха.

(ажәҩани аеӷәақәеи)

Ацаацәа рыргәырӷьага, мца рцәага.

(амгьал)

Аҳ еимсқәа ишьырхуеит, ацаацәа еибаргәырӷьоит.

(аҵьмаанырш ьуа)

Нымҩахыҵ шша-мпрыцәк ыларшәуп.

(а́ча)

Акылаара уклыԥшны иузымԥхьаӡо.

(аеԥәақәа)

Слаба лакьы ҵлахықәмацәыс.

(алапҟьа)

Аҩ иаҩуеит, ах иахуеит аԥса гәара иҭанаԥсоит.

(аӡлагара)

Гыды-гыды шьап паҟьа.

(агара)

Нырцә дыргә-дыргә аарцә дыргә-дыргә.

(агара)

Нырцә ҷаҩ-ҷаҩ, аарцә ҷаҩ-ҷаҩ.

(амаркатыл)

Ҵыры-ҵыры қәаҵа еимҟьа.

(аҷҟарапат)

Цәеиқәеи цәаԥшьи еивагьежьуеит.

(амцеи ачуани)

Ҵыԥх исабыз сынтәа исааӡаз, сан лхаҵа сыхәԥҳа саб.

(данажә гәыԥҳәыхшла дсааӡеит, сан дылхаԥан)

Сгәыԥҳәы аниҿасҵа дсыхәԥҳахеит.
Заб диашоу зыԥҳа дхәахәоу.

(аԥлеи аӡахәеи)

Хәахәа-махәа нылалан, хәсапаса аалнагеит.

(аигәышәи абыцеи)

Гьеҵьаа рыҵла лаба қәмацәыс.

(алапҟьа)

Сыԥшҳардыдын Ҳаҷмаф ибӷа.

(ашьхымза)

Утәы иуԥыло иузымдыруа.

(ашьха)

Сыкәты шкәакәа ҵәач-мач, зыкәтаӷьымҭа сымбаӡац.

(аӡшәах)

Аҳ иаҭәоу, илаа ираҭәоу, ҳәызба мыркы еишәа қәымҵа.

(агәыԥҳәы)

Ар зегьы еыжәҵит, џьандар хәыҷы еыжәымҵит.

(адыгаџьа)

Аҳ иџьыба ашьа ҭыхьхьоит.

(амыҵмыӡь)

Цуфага нармыш ҵыхәа.

(аеада)

Баӄә цоит ар ацуп.

(аӄәарҭи акәаҷарақәеи)

Сбааш шкәакәа шәы зҿаӡам.

(акәтаӷь)

Аҳ иашҭа рацәак ҭаршәуп.

(ардәына)

Ҭыԥҳа ԥшӡак нымҩахыҵ дгылоуп.

(абыца)

Суаҩаԥшь хәҷы итәарҭа ҳаскьын ықәиаауам.

(аԥыргы)

Шәыгада ишәу, ҳәызбада ирыӷӷоу.

(арбаӷь аика)

Иаԥыхәыҷу ихәахәоу, иандухалак ииашахо.

(арас)

Апап иԥҳәыси иареи. Адикәан иԥҳаи иареи х-ҵәак рызхеит изла?

(апап иԥҳа адикәан диԥҳәысын)

Иахьа хәлаанӡа иныӄәоит, ианааилак, мацәазк атәарҭа атәарҭоуп.

(алаба)

Ԥшьҩы еишьцәа шҭак еицҭахысуеит.

(ажә ачрыгә)

Ныҟәҧала-ааҟәҧала Џьудар-иҧа ҭцыхәарышәшәа.

(ахьажь)

Амсатә ҟәга жьыхәҭа каркоу.

(аҵларкәыкә)

Уахәаҧшаанӡа иуахәаҧшуа.

(акылаара)

Амхы еиҟәа аандаш.

(алуи ашылеи)

Адгьыл аҵа ҟәдинаҭ.

(ацәышлампыр)

Напыда шьапыда агәашә аазыртуа.

(аҧша)

Ран хәахәа, рҧа ахага.

(аҩы)

Ҩыргәы-ҩыргәы, ҩыргәы цаҟьа, чалт мгәацәа, цәеиха шьапы.

(аҕар)

Лашьҭы-ҩашьҭы, қьалҭыр ҟамса.

(адырды)

АЖӘЕИԤШЬАА РАШӘА

Ееи, уараида, раида,
Уа ари иныҵыҵызгьы,
Ҳиқәгәырӷьо дҳашьҭит,
Дрыцҳаишьааит.
Дыззынаҳашьҭыз Ажәеиԥшьаа,
Дҳаԥижьлааит еидарала,
Хыԥхьаӡарала.
Цәыԥхьаӡарала.
Ибжьы анга,
Ажьыԥхьацәа ҳаиԥылоит,
Хыԥхьаӡарала рышьҭыхцәа ажьыԥхьацәа,
Ҳрыцҳаишьеит Ажәеиԥшьаа,
Иааишьҭит еидарала,
Иргәырӷьеит Ажәеиԥшь,
Аџьма рҭыԥ,
Рхьы шьаргәыҵа ҳакәыхшоуп Ажәеиԥшьаа.
Инаҳашьҭыз аҵеи,
Хыԥхьаӡарала дҳаиҭеит,
Аринахысгьы инаҳашьҭуа иҿы
Уаҳмеижьааит.
Бзамыҟә усла ҳушьҭам,
Уара уҟынтәи иҳагхо
Ҳаҭамзааит, ҳаџьма рҭыԥ урԥшӡеит,
Аҭамҳа ҳзеиҿажьуп!

СЫКӘТЫ ЕИҚӘАҬӘА

– Кыкы, кыкыы, сыкәты еиқәаҵәа
Уахь инеима?
– Аиеи!
– Зақа кәтағь аҵазеи?
– Хԥа!
– Изҿоуҵада?
– Х-ҩык арԥарацәа!
– Иузааргазеи?
– Х-уасцәак.
– Схәы умҵәахӡеи?
– Исҵәахит, аха ҵис иафеит.
– Ҵис абаҟоу?
– Кәыкәы иҵоуп.
– Кәыкәы абаҟоу?
– Аӡыхь ихуп.
– Аӡыхь абаҟоу?
– Аҵәҩан иахоуп.
– Аҵәҩан абаҟоу?
– Анышә иҵоуп!

ԥСЫР ИҬЫХӘА ЗАГА

Ҩажәа-ды ржәит,
Зежә-дрыжәжәеит,
Жәаа-драаит,
Жәибжь дыржьеит,
Жәаф-дырфеит,
Жәохә-дырхәит,
Жәиԥшь-дыршьит,
Жәаха-ахала,
Жәаҩа-ҿецәа,
Жәеиза-ԥсала,
Лаҳәа-жәаԥа,
Жә-ԥынҳәыла,
Аа-ԥынҳәыла,
Быжь-лымҳарҭа,
Фыр-иԥсыхә,
Хәмаҿы-хәмацәа,
Жәиԥшь кылҟәашәарах,
Ԥсыр иҭыхәа

УАК-САК

Жәаҧшь ҵыхәа зага!
Уак-сак,
Уҩба-сыҩба,
Уак-сак,
Уак-сак.
Ухҧа-сыхҧа,
Уҩба-сыҩба,
Уак-сак,
Уак-сак.
Уҧшьба-сыҧшьба,
Ухҧа-сыхҧа,
Уҩба-сыҩба,
Уак-сак.
Уак-сак.
Ухәба-сыхәба,
Уҧшьба-сыҧшьба,
Ухҧа-сыхҧа,
Уҩба-сыҩба,
Уак-сак,
Уак-сак.
Уфба-сыфба,
Ухәба-сыхәба,
Уҧшьба-сыҧшьба,
Ухҧа-сыхҧа,

Уҩба-сыҩба,
Уак-сак,
Уак-сак.
Убыжьба-сыбыжьба,
Уфба-сыфба,
Ухәба-сыхәба,
Уԥшьба-сыԥшьба,
Ухԥа-сыхԥа
Уҩба-сыҩба
Уак-сак,
Уак-сак.
Уааба-сааба,
Убыжьба-сыбыжьба
Уфба-сыфба,
Ухәба-сыхәба
Уԥшьба-сыԥшьба
Ухԥа-сыхԥа
Уҩба-сыҩба

АԤӘҲӘАҚӘА

Уак-сак!

Жәлар рҳәамҭақәа рҿы изларҳәо ала, аԥәыуара мыцхә хҭазкыз асаби алаԥш икит, алаԥш иқәшәеит ҳәа ирыԥхьаӡоит. Убри аҟынтә, раԥхьа ӡыгмацәазк азна ашьақар ырӡыҭны асаби идыржәуеит. Убри ашьҭахь, абарҭ ажәақәа рыла асаби иҭәҳәоит абас:

АЛАԤШҬӘҲӘА

Лахәа-ԥәыхәа ҭаџьуп,
Лаҕра-ԥәыҕра ҭаџьуп,
Лаԥшь-ԥәаԥшь ҭаџьуп,
Аҳасса дырхыҷуеит,
Илаԥшцәгьаны иԥсыцәгьаны,
Илаԥшцәгьаны инаухәаԥшыз,
Ихы хаҳәуп, имч маҷуп,
Бжьы-шьхак ирхызгеит.
Бжьы-мшынк ирхысцеит.
Ууаҩԥсызар, Анцәа уитәуп, уишеит,
Анцәа уитәуп.
Ҳаиуанзар ажәабран усасуп,
Чыффы, чыффы, чыффы!

* * *

Лаԥшь-ҵәаԥшь ҭаст
Лахәа ҵәыхәа ҭаст,
Лаҕра ҵәыҕра ҭаст,
Алацәгьа,
Аԥсыцәгьа,
Аҿаԥшыцәгьа,
Абжь-шьхак ирхысҵеит,
Абжь-мшынк ирхысҭәҳәалт,
Аҕлам иахәласыршәит,
Абжь-цаԥхак асыркит.
Чыффы, чыффы, чыффы!

* * *

Лаҧшь-ҵәаҧшь ҭасит,
Лахәа-ҵәыхәа ҭасит,
Лаӷра-ҵәыӷра ҭасит,
Леиқәа-ҵәеиқәа ҭасит,
Алаҧшыцәгьа-аҿаҧшыцәгьа,
Бжь-шьхак ирхысцеит,
Бжь-мшынк ирхысҭәаҳәалан,
Бжь-цаҧхак асыркит.
Чыффы, чыффы, чыффы!

* * *

Аӡбаа аӡыхь ыҵызххьада,
Аҳаша зырҟәыдхьада,
Аҿҵыс зыркьыкьыз лаԥшуп,
Леиқәа ҵәеиқәа ҭасит,
Лаӷра ҵәыӷра ҭасит,
Уаилан лахрашламс кнаҳауп,
Уакьысыр икашәап,
Икашәар иԥҿып,
Иԥҿыр саҭоуҵарым,
Раԥшьхык раԥшь гәарҭак,
Чыффы, чыффы, чыффы!

* * *

Лаԥшь ҵәаԥшь ҭасит,
Леиқәа ҵәеиқәа ҭасит,
Нана ллапҟьа ашәхымс иқәуп,
Икаҳаит, иԥҽеит,
Аџьма атәыҩа зыркьыкьыз алаԥш ауп,
Ацәгьа-мыцәгьа аӡмах агәҭа иҭаҳаит,
Инхысҭәаҳәалеит, ашәышьханхыҵ.
Чыффы, чыффы, чыффы!

* * *

Ныны, ныны,
Мыҭы дааиуеит,
Ҿҳангьари ҿҳаҵсах,
Ҿыхәа рыҷ рышьха!
Икыдуп,
Салуман дашьҭоуп.
Чыффы, чыффы, чыффы!

* * *

Ауаԓаԥшь ҽаԥшь дҽыжәуп,
Ауаԓ еиқәа ҽеиқәа дҽыжәуп,
Аахыҵ ԥсасқьак шьҭоуп.
Нхыҵ ԥсасқьак шьҭоуп,
Ахьтәы калаҭ даҵоуп,
Ахьтәы маӷра дыҵакуп,
Аҳашша зырхәыҭаз,
Аҽҵыс ахыбаԓ зыркьыкьыз,
Алаԥшцәгьа аҿаԥшыцәгьа,
Чыффы, чыффы, чыффы.

* * *

Арха Ната,
Аҿаԥа цицкеиԥш,
Лампа лыршәит,
Аргәын Махьал дазыҭрысит,
Лагәлаа Ҭарашь дауҳәҿасит,
Кәти иршәын, Хорош ииҭеит,
Аанда гәара шьынка фарҭоуп,
Аҭацаагацәагьы касыдоуп,
Амаҟарацәагьы маҟадоуп,
Иааргогьы дгәаҵәадоуп,
Даазгогьы дхаԥыцдоуп.

* * *

Арха гага,
Цика ҿаҿа,
Лампа лыршәит,
Наур Миха
Бзиароуп иҳәеит!
Чыффы, чыффы, чыффы!

Жәабран, жәабран,
Ашәаԥыҵьаԥ рыԥсы теиҭеит,
Еҭәыш еҭәа шәызирлашеит,
Бааш гыд цаԥхаш аҿеиҭеит,
Сыԥҟага ашәа шәыц еихысит,
Аҭх лашьца ҭәылашьцеитәып,
Шәлаԥш-ҿашы гәенҭеи рымбеит,
Ашәы Жәабран дышәхылаԥшуп.
Чыффы, чыффы, чыффы!

* * *

Еқьыни-бекьыни,
Иаҭаҟәман ҭаҭамиҟәа,
Быгы-быгы, шьам-шьам,
Ҭама Нарҭаа рҷьымгәыгә,
Амҩа иантәалоуп,
Ҟәымҕ ахарҧоуп,
Ҵәымаҕ акәыршоуп,
Унаҩсыр уҧсуеит.
Уааҩсыр унҵәоит,
Шьашәы ргәашә унҭцаны,
Бжьы-мшынк унахысҭәаҳәалт.
Чыффы, чыффы, чыффы!

АЖӘЗҨА АҬӘҲӘА

Атәыла ааиҟәызҟьаз
Амца ахыцәқәаан,
Асы азыруз,
Бжь-шьхак ирхысцан,
Бжь-мшынк ирхыстәҳәалт.
Чыффы, чыффы, чыффы.

АЖЬАМРА АҬӘҲӘА

Ашәахьа джьамзар,
Аҩаша джьамзар,
Ахаша джьамзар,
Аҧшьаша джьамзар,
Ахуаша джьамзар,
Асабша джьамзар,
Ихыстәҳәалеит,
Ихыстәҳәеит,
Ихыстәҳәеит.
Чыффы, чыффы, чыффы.

Абар Қап ихәарш ҳәа изышьҭоу, аҵла хәарҿқәа иргәылалоз ахәаҷа иаҟароуп. Абри ахәаҷа еҵәа аҳаскьынраҿы ауп ахы ахьныҟәнаго. Абар, арахә ирҿашәоит лассы-лассы, убысҟан убри ахәаҷа (абар) зыҵрашәаз, ицәыз ижәыз ибаҳбачоит, убри иахҟьаны иԥсыргы алшоит. Убри абар зҿашәо арахә рзы аԥсуаа ирымоуп абар-ҭәҳәа.

АБАР-ҬӘҲӘА

Хәҭи-хәҭи бар, бар,
Ҟәышә ҳәа ԥсын ӡаақәықә,
Укьи-сыкьи еиӡҕаԥалеит,
Нана, нана, усырҳәап,
Ужә-сыжә анеихажә,
Ԥеамбарла исдырбаз,
Ушҳам аҭкыс, сыҭәҳәа иааиуеит,
Чыффы, чыффы, чыффы.

Аҭәҳәааҩ аҭәҳәара далагаанӡа, аҟәбас маҟақәа ҩба неиԥшьны, ажә амгәацәа инаҵшьҭны абҕаҿы иааихәдахаиршәуеит. Нас аҭәҳәааҩ, абни ажә иакәыршоу амаҟа имаҿа нақәкуа аҭәҳәара дналагон. Ауааҩы абар аҭәҳәа бзиаӡаны идыруазаргьы, абар шьхәала изымшьыцыз абар-хәшә идырҟаҵомызт, избанар, уи ада зҳәа зҵамра аиуамызт ҳәа ирыԥхьаӡон.

АМАҬ АҬӘҲӘА

Амаҭ зыцҳаз, амаҭ ахәшә здыруа иҟны днеиуеит арасатә ҷын иманы. Убри арасатә ҷын, амаҭ ахәшә здыруа иаԥхьа ианынкаиршәлак, икаиршәыз ашәымҭак идыруеит уи змааноу, уи ауаҩ амаҭ шицҳаз. Аха амаҭ зыцҳаз ауаҩы иҷын ахәшәтәҩы иапхьа ианкаиршәлак ашьҭахьгьы, иара амаҭ аҭәҳәа здыруа азин ҟаиҵаанӡа амаҭ зыцҳаз ацәажәара дақәиҭӡам. Ус акәымкәа ахәышәтәҩы имеида имамкәа амаҭ зыцҳаз данамхацәажәа, амаҭ аҭәҳәа здыруа диҭәҳәом, избанзар уи убри ашьҭахь аҭәҳәа мч амам хәа ирыпхьаӡоит.

Ла илан, иаалан, иаалан,
Цаҟьаш уалҟьан, мажәаӡа улаҳаит.
Унаԥшын ҵәаԥшь /иара ашҳам/ умбеит,
Доу, доу шьала ирыӡәӡәеит,
Маҭ маҭ шьала ирыӡәӡәеит.
Иуеимҳәахьази уара аԥеамбар
Иҟамчы ҟьаны данҽыжәҵыз,
Арахә рҿи ауааԥсыра рҿи,
Убз аҭырҳара ушақәиҭымыз…
Чыффы, чыффы, чыффы!

* * *

Чыффы-чыффы, хәдади-хәдади,
Хәарали хәашьҭали,
Салами хагәалиса,
Нан Омар дымсит,
Нан, Шькәакә дымсит,
Хә-џьмак ҳҭин,
Жәа-хызак аҭнаҳҳит.
Кәартаа рымхы
Аџьмақәа ҭалеит,
Саҧана ац хҵәыж уцан иаацеишь,
Кәадыр ҟаҵатәык ҳаман,
Акали иҩы иҩоуп.
Чыффы, чыффы, чыффы.

АМАРКАТЫЛ Ҿ АҲӘАРА АҬӘҲӘА

Анаасын ҳаҵбар,
Сараҟьа,
Уахәли-иԥа Хәлабаҕь,
Хәлаԥшь Хәлабаҕь,
Аиҭыр гәара иҭакуп,
Еихатә ҵәымҕла еибаркуп,
Абжь-шьхак ирхысцеит,
Абжь-цаԥхак асыркит,
Абжь-мшынк ирхысҵеит,
Сышәԥырхагам, шәысԥырхагамхан,
Ианаамҭоу шәхацламҳәа аасыртуеит.
Чыффы, чыффы, чыффы.

АДӘНЫӃА ИЗЫЗ АЦӘЫЗ АԤШААШЬА

Аҳаскьын, ма ашьац рхыцәқәақәа ааидкыланы, иаарҵәины ахаҳә ақәырҵоит. Убри ашьҭахь, абарҭ ажәақәа ҳәо аԥшаара иалагоит. Ацәыӡ убри адагьы ԥшаашьа амаӡам ҳәа ирыԥхьаӡоит.

– Аҩысҭаа ихахәы данаҳкит,
Ашьашә абжь-ныха дҭаҳцаԥхеит.
«Ҵиб-ҵии» узбаанӡа уоусышьҭуам,
«Ҵиб-ҵии» узбаанӡа уоусышьҭуам…

– Абас ҳәо мацара ирцәыӡыз рыԥшаанӡа иашьҭан. Ирбаны ианыӃалагьы, хымԥада, абарҭ ирҳәоз рдоуҳа ауп идзырбаз ҳәа ирыԥхьаӡон.

АСАБИ ИКЫДШӘАРА АԤӘҲӘА

Шьелерса, шьелерса,
Шьелерса, шьелерса,
Адгьыл дамырга,
Ажәҩан дамырга,
Анышә дамырга,
Аԥшқа деиқәурхарц
Сшәыҳәоит ашацәа.
Ахаҳәи ахаҳәи еидиԥеит,
Ажәҩани ажәҩани еидиԥеит,
Сшәыҳәоит ашацәа,
Иԥсы ԥаны дсышәԥарц.
Чффы, чыффы, чыффы.

АБЫЗ ԤҼЫГА

Ҵиса, Ҵиса,
Мада лиса,
Суба ҭана,
Ҟаза-бысҭа,
Кәасҭа-аасҭа,
Ҷыри-ҷыри,
Тым ихара,
Базақа.

* * *

Ҵиса ҵиса,
Мада лиса,
Суба ҭана,
Ҟаза бысҭа,
Уасҭа-аасҭа,
Кәыри-ҷыри,
Ҭым ихара
Ҩыргәы-ҩыргәы,
Ҩыргәы-ҩыргәы,
Ҩыргәы-цаҟьа,
Чалт мгәацәа,
Мгәацәа цаҟьа.

* * *

Иашәиу иашәиу, қьамы хәахәа,
Маҭраз иҧа Разан дааигон,
Шьышьык ишьын чара иуан,
Ашька да мышька Ҵыжьыра дагеит!

* * *

Арха цицка, ҿаҩа Никәа,
Каҷыҷ кәасқьа лампа лыршәит,
Аргәын Махьал дауҳәҿасит,
Сардиа Миха бзиароуп иҳәеит,
Уаргәни саргәни баӷьырқәаҭца,
Маршьан ҧҳацәа хьеҩ-сеҩ.

* * *

О, каамиеҭ, каицыҟәа,
Ҭаҟәаажьиа, Ламажьиа,
Мшьырҳаҭцә, Лачу, Бақьмырза,
Базарбақь
Шәабхә дыргеит!

АЧАМГӘЫР ИАЦЫРҲӘОИТ

Кәтолаа дуқәа рыҳәса хәыҷқәа
Ееҳаҳаҳаа,
Аҵысмҩас асахьа ҭырхуеит,
Ееҳаҳаҳаа,
Аҳәыҳә мҩас иахәлацәажәоит,
Ееҳаҳаҳаа,
Аҭараа дуқәа рыҳәса хәыҷқәа,
Ееҳаҳаҳаа,
Хара урбар атрышә иасуеит,
Ееҳаҳаҳаа,
Ааигәа урбар рхәымџьар иахоит,
Ееҳаҳаҳаа,
Џьгьардаа дуқәа рыҳәса хәыҷқәа,
Ееҳаҳаҳаа,
Ӡмах саркьоуп маахыр ҵәапҧшьуп,
Ееҳаҳаҳаа,
Тамшьаа дуқәа рыҳәса хәыҷқәа
Ееҳаҳаҳаа,
Жьаз џьыршьан ацгәы ыҵдырҟьеит,
Ееҳаҳаҳаа.
Аӡҩыбжьаа дуқәа рыҳәсахәыҷқәа
Ееҳаҳаҳаа,
Хәырмаз џьыршьан аџьмаҟьы рыҟәшәеит
Ееҳаҳаҳаа!

АБЫЗ ԤӘЫГАҚӘА

Аца ҿыц, аҭаца ҿыц аԥшь-кәындыхәк дныкҿыс-аакҿысит.
Ашәақь алацәа аӡы ацәыкәбар уцәаҿамҭәааит.
Хә-ҳәыҳәки хә-хаҳәхәаки,
Хә-ҳәыҳәки хә-махәыки,
Аԥш хыжә-ҿыжә, ашә ҟьантаз ахәӡ мԥәышә,
Ҳәа-шәки, ҳәа-ԥшьынҩежәеи, зежә ҳәаки ҳәа ҿашаки,
Санцоз ацҳа сызқәысыз, санаауазгьы сықәсит.
Иагьа исзыршарԥазуазаргьы шырԥазӡа саауеит.
Ауаҩаԥшь аԥаԥаԥшь аҩыҳәа дааишьҭит!
Ашәақь алацәа, ацәыкәбар уцәаҿамҭәааит!

АЖЬАМРА АҬӘҲӘА

(Авариант)

Ашәахьа джьамзар,
Аҩаша джьамзар,
Ахаша джьамзар,
Аԥшьаша джьамзар,
Ахәаша джьамзар,
Асабша джьамзар,
Ихысҭәҳәалеит,
Ихысҭәҳәалеит,
Ихысҭәҳәалеит!
Чыффы-чыффы, хәдади-хәдади.

(Авариант)

Хәарали, хәашьҭали,
Салами хагәалиса,
Нан, Омар дымсит,
Нан, Шькәакә дымсит,
Хә-џьмак ҳҭин,
Жәа-хызак аҭнаҳхит,
Кәаразаа рымхы
Аџьмақәа ҭалеит,
Гәына ац хҵәыж уцаны иааца!
Кәадыр ҟаҵатәык ҳаман,
Акали иҿы иҿоуп!

* * *

Ҳаида балаҳан,
Уачамчыра ҵыка-ҵьам,
Аканҵьа гар-ҿар,
Аӷдара ӷашь-машь,
Акәара ҷаҭ-маҭ,
Анкьа Ҳаш Ҳабыцҵь,
Данҳачныруаз,
Нырцә ахәы ҧшӡара,
Нырцәгьы-аарцәгьы,
Хәыркь-сыркь!

УАХА ТӘИН-ТӘИН

Уаха тәин-тәин,
Ар еиқәаҵәа иааизаз,
Зыхәы-зыхәы зымфара,
Маамоу заҳамҳәара,
Хама шьапы хаҩаӡара,
Ԥенӡараҳ цәаҳар хәыҷы,
Ани-кәни хдыршәан,
Ашәарахра ҳҩықәлеит,
Ҳаҳәҳәеит ҳҟааит,
Багадоума ҽыжәума,
Маҳмырдагь чаҳмырдагь,
Апаҩра Ҳаџьхан,
Уара уара Жакьа,
Дикәан уадыжәра,
Хабри Даҿа,
Бжариҟәа Кьагәа,
Кьагәари Шьмаф,
Ҷыри-ҷыри ҷақ-ҷақ!

ЦЫНҴА ЕИҚӘА ЦЫНҴАЗЫЗ

– Уа, бара, инеиуа,
Бзыԥхәыс еиқәа, цынҵа еиқәа, цынҵа еиқәа, цынҵа еиқәа цынҵаӡыӡзыда?
– Уа, џьым, уара суԥхәыс еиқәа цынҵа, еиқәа цынҵа, еиқәа цынҵаӡыӡума.
Сара сзыԥхәыс еиқәа, цынҵа еиқәа, цынҵа еиқәа, цынҵа еиқәа цынҵаӡыӡу,
Сиԥхәыс еиқәа, цынҵа еиқәа, цынҵа еиқәа, цынҵа еиқәа, цынҵаӡыӡупеи!

АХЬЗЫРТӘРАҚӘА

Аҩнду Петра, ахуданаа Қача.
Иақәыԥ иҩны цыҕҭроуп.
Нхарҭа змауз Кәакәа Шьардын.
Ҳасан иҩны лацәҟәысырҭоуп.
Аашьышь Кьыкәа, бажә Ԥахәриа,
Цәмаҭәа Уасман ииана.
Чаҩыр мгәа Ҭарасхан.
Шәиу-чиу Каҭи,
Иноумышьҭын Кәата.
Ныҟәгыла-ааҟәгыла Алыҟьса,
Кәырԥ-џырԥ Ҟараман.
Ҿада какаҷ Мыҟә Арсана.
Бааш гыд еишәа кьаҿ
Аирын Кәасҭа.

ФЫР ИԤСЫХӘ

(Авариант)

Ꚙажәа урыжәжәеит,
Жәаа уржәит,
Жәибжь уржьеит,
Жәаф урфеит,
Жәохә урхәит,
Жәиԥшь уршьит,
Жәаха рхала,
Жәаꚙа аҽцәа,
Жәеиза аԥсала,
Лаҳәа-жәаԥа,
Жәа-ԥынҳәыла,
Жә-ԥынҳәыла,
Ааԥынҳәыла,
Быжьлымҳарҭа,
Фыр-иԥсых,
Хәмаҿы-хәмацәа,
Жәаԥшь ҵыхәа
Зага!

АШӘАНЫУА ШӘ-КӘТАӶЬК ИФЕИТ ШӘ-КӘЫКӘЫБЛАК ИЗЫМФЕИТ

Акы кәыткәыт,
Ҩба кәыткәыт,
Хԥа кәыткәыт,
Ԥшьба кәыткәыт,
Хәба кәыткәыт,
Фба кәыткәыт,
Быжьба кәыткәыт,
Ааба кәыткәыт,
Жәба кәыткәыт,
Жәаба кәыткәыт,
Жәеиза кәыткәыт,
Жәаҩа кәыткәыт,
Жәаха кәыткәыт,
Жәиԥшь кәыткәыт,
Жәохә кәыткәыт,
Жәаф кәыткәыт
Жәибжь кәыткәыт,
Жәаа кәыткәыт,
Зежә кәыткәыт,
Ҩеижәа кәыткәыт!

ШЬЫШЬ НААНИ

Шьышь наани уанани,
Шьышь наани уанани,
Уа шьышьа хәылыфа,
Хьамҭыҭра, хьамсысра
Ҟәыд ҿыхра дырышьҭит,
Сыбаба изы мацәха-мацәха,
Сыдада изы шьацәха-шьацәха,
Аҳәа ыҵырҟьаны аҽа зшьыз,
Аҳ ду иҧа Гьаргәабеи!

ИАРША, ИАРША, САЕРԤА

Саеԥа кәыла, саеԥа кәыла,
Ԥина лԥарԥа соу,
Ешхәа Џыҵын, Ешхәа Баԥыр,
Заԥыр ихы Ноурызноу,
Ԥроу, ԥроу, ԥроу!
Загаломи, загаломи,
Ԥина лԥарԥа соу,
Барашника, барашника,
Хәыԥара ԥшқа роу,
Дыга иԥынԥа
Иарша, иарша, саерԥа,
Ԥроу, ԥроу, ԥроу!

АНААРА АҲӘЫҲӘ ҬОУП

Анаара аҳәыҳә ҭоуп,
Анаара аҵыс ҭоуп,
Цәымза лакьы лакьыта,
Сгәыгәым кәац афеит,
Сымаршьан дааԥсеит,
Гамла иԥацәа бгак ылдырҟьеит,
Қын-қын, беи-беи,
Шәачаа, Шәарыҟәаа,
Ашәы Кәамкәам!

УА УАРА, УАБАЦО?

Аԥсуаа аҽгәара ҟамчы ҳәа изышьҭоу аҟамчы жәлақәа иреиҕьу ахәы ашәара, шәагас, загас, ирымаз абри акәын:

Уа, уара, уабацо?
Ҟамчхәаԥҟара.
Уара узыҳәангьы акы аага,
Сара сзыҳәангьы акы аага,
Ҽыхьча изыҳәангьы акы аага,
Мыцхәыкгьы нацҵа!

ЕИМЫРҬЦӘАЗ РАН ИЛЫХХӠӘААУ АШӘА

Ари шыц,
Бари шыц,
Барбашыц,
Башыц гыды,
Шьоурдын,
Шьоурбаҕь,
Е, уу, уу, шәаб дыргеит!

О, ИАДАКӘЫЛА ИАХАКӘЫЛА

Авариантуп

О, иадакәыла, иахакәыла,
Затҭаришхәа не, не,
Нецро-цро,
Нерда пашол харошо,
Заголоми, заголоми,
Ина цартҭара,
Ҳаиди напариса,
Ирди-цурди,
Царда-мҷыҷа,
Сҭарши сҭарши,
О, ҳо, ҳо!

АԤӘЫЛЕИБАХРА

Анкьаҟәа, зыбз хны изҿаз арԥарцәа, рҿы ркәадыр, ркәамжәы, ркаба – абарҭ рныс узымҳәо, рҿеибыҭаны рҿазԥәылхӡаны ицон, реиҳа злафҳәаразы еицырдыруаз ажәлантә еиуаз аҳәса хәыҷқәа рахь. Ус мариала уаҩ дыззымиааиуаз, зыбз цәгьаз аҳәса хәыҷқәа дыриааины даныхынҳә, уи даара хьӡыс ирыԥхьаӡон. Убри аҟынтә арԥыск абри аԥыхәала дымҩахыԥцит, зегь реиҳа зыбыз хны изҿоу, уаҩытәыҩса дыззымиааиуа ҳәа ирԥхьаӡоз, еицгәарҭахьаз ҳәса хәыҷқәак рҿы. Арԥыс дҿырԥаҿырԥо ашҭа данынҭала, хҩы-еиҳәшьцәа блаԥыхәала иааибарлацәҟәын, инеиԥылеит. Аха уаҳа аҿаагеиаха имҭаӡакәа:

– Унан, ҳасас, хахәы бырфын, хеиԥасаба,

Џьыка зага ихылԥа ихаԥаны,

Ԥыхәа гьалдыз даҟәтәан дааит бымбои! – лҳәеит руаӡәк.

– Ҳаи, ибуазеи, Абларкал-ԥҳа Фатима!

Улыс аԥшаҳәа зшьагьырҭоу,

Аԥәасара зааԥҭра гылоу,

Маӡа ицәтәны, аргама ихьо! – иҳәеит, арԥыс даҿамхаӡакәа.

КЬАЧИА Ҟ ӘАҨИА ҴАРЧЫНЧЫҚЬ

Кьачиа Ҟәаҧиа Ҵарчынчыҟь,
Уара умацара дукьачиа Ҟәаҧиа Ҵарчынчыҟьума,
Зегьы деицҳакьачиа Ҟәаҧиа Ҵарчынчыҟьупеи!

АЦУФАРАҾЫ ИИААИЗ ИИҲӘО АЖӘАҚӘА

Уа, цу ҳфеит, цу ҳфеит,
Ацу иреиҕьу ҳа иаҳфеит,
Ахьҭра ахьеҩ ааҭҳаргеит,
Аҿыкәаша ҳақәтәеит,
Аҿгәаара ҟамч ҳкит,
Езгьегь кәадыр ҳақәтәеит,
Ауапа хәылда ҳшәаҳҵеит,
Аххьа хҭырԥа ҳхаҳҵеит,
Акәымжә ӡырӡ ҳшәаҳҵеит,
Аҷрышь еимаа ҳашьаҳҵеит,
Ацгәы хәҵышь ҳаикьуит,
Ала маҵуар ҳаишит!

ИАҴАХАЗ РЗЫ

Уа, цу шәзымфеит,
Цу шәзымфеит,
Ацу иреиӷьу шәзымфеит,
Аҿыԥхыҭ шәаҟәҭәеит,
Алаԥхҭ шәеишит,
Ацгәы ԥыхҭ шәеикьиуит!..

* * *

Аа-маа анҵысыз,
Аӷә-маӷә анҽыжәлаз,
Кәыркә ԥшӡа ӡагә-ӡагә
Ԥҳәыс данааигаз.
Кыка затҵәык змаз
Аҵьма аныршьыз,
Акаамеҭ аҽены иҭартәаз
Аҩы анхыртыз,
Гәаҵьуа Гәыҵьа иаҕәра,
Ақьаԥҭа аӡқәа ианырфаз
Здыруа аӡәыр шәыӷоума?

АХҚӘА

Аԥхьажәа ацымхәрас 5
Аҭаҳмада иажәабжь 9
Асас 53
Ешьеи еҳәшьеи 58
Аԥслымӡ шаха 66
Аҟама хаҳа ахьарсыз 70
Аҵәынҵәлагь 74
Аҿаҳәатәы 77
Аҳәыҳә 82
Ашәахсҭа 86
Алыг длыгуп, аҟәыш дҟәышуп 93
Аҷь 95
Агәала 98
Ахьтәы фаетон 99
Ауал 104
Ꙩ-жәлантәык 107
Ахаҳә 110
Аҽада 114
Уи баҭәасымшьеит, быххь згеит 117
Хатәы мца, хатәы ꙩны 121
Аткьац 123
Шә-сареи кьыцәреи 125

Сара сҿысшьуеит 127
Ауарбажә 130
Ахәаша дағрагылаз џьысшьан 132
Аҧсуа иҧсадгьыл шиоуз 133
Ҳаџьы 135
Ахылаҧшҩы 137
Ҵәыцак азна аӡы 139
Абгахәыҷы 140
Сыбға ҩәҩәазар, схы ҧырҿуазма 141
Аҧеамбари ауаҩи 143
Аҳ Бақьмырза иҷкәын ҧҳәыс дшизааигаз 145
Хәыхәын ишьхыц 157
Акашәарах 164
Ӡыжәи ҵажәи 170
Абга рхәы 176
Ҩ-қәыџьмак 184
Аҧсуа қьабзқәа 186
Ажәаҧҟақәа 232
Ацуфарақәа 244
Ажәеиҧшьаа рашәа 248
Сыкәты еиқәаҵәа 249
Ҧсыр иҵыхәа зага 250
Уак-сак 251
Аҭәҳәақәа 253
Абыз ҧҿыга 272

Мушьни Ирод-ипҵа Миқаиа

Тур ихәаа ражәабжьқәа

Мушни Иродович Микаиа

Легенды холма Тура

На абхазском языке

Аредактор *Флора Бытӡәба*
Акорректор *Нанули Шьаматӡаа*
Асахьаҭыхҩы *Руслан Габлиа*
Компиутерла еиқәлыршәеит *Наала Картозиа*

Аформат 84x108 1/32. Атираж 500.
Иҟаҵә. акь. бҕь. 9,5. Иныҟә. акь. бҕь. 16.
Аҿаҵапҟа №

Отпечатано в ООО «Флер-1»
350058, г. Краснодар, ул. Уральская, 98/2